

JYU DISSERTATIONS 462

Wiivi-Maria Jouttijärvi

Muistojen ja kansallisen historiakulttuurin rajapinnoilla

Viron neuvostoaika kolmen
sukupolven kertomana

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ
FACULTY OF HUMANITIES AND
SOCIAL SCIENCES

JYU DISSERTATIONS 462

Wiivi-Maria Jouttijärvi

**Muistojen ja kansallisen
historiakulttuurin rajapinnoilla**

Viron neuvosto-aika kolmen sukupolven kertomana

Esitetään Jyväskylän yliopiston humanistis-yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi yliopiston vanhassa juhlasalissa S212 joulukuun 10. päivänä 2021 kello 12.

Academic dissertation to be publicly discussed, by permission of
the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Jyväskylä,
in building Seminarium, Old Festival Hall S212, on December 10, 2021, at 12 o'clock.

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2021

Editors

Simo Mikkonen

Department of History and Ethnology, University of Jyväskylä

Päivi Vuorio

Open Science Centre, University of Jyväskylä

Copyright © 2021, by University of Jyväskylä

ISBN 978-951-39-8940-8 (PDF)

URN:ISBN:978-951-39-8940-8

ISSN 2489-9003

Permanent link to this publication: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8940-8>

ABSTRACT

Jouttijärvi, Wiivi-Maria

At the interface of reminiscence and national history culture: the Estonian Soviet period narrated by three generations

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2021, 194 p.

(JYU Dissertations

ISSN 2489-9003; 462)

ISBN 978-951-39-8940-8 (PDF)

This doctoral dissertation analyses the reminiscence of the Estonian Soviet period in Estonia in the late 2010s. The research was primarily based on interviews conducted in Estonia in 2018-2019. The data includes six Estonian families. Based on my interviews, I explored how the three generations (grandparents, parents and grown-up children) of the families speak about the Estonian Soviet period and how memories and views about the Soviet period are transmitted from generation to generation in families. Moreover, I compared the macrolevel history culture narratives with the interview data.

It appeared that reminiscence takes place mainly in everyday situations. Previous research has suggested that women are more active to reminiscence than men, but the date of this research does not support this claim. On the contrary, women of the second generation were not more active than men of the same generation. Women's more active role appeared in the first ('grandparent') generation, because from that generation only women were capable of taking part in the interviews. When comparing the three generations of the families, it became clear that the first and the third generation have very similar views on the Soviet era, whereas the second generation has more positive memories and views. The Soviet era was mainly narrated by using the narratives of suffering, adaptation and resistance. It also appeared that the stories about the deportations and terror became more and more distant generation by generation. Therefore, it is likely that the reminiscence of the Soviet era is going to change in the near future.

Key words: Estonia, Soviet, oral history, trauma, post-Soviet, post-totalitarian

TIIVISTELMÄ

Jouttijärvi, Wiivi-Maria

Muistojen ja kansallisen historiakulttuurin rajapinnoilla: Viron neuvostoaika kolmen sukupolven kertomana

Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2021, 194 s.

(JYU Dissertations

ISSN 2489-9003; 462)

ISBN 978-951-39-8940-8 (PDF)

Väitöskirjassani tutkin Viron neuvostoaajan muistelua 2010-luvun Virossa. Tutkimukseni ensisijainen aineisto oli Virossa vuosina 2018–2019 keräämäni haastatteluaineisto, joka koostui kuudesta perheestä. Haastattelujen avulla selvitin, miten perheiden kolme sukupolvea (isovanhemmat, vanhemmat ja aikuiset lapset) kertovat Viron neuvostoajasta sekä miten muistot ja näkemykset neuvostoajasta siirtyvät sukupolvilta seuraaville perheiden sisällä. Lisäksi vertasin makrotason historiakulttuurin tuotteiden esityksiä haastatteluaineistoon.

Tutkimuksessani kävi ilmi, että perheensisäinen muistelu tapahtuu pääasiassa arkisissa tilanteissa. Aiemmassa tutkimuksessa naisia on pidetty miehiä aktiivisempina muistelijoina, mutta aineistoni ei tukenut tätä käsitystä. Sen sijaan aineistoni toisen sukupolven kohdalla muistelu ei ollut sukupuolittunutta, vaan naisten ensisijainen rooli muistelussa alkoi ilmetä vasta isovanhempien sukupolvessa, josta tutkimukseen pystyi osallistumaan vain naisia. Perheiden sisällä oli havaittavissa, että ensimmäisen ja kolmannen sukupolven näkemykset neuvostoajasta muistuttivat toisiaan, kun taas toisen sukupolven muistot ja näkemykset olivat positiivisempia kuin ensimmäisen ja kolmannen sukupolven näkemykset. Yleisesti ottaen neuvostoajasta puhuttiin kärsimyksen, sopeutumisen sekä vastarinnan narratiiveissa. Kävi myös ilmi, että kertomukset kyydityksistä ja terrorista muuttuivat sukupolvi sukupolvelta yhä etäisimmiksi. Tämä antaa syytä odottaa, että neuvostoaajan muistelu tulee lähitulevaisuudessa muuttumaan.

Avainsanat: Viro, Neuvostoliitto, muistitietotutkimus, trauma

Author's address Wiivi-Maria Jouttijärvi
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä
wiivi-maria.b.jouttijarvi@jyu.fi

Supervisors Docent Simo Mikkonen
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä

Professor Pasi Ihalainen
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä

Professor Outi Fingerroos
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä

Reviewers Associate Professor Tiiu Jaago
Institute of Cultural Research
University of Tartu

Docent Pertti Grönholm
Department of History, Culture and Art Studies
University of Turku

Opponent Associate Professor Tiiu Jaago
Institute of Cultural Research
University of Tartu

ESIPUHE

”Minä olen erittäin onnekas ihminen.” Näin olen ajatellut ja sanonut väitöskirjatyöni aikana monta kertaa. Nyt kun väitöskirjani on valmistumassa ja ajattelen näitä kuluneita neljää vuotta, olen edelleen samaa mieltä. Olen saanut muun muassa niin sanotusti tehdä omaa juttuani, viettää 10 kuukautta vierailevana jatko-opiskelijana Tartossa, osallistua mielenkiintoisiin konferensseihin ja vetäytyä Konneveden tutkimusaseman rauhaan väitöskirjaretriittiin. Lisäksi – ja ennen kaikkea – olen saanut jälleen mahdollisuuden kuulla ihmisiltä heidän muistojaan ja ajatuksiaan ja oppia uutta.

Väitöskirjani aikana olen saanut monenlaista apua, tukea ja kannustusta. Ennen kaikkea olen kiitollinen väitöskirjani äänille, haastateltavilleni, joita ilman koko väitöskirjaa ei olisi olemassakaan. He uskalsivat avata muistonsa ja kertoa oman ja perheensä tarinan. Olen heille siitä luottamuksesta kiitollinen. Mielestäni ehdottomasti parasta muistitietotutkimuksen tekemisessä on mahdollisuus kuulla ihmisten muistoja, kokemuksia ja ajatuksia menneestä. Näin sain taas tämänkin projektin aikana tehdä.

Suuri kiitos kuuluu myös ohjaajilleni Simo Mikkoselle, Pasi Ihalaiselle ja Outi Fingerroosille. Heiltä olen saanut neuvoja, kommentteja, aikaa ja kannustusta aina kun olen sitä kaivannut. Kiitos, että olette kärsivällisesti odottaneet ja lukeneet myöhässä tulleita papereitani, vastanneet paniikkisähköpostiviesteihini ja uskoneet minuun. Tutkijavierailuni aikana Virossa sain arvokasta ohjausta myös Ene Kõresaarelta, kiitos myös hänelle arvokkaista kommentteista ja neuvoista erityisesti aineistonkeruuni ajalta. Esitarkastajieni Tiiu Jaagon ja Pertti Grönholmin kommentit ovat myös vieneet työtäni eteenpäin, kiitos huolellisesta paneutumisesta työhöni. Kiitos myös kaikille teille, jotka olette niin väitöskirjani aikana tai/ja sitä ennen opettaneet ja ohjanneet minua ja/tai kommentoineet tekstejäni niin Jyväskylässä, Tartossa kuin Pietarissakin. Se että olen päässyt tähän pisteeseen ei perustu tyhjiöön, vaan on osa jatkumoa, jota on rakennettu jo opinnoissani ennen väitöskirjan aloittamista. Kiitos Jyväskylän yliopistolle ja Alfred Kordelinin säätiölle sen varmistamisesta, että olen saanut työstää väitöskirjaani täysipäiväisesti koko prosessin ajan.

Haluan yhteisesti kiittää myös kaikkia ystäviä, työtovereita ja teitä, jotka olette enemmän tai vähemmän olleet osa elämäni väitöskirjaprosessin(kin) aikana. Kiitos vertaistuesta, kannustuksesta sekä siitä, että olette auttaneet välillä irrottautumaan väitöskirjan työstämisestä.

Kiitos kannustuksesta ja tuesta kuuluu myös perheelleni, isovanhemmilteni ja muille sukulaisilleni sekä kummisedälleni. Tukenne ja kiinnostuksenne sekä uskonne minuun on ollut tärkeää.

Jyväskylässä 16.11.2021
Wiivi-Maria Jouttijärvi

SISÄLLYS

ABSTRACT
TIIVISTELMÄ
ESIPUHE
SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	9
1.1	Kollektiivinen muisti ja kulttuurinen trauma	12
1.2	Virolainen muistityö.....	16
1.3	Aineistot ja menetelmät	19
1.3.1	Haastatteluaineisto	20
1.3.2	Historiakulttuuriset aineistot	26
2	MENNEISYYDEN ÄÄNI ARJESSA? PERHEIDEN MUISTELUKÄYTÄNTEET JA -TILANTEET	28
2.1	Vaikenemista ja puhumista ennen ja nyt	33
2.1.1	Uskaltaako lapselle kertoa? Muistelu neuvostoaikana	33
2.1.2	Kiinnostaako ketään? Muistelu nykyään	43
2.2	”Nyt äiti on kuollut, nyt puhun minä”: Muistelijat.....	50
2.3	Historiapuhetta aamiaispöydässä: muistelemisen tilanteet.....	55
3	”SILLOIN PÄÄTTYI MINUN LAPSUUTENI” - KYYDITYSKERTOMUKSET JA MUISTOJEN SIPERIA	60
3.1	Yöllinen koputus: kyydityskertomukset.....	63
3.1.1	Suppeat, pelastumiseen päättyvät kertomukset.....	66
3.1.2	Laajemmat eli Siperiaan johtaneet kyydityskertomukset	69
3.1.3	Sisar ilmiantajana? Virolaisten osallisuus kyydityksissä	76
3.2	Lumiset metsät ja nuorten tanssit: muistojen monet Siperiat	85
3.2.1	Kurjuuden ja nuorten Siperia	85
3.2.2	Paluu karkotuksesta ja suhtautuminen Siperian- menneisyyteen neuvostoaikana	91
3.3	Rikotut perheet, menetetyt kodit ja särkyneet haaveet - kyyditysten ja Siperian-vuosien seuraukset	93
3.3.1	Ihmissuhteet.....	94
3.3.2	Omaisuus: kyyditysten pääsyy ja menetetyt kodit.....	97
3.3.3	Menetetty tulevaisuus ja asema	101
4	TRAUMAN JA NOSTALGIAN VÄLIMAASTOSSA: MITEN ELÄMÄ NEUVOSTO-VIROSSA MUISTETAAN?	104
4.1	Lupa muistella onnellista neuvostolapsuutta? Neuvostolapsuus ja neuvostonostalgia	108
4.2	” Kuka piirsi sinulle näin kauniita kuvia?” Kertomukset metsäveljistä ja piilotteluista	113
4.2.1	Metsäveli- ja piilottelukertomukset aineistoissa	114

4.2.2	Metsäveljien merkitys vastarinnalle ja osana vastarintaa	121
4.3	Suomalainen muovipussi koululaukkuna: pulan muistelu	122
4.4	Harrastuspiireistä konserttimatkoihin ja kiireettömiin kyläilyihin: neuvostoajan tarjoamat mahdollisuudet.....	134
4.5	”Kotimaattomia vaeltajia”? Suhtautuminen vironvenäläisiin.....	137
5	MENNEISYYDEN TAAKASTA VAPAAT?.....	140
5.1	Muista, että joskus oli toisenlainen aika.....	140
5.2	”Ihmiselle on annettu vain yksi elämä”: Voiko antaa anteeksi?.....	144
5.2.1	Jotta oma sydän olisi kevyempi	146
5.2.2	”Älkää enää tulko yli Peipsijärven”: Venäjä neuvostovallan perillisenä	151
5.2.3	”Meiltä ei vaadita asioita, jotka käyvät yli voimien”: anteeksiannon mahdottomuus	154
5.3	Katse kohti tulevaisuutta.....	156
5.3.1	Museot tähyävät tulevaisuuteen.....	157
5.3.2	Traumasta huumorin keinoin	160
5.3.3	Takaisin kotipuutarhaan: muistopäivät	163
6	PÄÄTÄNTÖ.....	167
	SUMMARY	171
	KIRJALLISUUS	173
	AINEISTOT	179
	LIITTEET.....	182

1 JOHDANTO

Väitöskirjassani keskityn epäviralliseen, perheissä ja yksilötasolla muodostuvaan ja henkilöltä toiselle siirtyvään muistitietoon Viron neuvostoajasta. Lisäksi analysoin, millainen suhde muistitiedolla on kansalliseen historiakulttuuriin. Muistot ovat merkittävä tutkimuskohde, koska muistelemisessa muodostetaan, säilytetään ja siirretään tietoa siitä, kuka henkilö kokee olevansa, sekä hänen kokemuksestaan hänen, hänen perheensä, yhteisönsä ja kansansa menneisyydestä ja hänen omasta suhteestaan siihen. Yksilöiden kokemukset sekä omaksumat narratiivit ja tulkinnat historiasta vaikuttavat identiteetteihin, mutta myös käsityksiin siitä, mitä menneisyydessä on tapahtunut. Samalla ne vaikuttavat myös asenteisiin nykypäivän ilmiöitä kohtaan. Tutkimuksessani Viro toimii tapausesimerkkinä yksityisessä, epävirallisessa muistelussa elävistä historiantulkintoista ja narratiiveista sekä niiden syntyamisestä ja muodostumisesta.

Yksilötason näkemykset historiasta muovautuvat vuorovaikutuksessa historiakulttuurin ja historiantutkimuksen tuottaman tiedon kanssa. Historian käyttö kansallisen identiteetin rakentamisessa on laaja yleismaailmallinen ilmiö, joka ilmenee niin museoiden, juhla- ja muistopäivien kuin esimerkiksi opetusmateriaalienkin muodossa. Näiden elementtien kautta valtiot ja järjestöt luovat organisoidusti historiakulttuureita, mutta samaan aikaan muistot ja näkemykset lähimenneisyydestä elävät tavallisten ihmisten yksilöllisessä ja kollektiivisessä muistissa.

Neuvostoaajan kokemusten ja muistelun tutkimus liittyy osaltaan traumaattisen lähimenneisyyden tutkimukseen. Viime vuosisadan maailmansotien, rajamuutosten ja autoritääristen yhteiskuntajärjestelmien muistot ja traumat vaikuttavat Euroopassa edelleen esimerkiksi identiteetteihin, asenteisiin ja valintoihin niin kansallisella, ylikansallisella kuin paikallis- ja yksilötasollakin. Lähihistorian traumojen käsittelyä on tutkittu esimerkiksi entisen Neuvostoliiton ja itäblokin alueella sekä myös esimerkiksi Saksassa ja Italiassa. Traumaattisen menneisyyden käsittely on toki myös Eurooppaa laajempi maailmanlaajuisen ilmiö, ja esimerkiksi menneisyyden kiistanalaisten ratkaisujen ja tapahtu-

mien tulkinnoista on kiistelty myös muun muassa Yhdysvalloissa ja Japanissa.¹ Entisen Neuvostoliiton alue on kuitenkin esimerkki siitä, miten lähihistorian traumojen käsittelyn tekee erityisen monimutkaiseksi tilanne, jossa samalla alueella ilmenee rinnakkain hyvinkin ristiriitaisia näkemyksiä lähimenneisyydestä.

Traumanäkökulma nousee esille varsinkin, jos tarkastellaan erityisesti 1940-luvun sotavuosia, kyydityksiä, murhia, pidätyksiä, terroria, neuvosto- ja saksalaismiehityksiä sekä vielä 1950-luvun alkupuolelle kestäneen jälleenrakennusajan aineellista niukkuutta, pidätysten pelkoa ja ilmiäntojoja. Väkivalta ja sen pelko ovat piirteitä, jotka korostuvat historiakulttuurissa, ja tutkimusta aloittaessani odotin, että nämä virolaisen historiakulttuurin piirteet heijastuisivat myös haastatteluaineistoon. Katsoin, että tämän näkökulman esille tuleminen on väitöskirjani aihepiirissä väistämätöntä tavalla tai toisella. Traumaattisen menneisyyden käsittelyä on tutkittu aiemminkin laajasti. Esimerkiksi Jeffrey C. Alexander on käsitellyt teoksessaan *Trauma, A Social Theory* (2012) historiallisiin tapahtumiin liittyviä kulttuurisia traumoja usean eri kansainvälisen esimerkin kautta. Viron tapauksessa kulttuurista traumaa ja neuvostoajan kipeitä muistoja on tarkasteltu esimerkiksi Ene Kõresaaren, Epp Laukan ja Kristin Kuutman toimittamassa teoksessa *The Burden of Remembering, Recollections & Representations of the 20th Century* (2009) sekä Tiina Kirssin, Ene Kõresaaren ja Marju Laurinstinin toimittamassa kirjassa *She Who Remembers Survives, Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories* (2004).

Viron neuvostoajan tutkimuksessa on trauman lisäksi keskitytty myös uudelleenitsenäistymisaikaan. Esimerkiksi Mati Graf on selvittänyt uudelleenitsenäistymisaikan makrotason poliittista historiaa tutkimuksessaan *Impeeriumi lõpp: Eesti taasiseseisvumine 1988–1991* (2012). Pertti Grönholm puolestaan on käsitellyt historiallisen tiedon käyttöä ja kansallisen historian esiinnousua esimerkiksi artikkelissaan ”Nostalgian ja utopian välissä. Historiallisen tiedon käyttö ja tehtävät Viron jälleenitsenäistymisen kamppailuissa vuosina 1987–1991” (2012). Virossa uudelleenitsenäistymisaika irrotetaankin toisinaan varsinaisesta neuvostoajasta omaksi ajanjaksokseen².

Tutkimukseni kartoittaa, mitä neuvostoajasta muistetaan ja miten se hahmotetaan ja mielletään. Neuvostoajasta liittyvien traumaattisten kokemusten muistelun ohella tarkastelen tutkimuksessani neuvostoaikaa myös traumaa laajemmin. Kyse ei ole neuvostoajan traumaattisten kokemusten vähättelystä tai sivuuttamisesta, vaan muistojen moniäänisyyden ja -puolisuuden tutkimisesta. Tarkoitukseni oli antaa haastateltavilleni mahdollisuus ja lupa muistaa myös vähemmän traumaattisia asioita ja ennen kaikkea pohtia neuvostoaikaa ja sen merkitystä omassa ja sukunsa kertomuksessa. Haastatteluja tehdessäni huomasinkin, että vaikka neuvostoajan väkivaltainen alku korostuu haastatteluaineis-

¹ Katso esimerkiksi Kõresaar & Lauk & Kuutma, 2009; Ahonen et al., 2008; Welzer & Moller & Tschuggnall, 2002; Portelli, 2012; Curthoys & Docker, 2006.

² Esimerkiksi Eesti Instituudin ylläpitämä internetsivusto *Estonica*, *Entsüklopeedia Eestits määritlee Viron neuvostoajan päättyneen jo vuonna 1985. Kyseisen ensyklopedian käyttämän jaottelun mukaan Viron uudelleenitsenäistymisaika 1985–1991 oli oma ajanjaksonsa eikä kuulunut enää neuvostoajkaan, jonka ensyklopedia määritlee ajanjaksoksi 1945–1985.* <http://www.estonica.org/et/Ajalugu/>, viitattu 17.5.2021.

tossa, kertovat muistelijat kuitenkin myös laajemmin arjesta ja elämästä Neuvosto-Virossa.

Tutkimukseni tarkoitus on lisätä tietoa ja ymmärrystä neuvostoajan muistelusta sekä sen ja hahmottamisesta ja tulevaisuudesta. Lisäksi tutkimukseni tarkoitus on Viron esimerkkitapauksen kautta tarjota tietoa perheensisäisestä kolmen sukupolven välisestä muistelusta.

Väitöskirjani perustuu ensisijaisesti Virossa vuosina 2018–2019 tekemiini haastatteluihin, joita lähestyn ymmärtävän muistitietotutkimuksen näkökulmasta (katso alaluku 1.3.1). Näin ollen on tarkoituksenmukaista, että myös käyttämäni aikarajaus lähtee tästä muisteluaineistosta. Haastattelutilanteissa en antanut haastateltavilleni valmista aikamääritelmää neuvostoajalle. Kävi kuitenkin nopeasti ilmi, että muistelu aloitettiin kyydityksistä ja Viron liittämistä Neuvostoliittoon, vaikka ensimmäiset kyyditykset kesäkuussa 1941 tapahtuivat Viron ollessa vielä itsenäinen. Niin ikään haastatteluissa muistelu ulottui Viron uudelleenitsenäistymiseen 1991 asti. Näin ollen pidän väitöskirjani aikarajauksena vuosia 1941–1991 eli jaksoa, joka alkoi kesäkuun 1941 kyydityksistä ja päättyi Viron uudelleenitsenäistymiseen elokuussa 1991.

Tutkimukseni liikkuu niin mikro- kuin makrotasollakin painottaen näistä ensimmäistä ja vertailemalla sen suhdetta jälkimmäiseen. Tapausesimerkkinä Viro edustaa sekä ensimmäisen maailmansodan jälkeen itsenäistyneitä, että Neuvostoliiton hajotessa uudelleenitsenäistyneitä jälkisosialistisia valtioita. Viro sopii tapausesimerkiksi erityisen hyvin, koska siellä lähimenneisyyden traumoihin liittyvää keskustelua on käyty aktiivisesti ja muistelukulttuuri on aktiivista. Myös lähimenneisyyden muistelun ja elämäkertojen tutkimus on ollut siellä aktiivista.³ Lisäksi entisenä neuvostotasavaltana Viron tapaustutkimus syventää ilmiöiden tutkimusta jälkisosialistisessa kontekstissa.

Tämän väitöskirjan tutkimuskysymykset kulkevat kolmella tasolla liittyen yksilöiden ja sukujen eri sukupolvien muistiin ja toisaalta näiden suhteeseen historiakulttuurin narratiiveihin:

- Millaisia narratiiveja neuvostoajasta muodostuu saman suvun eri sukupolvien edustajien kertomana?
- Miten kertomukset siirtyvät sukupolvelta toiselle suvun kollektiivisessa muistissa vai siirtyvätkö?
- Miten suvun kollektiivinen muisti ja yksilön omaksuma näkemys menneisyydestä suhteutuvat historiakulttuurin ylläpitämiin narratiiveihin neuvostoajasta?

Näiden kysymysten kautta tavoitteena oli selvittää paitsi narratiivien sisältöjä, myös eri-ikäisten virolaisten käsityksiä Viron neuvostoajasta sekä neuvostoajan yksityisen ja julkisen käsittelyn mahdollisista yhtymäkohdista ja eroavaisuuksista.

³ Katso esimerkiksi Wulf, 2016; Jaago, 2014.

Alustava hypoteesini oli, että perheen ja suvun piirissä periytyvät ensisijaisesti asenteet sekä oman suvun historia, kun taas yleisemmin yhteiskunnan historiakulttuurin narratiivien omaksumisessa esiintyy suurtakin variaatiota yksilöiden välillä. Tätä hypoteesia tuki myös aiempi virolainen muistitietotutkimus, joka on osoittanut, että yksityisten ihmisten muistot ja kokemukset eivät välttämättä ole yhdenmukaiset kansallisen historiantulkinnan ja kollektiivisen muistin kanssa, vaan voivat myös haastaa sitä.⁴

1.1 Kollektiivinen muisti ja kulttuurinen trauma

Tutkimuksessani muistilla on kolme tasoa: yksilö, perhe ja kansallinen. Näin ollen yksi keskeisistä käsitteistä väitöskirjassani on kollektiivinen muisti (engl. *collective memory*). Kollektiivisen muistin käsitteen loi Maurice Halbwachs, joka korosti yksilön muistin sosiaalista luonnetta ja yhteyttä: yksilön muisti sijoittuu kollektiivisesti omaksuttuun malliin ja yhteisön kertomukseen.⁵ Jan ja Aleida Assmann ovat jakaneet kollektiivisen muistin edelleen kommunikatiiviseen (engl. *communicative memory*) ja kulttuuriseen muistiin (engl. *cultural memory*). Kommunikatiivinen muisti on epävirallista muistia, joka muodostuu, säilyy ja siirtyy mikrotasolla, arkipäivän vuorovaikutustilanteissa. Kulttuurinen muisti pitää sisällään esimerkiksi traditioiden, tapojen, symboleiden, paikkojen ja esineiden sisältämän ja siirtämän muistin niiden muistuttaessa ihmisiä menneestä.⁶

Kollektiivisen muistin käsitettä on tutkimuksessa kritisoitu siitä, että se olettaa koko yhteisön, esimerkiksi kansakunnan tai jonkin muun ryhmän, jakavan keskenään täsmälleen samanlaisen käsityksen menneestä. Tästä ei kuitenkaan kollektiivisessa muistissa ole kyse, vaan kollektiivinen muisti pitää sisällään useita alaryhmiä ja pienempiä muistiyhteisöjä.⁷ Kyse on siis eräänlaisesta kattokäsitteestä, jota pidän toimivana muistitietotutkimukseen paikantuvana apuvälineenä, kun puhutaan historiakulttuuristen narratiivien muodostamasta suuremmasta kokonaisuudesta.

James Wertschin mukaan yhteinen muisti perustuu pitkälti siihen, että yhteisön jäsenet tuntevat tietyt historialliset tekstit ja näiden tekstien vaikutuksesta yhteisössä saattaa syntyä pääpiirteittäin yhtenäinen kuva historiasta.⁸ Viime aikoina muistitietotutkimus on kiinnittänyt enenevässä määrin huomiota myös median rooliin jaettujen historiakäsitysten muodostumisessa,⁹ ja tutkimuksessani tarkastelenkin makrotason narratiiveja esimerkiksi juuri mediaa lukemalla ja analysoimalla. Neuvostoaikana yksityisen ja julkisen muistin välillä vallitsi

⁴ Katso esimerkiksi Kõresaar, Kuutma, Lauk, 1, 2009.

⁵ Green, 2011, 98-100.

⁶ Assmann, 2008, 109-111.

⁷ Aarelaid-Tart, 2009, 206.

⁸ Wertsch, 2002.

⁹ Kõresaar, 2016, 107.

yleisesti ottaen vastakkainasettelu.¹⁰ Tällainen elementti esimerkiksi virolaisessa kontekstissa on ajatus vapautensa puolesta taistelevasta kansasta.¹¹ Kansalliseen kertomukseen on virolaisten tutkijoiden mukaan vaikuttanut erityisesti 1800-luvun lopun mutta myös 1960- ja 1970-lukujen historiallinen kaunokirjallisuus, joka on luonut ja säilyttänyt kansallisia myyttejä. Kaunokirjallisuuden voi katsoa jopa muodostaneen kansallisen narratiivin ytimen.¹²

Entisen Neuvostoliiton ja itäblokin alueella neuvostoajan muistelemisen tekee monimutkaiseksi eriävät ja toistensa kanssa vahvassakin ristiriidassa olevat tulkinnat menneisyydestä. Toisen maailmansodan ja sen seurausten aiheuttamat vaikeat kokemukset vaikuttavat edelleen ja ilmenevät esimerkiksi niin kutsutuissa "muistisodissa" (engl. *wars of memory*), jotka ovat kansainvälinen ilmiö. Muistisotien ohella vaikea menneisyys on herättänyt myös niin kutsuttuja historiasotia (engl. *history wars*), joissa kiistellään kansallisessa kontekstissa kansakunnan vastuusta tai häpeästä liittyen johonkin menneisyyden tapahtumaan.¹³

Entisten neuvostotasavaltojen muistisodissa on yleensä kysymys entisen neuvostokansallisuuden ja alueella asuvan venäjänkielisen vähemmistön välisistä selkkauksista tai näiden maiden ja Venäjän valtion välisistä erimielisyyksistä. Virossa tunnettu muistisota on liittynyt vuoden 2007 pronssisoturikiistaan. Tapauksessa oli kyse vironvenäläisen nuorison mellakoista Tallinnassa sen seurauksena, että neuvostosotilaiden kunniaksi pystytetty muistomerkki, Pronssisoturi, oli siirretty kaupungin keskustasta Tallinnan sotilashautausmaalle. Mellakoiden jo laannuttua patsaskiista viilensi edelleen Viron ja Venäjän valtiollisia välejä: Venäjä uhkasi katkaisevansa diplomaattisuhteet Viron kanssa, Viron Moskovon-lähetystö joutui Nashi-nuorisjärjestön piirittämäksi ja Viron hallinnon internet-sivut joutuivat hyökkäysten kohteeksi. Pertti Grönholmin mukaan suuri osa mellakoihin osallistuneista venäjänkielisistä ei ollut suuttunut vain patsaan itsensä vuoksi eikä välttämättä edes tiennyt sen historiaa. Grönholm selittää, että sen sijaan patsas symboloi venäjänkielisille nuorille ylisukupolvista yhteenkuuluvuutta, jotain konkreettista, jonka kautta samaistua venäläiseen historiantulkintaan ja jonka kautta kapinoida virolaista politiikkaa. Virolaisesta kansallisesta näkökulmasta patsas edusti miehitystä, sortoa ja vapauden menetystä, eivätkä virolaiset kokeneet patsasta omakseen.¹⁴ Osaltaan myös Euroopan Unionin laajeneminen itäisessä Keski-Euroopassa on tuonut esille tarpeen huomioida jo Unionin sisälläkin vallitsevien näkökulmien ja niiden yhteensovittamisen monimutkaisuus.¹⁵

Toisaalta traumaattisen menneisyyden muistelemiseen voi liittyä kiistoja myös yhteisön/kansan sisällä eikä vain eri väestöryhmien välillä. Tämä tulee ilmi väitöskirjani luvussa 5, jossa käsittelen Miehitysten museon eli nykyisen Miehitysten ja vapauden museo Vabamun nimenvaihdoskiistaa, jota puitiin

¹⁰ Köresaar, 2016, 108.

¹¹ Tamm, 2008, 505-506.

¹² Köresaar, 2016, 108-109.

¹³ Curthoys & Docker, 2006, 220.

¹⁴ Grönholm, 2010, 82-83, 95-97.

¹⁵ Aarelaid-Tart, 2009, 203, 2009.

virolaisessa julkisessa keskustelussa vuonna 2018. Kiistassa osa virolaisista näki museon virolaisten kärsimysten monumenttina ja symbolina, kun taas osa halusi tuoda siihen mukaan tulevaisuusperspektiivin ja vapauden moninaisuuden pohtimisen.

Historiallisten narratiivien moninaisuuden ymmärtäminen on tärkeää yhä edelleen, koska toinen maailmansota ja sen seurauksista selviytyminen ovat keskeinen osa kunkin maan kansallista identiteettiä ja moniäänisiä narratiiveja.¹⁶ Juuri sen vuoksi menneisyyden muistelu ja menneisyydestä muistuttavat monumentit, hautapaikat ja kuolleiden muisto herättävät suuria tunteita.¹⁷ Jälkitotalitaristisen menneisyyden käsittelyyn sisältyy myös huomattava emotionaalinen painolasti sekä kysymys historiallisesta oikeudesta.¹⁸ Aihetta voidaan lähestyä kulttuurisen trauman (engl. *cultural trauma*) näkökulmasta.

Neuvostoajan muisto on siis Virossa, kuten muuallakin entisen Neuvostoliiton alueella, mielipiteitä jakava ja vastakkaisia tulkintoja herättävä teema. Väitöskirjassani olen päätenyt kuitenkin rajaamaan aiheen käsittelyn vironkielisiin virolaisiin. Erittäin vahva viron kielen taitoni mahdollisti haastatteluiden tekemisen viroksi, mutta venäjänkielisten haastatteluihin olisin tarvinnut tulkin.

Kulttuurisesta traumasta on kyse, kun yhteisön muistikulttuuri pakotetaan yllättäen muuttumaan, minkä seurauksena osasta muistoja tulee kiellettyjä ja muisteluun ylipäättään puututaan viranomaistaholta. Tämä vaikuttaa niin yhteisön kuin yksilönkin muistiin ja identiteetteihin syvästi ja pitkäkestoisesti. Siinä mitä ja miten kollektiivisessa muistissa muistetaan, voidaan erottaa kaksi eri ilmiötä. Aili Aarelaid-Tart nimittää luonnolliseksi ilmiötä, jossa osa muistista unohtuu seuraavien sukupolvien myötä: osa edellisten sukupolvien kokemuksista pidetään mielessä, mutta osa koetusta unohtuu. Unohdetusta voidaan parhaassa tapauksessa tavoittaa myöhemmin osia materiaalisen perinnön tai arkistojen kautta. Tästä poikkeava muistikäytäntö on pakottava: ylempi auktoriteetti määrää, mitä muistetaan ja mitä unohdetaan. Tämä saattaa johtaa muistin kannalta traumaattiseen tilanteeseen, jossa ihmiset pakotetaan muistamaan asioita, joita he eivät voi hyväksyä, ja vastaavasti unohtamaan asioita, joita he eivät voi tai halua unohtaa. Kun kollektiivista muistia yritetään ohjata ja pakottaa, voi riskinä olla paitsi traumaattinen kokemus myös sukupolvien välisen muistiketjun katkeaminen tai vaurioituminen. Kuten Aarelaid-Tart toteaa, yhteisön muistia koetusta traumaattisesta tapahtumasta on kuitenkin lähes mahdotonta pyyhkiä kokonaan pois, ja sen vaikutukset jäävät säilymään pinnan alla. Nämä vaikutukset voivat nousta pintaan ja muodostua kulttuuriseksi traumaksi poliittisen tilanteen muuttuessa tai kun muistia käytetään poliittisiin tarkoituksiin. Traumaattistenkin kokemusten muistamiseen liittyy nimittäin aina valikointia sen välillä, mitä muistetaan ja mitä yritetään unohtaa. Kyse on usein myös pyrkimyksestä vanhojen haavojen parantamiseen, siihen, että tapahtuneen kanssa voidaan elää eteenpäin.¹⁹

¹⁶ Köresaar, Kuutma & Lauk, 2009, 19–24.

¹⁷ Grönholm, 2010, 85.

¹⁸ Köresaar, Kuutma & Lauk, 2009, 18–19.

¹⁹ Alexander, 2012, 6; Aarelaid-Tart, 2009, 199–212.

Aarelaid-Tart huomauttaa, että kulttuurista traumaa ei kuitenkaan tule sekoittaa yksilön kokemaan post-traumaattiseen stressihäiriöön. Niin traumalle kuin post-traumaattiselle stressillekin on ominaista esimerkiksi oirehtiminen viiveellä, mutta kulttuurisen trauman tapauksessa kyse on nimenomaan yhteisöllisestä traumasta, jonka viiveeseen (tai sen puutteeseen) vaikuttavat vallitsevat sosiaaliset ja poliittiset olosuhteet, kun taas yksilön post-traumaattisessa stressihäiriössä viive johtuu hänen alitajuntansa tarpeesta suojella mieltä traumaattisilta muistoilta. Kulttuurisessa traumassa on myös kyse nimenomaan sosiaalisesta ilmiöstä, mistä olen tässä tutkimuksessa kiinnostunut. Kulttuurisia traumoja sisältyy jokaisen kansakunnan historiaan ja kansalliseen tarinaan, ja ne noudattavat pääsääntöisesti samaa kaavaa: ensin oli hyvä ja turvallinen aika, kunnes tapahtui jotain, mikä rikkoi totutun järjestyksen ja muutti olosuhteita. Kulttuurinen trauma liitetään helposti traumaattiseen tapahtumasarjaan, joka on saattanut olla väkivaltainen tai muuten painostava. Aarelaid-Tart huomauttaa kuitenkin, että kulttuurinen trauma ei synny pelkästään itse tapahtumasta vaan siitä, että kyseinen tapahtuma muuttaa kokijoidensa maailmankuvaa. Tämä aiheuttaa heissä tuntemuksen, että heidän perustarpeensa ovat tässä maailmassa uhattuina.²⁰ Tapahtuma on voinut aiheuttaa yhteisön jäsenille yksilöinä kärsimystä ja yksilöt liittävät trauman tarinaan henkilökohtaisia merkityksiä, mutta yhteisön pyrkimys on yrittää löytää tapahtuneelle selitystä.

Kulttuurinen trauma on kollektiivisesti koettu nimenomaan silloin, kun traumaattisesta tapahtumasta on käyty julkista keskustelua ja sille on esimerkiksi määritelty selitys ja syylliset. Samalla traumasta syntyy narratiivi. Nämä narratiivit luodaan julkisessa keskustelussa, mutta kollektiivisesti muistettu trauma on voinut säilyä myös yksityisessä elämässä, esimerkiksi sukulaisten ja ystävien keskuudessa. Toisin sanoen kollektiivinen trauma ei välttämättä ole näkyvissä yhteiskunnan julkisessa keskustelussa vaan voi olla niin sanotusti maan alla.²¹

Aarelaid-Tart tuo esimerkin, joka on relevantti yhä edelleen myös nykypäivän Virossa. Kollektiivisen muistin näkökulmasta kyyditykset ja Tallinnan pommitukset 1940-luvulla ovat traumaattisia tapahtumia, joita muistetaan vuosittain, mutta metsäveljien aiheuttamasta terrorista neuvostohallintoa avustaneita kohtaan ei puhuta julkisessa keskustelussa²². Toisin sanoen kyydityksissä ja pommituksissa on kyse kulttuurisesta traumasta, mutta metsäveljien tapauksessa on kyse vain kollektiivisesta muistista ja siinä elävästä traumasta. Kollektiivinen muisti on siis traumankin suhteen paljon laajempi kuin kulttuurinen trauma, ja väitöskirjassani katsonkin kulttuurisen trauman vain yhdeksi näkökulmaksi kollektiivisen muistin narratiiveihin. Oleellista on myös ymmärtää, että kollektiivinen trauma ei ole mikään tietty historiallinen tapahtuma, vaan eräänlainen kognitiivinen työkalu, joka yhdistää symboliikkaa ja muistoja sekä tarjoaa selityksiä tapahtuneelle.²³

²⁰ Aarelaid-Tart, 2009, 204–208.

²¹ Aarelaid-Tart, 2009, 210–211.

²² Aarelaid-Tart, 2009, 211.

²³ Kõresaar, Kuutma & Lauk, 2009, 31.

Vaikka trauman kaava on yleensä sama, sen kokeneet yhteisöt saattavat kehittää itselleen toisistaan eroavia selviytymisstrategioita. Joka tapauksessa trauman käsittely sisältää jonkinlaista identiteetin uudelleenrakentamista. Eri-laiset rituaalit, muistotapahtumat ja vuosipäivät antavat mahdollisuuden ilmaista traumaan liittyviä tunteita ja yhdistävät sukupolvia yhteisen kansallisen identiteetin ja tarinan alle. Rituaalien tarkoitus ei kuitenkaan ole vain ylläpitää tiettyä tulkintaa ja muistia, vaan se ne tarjoavat myös mahdollisuuden arvioida ja tulkita tapahtunutta uudelleen ja muuttuneista yhteiskunnallisista olosuhteista käsin. Samalla myös uudet sukupolvet saavat mahdollisuuden pohtia omaa tulkintaansa historiallisesta tapahtumasta.²⁴

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeiset Viron hallitukset ovat perustaneet uusia, neuvostoajan sorrosta ja sen vastustuksesta kertovia museoita ja hävittäneet vanhoja neuvostomuistomerkkejä. Samalla on tuotettu vain yhdenlaista, neuvostohallinnon miehittämän ja sortaman kansan narratiivia, jolloin narratiiviin sopimattomat historiantulkinnat ja -narratiivit ovat jääneet helposti vähemmälle huomiolle. Neuvosto aika alettiin virallisestikin esittää vieraan vallan aikana, jona tapahtuneet kärsimykset olivat tämän vieraan vallan ja sitä auttaneen, vierasperäisen joukon aiheuttamia.²⁵ Toisaalta samaan aikaan aloitettiin oikeudenkäyntejä neuvostohallinnon kanssa yhteistyötä tehneitä virolaisia vastaan.²⁶

1.2 Virolainen muistityö

Virossa niin sanottujen tavallisten ihmisten muistot ja elämäkerrat ovat merkittävä ja tunnustettu osa kansallista historiakulttuuria²⁷. Virossa tehty elämäkertojen tutkimus on myös tutkimusta tavallisten virolaisten muistin suhteesta kansalliseen tarinaan²⁸, ja muistityö esimerkiksi juuri elämäkertojen muodossa on oleellinen osa virolaista historiakulttuuria luoden kontekstia tutkimukselleni. Viron neuvostoajan muistelua ovat tutkineet aikaisemmin väitöskirjoissaan muun muassa Kirsti Jõesalu (2017) ja Inge Melchior (2015). Väitöskirjassani keskityn kuitenkin nimenomaan suulliseen, kirjoittamattomaan historiaan sekä yksityisen muistin muodostumiseen ja suhteeseen kansalliseen tarinaan ja perheiden sisäiseen muistelukulkuun. Tästä syystä tutkimukseni pohjautuu juuri tätä tutkimusta varten keräämääni haastatteluaineistoon.

Neuvostoliiton hajottua siihen ennen kuuluneissa maissa alkoi uusi muistityö: muistot nousivat keskeiseen rooliin, niitä alettiin kerätä innokkaasti ja

²⁴ Aarelaid-Tart, 2009, 208–209.

²⁵ Köresaar, Kuutma & Lauk, 2009, 27–29.

²⁶ Esimerkiksi vuoden 1949 maaliskuun kyydityksissä keskeisessä roolissa toimi virolainen Arnold Meri, jota syytettiin oikeudessa kansanmurhaan osallistumisesta. Meri ehti kuitenkin kuolla vuonna 2009 ennen tuomiota. Kts. esim. Lõhmus (2008) <https://www.postimees.ee/1797669/hiiumaal-algab-protsess-arnold-meri-ule>, viitattu 26.1.2018.

²⁷ Köresaar, 2016.

²⁸ Köresaar, 2016, 106.

aiemmin vaietut ja kielletyt muistot saivat aivan uudella tavalla näkyvyyttä.²⁹ Jorma Kalela on kirjoittanut historialiikkeestä, joka levisi kansainvälisesti – myös entistä Neuvostoliittoa laajemmin. Kalela hahmottaa (2006) muistitietotutkimuksen kahdeksi erilliseksi haaraksi: toisaalta ammattitutkijoiden ja toisaalta tekemäksi tutkimukseksi sekä muistitiedon keruuksi ja tallennukseksi. Historialiikkeessä kyse oli jälkimmäisestä, maallikoiden omaehtoisesta toiminnasta.³⁰ Vaikka muistikeruut tapahtuivat Virossa esimerkiksi järjestöjen, kuten vuonna 1987 perustetun, Viron kansanperinnettä vaalivan seuran toimesta, niissä historiaa tuottivat nimenomaan maallikot.

Virossa uusi muistityö alkoi nimenomaan 1980-luvulla, kun perustettiin järjestöjä ja instituutioita, jotka lopulta saivat huomattavan roolin uudelleenitsemäistyneen Viron poliittisen suunnan muotoutumisessa. Näistä järjestöistä keskeisin oli Muinsuskaitse Selts, joka aloitti kokonaisvaltaisen työn virolaiskansallisen kollektiivisen muistin tukemiseen ja ajoi Viron itsenäisydenaikaisen muistomerkkien restauroimista ja palauttamista. Kansallisessa muistityössä keskeiseen rooliin nousi kaikissa itäblokin ja entisen Neuvostoliiton maissa historioitsijoita, mutta Virossa heitä nousi poikkeuksellisen paljon korkeisiin poliittisiin asemiin. 1990-luvun alussa valtaosa keskeisimmistä poliittisista toimijoista presidenttiä ja pääministeriä myöten olivat historioitsijoita.³¹ Muistoista tuli tuolloin myös osa virallisten instituutioiden toimialuetta. Menneisyys ja siitä tehtävät tulkinnat koettiin oleellisiksi, koska haluttiin painottaa kansalliseen identiteettiin kuuluvaa vapautta ja selviytymistä painottamalla Viron valtion juridista jatkuvuutta. Käytännössä tämä tarkoitti ajattelumallia, jossa katseet suunnattiin ensimmäiseen itsenäisyyden aikaan: neuvosto-aika nähtiin katkoksenä, jonka jälkeen tuli jatkaa siitä, mihin ennen sitä jäätiin. Pertti Grönholmin mukaan ”Viron itsenäistyttyä valtion tärkeimpiä tehtäviä oli kansallisen kertomuksen rehabilitointi ja representointi”.³² Muistiprojekteilla oli siis selvästi myös poliittisia päämääriä. Tämä ei ollut poikkeuksellista, vaan esimerkiksi Svetlana Boym on todennut, että Neuvosto-Venäjällä 1980-luvulla alkaneet muistiliikkeet Memorial ja Pamat omaksuivat poliittista roolia ja osallistuivat elokuun 1991 Moskovan vanhoillisten kommunistien vallankaappausyrityksen vastarintaan.³³

Toinen elämäkertojen ja muistityön kultakausi oli Virossa 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Tällöin kasvoi mielenkiinto nimenomaan neuvostoajan loppuaikojä, niin kutsuttua kypsän sosialismin aikaa (1956–1985) kohtaan. 1990-luvulla kerätyissä muisteluissa vallitsevana narratiivina oli ollut kokemus neuvostoajasta eräänlaisena katkeamana (engl. *rupture*) Viron historiassa. 2000-luvun alussa järjestettiin muisteluidenkeräyskampanja *Minu ja minu pere elu Nõukogude Eestis ja Eesti Vabariigis* (Minun ja perheeni elämä Neuvosto-

²⁹ Kõresaar, Kuutma & Lauk, 2009, 27

³⁰ Kalela, 2006, 68–72.

³¹ Tamm, 2013, 652–653; Tamm, 2016, 166; Tamm, 2008, 105, Grönholm, 2010, 88.

³² Grönholm, 2010, 101.

³³ Boym, 2001, 63. Memorialin tavoitteeksi muotoutui Stalinin vainoamien muistin esille nostaminen. Pamat puolestaan oli uuskonservatiivinen liike, joka ihannoï aikaa ennen vallankumousta.

Virossa ja Viron Tasavallassa). Kampanjaan osallistuneet muistelijat näkivät tuolloin, 2000-luvun alussa, neuvostoajan jo selvästi laajemmasta näkökulmasta kuin 1990-luvun kampanjoiden aikaan: nyt muisteluissa keskeisen roolin sai nimenomaan arkipäivän kokemusten muisteleminen.³⁴ Samalla muisteluun ilmestyi nostalgiaa viimeisiä neuvostovuosikymmeniä kohtaan.

Kirsti Jõesalun mukaan yksi selitys muistelukulttuurissa tapahtuneelle muutokselle voi olla se, että 1990-luvun epävakaisten vuosien jälkeen neuvostojajasta alkoi nousta esille myös positiivisia asioita.³⁵ Samaan aikaan Viron kansallismuseo kokosi ihmisten muistoja nimenomaan arkielämää esitteleviin kirjoihin, jotka käsittelivät arki- ja työelämään, nuoruuteen, ruoka- ja pukeutumiskulttuuriin ja niin edelleen liittyneitä muistoja.³⁶ Jõesalu huomauttaa, että elämäkertojen ohella myös museoissa alkoi 2000-luvun alussa tapahtua muutosta: 1990-luvulla museot olivat esittäneet neuvostoajan nimenomaan traumaattisena aikana vahvistaakseen kansallisen narratiivin rakentamista, mutta 2000-luvulla myös museoiden huomio alkoi suuntautua arkielämään. Tähän myös tutkimuskirjallisuudesta muistiorganisaatioiden kansallistamisesta itsenäistymisen aikana. Sama ilmiö alkoi näkyä myös lehdissä, televisiossa ja internetin keskustelupalstoilla. Tässä kohtaa hallinnon ja kansan suosimat narratiivit alkoivat kuitenkin erota toisistaan, mistä kertoo se, että hallinto tulkitsi neuvostonostalgian olevan uhka demokratialle.³⁷

Jälkitalitaristisen yhteiskunnan alkaessa vaatia historiallista oikeutta, sille on tärkeää löytää menneille kärsimyksille tarkka syyllinen, ja yleensä tämä johtaakin syyllisyyden kohdistamiseen johonkin tiettyyn henkilöön tai ryhmään.³⁸ Neuvostoajaa käsittelevästä historiakulttuurisesta narratiivista ei kuitenkaan tullut yksiulotteinen, vaan se jaetaan yleensä kahteen erilliseen narratiiviin: arkielämään neuvostoajana ja politiikkaan. Tämä jako on käytännössä tuottanut mahdollisuuden nähdä neuvostoajaa myös nostalgisessa valossa, kun arkielämän muistot on erotettu poliittisesta maailmasta. Nostalgiaa neuvostoajaa kohtaan tuotetaan esimerkiksi ironian ja parodioiden avulla esimerkiksi museoissa ja muissa näyttelyissä. Oleellista tässä on ymmärtää muistojen ja materiaalsen kulttuurin välinen suhde: ihmisten mielissä esineet, muistomerkit, patsaat ja vastaavat materiaaliset jäljet menneestä ajasta yhdistyvät heidän omiin muistoihinsa ja tuottavat muistelua. Näin materiaallinen kulttuuri voi yhdistyä niin nostalgisiin kuin myös traumaattisiin muistoihin.³⁹

³⁴ Jõesalu, 2017, 11.

³⁵ Jõesalu, 2017, 69.

³⁶ Jõesalu, 2017, 11–12. Näitä kirjoja olivat ainakin *Elu nõukogude ajal* (2000), *Töö ja tööelu Nõukogude Eestis* (2001), *Toidukultuur nõukogude ajal* (2002), *Noortekultuurid nõukogude ajal* (2003), *Turism nõukogude ajal* (2007) ja *Noorte rõivastus nõukogude ajal* (2008).

³⁷ Jõesalu, 2017, 12–13.

³⁸ Kõresaar, Kuutma & Lauk, 2009, 29.

³⁹ Kõresaar, Kuutma & Lauk, 2009, 29–30.

1.3 Aineistot ja menetelmät

Teoreettisesti tutkimukseni linkittyy erityisesti kollektiiviseen ja yksilölliseen muistamiseen ja näiden suhteisiin sekä suulliseen historiaan eli *oral history* -traditioon, jota suomenkielisessä tutkimuksessa kaikkein yleisimmin kutsutaan muistitietotutkimukseksi⁴⁰. Tutkimukseni lähteenä ovat virolaisten haastattelut, joiden lisäksi käytän lähteinä historiakulttuurin tuotoksia, kuten elokuvia, museonäyttelyitä, koulukirjoja, sekä muistopäiviä, puheita ja julkista keskustelua. Vertailemalla näitä aineistoja haastatteluaineistoon selvitän, onko yksityisen ja julkisen muistelun narratiivien välillä eroavaisuuksia. Samalla muiden Neuvosto-Virosta kertovien aineistojen tehtävänä on toimia kontekstina, jonka kautta voidaan nähdä yksilö- ja yhteiskunnallisen tason narratiivien eroja ja samankaltaisuuksia.

Muistitietotutkimus on laaja ala, jonka piirissä esiintyy useita erilaisia lähtökohtia ja näkemyksiä esimerkiksi suhteessa käytettävään aineistoon. Muistitietotutkimus muotoutui viimeistään 1940-luvulla Yhdysvalloissa, kun ensimmäisen ja toisen maailmansodan kokemuksia alettiin tallentaa. Kyse on kansainvälisestä ja poikkitieteellisestä tutkimussuuntauksesta, joka saapui Suomeen ensimmäisen kerran 1980-luvulla, mutta alkoi vakiintua ja yleistyä 1990-luvun loppupuolella.⁴¹ Tarkastelussani muistelu ja kerronta ovat menneisyyttä tulkitsevaa toimintaa, joka tapahtuu vuorovaikutuksessa ympäröivän kulttuurin kanssa.⁴²

Mary Key Quinlan kuvailee suullista historiaa sanomalla, että siinä kyse on merkitysten etsimisestä: haastattelu on tilanne, jossa menneisyydestä muodostetaan rekonstruktio ja selvitetään, mikä sen merkitys on tulevaisuudessa.⁴³ Katson, että tutkimuskysymysteni näkökulmasta etenkin ymmärtävä muistitietotutkimus soveltuu tutkimukseeni parhaiten, koska en tavoittele analyysissäni yleistettävyyttä vaan pyrin faktojen sijaan ihmisten muistojen ja kokemusten esille tuomiseen. Ymmärtävän muistitietotutkimuksen⁴⁴ ideana on, että muistelussa on kyse tulkintojen tekemisestä ja kerronnasta, jossa muistelijalle itselleen tärkeät ja oleelliset asiat menneisyydestä tulevat esille. Vaikka kyse on nimenomaan muistelijan muistoista, kuuluu myös tutkija tähän tulkintojen muodostamisen prosessiin: menneisyyden muistelu tapahtuu nykyhetkestä käsin, ja tutkija vaikuttaa läsnäolollaan ja toiminnallaan siihen hetkeen, jossa muistelu tapahtuu ja on kysymyksillään mukana rakentamassa menneisyyden rekonstruktioita.⁴⁵ Ymmärtävä muistitietotutkimus sopii tutkimusasetelmaani senkin

⁴⁰ Fingerroos & Haanpää & Heimo & Peltonen, 2006.

⁴¹ Fingerroos, 2010, 61, 75–76.

⁴² Ukkonen, 2006, 186–187.

⁴³ Quinlan, 2011, 35.

⁴⁴ Fingerroos & Haanpää, 2006, 39–40. Outi Fingerroos ja Riina Haanpää jakavat muistitietotutkimuksen kolmeen suuntaukseen: ymmärtävään, selittävään ja kriittiseen. Selittävä suuntaus pohjaa rationaalisuuteen ja pyrkii muistitiedon kautta mahdollisimman realistiseen menneisyyden kuvaukseen. Kriittinen muistitietotutkimus tarkastelee aineistoa vahvassa yhteydessä yhteiskunnalliseen tai poliittiseen kontekstiin ja olosuhteisiin.

⁴⁵ Ukkonen, 2006, 188.

vuoksi, että vaikka tutkimukseni historiakulttuurisella- ja poliittisella kontekstilla on merkitystä ja haastatteluja peilataan niitä vasten ja tarkastellaan niiden vaikutusta muistelemiseen, on tutkimukseni ydin kuitenkin nimenomaan juuri muistelussa tehdyissä representaatioissa ja tulkinnoissa. Ymmärtävässä muistitietotutkimuksessa aineisto, eli tässä tapauksessa pääasiassa haastatteluaineisto, nähdään itse tutkimuksen kohteena eikä vain lähteenä itse menneisyyden tutkimukselle. Tällainen lähestymistapa on kiinnostunut nimenomaan siitä, mitä henkilö muistaa ja millaisia tulkintoja hänellä on menneisyydestä.⁴⁶

1.3.1 Haastatteluaineisto

Aineiston keruu ja esittely

Tutkimukseni perustuu ennen kaikkea laadulliseen haastatteluaineistoon, joka mahdollistaa mikrotason historianarratiivien ja niiden ylisukupolvisen siirtymisen tutkimisen. Keräsin haastatteluaineistoni vuosina 2018–2019 ollessani vierailevana jatko-opiskelijana Tarton yliopiston Kulttuuritieteiden instituutissa. Aineisto koostuu usean eri perheen kolmen eri sukupolven edustajan haastatteluista, jotka toteutettiin viron kielellä. Haastattelut nauhoitettiin ja siirrettiin mahdollisimman pian haastattelutilanteiden jälkeen Jyväskylän yliopiston tietoturvaliselle verkkoasemalle. Analyysiä varten haastattelut litteroitiin. Haastateltavat täyttivät suostumuslomakkeet, joissa he ilmaisivat paitsi suostumuksensa osallistua tutkimukseen, myös luvan mainita kansallisuutensa. Lisäksi he ilmaisivat lomakkeessa haluavatko haastattelussaan tuotetun materiaalin tulevan 1) arkistoiduksi henkilötietoineen, 2) arkistoiduksi ilman henkilötietoja vai 3) tuhotuksi viisi vuotta tutkimuksen päätyttyä. Arkistoinnin valitsemien haastateltavien haastattelumateriaaleja tullaan tarjoamaan arkistoitaviksi Viroon. Haastateltavat saivat luettavakseen myös tiedotteen, jossa heille kerrottiin tutkimuksesta sekä aineiston säilytyksestä ja heidän yksityisyydensuojansa varmistamisesta.

Laadullinen aineistoni muotoutui puolistrukturoitujen haastatteluiden menetelmällä. Haastattelutilanteissa apunani oli etukäteen valmisteltu, teemoitain etenevä kysymysrunko, mutta laatimani kysymykset olivat mahdollisimman avoimia ja laajoja, jotta haastateltavat saivat tilaa nostaa esille niitä asioita ja aiheita, jotka heidän mielestään ovat merkityksellisiä ja kerronnan arvoisia. Lista haastattelukysymyksistä on liitteessä 1 viroksi ja liitteessä 2 suomeksi. Päädyin puolistrukturoituun haastatteluun myös siksi, että tiukasti strukturoitu haastattelu lisää riskiä, että tutkijan oma ennakkokäsitys ohjaa haastattelua siten, ettei esille pääse nousemaan asioita, joita tutkija ei ole tullut ajatelleeksi kysymyspatteria laatiessaan⁴⁷.

Aineistoa hankkiessani yllätyin, miten haastatteluissa nousi haastateltavien omasta aloitteesta esille metsäveljien ja vironvenäläisten teemat. Kuten Taina Ukkonen on todennut (2006), muistitietotutkimuksen tarkoitus on nostaa esille ihmisten omia kokemuksia ja tästä syystä haastattelut tukeutuvat vahvasti

⁴⁶ Fingerroos & Haanpää, 2006, 40.

⁴⁷ Portelli, 2006, 60.

haastateltavan omaan elämään⁴⁸. Tämä oli myös se lähtökohta, josta käsin itsekin lähdin rakentamaan haastatteluja: puolistrukturoitu haastattelu alkoi haastateltavan omaa elämäntarinaa kartoittavilla kysymyksillä, minkä jälkeen siinä siirryttiin puhumaan perheen ja sukulaisten kokemuksista. Tästä jatkettiin muisteluun siitä, millaista elämä yleisemmin neuvostoajalla oli, ja päädyttiin lopulta puhumaan neuvostomenneisyyden käsittelystä virolaisessa julkisessa keskustelussa. Kuten haastatteluissa usein käy, ei keskustelu välttämättä edennyt suunnitellusti tai suunnitellussa järjestyksessä.⁴⁹ Keskustelu esimerkiksi saattoi lähteä etenemään eri järjestyksessä kuin olin etukäteen ajatellut. Suhtauduinkin teemalistani kysymyksiin lähinnä tukirunkona ja muistilistana, jonka avulla pystyin varmistamaan, että haastattelussa käsiteltiin suunnilleen niitä kysymyksiä, joita halusin sillä selvittää.

Haastatteluja suunnitellessani ja toteuttaessani pyrin *kerronnalliseen haastatteluun*⁵⁰. Tällainen haastattelu sopi tutkimuskysymyksiini, koska sen tarkoituksena on tuoda esille kertomuksia ja muistoja, joita analysoimalla saatoin nähdä, mitä neuvostoajasta kerrotaan ja miten nämä neuvostoaikaa käsittelevät kertomukset esitetään sekä vertailla haastateltavien vastauksissaan käyttämiä esitystapoja. Ihmiselle on luontaista hahmottaa kokemuksiaan, toimintaansa sekä ajallisuutta narratiivisessa muodossa, joten myös muistot saavat yleensä tällaisen muodon.⁵¹ Juuri narratiivinen muoto onkin yksi lähestymistapa historiankirjoituksen ja muistelemisen välisen suhteen tarkasteluun ja ymmärtämiseen, koska se on näille molemmille yhteinen piirre. Hans Kellner on myös tuonut esille, miten historioitsijat voivat antaa muistelemiselle narratiivisuutta tukevia retorisia välineitä, kuten jatkuvuutta ja koherenttiutta.⁵²

Hyvärinen ja Löyttyniemi ovat todenneet, että yleensä haastateltava yrittää ikään kuin luonnostaan vastata kertomuksella, ja että kertomusmuotoinen vastaus kuuluu yleensä aina laadulliseen tutkimukseen. Tästä huolimatta kerronnalliseen haastattelutapaan päätyminen tarkoittaa käytännössä sitä, että pyrin myös kysymyksenasettelussani kysymyksiin, joihin haastateltava todennäköisesti alkaa vastata kertomuksella.⁵³

Olen hahmottanut otettani haastatteluihin Catherine Kohler Riessmanin haastattelutyyppeiden jaottelun kautta. Tämän jaottelun mukaan kerronnallisessa haastattelussa voi olla kyse elämäkerran tekemisestä tai lyhyemmän, henkilökohtaista kokemusta käsittelevän kertomuksen tuottamisesta. Omassa tutkimuksessani näen sopivimmaksi soveltaa Kohler Riessmanin haastattelutyyppejä, jonka mukaisissa haastatteluissa syntyy ”laajoja elämästä kertovia esityksiä, jotka syntyvät koko haastattelun kuluessa” ja joita analysoitaessa keskitytään erityisesti rakenteeseen ja yksityiskohtiin. Haastattelu nähdään selvästi vuoro-vaikutus- ja keskustelutilanteena.⁵⁴

⁴⁸ Ukkonen, 2006, 179.

⁴⁹ esimerkiksi Ukkonen, 2006, 186.

⁵⁰ Hyvärinen & Löyttyniemi, 2005.

⁵¹ Köresaar, Kuutma, Lauk, 2009, 13.

⁵² Köresaar, Kuutma, Lauk, 2009, 13–14; Kellner, 1989.

⁵³ Hyvärinen & Löyttyniemi, 2005, 191.

⁵⁴ Hyvärinen & Löyttyniemi, 2005, 192–193.

Yksi haastatteluihin vaikuttava asia on myös se, miten haastateltava koki minut haastattelijana. Suomalaisena olen lähtökohtaisesti ulkopuolinen. Lisäksi olen syntynyt vasta Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen, joten minua vanhempien haastateltavien näkökulmasta olen tässäkin suhteessa ulkopuolinen: en ole nähnyt Neuvosto-Viroa omin silmin enkä edes elänyt sellaisessa maailmassa, jossa Neuvostoliitto oli olemassa. Tämä asetelma havainnollistaakin erittäin hyvin sitä muistitietotutkimuksen lähtökohtaa, jossa tiedostetaan, että tutkijan ja haastateltavan esiymmärrys menneistä tapahtumista on erilainen: tutkijalla esiymmärrys perustuu historian tutkimuksen näkökulmiin, kun taas haastateltavan (tai muulla tavalla muistelevan) muistelu perustuu omiin kokemuksiin ja kollektiivisesti levinneisiin tulkintoihin historiasta. Muistitietoon perustuvassa tutkimuksessa mielenkiinto ja pääasiallinen huomio ovat kuitenkin nimenomaan muistelijan lähtökohdissa ja hänen kerronnassaan menneistä tapahtumista.⁵⁵

Ulkopuolisuuteni saattaa vaikuttaa esimerkiksi siten, että haastateltava voi miettiä, voinko edes ymmärtää hänen kertomaansa oikein ja tiedäkö aiheesta mitään. Samalla ulkopuolisuus voi olla etu. Leena Rossi on tuonut esille useita esimerkkejä, joissa tutkijat ovat kokeneet, että ulkopuolisuudesta on ollut hyötyä: haastateltava on esimerkiksi saattanut kokea puhumisen helpommaksi kuulijan vierauden ja ulkopuolisuuden takia, tai saanut kokea olevansa todellinen asiantuntija tai vastannut kysymyksiin perusteellisemmin kuin mitä olisi tehnyt haastatelijan ollessa sisäpuolinen⁵⁶. Rossin luettelemien esimerkkien lisäksi koin ulkopuolisuuteni eduksi myös siinä mielessä, että lähestyin tutkimusaiheittani ilman lapsuudesta asti rakentunutta, oman perheen ja suvun kokemuksiin pohjautuvaa narratiivia Viron neuvostoajasta.

Tutkimukseen osallistui kuusi virolaista perhettä, joista viidessä haastateltiin isovanhempi, vanhempi ja täysi-ikäinen lapsi. Yhdestä perheestä isovanhemmat olivat jo kuolleet tai eivät pystyneet osallistumaan haastatteluun, joten tästä perheestä haastateltaviksi suostuivat molemmat vanhemmat sekä heidän kaksi lastaan. Lista haastateltavista perheittäin on liitteessä 1. Haastateltavat eivät esiinny tekstissä eivätkä liitteessä oikeilla nimillään, vaan olen antanut heille peitenimet suojatakseni heidän henkilötietojaan. Tutkimustekstissä olen myös välttänyt turhaa luonnollisiin henkilöihin viittaavien tietojen käyttöä, mutta täydellistä anonymiteettiä en pysty haastateltavilleni antamaan. Heidän anonymiteettinsä on kuitenkin todella vahva. Tietosuojalakiin kirjatun yleisen edun kannalta tutkimukseni on perusteltu (<https://tietosuoja.fi/kasittelyperusteet>, viitattu 16.5.2021) ja olen lisäksi informoinut ja sopinut kirjallisesti henkilötietojen käsittelyn periaatteista koko tutkimusprosessin ajalta.

Koska tutkimukseni tarkoitus on tuoda esille mikrotason esimerkkitapauksia laajan yleistämisen sijaan, katsoin lumipallo- ja mukavuusperiaatteiden olevan käyttökelpoisia menetelmiä haastateltavien etsimiseen. Käytännössä aloitin haastateltavien etsinnän henkilökohtaisten verkostojeni kautta. Otannan

⁵⁵ Ukkonen, 2006, 183.

⁵⁶ Rossi, 2009, 105.

pitäminen pienenä mahdollisti syvähaastatteluiden tekemisen ilman, että aiheisto olisi paisunut täysin hallitsemattomaksi yhdelle tutkijalle. Haastatteluaineistoa kerätessäni huomioin Euroopan Unionin uudistuneen tietosuojalainsäädännön ja noudatin TENKin määrittelemiä tieteellisen tutkimuksen eettisiä periaatteita (<https://tenk.fi/sites/tenk.fi/files/eettisetperiaatteet.pdf>, viitattu 16.5.2021).

Ottaessani yhteyttä potentiaalsiin haastateltaviin tai kertoessani tutkimuksestani oli vastaanotto positiivinen. Osa perheistä oli minulle ennalta tuttuja vähintään yhden perheenjäsenen kautta. Oletan, että tämä tuttuus edesauttoi sitä, että perhe halusi osallistua ja kaikissa näissä vastauksissa ”yhteyshenkilöni” perheessä kertoivat nimenomaan *auttavansa* minua suostumalla haastatteluun. Toisin sanoen uskon tuttuuteni lisänneen motivaatiota osallistua tutkimukseen ja toisaalta lisänneen luottamusta. Esimerkiksi Alessandro Portelli on todennut (2006), että haastateltava on luottavaisempi, itsevarmempi ja vapautuneempi silloin, kun hän kokee haastattelijan tutuksi. Tämä perustuu siihen, että tällöin haastateltava ei koe haastattelijaa auktoriteetiksi.⁵⁷ Näiden minulle henkilökohtaisesti ennestään tuttujen perheiden lisäksi haastateltavia löytyi lumipallomenetelmää käyttäen niin heidän kuin uusien muissa yhteyksissä tapaamieni ihmisten välityksellä. Varsinkin näissä tapauksissa ainakin minua ja perheitä yhdistävänä linkkinä toiminutta henkilöä näytti motivoivan kiinnostus tutkimusaihetta ja laajemmin virolaisten suullisen muistitiedon dokumentointia ja säilyttämistä kohtaan. Kaikki haastateltavani halusivat osallistua tutkimukseen. Haastattelut tallensin heidän kirjallisella suostumuksellaan.

Haastatteluja tehdessäni havaitsin, että haastateltaville tuntui olevan tärkeää ajatus, että he auttavat minua. Jotkut haastateltavat ja heitä sellaisiksi ehdottaneet vetosivat kiinnostavuuteen: he luettelivat joko omia, perheenjäsentensä tai potentiaalisen haastateltavan koulutukseen, työhön tai sukutaustaan liittyviä asioita, ja korostivat, että kyseessä olisi mielenkiintoinen ihminen (*”huvitav inimene”*). Toiset perheet taas epäilivät, olisivatko he ylipäättään sopivia tutkimukseen, ja tällaisissa tilanteissa vakuutin, että haastateltaville ei ole muita kriteereitä kuin halu osallistua sekä se, että perheestä osallistuisi 2–3 sukupolvea.

Tavoitteenani oli tehdä kaikki haastattelut Virossa kasvotusten haastateltavieni kanssa. Aina tämä ei kuitenkaan onnistunut, vaan haastateltava halusi tehdä haastattelut nimenomaan videopuheluna tai tavallisena puheluna. Videopuhelun osalta haastattelu toimi hyvin, mutta siinä ilmeni pieniä teknisiä häiriöitä internet-yhteyden katkeillessa. Näistä ei ollut itse haastattelulle merkittävää haittaa, sillä haastateltava pääsi sujuvasti jatkamaan vastaustaan yhteyden tultua takaisin kuntoon.

Kolmen sukupolven kertomuksia – käsitteellistä määrittelyä

Väitöskirjassani käytän haastatteluaineistosta kirjoittaessani käsitteitä *sukupolvi* sekä *kertomus*. Nämä käsitteet ovat varsin monikäyttöisiä ja siksi pidän tarpeellisenä lyhyesti tarkentaa, mitä näillä tässä tutkimuksessa tarkoitetaan.

⁵⁷ Portelli, 2006, 61.

Tässä tutkimuksessa käytän käsitettä *sukupolvi* ensisijaisesti apuvälineenä jäsentämään haastateltavien perhesuhteita. Tutkimuskysymyksilläni tavoittelin tietoa yksilöistä sekä heidän perheistään muistiyhteisöinä ja perheenjäsenten välisestä historia- ja muistelupuheesta. En siis tutki varsinaisesti sukupolvikokemuksia, vaan eritasoisten narratiivien (yksilö, perhe ja kansakunta) siirtymistä, sisältöjä ja keskinäisiä suhteita. Tällaisessa tutkimuksessa henkilön rooli suhteessa lähisukulaisiinsa (onko henkilö lapsi, vanhempi vai isovanhempi) on oleellisempi kuin hänen roolinsa kulttuurisen tai yhteiskunnallisen sukupolvensa edustajana. Tästä syystä sukupolvi teoreettisena käsitteenä ei ole työni kannalta erityisen olennainen. Sukupolvi-käsitteeseen takertuminen olisi työssäni haastavaa siitäkin näkökulmasta, että saman ”sukupolven” edustajien ikähaarukka saattaa otannassani olla melko laaja, toistakymmentä vuotta. ”Sukupolvi” viittaa siis tässä tutkimuksessa perhesuhteisiin ja on apuväline perheiden eri sukupolvien jäsenten muistoja vertailtaessa.

Haastattelemani isovanhemmat (ensimmäinen sukupolvi) ovat syntyneet vuosina 1930–1949. Heillä on nuorinta haastateltavaa lukuun ottamatta oma-kohtaisia muistoja Viron ensimmäisestä itsenäisyydenajasta. Osa heistä on kokenut kyydityksen Siperiaan tai vähintäänkin pidätysten, vainon ja sodan aiheuttaman pelon ilmapiirin. He ovat kasvaneet aikuisiksi joko Siperiassa tai toisesta maailmansodasta toipuvassa Neuvosto-Virossa. Heidän lapsuutensa kuului yhteiskuntajärjestelmän muutos, kaksoiselämän omaksuminen sekä puola.

Vanhempien sukupolvi (toinen sukupolvi) on syntynyt vuosina 1955–1972. Heidän lapsuudessaan yleinen elintaso oli Virossa edelleen niukka. Yhteiskunnalliset olot alkoivat vakiintua ja aktiivinen vastarinta neuvostovaltaa kohtaan oli hiipunut. Tämä sukupolvi eli lapsuutensa ja nuoruutensa vakiintuneen neuvostovallan aikana. Heistä kasvoi niin kutsuttu voittajien sukupolvi, jonka nuoruudessa poliittinen ilmasto alkoi vapautua ja joka pääsi aloittamaan työuransa ja aikuisen elämänsä uudelleenitsenäistyneessä Virossa.

Lastenlasten sukupolvi (kolmas sukupolvi) on syntynyt vuosina 1983–2000. Heistä vanhimmilla on varhaisia lapsuusmuistoja neuvostoajalta, mutta nuoremmat ovat eläneet koko elämänsä itsenäisessä Virossa. Heidän lapsuudessaan ja nuoruudessaan Viro on siirtynyt suunnitelmataloudesta markkinatalouteen, elintaso on noussut ja sananvapaus on ollut itsestänselvyys.

Väitöskirjassani viittaan haastateltavieni muisteluihin ja kertomaan usein *kertomuksina*. Kaarina Koski (2007) on kirjoittanut siitä, miten kertomus ymmärretään ja sitä lähestytään eri tavoin eri tieteenaloilla. Kertomus voidaan nähdä teoreettisena käsitteenä, se voi olla jokin yksittäinen kertomus, se voi olla tutkimuskohde, metodinen väline kerronnallisessa muodossa käsiteltävään ilmiöön, se voidaan määritellä joko muotonsa tai sisältönsä perusteella, se voidaan ymmärtää konkreettisenä ilmaisuna tai se voi olla ikään kuin metafora inhimillisen toiminnan ymmärtämiseen ja kuvaamiseen. Koski myös huomauttaa, että folkloristisessa aineistolähtöisessä tutkimuksessa kertomus mielletään usein yleiskäsitteeksi eikä sen ominaispiirteisiin olla niin kiinnitetty huomiota. Varsinkin muistitietotutkimuksessa oleellisimpana nähdään kerrottu sisältö. Ker-

tomus nähdään kanavana, jonka kautta sisältö tulkitaan.⁵⁸ Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että tutkimuksessani haastatteluaineisto on kertomuksia, joista lähilukuun perustuvan tulkinnan kautta muodostan laajempia narratiiveja, kuten ”sorrion narratiivi” tai ”vapauden narratiivi”.

Kertomuksen ja historian suhde on herättänyt keskustelua varsinkin 1980-luvulta lähtien osana 1970-luvulta alkanutta lingvististä käännettä, joka historiantutkimuksessa tarkoitti kertomusten näkemistä menneisyyden representaatioina ja näidenkin mieltämistä tutkimuskohteiksi. Historiantutkimuksessa kertomus ei olekaan kielitieteellinen termi, vaan väline, jonka kautta on laajennettu historiantutkimuksen tutkimusaiheiden kenttää. Kertomuksellisuus on osa historian luonnetta ja sen perinteinen välittämisen tapa. Tämän on kuitenkin toisinaan epäilty heikentävän historian uskottavuutta tieteellisenä tieteenalana, koska kertomus on representaatio ja sisältää aina tulkintaa.⁵⁹ Tämä ei kuitenkaan ole ongelma, jos historiantutkimus tutkii nimenomaan menneisyydestä tehtyjä representaatioita eli väitöskirjani tapauksessa haastatteluissa kertomalla tuotettuja kertomuksia. Oleellista on se, mitä ja miten muistellaan ja kerrotaan, ei se, onko se totta vai tulkintaa. Anu Korhonen toteaaakin, nykyinen historiantutkimus pyrkii rakentamaan yhteyttä menneen ja nykyisyyden välille ja etsii menneisyydestä tehtäviä tulkintoja⁶⁰.

Kun tutkitaan muistoja historian ja humanistisen kulttuurien tutkimuksen näkökulmasta, on oleellista tiedostaa, että muistot ovat ihmisten tuottamia representaatioita menneisyydestä. Niillä on monitahoinen suhde todellisuuteen. Tämä tarkoittaa muun muassa sitä, että representaatiot eivät ole lopullisia vaan niille on ominaista kilpailla ja taistella keskenään⁶¹, kuten esimerkiksi edellä mainituissa muistisodissa. Representaatioiden luonteeseen kuuluu myös niiden muodostuminen yhteiskunnassa olemassa olevista kulttuurisista koodeista ja ne perustuvat valikointiin sen suhteen, mitä muistetaan ja mitä unohdetaan⁶². Ene Kõresaar, Kristin Kuutma ja Epp Lauk huomauttavat, että vaikka muistamisessa on kyse yksittäisen ihmisen mielessä tapahtuvasta prosessista, on tämä prosessi aina yhteydessä myös henkilöä ympäröivään yhteiskuntaan ja sosiaaliseen todellisuuteen eikä muistojen tutkimista tule irrottaa kulttuurisesta ja yhteiskunnallisesta kontekstistaan⁶³.

Etukäteen oli mielenkiintoista nähdä, missä määrin esille nousee perheen historiaan suoraan liittyviä kertomuksia eli tapahtuuko perheissä neuvostoajasta puhuminen suvun vai Viron ylläpitämien historiakulttuuristen narratiivien kautta. Pihla Maria Siim on todennut (2016), että perheissä muistelu tapahtuu useimmiten pieninä paloina muun yhdessä tekemisen tai olemisen ohessa⁶⁴. Pidän mahdollisena, että tämä saattaa vaikuttaa haastattelussa esimerkiksi siihen, miten laajoja kertomuksia haastateltava lopulta tulee kertomaan. Toisaalta

⁵⁸ Koski, 2007, <https://core.ac.uk/download/pdf/39913548.pdf>, viitattu 24.8.2021.

⁵⁹ Koski, 2007, <https://core.ac.uk/download/pdf/39913548.pdf>, viitattu 24.8.2021; Korhonen, 2005, 15–16, 19, Fingerroos, 2010, 60, 75.

⁶⁰ Korhonen, 2005, 26.

⁶¹ Kõresaar, Kuutma, Lauk, 2009, 12.

⁶² Kõresaar, Kuutma, Lauk, 2009, 12.

⁶³ Kõresaar, Kuutma, Lauk, 2009, 12.

⁶⁴ Siim, 2016, 74.

on myös mielenkiintoista nähdä, miten haastateltava on muodostanut/muodostaa laajemman narratiivin pienten palojen pohjalta. Vaikka haastatteluja valmisteltaessa ja niitä analysoitaessa pyrin hahmottamaan tilannetta tällaisten haastattelutyyppiäotelluiden kautta, pidin myös mielessä, että käytännössä haastattelututkimuksia ei aina pystytä täysin sijoittamaan valmiisiin jaoteluihin⁶⁵.

1.3.2 Historiakulttuuriset aineistot

Tutkimukseni pääpaino on mikrotason kerronnassa ja muistamisessa, mutta sijoitan muistitiedon osaksi laajempia makrotason konteksteja. Makrotason historiakulttuuri on laaja tutkimusteema eikä se ole ensisijainen tutkimusaiheeni vaan näkökulma, jonka kautta on tarkoitus hahmottaa sitä sosiokulttuurista ja historiallista kontekstia, jossa haastateltavani ovat elävät ja kertovat neuvostoaajasta. Lisäksi makrotason tarkastelun on tarkoitus toimia peilinä haastatteluille ja niissä esille nouseville narratiiveille: historiakulttuuri vaikuttaa muisteluun ja tarkastelen tutkimuksessani tätä suhdetta. Virolaista makrotason historiakulttuuria ja neuvostoaajan ilmenemistä siinä on tutkittu paljon jo ennestään, joten en työssäni tavoittele yleiskattavaa esitystä virolaisesta historiakulttuurista. Sen sijaan olen käyttänyt esimerkkitapauksia kartoittamaan sitä, millaisia narratiiveja neuvostoaajasta ilmenee historian oppikirjoissa, popularisoidussa historiankirjoituksessa, museoissa, mediassa, elokuvissa ja teatterissa sekä julkisissa muisto- ja juhlapäivissä, koska nämä ovat oletettavasti vaikuttaneet merkittävästikin heidän käsityksiinsä menneestä.

Aineistoni on kokonaisuudessaan laaja, mutta aineistoni rajauksessa olen pyrkinyt mahdollisimman suureen tarkoituksenmukaisuuteen. Esimerkkeinä käytettävät historian oppikirjat rajasin 2010-luvulla ilmestyneisiin ja valikoin ne helmikuun 2018 saatavuuden mukaan (antikvariaatit ja kirjakaupat). Väitöskirjani kirjoittamisen aikaan Virossa juhlittiin 100-vuotisjuhlakautta, joka alkoi vuonna 2017 ja päättyi vuonna 2020. Makrotason aineiston rajauksessa olen hyödyntänyt tätä ajoitusta valitsemalla tarkasteluun 100-vuotisjuhlaohjelmaan nostettuja museonäyttelyitä ja elokuvia, koska viralliseen ohjelmaan nostamisen voi olettaa tarkoittavan, että se on virallisesti hyväksytty. Elokuvien osalta sisällytin aineistoon myös muita, Viron neuvostoaikaa käsitteleviä elokuvia. Osa näistä elokuvista on osin suomalaista tuotantoa, mutta levityksessä myös Virossa. Aineistoon valitut elokuvat ovat *Seltimees laps* (2018), *Miekkailija* (2015), *Ristuules* (2014) sekä *Puhdistus* (2012). Aineistossa on analysoitu myös televisiosarjaa *Tuulepealne maa* (2008). Museoiden osalta otin tarkasteluun Eesti Ajaloomuuseumin Maarjamäen toimipisteen näyttelyn *Minu vaba riik*, Miehistysten ja vapauden museo Vabamun näyttelyn *Vabadusel ei ole piire*, sekä Tallinnan KGB:n tutkintavankilamuseon. Muistopäivistä otin tarkasteluun neuvostoaikaan tai sen alkuun liittyvät päivät eli maaliskuun ja kesäkuun kyyditysten muistopäivät. Lisäksi olen tarkastellut julkista keskustelua ja presidentti Kersti Kaljulaidin puheita muistopäivien ja Miehistysten ja vapauden museo Vabamun ni-

⁶⁵ Hyvärinen & Löyttyniemi, 2005, 194.

menmuutoksen aikaan. Kaiken kaikkiaan tähtään makrotason aineiston valikoinnissa siihen, että esimerkkitapaukset koostuisivat joukosta niin neuvosto-aikaan keskittyviä kuin sitä osana laajempaa kokonaisuuttakin käsitteleviä kulttuurisia tuotoksia. Makrotason aineiston keruu aloitettiin helmikuussa 2018 Tallinnaan tehdyllä havainnointi- ja aineistonkeruumatkalla ja jatkui tutkijavierailuni ajan lukuvuonna 2018–2019.

Väitöskirjan rakenteesta

Väitöskirjani rakentuu sekä kronologista että temaattista jäsentelyä yhdistellen. Kronologisesti käsittely etenee kyydityksistä ja neuvostoajan alusta kohti nykyaikaa ja tulevaisuutta. Kronologisen jäsentelyn rinnalla kulkee temaattinen käsittely kulloinkin käsiteltävänä olevan ajan osalta esiinnoisseiden kysymysten ja teemojen jäsentelemiseksi.

Seuraavassa pääluvussa 2 tarkastelen haastattelemieni perheiden kautta, miten menneisyydestä ja historiasta puhutaan perheenjäsenten kesken ja millaiset osatekijät siihen vaikuttavat. Tarkasteluun nousee niin haastateltavieni muistot neuvostoaikana tapahtuneesta muistelusta kuin myös nykypäivässä luonteviksi koetut muistelutilanteet. Luvussa käsitellään myös muistelun tarpeellisuuden kokemusta ja muistelijan roolien jakautumista. Pääluvussa 3 siirryn muistelutilanteiden kartoittamisesta neuvostoajan traumaattisen alun muisteluun: miten kyyditykset Siperiaan vankileireille ja karkotukseen muistetaan? Kyyditysmuistojen lisäksi analysoin myös sitä, miten elämää Siperiassa muistellaan ja millaisia vaikutuksia ja seurauksia haastateltavat muistelevat ja mieltävät kyydityksillä olleen sen kokeneille ja heidän perheilleen. Pääluvussa 4 keskityn analysoimaan neuvostoelämän muistelua: millaista elämä oli? Luvussa haastateltavani pohtivat neuvostoajan hyviä ja huonoja puolia sekä suhdettaan vironvenäläisiin. Viimeisessä käsittelyluvussa 5 tarkastelen sitä, miltä neuvostoajan muistelun tulevaisuus Virossa vaikuttaa aineistojeni valossa. Onko neuvosto aika muistelemisen arvoinen ja onko sillä enää merkitystä? Luvussa analysoin myös haastateltavieni pohdintaa anteeksiannon mahdollisuudesta ja mahdottomuudesta sekä siitä, miten traumaattisen menneisyyden kanssa tullaan toimeen ja miten uhri-identiteettiä suhtaudutaan.

Jokaisen pääluvun myötä piirtyy kuva siitä, millaisten erilaisten narratiivien kautta eri ikäiset virolaiset kertovat neuvostoajasta. Samalla nähdään neuvostoajan muistelun moninaisuus ja päästään pureutumaan myös uudelleenitسنenäistyneessä Virossa syntyneiden ja kasvaneiden virolaisten käsityksiin elämästä neuvostoaikana. Haastateltavieni muistellessa ja kertoessa neuvostoajasta lisääntyy myös ymmärrys perheen ja suvun toimimisesta muistitietoa siirtävänä yhteisönä: mikrotasolle keskittytyessä kuva esimerkiksi sukupuolittuneista muistelijarooleista monipuolistuu sekä muisteluun ja vaikenemiseen vaikuttavat osatekijät konkretisoituvat.

2 MENNEISYYDEN ÄÄNI ARJESSA? PERHEIDEN MUISTELUKÄYTÄNTEET JA -TILANTEET

Tässä pääluvussa tarkastelen haastattelemieni perheiden muistelukulttuuria ja etsin vastauksia kysymykseen siitä, miten muistot siirtyvät perheissä sukupolvelta toiselle: tapahtuuko muistelua, kuka muistelee ja millaisissa tilanteissa muistelua tapahtuu? Tutkimuksessani perhe ymmärretään laajasti käsittäen ydinperheen lisäksi isovanhemmat, tädit, sedät, enot ja muut lähisukulaiset sen mukaan, missä määrin haastateltava kokee heidät itselleen merkitykselliseksi. Pidän tätä tutkimusasetelmani kannalta riittävänä määritelmänä, koska koko tutkimukseni perustuu hyvin vahvasti haastateltavien kokemusmaailmaan sekä siihen perheyhteisöön, jonka *he* kokevat merkityksellisenä. On myös hyvä muistaa, että ihmisten kokemus perheestä ei aina vastaa virallisten tahojen määritelmää.⁶⁶ Haastatteluaineistossani tästä toimii esimerkkinä Tiina, joka piti käytännössä mummonaan serkkujensa isoäitiä, joka ei ollut hänen biologinen isoäitinsä.⁶⁷

Puhuttaessa suvun tai perheen piirissä liikkuvista menneistä aikoja käsittelevistä kertomuksista, on kyse suvun muistitiedosta. Tällä tarkoitetaan suvun sisällä syntynyttä käsitysten kokonaisuutta, joka on muodostunut suvun jäsenten muistojen, kokemusten ja kertomusten pohjalta. Suvun muistitieto käsittää tulkintoja ja tietoa historiallisten tapahtumien vaikutuksista sukulaisten elämään perheen ja yksilöiden tasolla. Suvunsisäisen muistelun erityispiirteenä on, että se ei edes pyri olemaan objektiivista vaan tarkastelee menneisyyttä perheen ja suvun suosimasta näkökulmasta käsin. Pauliina Latvalan mukaan suvussa kulkevan muistitiedon avulla suvun jäsenet pyrkivätkin nimenomaan siihen, että suvun sisällä välittyisi eteenpäin suvun parhaaksi näkemä tulkinta menneestä sekä oleellisena pidetyt asiat.⁶⁸ Haastatteluaineistoani analysoidessani tosin havaitsin, ettei suvun sisällä siirtyvä tulkinta ole aina välttämättä yhdenmukainen, vaan suvun sisällä voi esiintyä myös erilaisia näkökulmia menneeseen. Palaan tähän tarkemmin seuraavissa pääluvuissa.

⁶⁶ Latvala, 2005, 152–153, 237.

⁶⁷ ”Tiina”, s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

⁶⁸ Latvala, 2005, 13.

Suvun ja perheen toiminta muistin välittäjänä ja säilyttäjänä on oleellinen tutkimuskohde, koska kyse on sosiaalisesta ympäristöstä, joka vaikuttaa merkittävästi yksilön *historiatietoisuuteen*. Jukka Rantala on osana Suomalaiset ja historia -hanketta (2008–2011) tutkinut 7–10-vuotiaiden lasten historiatietoisuutta. Historiatietoisuudesta puhuttaessa ajatellaan tietoisuutta menneisyyden tapahtumien taustoista, historian käyttämistä nykyisyyden selittämiseen sekä osana tulevaisuuden ennakkointia.⁶⁹ Pilvi Torstin mukaan tarve ja pyrkimys hyödyntää menneisyyttä tulevaisuuden hahmottamisen apuna on myös modernin ihmisen piirre.⁷⁰ Vaikka haastateltavani ovat täysi-ikäisiä, auttaa Rantalan tutkimus hahmottamaan perheen ja suvun merkitystä historiatietoisuuden rakentumiselle. Rantala on todennut, että nimenomaan perhe on yhdistävä linkki, jonka kautta lapsi oppii yhdistämään itsensä ympäröivään yhteiskuntaan. Tätä selittää perheen ja kodin keskeinen rooli lapsen elämässä. Ihminen alkaa jo lapsena oppimaan perheensä ja sukunsa kertomuksia menneestä, kun hän tutustuu valokuviin ja kuulee huonekalujen, lelujen, astioiden sekä arvo- ja muistoesineiden taustalla olevia muistoja. Lapsia haastatellessaan Rantala on huomannut, että lapsille juuri esineet ovat merkityksellisiä, ja että jo pienikin lapsi ymmärtää millaisia tunteita aikuiset liittävät esineisiin.⁷¹

Esineiden merkitys suvun kertomusten välittämisessä tulee esille myös haastattelemieni virolaisten kohdalla heidän muistellessaan, miten he lapsina, nuorina ja aikuisina ovat saaneet tietää vanhempiensa tai isovanhempiensa muistoista. Merle Puusepp kertoo löytäneensä äitinsä jäämistöstä muistikirjan, johon äiti oli kirjoittanut muistojaan. Kirjan ansiosta Merle sai tietää asioita, joita hän ei ollut koskaan kuullut. Merle viittaa äitinsä muistikirjaan esimerkiksi kertoessaan tämän elämästä neuvostoaikana: äiti on kirjoittanut pulasta ja venäläistämispolitiikasta, joita (tai joiden laajuutta) Merle ei itse lapsena ja nuorena ymmärtänyt tai huomannut.⁷² Se että muistelija viittaa kerronnassaan erilaisiin lähteisiin, ei ole lainkaan poikkeuksellista. Esimerkiksi Ulla Savolainen on tuonut karjalaisten evakkolapsuuden muistelua käsittelevässä väitöskirjassaan esimerkkejä muisteluaineistosta, jossa muistelija ei itse muista lapsena kokeemaansa evakkomatkaa mutta kertoo siitä perustuen äitinsä tekemiin muistiinpanoihin tai muihin lähteisiin. Lähteiden avulla muistelija pystyy rekonstruoimaan aikaa ja tapahtumia, joita hän itse ei muista.⁷³ Pierre Nora on luonut käsitteen muistin paikoista, *lieux de mémoire*. *Lieu de mémoire* on Noran mukaan jokin, jolla on materiaallinen, symbolinen ja funktionaalinen ulottuvuus. Se muistuttaa ihmisiä *milieu de mémoire*'sta, eli jostain, mitä ei enää ole ainakaan sellaisena kuin ennen oli.⁷⁴ Muistin paikka ei ole kuitenkaan välttämättä pelkästään jokin fyysinen paikka, jossa muistelua tapahtuu ja jota se koskee, vaan niitä ovat myös esimerkiksi erilaiset esineet ja dokumentit menneestä. Oleellista on,

⁶⁹ Ahonen, 1998, 25.

⁷⁰ Torsti, 2012, 11.

⁷¹ Rantala, 2012, 49.

⁷² ”Merle”, s. 1968, haastattelu 14.12.2018.

⁷³ Savolainen, 2015, 218–222.

⁷⁴ Nora, 1989, 9, 19.

että muistin paikkaan sisältyy kulttuurisia viestejä ja ne yhdistävät nykyhetken ja menneisyyden.⁷⁵

Merlen äidin muistikirja on ollut muistojen tallentamista kirjalliseen muotoon, mutta muistitietoa siirretään myös sellaisten esineiden kautta, jotka eivät sisällä kirjoitettua tai äänitettyä tietoa. Haastatteluaineistossani tällaisena esineenä toistui itsenäisen Viron sinimustavalkoinen lippu, joka neuvostoaikana oli kielletty: Tiina Mägi muistaa nähneensä lapsena kuvan, jossa oli Viron lippu⁷⁶, Malle Kangur kertoo äitinsä piilotelleen kotona pienen pientä Viron lippua ja näyttäneen sitä Mallelle ja kieltäneen kertomasta kenellekään⁷⁷, ja Signe Lõhmus kertoo aikuisten piilottaneen perheen sinimustavalkoisen lipun ja kuulleensa vasta 1990-luvulla tädiltään, minne lippu oli piilotettu⁷⁸. Sinimustavalkoinen lippu oli neuvostoaikana muistoesine ja aarre, jota säilytettiin piilossa eikä sitä välttämättä uskallettu näyttää lapsille. Huomionarvoista on, että neuvostovallan alkaessa liput piilotettiin eikä hävitetty. Tämä kertoo sinimustavalkoisen lipun symbolisesta arvosta: lippu oli muistoesine Viron itsenäisyydestä ja sen säilyttämisen voi katsoa kertovan Viron itsenäisyyden ajan arvostamisesta sekä siitä, ettei neuvostovaltaa täysin hyväksytty.

Muistoesineiksi säilytetyt esineet toimivat usein todisteena menneisyydestä ja niiden kautta rakennetaan yhteyttä menneisyyteen. Muistoesineistä ja erilaisista lähteistä, kuten muistiinpanoista ja päiväkirjoista voidaan käyttää myös termiä muistin paikka. Toisinaan esineet voivat myös herättää muistelua,⁷⁹ kuten haastatteluaineistossani Aivar Puusepp kertoo nuoruudessaan tapahtuneen. Aivar muistelee, että nuorena hän löysi sattumalta kotinsa läheisestä ojasta aseensa. Kun hän näytti sen vanhemmilleen, nämä kertoivat, että hänen isoenonsa tai -setänsä oli mobilisoitu sodan aikana Saksan armeijaan ja saksalaisten vetäytyessä tämä oli karannut ja ilmeisesti piilottanut aseensa kodin lähistölle. Aivar arvelee, ettei olisi koskaan kuullut kertomusta, ellei hän olisi sattumalta löytänyt asetta.⁸⁰ Esineiden kautta on siis saatu alkusysäys muistelemiseen (ase), välitetty julkisessa elämässä kiellettyjä arvoja (itsenäisen Viron lippu) ja säilytetty tietoa, jota ei syystä tai toisesta ole haluttu kertoa ääneen (muistikirja).

Suvun muistitiedossa kyse on myös yhteisön jakamasta niin kutsutusta kollektiivisesta muistista: perhe ja suku itsessään ovat yhteisöjä, mutta lisäksi ne sijoittuvat myös laajempiin yhteisöihin. Kollektiivinen muisti rakentaa kokemusta jatkuvuudesta ja muodostaa näin yhteisesti jaettua historiallista identiteettiä.⁸¹ Yhteisön kollektiivisesti jakama identiteetti ja muisti vaikuttavat siihen, mitä yksilökin pitää muistelemisen arvoisena⁸². Perheen voi nähdä yhteisönä, jota luodaan verbaalisesti: perheenjäsenet kertovat perheestä kertomuksia ja luovat siten kokemusta perheestä ja perheen omaa kulttuuria. Kertomusten kautta välitetään historiallista tietoa ja muodostetaan näin yhteisesti jaettua his-

⁷⁵ Fingerroos & Savolainen, 2018, 152.

⁷⁶ "Tiina", s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

⁷⁷ "Malle", s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

⁷⁸ "Signe", s. 1940, haastattelu 12.11.2018.

⁷⁹ Savolainen, 2015, 226–227.

⁸⁰ "Aivar", s. 1970, haastattelu 15.12.2018.

⁸¹ Ahonen, 1998, 21.

⁸² Korkiakangas, 1996, 28.

toriallista identiteettiä. Perhehistoriasta puhuminen on myös eräänlainen keino kertoa itselle ja toisille, kuka on.⁸³ Sukujen kertomukset eivät ole suurmielihistoriaa, vaan nimenomaan henkilökohtaisesti ja suvun näkökulmasta merkityksellisiä asioita, joihin voi liittyä merkittävä tunnelataus.⁸⁴

Juuri kertomus on vakiintunut tapa muistaa ja välittää tietoa ja tulkintoja. Kun perheissä muistellaan, muistoja käsitellään kerronnan avulla ja samalla annetaan tapahtuneille merkityksiä ja tavallaan neuvotellaan siitä, mitkä kertomukset ovat niin merkityksellisiä, että ne päätyvät lopulta perheen merkittäviksi kokemien muistojen joukkoon. Näiden tapahtumien kerronnan kautta tiedosta tulee osa identiteettiä ja sille annetaan erilaisia merkityksiä. Siihen mistä näkökulmasta kertomus kerrotaan vaikuttaa se, millaisessa tilanteessa se kerrotaan. Kerronta on aina eräänlainen performanssi ja perheenjäsenet tavallaan esiintyvät toisilleen kertoessaan kertomustaan.⁸⁵

Perheen kertomuksissa voi esiintyä erilaisia genrejä: romanssit, onnelliset ja onnettomat tapahtumat, lapsuuskertomukset ja menestystarinat. Perheissä on myös suosikkikertomuksia, eräänlaisia klassikoita, joita kerrotaan usein ja jotka melkein kaikki perheessä tietävät. Näillä kertomuksilla on yleensä nimi ja sisällöllinen ydin, ja ne päätyvät tyypillisesti myös haastatteluvastauksiksi perhettä käsittelevissä tutkimuksissa. Perheklassikko voikin elää kontekstin mukaan ja sitä voidaan kertoa myös perheen ulkopuolisille.⁸⁶

Esimerkiksi Kangurin perheessä kulkee seikkailukertomus siitä, miten isoäiti Mallen isoisä oli nuorena paennut Pietarista lokakuun vallankumouksen jaloista. Malle muistelee kuullessaan, että hänen isoisänsä oli päätenyt Pietariin kadettikouluun ja vallankumouksen aikaan käsketty muiden kadettien mukana puolustamaan Talvipalatsia. Isoisä jäi vangiksi, mutta vangittuna ollessaan hän kuuli kahden vartijan puhuvan keskenään viroa. Vartijat suunnittelivat lähtevänsä vallankumouksen jaloista takaisin Viroon, jolloin Mallen isoisä puuttui puheeseen ja pyysi, että vartijat ottaisivat hänetkin mukaan. Nämä suostuivat ja kolmikko onnistui pääsemään takaisin Viroon. Malle muistelee, että isoisä itse kertoi hänelle paostaan ja miten vallankumous tämän mielestä oli mennyt.⁸⁷

Mallen tytär Margit kertoo saman kollektiivisesti jaetun muiston: hän muistelee, että hänen isoäitinsä isä oli ollut Pietarissa kadettikoulussa ja jäänyt vangiksi puolustaessaan Talvipalatsia vallankumouksen aikana. Margit kertoo, että isoisoisä oli kuullut vartijoiden puhuvan viroa ja pyytänyt, että nämä ottaisivat hänet mukaan Viroon.⁸⁸ Jopa Mallen tyttärenpoika, Margitin poika Johannes kertoo haastattelussa, että isoisoisä oli ollut puolustamassa Talvipalatsia ja paennut Viroon. Johannes tietää jopa tämän etunimen.⁸⁹ Niin Margit kuin Johanneskin kertovat kuullessaan tämän kertomuksen Mallelta.⁹⁰ Kertomus nousi kaikkien kolmen kohdalla oma-aloitteisesti esille näiden vastatessa ky-

⁸³ Langellier & Peterson, 2004, 33–35.

⁸⁴ Latvala, 2001, 9.

⁸⁵ Langellier & Peterson, 2004, 35, 39–40, 68.

⁸⁶ Langellier & Peterson, 2004, 52–55, 62.

⁸⁷ "Malle", s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

⁸⁸ "Margit", s. 1972, haastattelu 12.3.2019.

⁸⁹ "Johannes", s. 1997, haastattelu 1.4.2019.

⁹⁰ "Margit", s. 1972, haastattelu 12.3.2019, "Johannes", s. 1997, haastattelu 1.4.2019.

symykseen siitä, mistä suku tai isovanhemmat ovat kotoisin ja mitä tietää näiden elämästä. Mallen, Margitin ja Johanneksen haastatteluiden perusteella tämä kertomus on säilynyt hämmästyttävän tarkkana ja yksityiskohtaisena perheen kollektiivisessa muistissa. Kertomus on todennäköisesti säilynyt sen seikkailullisen luonteen ja toiminnallisuuden vuoksi: varsinkin nuoret ovat tavallisesti kiinnostuneita nimenomaan seikkailuista kertovista muistoista.⁹¹ Lisäksi kyseessä on kertomus siitä, miten suvun jäsen on osallistunut maailmanhistoriaallisesti merkittäviin tapahtumiin.

Kyseisen kertomuksen säilyminen näin tarkkana on mielenkiintoista myös sikäli, että kertomuksen päähenkilö sijoittuu sukupolvien ketjussa niin kauas, että häntä muistellaan vielä viidennessä sukupolvessa (Johannes). Suomalaisten nuorten historiatietoisuutta tutkinut Sirkka Ahonen on huomannut, että suvun muistissa ”sukupolvien elävä ketju” on usein oleellinen: nuoret osaavat vielä nimetä isovanhempansa, mutta tiedot isoisovanhemmista ovat jo hatarampia, vaikka jotain heistäkin yleensä osataan mainita.⁹²

Ahosen havainto pätee pitkälti myös omaan aineistooni, vaikkakin moni haastateltava osasi kertoa jotain jopa isoisovanhemmista. Siinä miten tarkkoina sukupolvien kertomukset siirtyvät ilmenee eroavaisuuksia perheiden välillä, mutta tiedot, jotka säilyvät varmimmin, ovat paikkakunta, ammatti sekä mahdollisesti etunimi. Näistä varsinkin juuri kotipaikkakunta tai vähintäänkin alue on asia, joka osataan nimetä kauimmaksi sukupolvien ketjussa taaksepäin mentäessä. Ahosenkin tutkimustulokset vahvistavat samaa: nimenomaan tieto asuinpaikoista säilyy suvun muistissa sukupolvelta toiselle.⁹³ Isoisovanhemmista puhuttaessa horjuntaa voi esiintyä esimerkiksi siten, että ei ollakaan aivan varmoja, kuka oli kukin tai miten isoisovanhemmalle lopulta kävikään. Esimerkiksi Merle Puusepp kertoo isoisänsä joutuneen neuvostohallinnon pidättämäksi ja kyydittämäksi Siperiaan. Merlen mukaan isoisä kuoli Siperiassa. Merlen tytär Kätlin ei ole aivan varma, palasiko isoisä enää Siperiasta Viiron. Merlen poika Karl puolestaan arvelee, että isoisä pakeni metsään, kun tätä tultiin kyydittämään, eikä siis joutunut Siperiaan laisinkaan.⁹⁴ Ahosen mukaan paikkakuntien ja nimien ohella suvun muistissa säilyy usein erityisiin tapahtumiin ja varsinkin toiminnallisiin asioihin liittyviä kertomuksia,⁹⁵ kuten edellä mainittu Kangurin perheen kertomus Venäjän vallankumouksen jaloista paenneesta isoisoisästä.

Seuraavaksi tulen tarkastelemaan lähemmin sitä, millaisia esteitä menneisyyden muistelemiselle perheen sisällä on koettu niin neuvostoaikana kuin nykypäivänäkin. Tämän jälkeen käsittelen sitä, miten haastateltavani hahmottavat perheenjäsenten rooleja muistelijoina. Viimeisessä alaluvussa keskityn tilanteisiin, joissa haastateltavieni mukaan muistelua tavallisimmin tapahtuu. Näin

⁹¹ Ahonen, 1998, 20, 63.

⁹² Ahonen, 1998, 61.

⁹³ Ahonen, 1998, 61.

⁹⁴ ”Merle”, nainen, s. 1968, haastattelu 14.12.2018; ”Kätlin”, nainen, s. 2000, haastattelu 14.12.2018; ”Karl”, s. 1997, haastattelu 8.12.2018.

⁹⁵ Ahonen, 1998, 63.

saamme tietoa erilaisten ympäröivien olosuhteiden vaikutuksesta perheensisäiseen muisteluun sekä muistelun ”työnjaosta”.

2.1 Vaikenemista ja puhumista ennen ja nyt

Puhuttaessa neuvostoajan muistelemisesta perheissä, tulee aivan ensimmäiseksi ottaa huomioon, onko perheissä ylipäätään tapana muistella ja puhua menneestä. Koska neuvostoajana ei julkisesti sallittu neuvostovallan näkökulmaa kyseenalaistavia historiantulkintoja eikä itsenäisen Viron ajan ihannointia, kaikki eivät kokeneet turvalliseksi puhua esimerkiksi lapsilleen siitä, miten todellisuudessa ajatteli menneestä. Tästä syystä perheiden muistelukulttuurin käsittely on mielekästä jakaa aikaan ennen ja jälkeen Viron uudelleenitsenäistymisen.

Aloitin tämän alaluvun käsittelemällä sitä, muisteltiin haastateltavieni mukaan itsenäisen Viron aikaa neuvostoajana. Puhuttaessa neuvostoajana tapahtuneesta muistelusta on hyvä tiedostaa, että kyse on noin 30–70 vuotta sitten tapahtuneen muistelun muistelemisesta. Ajallinen etäisyys voi vaikuttaa siihen, miten haastateltavat muistelevat neuvostoajasta muistelua, mutta tutkimukseni näkökulman kannalta tämä ei ole ongelmallista. Oleellista on se, miten haastateltavani itse asian muistavat, koska se vaikuttaa heidän narratiiviinsa neuvostoajasta: oliko kyseessä aika, jolloin saattoi puhua vapaasti vai ei ja miksi menneestä puhuttiin tai ei puhuttu? Neuvostoajaisessa muistelemisessä keskeinen kysymys onkin haastateltavieni perusteella se, uskalsiko neuvostoajaa edeltäneestä ajasta puhua vai ei.

Tämän jälkeen siirryn analysoimaan sitä, mitä haastateltavani kertovat siitä, miten menneisyyttä on muisteltu kolmannen sukupolven lapsuudessa ja nykyaikana. Kuten tässä alaluvussa tullaan havaitsemaan, on muistelua rajoitettavia tekijöitä olemassa edelleen, vaikka muistelemisen ei enää olekaan kiinni uskalluksesta.

2.1.1 Uskaltaako lapselle kertoa? Muistelu neuvostoajana

Vastauksena kysymykseen siitä, puhuttiinko haastateltavan perheessä neuvostoajana menneisyydestä, kaikki haastateltavat vastasivat kysymykseen nimenomaan lapsuutensa kokemuksesta, eivätkä siitä, miten itse puhuivat neuvostoajana omille lapsilleen. Näin ollen käsittelen tässä alaluvussa nimenomaan ensimmäisen ja toisen sukupolven edustajien kokemuksia siitä, miten heidän lapsuudessaan asian suhteen toimittiin.

Neuvostoajana valtion rajoittaessa sananvapautta ja kontrolloidessa julkista historiakulttuuria, säilyi ja siirtyi eteenpäin kansallinen, epävirallinen historiantulkinta uusille sukupolville suullisena tietona sekä vanhojen esineiden kautta.⁹⁶ Haastateltavieni vastatessa kysymykseen siitä, puhuttiinko heidän perheessään ja laajemmin suvussa itsenäisestä Virosta tai ylipäätään mennei-

⁹⁶ Esimerkiksi Grönholm, 2012, 171.

syydestä, kävi ilmi, että perheet olivat tässä hyvin erilaisia. Tulos ei sinällään itsessään ole yllättävä, mutta mielenkiintoista on, että vastauksista välittyi myös, että haastateltavat ottavat kantaa siihen, miten heidän perheessään oli päätetty asian suhteen toimia. Näin saamme myös käsityksen siitä, miten haastateltavani itse arvioivat muistelun tai vaikenemisen merkitystä itselleen ja perheelleen. Muistellessaan sitä, miten neuvostoaikana menneisyydestä kertomisen ja siitä vaikenemisen välillä tasapainoteltiin haastateltavani rakentavat myös narratiiveja rajoitetusta vapaudesta sekä kärsimyksistä.

Vuonna 1963 syntynyt toisen sukupolven Marek Lõhmus kertoo, että hänen lapsuudessaan vallitsi sanaton sopimus, että menneestä ei saanut puhua. Marekin isä oli nuoruudessaan kyyditetty vanhempineen Siperiaan ja Marek oppi, ettei kenellekään saanut kertoa, että isä oli ollut Siperiassa. Isä kuoli onnettomuudessa Marekin ollessa pieni, ja mies kuvaa neuvostoaikaista puhumattomuuden kulttuuria kertomalla, ettei edes onnettomuudesta voinut puhua, koska "siihen aikaan kaiken piti olla kunnossa, ei saanut tapahtua onnettomuuksia" (*"sel ajal kõik pidi olema korras, ei tohtinud õnnetusi juhtuda"*). Isän kuolinsyytä ei kerrottu heti edes Marekille eikä tämän sisaruksille. Isän menettäminen on ollut luonnollisesti lapselle hyvin traaginen kokemus. Salailu ja onnettomuuden kieltäminen ovat asioita, jonka Marek asettaa verrokiksi nykypäivälle: hän ei usko, että nykypäivänä voitaisiin vaieta vastaavanlainen onnettomuus.⁹⁷ Näin Marek viestii, että neuvostoaikaan kuulunut salailu sai sellaisia mittasuhteita, jotka eivät olisi nykyään hyväksyttäviä.

Kangurin perheen vuonna 1949 syntynyt isoäiti Malle muistelee, että hän tiesi lapsena äidinpuoleisten isovanhempiensa olevan Siperiassa, mutta ei osannut ihmetellä sitä tai kysyä, miten he olivat sinne päätyneet. Malle muistaa, että äiti näytti hänelle pientä sinimustavalkoista lippua, josta kielsi kertomasta kenellekään. Ompelutöitä tehdessään äiti sanoi Mallelle, että ompelusta saadut rahat lähetetään isoäidille Siperiaan. Siperiasta tuli kirjeitä isoäidiltä, ja Malle muistaa, miten onnellinen oli, kun isoäiti lopulta pääsi takaisin Viroon ja miltä tämän Siperiasta tuomat makeiset maistuivat. Siperiasta palannut isoäiti oli kuitenkin sairas ja kuoli muutamaa vuotta myöhemmin. Myös isoisä palasi Viroon ja vietti paljon aikaa tyttärentyttärensä kanssa, mutta Malle muistelee, että isoisä ei puhunut paljoa sotaa edeltäneestä ajasta. Vasta hänen ollessaan jo aikuinen, isoisä kertoi kerran ajastaan vankileirillä. Samoin kokemuksistaan kertoi Mallen eno, joka oli tuomittu vankileirille metsäveljenä⁹⁸, ja joka oli täpärästi onnistunut pelastumaan teloitukselta löytämällä leirillä piilopaikan naisten parakista.⁹⁹ Vaikeneminen vankileirillä olleen isoisän kokemuksista saattaa liittyä myös pelkoon: leireiltä palanneiden kokemuksia ei välttämättä uskallettu kysellä tai niistä ei edes haluttu kuulla, koska pelättiin hankaluuksia sekä tietoa läheisen kokemuksista.¹⁰⁰

⁹⁷ "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

⁹⁸ Metsäveljet olivat neuvostohallintoa vastustava, metsissä piileskelevä kansallismielinen sissiliike.

⁹⁹ "Malle", s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

¹⁰⁰ Appelbaum, 2003, 518.

Malle syntyi tilanteessa, jossa hänen äitinsä vanhemmat olivat jo Siperiasa. Sinällään on siis ymmärrettävää ja luonnollista, että Malle lapsena piti sitä luonnollisena tilanteena eikä osannut kysellä syistä tarkemmin. Siperiassa ollut isoisäkin kertoi kokemuksistaan vain kerran ja vasta Mallen kasvettua aikuiseksi, vaikka vietti Mallen kanssa paljon aikaa palattuaan Viroon. Lapselle isovanhemmat olivat tärkeitä ja rakkaita nimenomaan isovanhempina. Malle kertoo huomionsa kiinnittyneen näiden suhteen kaikkeen mukavaan ja yhdessä vietettyyn aikaan, ei siihen, että mitä näille oli tapahtunut aikaisemmin.¹⁰¹

Mallen tytär Margit ei omien sanojensa mukaan tiennyt lapsena mitään siitä, että hänen isovanhempansa olivat olleet Siperiassa ja menettäneet omaisuutensa. Hän muistelee olleensa kuitenkin tietoinen siitä, että hänen isoäitinsä olisi halunnut mennä yliopistoon, mutta ei ollut voinut. Margit uskoo, että syynä vaikenemiseen oli halu suojella hänen huoletonta lapsuuttaan ja hän onkin kiitollinen vanhemmilleen siitä, että ei joutunut lapsena kantamaan menneisyyden traumoja. Margit kasvoi pitäen neuvostonäkemyksen mukaista historiantulkintaa totena.¹⁰²

Mallen ja Margitin tapauksessa nähdään vaikenemisen ketjureaktio: Mallelle ei kerrottu menneestä, joten hän ei myöskään olisi mitenkään osannut kertoa siitä omalle tyttärelleen Margitille tämän ollessa lapsi. Toisaalta on mielenkiintoista, miten Margit ei tiennyt - tai ei ainakaan muista tienneensä - isovanhempiensa edes olleen Siperiassa, vaikka isoisä eli pitkään ja oli mukana vielä hänenkin elämässään ja vaikka Malle oli kyllä tiennyt näiden olleen Siperiassa. Ilmeisesti kyse ei siis ole pelkästä vaikenemisen ketjureaktiosta, vaan kuten Margitkin arvelee, tietoisesta päätöksestä olla puhumatta menneisyyden kipukohdista. Margitin asenne vaikenemista kohtaan on kuitenkin ymmärtäväinen ja jopa myönteinen: hän näkee asian siten, että häntä yritettiin suojella ja hänelle yritettiin antaa onnellinen lapsuus, ja hän on siitä kiitollinen. Margit ei siis tuomitse vanhempien sukupolvien päätöstä vaieta. Halu säästää lasta ikävältä menneisyydeltä ei välttämättä edellyttänyt nimenomaan kyydytksiä ja pidätyksiä: Tiina Mägi kertoo, että hänen isänsä lapsuus oli ollut hyvin köyhää, eikä isä ollut halunnut kertoa siitä lapselleen. Tiinan käsityksen mukaan hänen isänsä oli ajatellut, ettei hänen lapsensa tarvitse tietää siitä köyhyydestä ja kurjuudesta.¹⁰³

Merle Puusepan suvussa vaikeneminen perheen suojelemiseksi vietiin pitkälle. Merlen isoisä oli pidätetty ja viety Siperiaan, koska tämä oli ollut korkeassa virassa ja kuulunut suojeluskuntaan. Pidätyksen jälkeen isoäiti poltti kaikki valokuvat miehestään, eikä puhunut tästä enää koskaan. Merlelle ei puhuttu neuvostoajana mitään siitä, millaista perheen elämä oli ennen neuvosto-aikaa ollut.¹⁰⁴

Joka tapauksessa varsinkin Malle Kangurin tapaus kuvaa sitä, että neuvostoajan lapsella oli periaatteessa nähtävillään monia neuvostonarratiiviin sopimattomia johtolankoja (piilotettu sinimustavalkoinen lippu, Siperian-

¹⁰¹ "Malle", s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

¹⁰² "Margit", s. 1972, haastattelu 12.3.2019.

¹⁰³ "Tiina", s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

¹⁰⁴ "Merle", s. 1968, haastattelu 14.12.2018.

isovanhemmat) mutta lapsi ei osannut kysellä mitä niiden takana piili. Erityisen selvästi tämä tulee esille myös Tiina Mäen lapsuusmuistoissa. Haastattelussa Tiina muistaa tienneensä lapsena, että isoisä on menettänyt kätensä sodassa ja että hänen näkemänsä miekka on isoisän miekka. Hänelle ei kuitenkaan kerrottu, että kyseessä oli ollut Viron vapaussota¹⁰⁵, vaan puhuttiin ensimmäisestä maailmansodasta.¹⁰⁶ Aikuiset siis tarjosivat selityksen, joka osui ajallisesti lähelle, mutta ei ollut koko totuus. Kyselemättömyyttä kuvaa myös se, että lapsena Tiina tiesi, että hänen setänsä asui Englannissa, mutta ei koskaan kysynyt keneltäkään, miten ja miksi setä oli lähtenyt sinne. Hän muistelee alkaneensa ihmetellä asiaa vasta teini-ikäisenä. Lopulta hänelle selvisi, että setä oli ollut vapaaehtoisena Suomessa jatkosodan aikana¹⁰⁷ ja pakeni Englantiin ennen kuin Viro miehitettiin uudelleen. Sedän lähtö oli ollut kova isku perheelle: tämä ei ollut kertonut kenellekään lähdöstään, vaan oli lähtenyt salaa ja heittänyt junan ikkunasta viestin, jonka joku oli vienyt tämän äidille.¹⁰⁸

Tiinan kohdalla esille nousee myös tilanne, jossa lapselle pyrittiin kertomaan neuvostonarratiivista poikkeavaa historiantulkintaa, mutta lasta ei saatu vakuuttuneeksi siitä. Haastattelussa hän muistelee ensi, että hänelle ei puhuttu menneisyydestä. Pian Tiina kuitenkin pohtii, että ehkä hänelle sittenkin puhuttiin, mutta hän ei uskonut tai ottanut muuten puheita tosissaan. Hän muistelee, miten äidinäiti muistutti Siperiassa koetusta nälästä ja köyhyydestä, kun hän, Tiina, nirsoili lapsena ruokapöydässä. Tiina piti sitä kuitenkin vain merkinä isoäidin ankaruudesta eikä ajatellut asiaa tarkemmin. Isoäiti ja Anna-äiti eivät juuri muistelleet hänelle Siperian-vuosiaan eikä Anna Tiinan mukaan vielä tänä päivänäkään muistelee Siperiaa kovin mielellään.¹⁰⁹ Omassa haastattelussaan Anna kertoi kuitenkin vuolaasti elämästään Siperiassa eikä aihe vaikuttanut olevan hänelle kivulias.¹¹⁰ Tapaus osoittaa, miten ulkopuoliselle haastattelijalle kerrotaan mahdollisesti eri asioita kuin perhepiirissä arjen keskellä.

Toisessa lapsuusmuistossaan Tiina laittoi päiväkirjansa väliin Leninin kuvan, mutta hänen isänsä tai isoisänsä löysi kuvan, poltti sen ja sanoi Tiinalle, että Leninin väittäminen hyväksi ihmiseksi oli valhetta. Tiina ei kuitenkaan uskonut vanhempiaan, vaan luotti enemmän koulun opetukseen. Hän arvelee, että syy tähän piili siinä, ettei kotona selitetty asioita tarkemmin ja hämmennyneenä hän uskoi sitä osapuolta, joka kertoi enemmän. Nähdessään esimerkiksi vanhassa valokuvassa sinimustavalkoisen lipun, Tiina kysyi mikä lippu se oli, mutta hän ei kuitenkaan uskonut sitä Viron lipuksi vaan arveli sen olevan ”jokin saksalainen lippu” (*”mingi saksa lippu”*):¹¹¹

¹⁰⁵ Viron vapaussota käytiin vuosina 1918–1920. Sodassa virolaiset taistelivat niin Neuvosto-Venäjää kuin baltiansakalaisiakin vastaan. Sodassa Viro vahvisti helmikuussa 1918 julistamansa itsenäisyyden.

¹⁰⁶ ”Tiina”, s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

¹⁰⁷ Suomen puolella osallistui jatkosotaan virolaisia vapaaehtoisia, niin kutsuttuja Suomenpoikia.

¹⁰⁸ ”Tiina”, s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

¹⁰⁹ ”Tiina”, s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

¹¹⁰ ”Anna”, s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

¹¹¹ ”Tiina”, s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

Ja sitten kun mä kysyin, että mikä lippu se on, koska ensinnäkin isoisä oli minulle vieras, koska häntä ei ollut. Ja sitten mulle sanottiin, että se on Viron lippu. Ja minä väitän vastaan, että se ei ole Viron lippu, koska Viron lippu on punainen ja siinä on siniset lainet. Koska minulle ei ollut olemassa sellaista aikaa (...) ensimmäistä Viron tasavaltaa, lapsena. No mä luulen, että sen on täytynyt olla joskus alaluokilla, tuskin mä aikaisemmasta mitään muistan. Ja sitäköön ei kerrottu mulle, että isoisä... sanottiin kyllä, että isoisä menetti kätensä sodassa. Että mun isoisä Mihkel, hän haavoittui vapaussodassa ja menetti vasemman kätensä. Mulle sanottiin vain, että ensimmäisessä maailmansodassa. Mulle ei sanottu, että vapaussodassa. Minä tiesin, että menetti kätensä ensimmäisessä maailmansodassa. Ja kaikki se, se kirja mikä oli isoisän edessä [valokuvassa], se Viron-aikainen kirja Vapaussodan ritarit, se sama kirja oli meillä olemassa, se sama miekka [mikä meillä oli,] oli todellisuudessa isoisän. Mulle ei kerrottu, mikä miekka se on. Se oli ensimmäisen maailmansodan aikainen. Meillä ei puhuttu siitä. Että mä kasvoinkin niin kuin koulussa opetettiin.¹¹² Tiina

Vapaussota koettiin perheessä todennäköisesti vaaralliseksi keskustelunaiheeksi sen vuoksi, että vapaussodassa virolaiset taistelivat Neuvosto-Venäjää vastaan itsenäisen Viron puolesta. Sota oli siis neuvostonäkökulmasta vähintäänkin epämiellyttävä ja monet ensimmäisistä virolaisista pidätetyistä ja kyydityistä olivatkin aikoinaan vapaussodassa ansioituneita veteraaneja, joista osa oli noussut sotienvälisenä aikana merkittäviin asemiin. Vasta Tiinan ollessa jo lukiolainen hänen vanhempansa yrittivät kertoa hänelle vaihtoehtoista näkemystä, mutta Tiina eli aikuiseksi asti siinä käsityksessä, että koulussa opetettu oli totta.¹¹³ Tiinan tapaus kertookin, miten lapsi ei osaa välttämättä omaaloitteisesti kysellä menneisyydestä viestivien esineiden tai ihmisten elämänpolkujen taustoja, aivan kuten Mallenkin tapauksessa oli käynyt. Lisäksi Tiinan kertoma kuvastaa tilannetta, jossa perheessä olisi selvästi haluttu ja yritetty kertoa lapselle perheen oikeaksi pitämästä historiantulkinnasta, mutta yritykset ovat jääneet puolittaisiksi tai/ja lapsi ei uskonut sitä, vaan oli jo sosiaalistunut koulussa opetettavaan historiantulkintaan. Tiina uskoo, että hänelle ei puhuttu eikä selitetty asioita, koska todennäköisesti pelättiin, että hän puhuisi ohi suunsa kodin ulkopuolella¹¹⁴. Lopulta halu vaieta esimerkiksi pelon vuoksi on ollut suurempi kuin halu kertoa ja ottaa riski.

Marekin, Mallen, Margitin, Tiinan ja Merlen muistot kertovat muistelusta pelon keskellä: muistelu lapsen kuullen oli vaarallista, koska se ei ollut vallitsevan poliittisen ideologian mukaista. Ympäristön poliittinen paine vaikutti muisteluun. Kyse ei sinällään ole ainoastaan Neuvostoliittoon liittyneestä ilmiöstä, ja samankaltaiseen vaikenemiseen on päädytty aikanaan myös Suomessa. Esi-

¹¹² "Tiina", s. 1964, haastattelu 9.12.2018. *Ja siis kui ma kysisin et mis lipp see on, sest esiteks vanaisa oli minu jaoks vooaras sest teda ei olnud, ja siis mulle öeldi see on Eesti lipp, ja mina vaidlen vastu et see ei ole Eesti lipp, sest Eesti lipp on punane ja siniste lainetega. Sest minu jaoks ei eksisteerinud sellist aega (...) esimest Eesti vabariiki kui sellist, lapsena. No tähendab ma arvan et see peaks olema kuskil algklasside osas eks ju, et vaevalt ma varem midagi sellist mäletan. Ja seda ei rääkitud ka mulle, et vanaisa... öeldi kyll et vanaisa kaotas oma käe sojas. Et minu vanaisa Mihkel, ta ju Vabadussojas sai haavata ja siis ta kaotas, ta vasaks käsi oli siit maas. Mulle öeldi lihtsalt et esimeses maailmasojas. Mulle ei öeldud Vabadussojas. Mina teadsin et esimeses maailmasojas kaotas oma käe ja no koik see raamat mis oli vanaisa ees see eestiaeagne raamat vabadusristi kavalerid, see raamat oli meil olemas, see sama see möök oli tegelikult vanaisa oma, et mul ei öeldud mis möök see on. See oli esimese maailmasoja aegne, meil oli nagu ei räägitud seda. Et ma kasvasinki nii nagu koolis opetati.*

¹¹³ Tiina, s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

¹¹⁴ "Tiina", s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

merkiksi Pauliina Latvala on tutkinut Poliitiikkaa ja valtapeliä -keruussa vuosina 2006–2007 kerättyä muisteluaineistoa, jossa suomalaiset muistelivat perheidensä poliittisuutta.¹¹⁵ Latvala tuo aineistostaan esimerkin Suomen sisällissodan vaikutuksista: sisällissodan jälkeen syntyneen sukupolven vanhemmat saattoivat tietoisesti vältellä politiikasta puhumista. Latvala kertoo esimerkiksi miehestä, jonka isä ei koskaan puhunut politiikasta ja lopulta mies ymmärsi äitinsä puheista, että politiikasta puhuminen koettiin hengenvaarallisena. Kävi ilmi, että tämän taustalla oli muistoja vaarallisista tilanteista: miehen isä oli joutunut sisällissodassa valkoisena keskelle punaisia ja äiti oli nähnyt, miten eräs mies oli pakotettu kävelemään palamaan sytytettyyn työväentaloon.¹¹⁶

Latvala on kiinnittänyt huomiota siihen, että muistelussa saatetaan käyttää poliittisesti latautuneita sanoja ja että aikuiset saattavat siirtää omia poliittisia asenteitaan ja käsityksiään arjessa ikään kuin huomaamatta mutta silti tiedostaen. Rajanveto siinä, kokeeko muistelija kotona puhutun politiikkaa vai historiaa saattaa olla hankalaa. Latvala kertoo naisesta, jonka mielestä hänen isänsä puhui vain historiasta muttei politiikasta. Naisen isä oli kuitenkin historiasta puhuessaan käyttänyt sanoja ”punakapina” ja ”ryssä”. Kyseessä voikin katsoa olevan poliittinen sosialisatio, jossa poliittiset käsitykset siirtyvät sukupolvelta toiselle. Uusi poliittisen sosialisatian tutkimus painottaa poliittisten käytänteiden ilmenemistä nimenomaan kielenkäytössä ja ajattelussa. Näin poliittiset tunteet olivat välittyneet näennäisen historiapuheen kautta. Perheessä ei oltu puhuttu politiikasta suoraan, koska naisen mukaan sen koettiin olevan riski perheen sosiaaliselle asemalle. Puhumattomuuden koettiin myös suojaavan perheen lapsia ongelmilta.¹¹⁷

Tiinan äiti Anna oli ehtinyt jo kouluikänsä ennen toista maailmansotaa ja hän koki kyyditystilanteen, siitä pelastumisen ja lopulta vapaaehtoisen lähdön Siperiaan omakohtaisesti. Anna muistelee lapsen näkökulmaa vaikenemisen ja puhumisen välillä kertomalla venäjän kielen opettajastaan. Anna oli muistaakseen toisella luokalla, kun venäjänopettaja antoi heille tehtäväksi opetella ulkoa laulun. Opettaja selitti oppilaille, mistä laulussa oli kyse ja ”miten kaikki on niin hyvin ja miten toveri Stalin ajattelee Viron lapsia” (*”kuidas koik on nii hästi ja seltsimees Stalin, kuidas ta mõtleb Eesti laste peale”*). Anna oli ajatellut mielessään, että ”tuon ihmisen kuullen ei saa puhua mitään” (*”selle inimese kuuldes ei tohi midagi rääkida”*).¹¹⁸ Anna kertoo muistelleensa tapausta myöhemmin opettajansa tyttären kanssa ja suhtautuu siihen nyt huvittuneesti: hän ei lapsena osannut ottaa huomioon, että opettaja saattoi ylistää Stalinia, mutta todellisuudessa ajatella toisin.¹¹⁹ Annan muisto kertoo vallanvaihdoksen nähneen lapsen oppimasta tavasta punnita, kenen kuullen voi puhua vapaasti ja kenen seurassa pitää puhua kuten koulussa opetetaan. Annan muisto kertoo myös siitä, että ilmeisesti hänelle oli kotona puhuttu vallitsevista ristiriidoista ja käsketty varomaan kenen kuullen mitäänkin puhuu.

¹¹⁵ Latvala, 2013, 16.

¹¹⁶ Latvala, 2013, 40–41.

¹¹⁷ Latvala, 2013, 39, 41–42, 81.

¹¹⁸ ”Anna”, s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

¹¹⁹ ”Anna”, s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

Myös toisen sukupolven Margus Tamm muistelee neuvostoaikaista kouluopetusta. Hänen vanhempansa eivät olleet olleet Siperiassa, mutta hän muistelee Siperiassa olleen tätinsä kertoneen hänelle elämästään ja muistelleen Siperiaa. Muistot olivat pääasiassa ”surullisia ja masentavia” (*”kurjad ja masendavad mälestused”*) ja täti kantoi kaunaa venäläisiä kohtaan. Margus muistelee, että hänen vanhempansa puhuivat hänelle Viron-ajasta jo hänen lapsuudessaan, mutta hän ei kuitenkaan kokenut tilannetta ristiriitaisena, koska hän ei kokenut, että opettajat olisivat olleet neuvostomyönteisyydessään kovin tosissaan.¹²⁰ Margusin kertomus antaa ymmärtää, että hän oli jo lapsena omaksunut kulttuurin, jossa hän tiesi, että aikuiset eivät välttämättä uskoneet siihen, mitä puhuivat, vaan elivät kaksoiselämää.

Kuten Latvala on todennut, onkin tyypillistä, että vaikka lapsia on pyritty suojelemaan poliittisilta vaikeuksilta, on heidän kuitenkin annettu olla mukana aikuisten politisoituneessa ympäristössä.¹²¹ Latvala tuo esimerkin miehestä, joka sai lapsena 1950-luvulla kuunnella, kun aikuiset puhuivat keittiössä paikallispolitiikasta sekä 1930- ja 1940-luvuilla kadonneista. Hän sai olla mukana, mutta hänelle opetettiin, että hän ei saanut puhua kuulemastaan kodin ulkopuolella.¹²² Samantapainen toimintamalli on nähtävissä myös eräässä haastattelussani. Vuonna 1955 Siperiassa virolaisille vanhemmille syntynyt ja parivuotiaana Viroon tullut Rein Sarapuu muistaa, että hänen perheessään Siperiasta ei puhuttu kaunaiseen tai negatiiviseen sävyyn eikä asiaa yritetty mitenkään salata. Rein jopa muistelee, miten hänen vanhempansa suhtautuivat negatiivisesti Reinun isän työtoveriin, kun tämä yritti salailla omaa Siperian-menneisyyttään. Aikuiset puhuivat kuitenkin vaikeammista asioista ja muistoista venäjäksi, jottei Rein ymmärtäisi. Tämä tosin toimi vain siihen asti, että hän oppi koulussa venäjää ja alkoi ymmärtää aikuisia silläkin kielellä. Selvää oli kuitenkin se, että hänelle lapsena ei puhuttu Siperian-vuosista suoraan vaan hän kuunteli sivusta, kun aikuiset puhuivat keskenään. Reinun vanhemmat perheineen oli kyyditetty Siperiaan jo lapsina, joten vanhempien keskustelut keskittyivät ymmärtääkseni nimenomaan Siperian-ajan muisteluun. Joka tapauksessa Rein toteaa, että aikuiset muistelivat vain hyviä ja kevyitä asioita ja hän sai vasta paljon myöhemmin tietää äitinsä koettelemuksista Siperiassa lukiessaan niistä lehdestä, jolle hänen äitinsä oli antanut haastattelun.¹²³ Reinun kertomus siitä, miten hän kuuli vanhempiensa puhuneen hänen lapsuudessaan vain hyviä ja kevyitä muisteluita Siperian-vuosilta, on mielenkiintoinen. Se herättää kysymyksen siitä, miksi näin oli, jos Rein on kuitenkin myöhemmin saanut lukea lehdestä äitinsä kokeneen myös vaikeita asioita Siperiassa. On mahdollista, että myönteisten muistojen muistelu oli selviytymiskeino: hyvät muistot olivat helpompia ja toisaalta myös turvallisempia siltä varalta, että Rein tai joku perheen luona käyneistä vieraista olisi kertonut heidän puheistaan eteenpäin. Se puolestaan, että Rein oli lukenut äitinsä Laineen koettelemuksista lehdestä, kertoo muistelun tilannesidonaisuudesta: kun Laine on muistellut Siperiaa kotona Reinun olles-

¹²⁰ ”Margus”, s. 1957, haastattelu 16.2.2019.

¹²¹ Latvala, 2013, 87.

¹²² Latvala, 2013, 76.

¹²³ ”Rein”, s. 1955, haastattelu 18.3.2019.

sa lapsi, on tilanne ollut erilainen kuin hänen antaessaan Siperian-vuosiin käsittelevää haastattelua virolaiseen lehteen itsenäisessä Virossa. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen kielteisten asioiden muistelu on ollut turvallisempaa ja hyväksytympää. Aika ja olosuhteet ovat siis muuttuneet ja vaikuttaneet muisteluun.

Vuonna 1930 syntynyt Greta Tamm puolestaan kertoo haastattelussa, että hänen lapsuudenperheessään hänelle, lapselle, opetettiin neuvostojoukkojen tullessa ensimmäisen kerran. Gretaa muistutettiin, että pitää olla tarkkana kellenelle puhuu ja välttää politiikasta puhumista. Kodin sanomaa vahvisti, että Greta oli neuvostoajan alussa jo 11-vuotias ja näki omin silmin neuvostovallan vakiintumisen ja miten hänen serkkunsa ja näiden perheet vietiin pois ja miten hänen oma perheensä pakeni Tallinnaan. Se että vanhemmat puhuivat tilanteesta lapsilleen avoimesti, oli Gretalle niin itsestään selvä, että hän ihmettelee-kin, miksei tuon ajan lapsuutta käsittelevän elokuvan *Seltsimees laps* päähenkilölle kerrottu totuutta.¹²⁴

Seltsimees laps eli *Toveri lapsi* on vuonna 2018 Viro 100 -juhlavuodeksi valmistunut elokuva, joka perustuu kirjailija Leelo Tungalin omaelämäkerrallisiin kirjoihin *Seltsimees laps ja suured inimesed* (2008) sekä *Samet ja seapuru ehk Seltsimees laps ja kirjatähed* (2009). Aloitin haastatteluaineiston keräämisen loppuvuodesta 2018 ja *Seltsimees laps* mainittiin melkein jokaisessa tekemässäni haastattelussa hyvänä esimerkkinä neuvostoaikaa kuvaavasta nykyelokuvasta.¹²⁵ Näyttäisikin siltä, että elokuvan koetaan kertovan totuudenmukaisesti neuvostoajan alusta ja näin heijastavan - mahdollisesti myös vahvistavan - haastateltavien muistoja. Tutkimuksessani käsittelen elokuvia yhtenä makrotason historiakulttuurin ilmentymänä. Vertaamalla elokuvia, kuten esimerkiksi elokuvaa *Seltsimees laps* haastatteluaineistoon, voidaan tarkastella yksilötason muistojen ja laajemman tason historiakulttuurin suhteutumista toisiinsa.

Seltsimees laps -elokuvan päähenkilön, 6-vuotiaan Leelon tarinassa onkin nähtävissä selkeitä yhtymäkohtia siihen, mitä Tiina Mägi ja Margit Kangur kertovat omissa haastatteluissaan. Leelolle ei missään vaiheessa elokuvaa selitetä, mitä hänen lähellään olevat aikuiset oikeasti ajattelevat neuvostovallasta. Tyttö on kyllä koko ajan mukana, mutta hänelle ei selitetä asioiden yhteyksiä eikä hän vielä osaa itse niitä nähdä. Tämä tulee erityisen hyvin esille siinä, että Leelo kuuntelee mielellään radiosta pioneerilauluja ja puheita Stalinista ja ihailee pioneereja, mutta ei osaa nähdä näiden edustavan samaa järjestelmää, joka vei hänen äitinsä. Kun Leelo on isänsä ja tämän ystävien kanssa metsäretkellä, miehet laulavat virolaisänmaallisia lauluja ja Leelo pioneerilauluja. Aikuisia ristiriita naurattaa, mutta lapsi ei ymmärrä sitä. Radiota kuunnellessaan Leelo leikkii isänsä Viron-aikaisilla urheilumitaleilla, mikä vielä entisestään korostaa, ettei lapsi nähnyt Viron-aikaisten mitaleiden ja neuvostovallan välillä olevaa ristiriitaa ja jännitettä.¹²⁶ Leelon isän mitalit viestivät siitä, ettei vaikenemisesta huoli-

¹²⁴ "Greta", s. 1930, haastattelu 14.2.2019.

¹²⁵ Haastatteluaineisto, 2018–2019.

¹²⁶ *Seltsimees laps*, 2018.

matta menneisyyttä pyyhitty täysin pois, vaan aikuiset halusivat jättää edes jotain muistoesineitä sotaa edeltäneeltä ajalta.

Vaikka Leelon todellisuus vastaa erityisesti Tiinan ja Margitin kertomaa, on siinä nähtävissä myös yhtymäkohta Gretan kokemukseen. Greta kertoo, että hänet opetettiin olemaan tarkkana siitä, mitä ja kenelle puhuu kodin ulkopuolella.¹²⁷ Elokuvasa Leelon isä opettaa Leelolle, että jos joku kysyy jotain, on Leelon vastattava, että hän on vain pieni lapsi eikä tiedä mitään.¹²⁸ Myös elokuvassa *Seltsimees laps* on läsnä huoli ja pelko Siperiaan joutumisesta. Leelo ei kuitenkaan huomaa sitä, vaikka hänen isänsä ja isovanhempansa hävittävät merkkejä isän Viron-aikaisesta urheilu-urasta ja pelkäävät, että isä joutuu pidätetyksi samalla tavoin kuin Leelon äitikin. Haastatteluaineistossa Anna muistelee omia lapsenpelkojaan ja kokee – toisin kuin elokuvassa – niiden välittyneen myös lapselle. Anna ei ollut haastatteluhetkellä vielä nähnyt elokuvaa, mutta viittasi siihen silti kuvatessaan lapsen pelkoa:

(...) millaiset pelot lapsilla olikaan. Mä en ole vielä nähnyt sitä, mutta haluaisin nähdä sen elokuvan *Seltsimees laps*, että millaiset pelot ja miten äiti viedään pois ja lapsi alkaa pelätä, että minä itse olen siihen syyllinen, minä olen paha lapsi ja sillai.¹²⁹ Anna.

Anna viittaa siis elokuvaan, vaikka ei ole itse sitä nähnytkään. Anna kokee mielikuvansa perusteella, että elokuva kuvastaa samoja asioita, jotka hän itse muistaa lapsuudestaan ja kertoo siten samaa narratiivia.

Kun Tiinalle alkoi 1980-luvun lopulla selvitä, miten asiat olivat todellisuudessa olleet, hän oli järkyttynyt siitä, että hän oli opiskelukavereistaan ainoa, joka ei ollut tiennyt mitään¹³⁰:

Ja sitten kun tuli se muutosten aika, niin mä kysyin, että miksi minä olen se tyhmä, joka ei tiedä mitään. Ja mä tiedän että mun luokkakaverit tiesivät, mutta mä en uskonut niitä, koska mä ajattelin, että mitä ihmettä, mitä te puhutte, mä en ymmärtänyt. (...) he [vanhemmat] eivät voineet kertoa mulle mitään siksi, että eivät voineet tietää, että mitä mä saattaisin myöhemmin puhua¹³¹ Tiina.

Tiinan kertomus kokemuksestaan osoittaa vaikenemisen käänttöpuolen: järkytyksen ja maailmankuvan mullistuksen siinä vaiheessa, kun vaiettu historia alkoi selvitä Neuvostoliiton hyväksymän historiantulkinnan omaksumalle nuorelle.

Pelon ilmapiiri alkoi kuitenkin lientyä 1980-luvun toiselle puoliskolle tullessa. Neuvostoliiton johtoon vuonna 1985 noussut Mihail Gorbatšov alkoi toteuttaa uudenlaista politiikkaa. Perestroika ja glasnost johtivat julkisen keskustelun avautumiseen, ja jopa historian vaikeita kysymyksiä voitiin käsitellä aiempaa avoimemmin. Esimerkiksi elokuussa 1987 Tallinnan Hirveparkissa

¹²⁷ "Greta", s. 1930, haastattelu 14.2.2019.

¹²⁸ *Seltsimees laps*, 2018.

¹²⁹ "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018. "millised hirmud lastel olid, ja nuud mina seda ei ole näinud, aga mulle meeldiks vaadata seda filmi „Seltsimees laps“, et millised hirmud ja kui ema ära viiakse ja lapsel tekkib hirm et mina olen suudi mina olen paha laps ja niimoodi".

¹³⁰ "Tiina", s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

¹³¹ "Tiina", s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

kokoontui mielenosoitus kritisoi Molotov-Ribbentropin -sopimuksen salaista lisäpöytäkirjaa, jonka perusteella Viro oli määritelty kuuluvaksi Neuvostoliiton etupiiriin. Viranomaiset tuomitsivat mielenosoituksen, mutta uusi avoimuus levisi kontrolloidusta mediasta lopulta laajemmalle yhteiskuntaan ja kansalaisten yhteiskunnallinen aktiivisuus alkoi nousta ja muun muassa ympäristön- ja kulttuuriperinnönsuojelun ympärille alkoi muodostua aktivismia.¹³²

Margit Kangur muistelee olleensa ehkä toisella luokalla, kun hän kuuli siinimustavalkoisesta lipusta ja alkoi yhdistellä tiedonmurusia.¹³³ Tämä on siis sijoittunut 1980-luvun alkuun, jolloin yleisestikin menneisyydestä alettiin puhua vapaammin. Myös Marek, jonka isän tapaturmainen kuolema oli salattu, muistelee että puhuminen alkoi ehkä 1980-luvulla. Marek arvelee kuulleensa tuolloin paljon kodin ulkopuolelta ja alkaneensa teini-ikäisenä tutkia asioita itsekä.¹³⁴ Tarve etsiä lisätietoa vaietusta tai muuten epäselväksi jääneestä menneisyydestä on tullut ilmi aikaisemmässakin tutkimuksessa: Pihla Maria Siim on todennut, että vaikka perheissä ei puhuttaisi perheen historiasta tai tarinassa olisi aukkoja ja epäselvyyksiä, monet neuvostoaikana syntyneet ovat olleet neuvostoaajan jälkeen aktiivisia etsimään tietoa arkistoista.¹³⁵ Aineistossani tämä ei kuitenkaan rajoitu täysin vain toiseksi sukupolveksi kutsumaani ryhmään, vaan myös ensimmäistä sukupolvea edustava Mäen perheen isoäiti Anna on tyttärensä mukana tutkinut sukunsa historiaa arkistoista.¹³⁶

Muistelun lisääntymiseen ja vapautumiseen neuvostoaajan lopussa vaikutti poliittisen ilmapiirin lientyminen. Joissain tapauksissa perheen suojelemiseksi perheen, oman itsen tai jonkun perheenjäsenen taustasta ei oltu puhuttu edes omille lapsille tai puolisolle,¹³⁷ mutta vaietuista teemoista saatettiin alkaa puhua ympäröivän tilanteen tai henkilökohtaisen muutoksen, esimerkiksi perestroikan alkaessa tai kuoleman lähestyessä¹³⁸. Kangurin perheessä Malle ja Margit Kangur kertoivatkin tilanteesta, jossa traumaattisia kokemuksia läpikäynyt halusi myöhemmin poliittisen ilmapiirin muututtua murtaa hiljaisuuden ja kertoa kokemuksistaan. Mallen äiti, Margitin isoäiti, pelastui kyyditykseltä, mutta hänen elämänsä muuttui silti rajusti: ennen kyydityksiä tämä oli elänyt rikkaassa ja sosiaaliselta asemaltaan korkeassa perheessä ja aikonut yliopistoon, mutta kun hänen vanhempansa kyyditettiin, hän menetti perheensä omaisuuden ja aseman eikä kyyditettyjen lapsena voinut enää päästä opiskelemaan. Jopa työpaikan saaminen oli vaikeaa. Menneisyydestä tuli Mallen äidille niin kivulias ja traumaattinen, että tämä ei puhunut siitä tyttärelleen mitään ennen kuin vasta 1980-luvun lopussa. Tuolloinkin puhuminen oli usein liian vaikeaa. Mallen äiti sairastui äkillisesti ja kuoli ehtimättä ja pystymättä kertomaan siitä, mitä oli kokenut ja nähnyt. Malle on siinä käsityksessä, että hänen

¹³² Zetterberg, 2007, 718–719.

¹³³ "Margit", s. 1972, haastattelu 12.3.2019.

¹³⁴ "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

¹³⁵ Siim, 2016, 79.

¹³⁶ "Siim", s. 1984, haastattelu 7.12.2018.

¹³⁷ Siim, 2016, 80–81.

¹³⁸ Siim, 2016, 82.

äitinsä olisi halunnut kertoa enemmän omasta lapsuudestaan sekä siitä miten tämän isä kyyditettiin ja äitiä kuulusteltiin.¹³⁹

Voidaan todeta, että perheet tai ainakin niiden aikuiset jäsenet tunsivat neuvostoaikana ulkoista poliittista painetta vaieta neuvostonäkemyksen vastaisista historiantulkinnoista. Käytännössä se, miten perheet paineeseen reagoivat vaihteli: joissain perheissä lasten kuullen ei puhuttu menneistä, joissain taas lasten annettiin kuunnella sivusta, mutta painotettiin, ettei kodin ulkopuolella saa puhua asiasta, ja joissain perheissä taas yritettiin kertoa suoraan lapsellekin, mitä mieltä todellisuudessa asioista oltiin. Vaikenemiseen johti pelko hankaluuksista, mutta kuten haastatteluesimerkistä käy ilmi, siihen nähtiin myös toisia tai rinnakkaisia syitä: halu säästää lasta tiedoilta perheen traumaista sekä se, ettei lapsi välttämättä osannut itse kysellä tai jos kyseli, hän oli jo sosiaalistunut koulun totuuteen eikä uskonut vanhempiaan.

Kaksi jälkimmäistä osoittavat tärkeän seikan: pieni lapsi ei omaksu eikä opi historiaa pelkästään näkemällä vanhoja esineitä ja valokuvia tai kuulemalla yksittäisiä menneisiin kokemuksiin viittaavia lausahduksia, vaan hän oppii ja omaksuu vasta kuullessaan tarinat niiden takana.

2.1.2 Kiinnostaako ketään? Muistelu nykyään

Itsenäisessä Virossa neuvostoajan poliittisten repressioiden aiheuttama paine ja pelko ovat jääneet historiaan. Haastatteluaineistosta käy kuitenkin ilmi, että myös nykypäivänä muisteluun vaikuttavat monenlaiset seikat, jotka johtavat niin puhumiseen kuin vaikenemiseenkin. Tässä alaluvussa kartoitan näitä seikkoja, jotka vaikuttavat muisteluun nykypäivänä.

Vuonna 1931 syntynyt Laine Sarapuu kertoo puhuneensa muistoistaan lapsenlapsilleen näiden viettäessä lapsina kesiä hänen luonaan, mutta toteaa, että nykyään hän näkee aikuisiksi kasvaneita lapsenlapsiaan harvemmin. Yleisesti ottaen Laine kantaa suurta huolta siitä, miten hänen sukupolvensa muistoille käy sitten, kun hän ikätovereineen on kuollut – unohtuuko kaikki? Lainen haastattelu toteutettiin vajaa viikko maaliskuun kyyditysten muistopäivän jälkeen ja haastattelussa Laine valittelee sitä, että kaikki nuoret eivät vietä muistopäivää eivätkä välttämättä muista edes vetää lippua puolisalkoon. Oman perheensä kohdalla Laine kuitenkin luottaa siihen, että hänen poikansa Rein puhuu edelleen lapsilleen menneistä.¹⁴⁰

Näin Rein Sarapuu tekeekin. Rein kertoo yrittävänsä tietoisesti muistella tavatessaan lapsiaan ja pyrkivänsä valitsemaan myös sellaisia aiheita, joita arvelee lastensa pitävän kiinnostavina.¹⁴¹ Rein on kertomansa perusteella siis erittäin tietoisesti ja tavoitteellisesti toimiva muistelijä: hän tietoisesti pyrkii hyödyntämään yhteisiä kokoontumisia muistelutarkoitukseen ja tietoisesti kohdentaa muistelunsa yleisönsä mukaan. Rein kertoo haastattelussa käyttävänsä neuvostoaikaa muistellessaan tietoisesti tyylikeinoina ironiaa ja sarkasmia ja luot-

¹³⁹ "Malle", s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

¹⁴⁰ "Laine", s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

¹⁴¹ "Rein", s. 1955, haastattelu 18.3.2019.

tavansa siihen, että hänen lapsensa kyllä ymmärtävät mitä mieltä hän asioista on ja mitä yrittää tarinoillaan kertoa. Reinun mielestä on tärkeää, että hänen lapsensa ymmärtävät, että neuvostoaika ei hänen mielestään ollut hyvä.¹⁴² Reinulla on siis selkeä agenda. Toisaalta se, että Rein kertoo yrittävänsä valita lapsiaan mahdollisesti kiinnostavia muisteluaiheita, viestii siitä, että Rein on tietoinen, ettei menneisyys välttämättä kiinnosta nuorempaa sukupolvea ja että sen vuoksi aiheenvalintaa olisi hyvä ainakin toisinaan miettiä tietoisesti, jotta nuoret kiinnostuisivat hänen puheistaan.

Halu välittää eteenpäin kollektiivista muistia sekä perheen hyväksymää historiantulkintaa ovat motiiveja, jotka tulevat esille myös muussa muistelututkimuksessa. Tutkiessaan vuosina 2010–2011 latvialaisten¹⁴³ lukiolaisten tietämystä kollektiivisesta muistista liittyen Latvian vuosien 1944–1956 vastarintaliikkeeseen Klinta Ločmele havahtui huomaamaan, että osa lukiolaisista ei ollut kuullut kotonaan vastarintaliikkeestä tai ylipäätään Latvian historian merkittävistä tapahtumista. Ločmele lähetti lukiolaisten mukana näiden vanhemmille/huoltajille ja isovanhemmille kyselylomakkeen, jonka avulla hän kartoitti, mitä vanhemmat/huoltajat ja isovanhemmat kertovat menneestä lapsilleen ja lapsenlapsilleen.¹⁴⁴

Enemmistö eli noin 85 % kyselyyn vastanneista katsoi, että historiasta tulee puhua myös kotona. Perusteluina esitettiin tämän edesauttavan ja vahvistavan lasten latvialaista identiteettiä ja opettavan kotimaan arvostusta ja kunnioitusta. Perheissä haluttiin myös varmistaa, että lapsi oppii perheen mielestä oikean historiantulkinnan ja että hänelle jaetaan kollektiivista muistia siitä, millaista elämä oli neuvostoaikana. Osa vastaajista piti historiasta puhumisesta tärkeänä myös siksi, että lapsi oppisi näkemään asioiden syy-seuraussuhteita. Jopa silloin, kun aikuinen ei kokenut tuntevansa itse Latvian historiaa tarpeeksi hyvin, hän saattoi pitää tärkeänä kertoa edes sen, mitä tiesi. Enemmistö vastaajista piti kokemuksiaan menneisyydestä lasten kanssa puhumisesta myönteisenä, ja heidän mielestään lapset ovat kiinnostuneita historiasta¹⁴⁵. Myös Suomessa Pauliina Latvala on todennut, että on ihmisiä, jotka kokevat vastuuta muistitiedon välittämisestä eteenpäin ja huolehtivat, etteivät seuraavat sukupolvet saisi vain koulussa opetettavan näkökulman mukaista tulkintaa menneestä.¹⁴⁶ Toisaalta osa Ločmelen vastaajista ei vastaustensa perusteella kerro lapsille ja nuorille Latvian historiasta. Ločmele tulkitsee näiden vastaajien omaksuneen neuvostoaikaisen puhumattomuuden kulttuurin ja arvelee näiden ajattelevan, että virallinen, koulussa opetettava historia on lapsen kannalta turvallisin.¹⁴⁷

Virossa aivan kuten Latviassakin vanhempien ja isovanhempien merkitys perheen oman historiantulkinnan siirtämisessä eteenpäin oli merkittävä varmasti juuri neuvostoaikana, mutta mielenkiintoista on se, että se kuultaa läpi

¹⁴² "Rein", s. 1955, haastattelu 18.3.2019.

¹⁴³ Ločmele ei tarkenna, onko kyseessä ollut vain latviankielisiä vai myös venäjänkieliseen vähemmistöön tai kahden kielen ja kulttuurin taustan omaavia nuoria. Näin ollen oletan kyseessä olleen ainakin pääosin etnisiä latvialaisia ja kyselyn olleen latviankielinen.

¹⁴⁴ Ločmele, 2014, 129–130.

¹⁴⁵ Ločmele, 2014, 136–137, 143.

¹⁴⁶ Latvala, 2005, 233.

¹⁴⁷ Ločmele, 2014, 138–139.

myös nykyaikana tapahtuvasta muistelusta puhuttaessa. Kukaan haastateltavistani ei ilmaissut olevansa tyytymätön tai epäluottavainen esimerkiksi koulun historianopetukseen tai muutenkaan osoittanut merkkejä Ločmelen tulkitsemista pelon, epäluottamuksen tai epävarmuuden tunteista. Tästä huolimatta vastuuta oikeaksi koetun historiakuvan välittämisestä eteenpäin otetaan myös itselle, kuten Reinun esimerkkikin osoittaa.

Klinta Ločmele havaitsi tutkimuksessaan, että mikäli perheessä ei puhuttu menneisyydestä, kyselyyn tulleiden vastausten mukaan vastaaja ei ollut itse kiinnostunut historiasta, hän ei pitänyt sitä tärkeänä tai hän ei halunnut puhua vaikeista asioista. Ločmele pitääkin puhumattomuuden kulttuurin ohella vaikeutena syynä historiallisten aiheiden tunnelatausta ja ylipäättään sosiaalista traumaa. Ne, jotka eivät puhuneet historiasta lapsilleen tai jotka pitivät siitä puhumista epämiellyttävänä, totesivat, että kyseiset aiheet eivät kiinnosta lapsia tai että ne ovat tunnetasolla liian raskaita tai etteivät he pidä perheensä historiaa tarpeeksi traagisena ja siten kertomisen arvoisena.¹⁴⁸ Kuten myös Sirkka Ahonen on todennut, muisteluun vaikuttaa niin vallitseva poliittinen ilmapiiri kuin myös se, miten vastaanottavaksi muistelijä kokee yleisönsä.¹⁴⁹ Tämä seikka osoittautui erityisen keskeiseksi haastatteluaineistossani.

Vaikka Tiina Mägi kertoi nuorena järkyttyneensä huomattavasti olevansa ystäviensä ainoa, jolle ei oltu kerrottu kotona menneisyydestä, kertoo hän muistelevansa itsekin menneitä lapsilleen hyvin harvoin. Hän lisää, etteivät lapset toisaalta kyseleäkään häneltä ja arvelee, etteivät hänen lapsensa ole kovin kiinnostuneita hänen muistoistaan. Tiinan pojalla Siimulla on jo omia lapsia, ja Tiina kertoo muistelevansa lapsuuttaan kuitenkin lapsenlastensa kanssa. Lapsenlapsille hän on kertonut millaisia leikkejä leikki lapsena ja miten kaupoissa oli pulaa tuotteista. Ystäviensä kanssa hän on joskus muistellut, miten neuvostoajana oli aina kuitenkin tarjota jotain vieraille, vaikka kaupoissa ei ollut paljoakaan tarjolla.¹⁵⁰

Osa haastatteluaineistoni ensimmäisen ja toisen sukupolven edustajista kokee, etteivät nuoret ole kiinnostuneita heidän muistoistaan. Vuonna 1930 syntynyt Greta Tamm kokee, että hänen lapsenlapsiaan ei kiinnosta, ja että nämä ajattelevat, etteivät tarvitse mummon muistoja. Tämä johtuu Gretan mukaan siitä, että lapsenlapset eivät ole itse kokeneet samaa kuin hän, eikä näillä siksi ole menneisiin tapahtumiin tunnesidettä.¹⁵¹ Tammen perheessä mielenkiintoista on, että Gretan pojantytär Maria ei ole tietoinen, että hänen sukulaisiaan on aikoinaan kyyditetty Siperiaan. Marian isä Margus mainitsee haastattelussaan, että hänen vaimonsa kokemus neuvostoajasta oli erilainen kuin hänen omansa.¹⁵² Mielenkiintoista on, että Maria on tutumpi äitinsä suvun historian ja kokemusten kanssa, vaikka ne eivät ole linjassa kansallisen kertomuksen kanssa. Tätä voi selittää se, että tutkimusten mukaan yleensä naiset ottavat muisteli-

¹⁴⁸ Ločmele, 2014, 138–139, 143–144.

¹⁴⁹ Ahonen, 1998, 20.

¹⁵⁰ ”Tiina” s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

¹⁵¹ ”Greta”, s. 1930, haastattelu 15.2.2019.

¹⁵² ”Margus”, s. 1957, haastattelu 16.2.2019.

jan roolin miehiä aktiivisemmin,¹⁵³ vaikka aineistoni osoittaakin, etteivät miehet ole täysin passiivisia muistelijoina. Ilmeisesti Marian elämässä hänen äitinsä suku on ollut hänen elämässään enemmän läsnä tai/ja muistelu on ollut Marian äidin suvun puolella aktiivisempaa kuin isän puolella.

Toisin kuin Greta, Malle Kangur sitä vastoin kokee, että lapsenlapset kyllä kuuntelevat hänen muisteluitaan ja etteivät hänen muistonsa ole lapsenlapsille samantekeviä, mutta tiedostaa, että lapsenlapset katsovat ennemmin tulevaan kuin menneeseen.¹⁵⁴ Mallen tytär Margit toteaa, ettei varsinaisesti puhu lapsilleen elleivät nämä kysy, koska perheessä keskitytään nykyhetkeen ja tulevaisuuteen.¹⁵⁵ Margit toteaa myös, että hänen kahdesta täysi-ikäisestä lapsestaan nuorempi, aineistonkeruuni aikaan juuri 18 täyttänyt ei halunnut osallistua tutkimukseen, koska hän ei koe neuvostoaikaa kiinnostavaksi eikä ole kiinnostunut puhumaan siitä.¹⁵⁶

Margitin poika Johannes on kuitenkin sitä mieltä, että hänen vanhempansa kyllä muistelevat, mutta että nämä muistelevat elämäänsä, joka vain sattuu joskus osumaan neuvosto aikaan¹⁵⁷. Tämä on oleellinen huomio: ihmiset eivät välttämättä miellä muistelevansa varsinaisesti neuvosto aikaa, vaan omaa elämäänsä. Toisin sanoen politiikka ei käytännössä ole aina ajan jäsentämisen keino ihmisten muistellessa elämäänsä, vaikka muistot sijoittuisivat neuvosto ajalle. Johannes kertoo oppineensa tunnistamaan, mitkä hänen vanhempiansa muistoista sijoittuvat neuvosto aikaan ja mitkä neuvosto ajan jälkeiseen aikaan: neuvosto aikaan sijoittuvien muistojen konteksti, olosuhteet ja puitteet tuntuvat vierailta, kun taas neuvosto ajan jälkeisen ajan muistot kuulostavat ”normaaleilta”.¹⁵⁸ Johannes kertoo myös, että hänen isänsä on sanonut hänelle, ettei Johannes pysty edes kuvittelemaan, millaista ennen oli.¹⁵⁹ Samansuuntaisia ajatuksia on toisen sukupolven Marek Lõhmuksella, joka kokee, että hänen kertomuksensa tuntuvat hänen lapsistaan uskomattomilta.¹⁶⁰ Neuvosto aika nähdään siis vastakohtana tai verrokkina ”normaalille”, joka määrittyy nykypäivän olosuhteiden kautta.

Puusepan perheestä, josta isovanhempia ei ollut mahdollista haastatella, haastattelin molemmat vanhemmat sekä perheen kaksi lasta. Perheen vuonna 1968 syntynyt äiti Merle koki, ettei hänellä ja hänen miehellään ole vielä tarvetta muistella vanhoja, koska he ovat niin nuoria. Hän arvelee, että noin 20 vuoden kuluttua he saattavat alkaa muistella, mutta nyt elämä pyörii vielä nykyhetkessä ja katse on tulevassa, ei menneessä. Merlen mukaan hän ja hänen miehensä yrittävät tietoisesti olla puhumatta vanhoista asioista lapsilleen, jotta nämä saisivat keskittyä omaan elämäänsä ja tulevaisuuteen.¹⁶¹ Perheen vuonna 1970 syntynyt isä Aivar arvelee omassa haastattelussaan, että nykyään ei ole tarvetta

¹⁵³ Latvala, 2005, 233; Torsti, 2012, 50.

¹⁵⁴ ”Malle”, s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

¹⁵⁵ ”Margit”, s. 1972, haastattelu 27.3.2019.

¹⁵⁶ ”Margit”, s. 1972, haastattelu 27.3.2019.

¹⁵⁷ ”Johannes”, s.1997, haastattelu 1.4.2019.

¹⁵⁸ ”Johannes”, s.1997, haastattelu 1.4.2019.

¹⁵⁹ ”Johannes”, s.1997, haastattelu 1.4.2019.

¹⁶⁰ Marek, s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

¹⁶¹ ”Merle”, s. 1968, haastattelu 14.12.2018.

muistella vanhoja, vaikkakin hän kyllä vastaa, jos lapset kysyvät häneltä jotain ja yrittää myös itse silloin tällöin järjestää sopivia tilanteita muistelemiseen.¹⁶²

Merlen ja Aivarin vuonna 2000 syntynyt tytär Kätlin kertoo kuitenkin itse olleensa kiinnostunut edesmenneen isoäitinsä tarinoista. Isoäiti oli ollut Kätlinin mukaan muistelijana oma-aloitteinen, mutta Kätlin oli kysellyt tältä myös itse ja enemmän kuin omilta vanhemmiltaan. Perheen vuonna 1997 syntynyt poika Karl sitä vastoin ei kokenut neuvostoaikaa kiinnostavana ja kertoo, ettei ollut kiinnostunut isoäitinsä muisteluista tämän eläessä.¹⁶³

Kätlinin tavoin myös vuonna 1993 syntynyt Kristjan Löhmus sen sijaan on kiinnostunut menneistä asioista. Kristjan kehuu vanhempiaan siitä, että hän on saanut kuulla näiltä menneestä hyvin nuoresta asti, jo ennen koulun historianopetusta. Kristjan muistelee ja kokee, että hänen vanhempansa ovat puhuneet hänelle historiasta perusteellisesti, ja koulun historianopetuksen alettua hän alkoi myös itse aktiivisesti kysellä, koska tunsu mielenkiintoa historiaa kohtaan.¹⁶⁴ Kristjan kertoo olleensa vielä pieni, kun hänen isoäitinsä Signe otti hänet mukaan käydessään muiden vanhempien sukulaisten luona ja niillä vierailuilla Kristjan kuuli vanhusten muistelevan menneitä.¹⁶⁵

Vaikka vanhemmista sukupolvista näyttää siltä, etteivät nuoret ole kiinnostuneita kuulemaan vanhoista ajoista, ei tilanne haastatteluaineiston valossa näytä niin mustavalkoiselta, kuten Kätlinin, Johanneksen ja Kristjanin haastatteluista tuli ilmi. Suomalaisen tutkimuksen mukaan 15–19-vuotiaat hyödyntävät historiallisen tiedon lähteenä vanhempia ikäryhmiä enemmän internetiä.¹⁶⁶ Sirkka Ahonen on havainnut, että muistelutietoa menneisyydestä myös kaivataan: Nuoriso ja historia -hankkeen tulosten perusteella suomalaisnuoret toivoivat, että isovanhemmat kertoisivat heille enemmän menneistä ajoista. Ahonen selittää suomalaisten lastenlasten toiveiden ja isovanhempien historiapuheen kohtaamattomuutta sillä, että isovanhemmat kasvoivat sodanjälkeisessä maailmassa, jossa tulevaisuus oli mennyttä tärkeämpää ja huomionarvoisempaa.¹⁶⁷ Haastatteluaineistoni perusteella myös Viron tapauksessa vaikuttaa siltä, että lastenlasten toiveet ja isovanhempien muisteluaktiivisuus eivät kohtaa sen vuoksi, että huomio on suunnattu tulevaisuuteen.

Toisaalta tutkiessaan suomalaisten nuorten historiatietoisuudesta Sirkka Ahonen on havainnut, että suvun muistelukulttuurissa nuorten side isovanhempiensa kertomuksiin on vahvempi kuin vanhempien kertomuksiin. Ahosen mukaan samansuuntaisia tuloksia on saatu myös esimerkiksi Saksasta. Hän selittää ilmiötä lasten ja vanhempien välisellä sukupolvikonfliktilla.¹⁶⁸ Isovanhempien erilainen rooli muistelijoina vanhempiin verrattuna voi kuitenkin liittyä myös siihen, että heidän roolinsa lastenlasten kasvatuksessa ja arjessa on erilainen: lapset elävät arkeaan tiiviisti vanhempiensa kanssa, jolloin lasten ja

¹⁶² "Aivar", s. 1970, haastattelu 15.12.2018.

¹⁶³ "Kätlin", s. 2000, haastattelu 14.12.2018; "Karl", s. 1997, haastattelu 8.12.2018.

¹⁶⁴ "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

¹⁶⁵ "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

¹⁶⁶ Torsti, 2012, 41

¹⁶⁷ Ahonen, 1998, 20, 170

¹⁶⁸ Ahonen, 1998, 20

vanhempien vuorovaikutus todennäköisesti keskittyy jokapäiväisiin asioihin. Vanhemmat ovat oletettavasti myös kiireisempiä kuin varsinkin eläkeikään ehtineet isovanhemmat. Isovanhemmat hoitavat lapsia lomilla ja huomio ja puheenaiheet voivat riittää muuhunkin kuin jokapäiväisten arkisten askareiden ja käytännön asioiden puhumiseen. Isovanhemmat voivat tuntua myös kiinnostavammilta, koska heihin on suurempi ikäero kuin vanhempiin. Isovanhempien lapsuus sijoittuu aikaan, jollaista lapsi ei ole nähnyt ja se voi osaltaan tehdä isovanhempien muistoista kiinnostavia ja siten lähentää muistelusidettä. Nuorten mielenkiinnosta isovanhempiensa muisteluita kohtaan kertovat tutkimustulokset, joiden mukaan nuorten mielestä isovanhemmat eivät kerro heille tarpeeksi menneisyydestä.¹⁶⁹

Toisaalta Viron tapauksessa puhumattomuutta selittää myös menneisyyden traumaattisuus, joka voi johtaa siihen, että perheissä ollaan tietoisesti puhumatta menneistä vielä nykyäänkin. Vuonna 1940 syntynyt Signe Lõhmus kertoo, että hän ei halua muistella neuvostoaikaa ja ettei hänen perheessään haluta puhua siitä:

En tahdo ylipäätänsäkään muistella sitä. Parempi että lähtee mielestä pois. Nyt on jotain muuta. Unohdetaan se. Minä todellakaan en puhu siitä. Oi, mitä meillä silloin oli – ei ollut mitään! Mitä siitä enää puhumaan. Ei ole mitään puhuttavaa. Ei, me emme puhu. Meidän perheessämme ei todellakaan puhuta siitä, miten silloin oli. Niitä pahoja asioita ei halua kukaan muistella (...) Parempi että elämme niin kuin on nyt ja keskitymme siihen elämään mikä meillä on.¹⁷⁰ Signe, s. 1941

Signen sanoista välittyvä vahva vastahakoisuus muistella neuvostoaikaa. Signen omassa lapsuudenperheessä ei ollut puhuttu, ja hän kertoo, että neuvostoajan alussa niin hänen oma isänsä kuin appensakin olivat menettäneet koko omaisuutensa. Molemmat miehet olivat hänen mukaansa sanoneet, ettei siinä ollut enää mitään puhumista, eivätkä puhuneet.¹⁷¹ Vaikea menneisyys saattaa johtaa siihen, että halutaan keskittyä ennemmin nykyisyyteen ja tulevaisuuteen.¹⁷² Signen poika Marek ja pojanpoika Kristjan eivät kokeneet menneisyyttä Signen tapaan turhaksi, mutta molemmat totesivat, ettei Signe halua puhua menneistä.¹⁷³ Haastattelutilanteessa Signen haluttomuus puhua neuvostoajasta ilmeni yllä lainatun kaltaisista sanallisista ilmaisista, mutta myös hänen elekielestään: Signe esimerkiksi käänsi päänsä poispäin tai heilautti kärsimättömänä kättään. Signen tapauksessa tulee ilmi Klinta Ločmelenkin kyselytutkimuksessaan kohtaamasta vaikenemisen syystä: menneisyys on liian kivulias eikä siksi siitä haluta puhua.¹⁷⁴ Traumaattiseen menneisyyteen liittyykin usein myös niin vahvoja

¹⁶⁹ Ahonen, 1998, 20

¹⁷⁰ "Signe", s. 1940, haastattelu 12.11.2018. „*Ei taha seda meenutada üldse. Parem kui meelest ära läheb. Nüüd on midagi muud. Unustame selle. Me tõesti sellest ei räägi. Oi, mis meil siis oli – meil ei olnudki midagi. No, mis sellest enam rääkida. Ei olnudki midagi. Ei olegi rääkida millestki. Ei, me ei räägi. Tõesti meile peres me ei räägi sellest, kuidas oli siis- seda ei ole halbu asju ei taha keegi meenutada ja halba asja (...) Parem elame nii nagu praegu (...) ja keskendume sellele elule mis meil on.*”

¹⁷¹ "Signe", s. 1940, haastattelu 12.11.2018.

¹⁷² Siim, 2016, 83

¹⁷³ "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018; Kirstjan, 1993

¹⁷⁴ Ločmele, 2014, 138

tunteita, etteivät nuoremmat välttämättä uskalla tai halua kysyä menneestä, etteivät pakottaisi vanhempiaan tai isovanhempiaan palauttamaan traumaattisia muistoja mieleensä.¹⁷⁵

Signen pojanpoika Kristjan on ratkaissut kivuliaan menneisyyden ongelman siten, ettei hän juurikaan kysele isoäidiltään, vaan isotädiltään eli isänsä isän siskolta. Lisäksi hän kertoo myös isänsä ja tämän sisarusten ja serkkujen puhuvan neuvostoajasta. Tosin Kristjanin isotätikään ei Kristjanin mukaan mielellään puhu esimerkiksi kyydityksistä ja Siperiasta.¹⁷⁶ Vaikenemisesta huolimatta onkin mahdollista, että nuoremmat sukupolvet hakeutuvat tai päätyvät kuulemaan muistoja joltain muulta kuin vaikenevalta vanhemmalta tai isovanhemmalta. Muisteliija saattoi löytyä neuvostoaikana myös avioliiton kautta: esimerkiksi Signe ei ollut itse kyyditetystä perheestä, mutta hänen miehensä oli, ja miehensä kautta hän kuuli kyydityksistä ja elämästä Siperiassa.¹⁷⁷ Vastaavasti vaikka Mallen perheessä ei puhuttu juurikaan kyydityksistä tai muutenkaan menneestä, hän meni naimisiin miehen kanssa, jonka vanhemmat puhuivat paljon menneistä ja kritisoivat Neuvostoliittoa.¹⁷⁸

Kysymys siitä, mitkä tekijät vaikuttavat neuvostoajasta puhumiseen on monimutkainen. Haastatteluaineiston valossa vaikuttaa kuitenkin siltä, että kyse on eri osapuolten toiveiden ja käsitysten kohtaamisesta ja kohtaamattomuudesta.

Nykyisin poliittinen järjestelmä ei rajoita puhumista, mutta se ei tarkoita, etteikö vaikenemista tapahtuisi nykyäänkin. Nykypäivänä puhuminen ja vaikeneminen ovat erilaista kuin neuvostoaikana. Yksikään kolmannen sukupolven haastateltavistani ei maininnut, että häntä olisi kielletty puhumasta missään kotona tai isovanhempiensa luona kuulemistaan muisteluista. Menneisyyttä ei pyritä enää aktiivisesti salaamaan. Vaikeneminenkin on nykyään osin erilaista. Vaikeneminen menneisyyden muistojen traumaattisuuden takia on yhteinen piirre niin neuvostoaikana kuin nykyaikanakin tapahtuvalle vaikenemiselle. Mikä on erilaista verrattuna neuvosto aikaan, on se, millaisista ulkoisista paineista vaikeneminen voi johtua. Langellieren & Petersonin mainitsema ympäristön paine on selvästi muuttanut luonnettaan toisen ja kolmannen sukupolven välillä. Toisen sukupolven vanhemmat kokivat painetta neuvostoajan poliittisten rajoitteiden vuoksi ja pohtivat, uskaltaako lapselle kertoa vai saataako lapsi koko perheen ongelmiin. Nykypäivänä paine tulee myös tasapainottelusta tulevaisuuden ja menneisyyden välillä, ja vanhemmat pohtivat, kannattaako menneisyydestä enää puhua ja kiinnostaako se enää ketään. Vaikka osa vanhemmista ja isovanhemmista kokee, ettei menneisyys kiinnosta nuoria, ottavat he kuitenkin myös itselleen vastuuta muistitiedon siirtämisestä myös, vaikkei koulun historianopetusta välttämättä kyseenalaistettaisikaan. Tämä on yhteistä neuvosto- ja nykyajan välillä: suvun muistitiedolla on oma paikkansa, eikä sitä haluta päästää kokonaan kuolemaan.

¹⁷⁵ Siim, 2016, 79

¹⁷⁶ "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

¹⁷⁷ "Signe", s. 1940, haastattelu 12.11.2018.

¹⁷⁸ "Signe", s. 1940, haastattelu 12.11.2018; "Malle", s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan perheiden muistelukulttuuria siitä näkökulmasta keitä muistelijat ovat: kuka perheessä ja suvussa muistelee, kuka ottaa pääasiallisen vastuun siitä ja mitkä tekijät muistelijaroolin saamiseen tai omaksumiseen vaikuttavat.

2.2 "Nyt äiti on kuollut, nyt puhun minä"¹⁷⁹: Muistelijat

Kuten edellisessä alaluvussa todettiin, nykypäivänäkin perheissä tapahtuvaan muisteluun vaikuttavia osatekijöitä on useita ja niin puhuminen kuin vaikeneminenkin ovat muuttuneet neuvostoajoista. Yksi keskeinen muistelemiseen vaikuttava osatekijä ovat muistelijat itse. Kuka muistelee ja mitä? Millaisia seurauksia sillä on, kuka perheessä muistelee? Näihin kysymyksiin keskityn tässä alaluvussa.

Sukupolvien työjärjestys perheen tarinan kerronnassa menee tyypillisesti siten, että vanhempien tehtävä on kertoa lapsilleen perheen tarinaa ja isovanhemmat toimivat eräänlaisena kontrollina, he voivat oikaista ja heiltä voidaan tarkistaa tietoa. Vanhemmat sukupolvet nähdään usein parhaina tai tärkeimpinä kertojina.¹⁸⁰ Haastatteluaineistossanikin esimerkiksi Kristjan kehottaa minua kysymään isoäidiltään Signeltä ollessaan itse epävarma siitä, muistaako tai tietääkö jonkin kertomuksen oikein.¹⁸¹ Isovanhemman muistiin siis luotetaan. Ideaalimallissa perheen tarina elää kolmen sukupolven avulla ja näillä kaikilla on oma tehtävänsä. Isovanhemmilla on tieto, he muistelevat. Heidän lapsensa kertovat tiedon omille lapsilleen ja luovat kertoessaan myös tulkintoja siitä, mitä isovanhempien sukupolvi on muistanut ja mitä se merkitsee. Nuorempi sukupolvi siirtää uutta tietoa maailmasta molempiin suuntiin ja asettaa tiedon ja vanhempien sukupolvien muistot muuttuvaan aikaan ja tarjoaa siihen uusia näkökulmia. Siirtäessään tietoa vanhemmat joutuvat Langellierin & Petersonin mukaan toisinaan myös taistelemaan ympäristöstä tulevien paineiden kanssa. Tällä onkin perheen kulttuurin, sukupolvien roolien ja tarinan siirron näkökulmasta suuri rooli,¹⁸² kuten esimerkiksi Viron kaltaisen entisen neuvostotasavallan kohdalla nähdään: neuvostoaikana ympäristön asettama paine saattoi johtaa vaikenemiseen suvun historiasta.

Latvalan tutkimustulosten perusteella erityisesti naiset kokevat suvun muistitiedon siirtämisen tärkeäksi¹⁸³. Naisten muistelijaroolin ensisijaisuus miesten vastaavaan rooliin nähden ilmenee haastatteluaineistossani hyvin esimerkiksi Puusepan perheen kohdalla: perheen isovanhemmista vain Merleäidin isä on enää elossa, ja Merle kertoo isänsä alkaneen muistella vasta vaimonsa kuoltua, koska eläessään Merlen äiti muisteli myös "miehensä puoles-

¹⁷⁹ "Signe", s. 1940, haastattelu 12.11.2018. „nüüd ema on surnud, nüüd räägin mina“.

¹⁸⁰ Langellier & Peterson, 2004, 74

¹⁸¹ "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

¹⁸² Langellier & Peterson, 2004, 107–108, 111

¹⁸³ Latvala, 2005, 233

ta”.¹⁸⁴ Torstin mukaan suku- ja perhehistoria kiinnostaa tavallisimmin juuri naisia sekä yli 40-vuotiaita. Keski-ikäiset naiset ovatkin hänen mukaansa innokkaimpia sukututkimuksen harrastajia ja naisille on miehiä tyypillisempää katsella vanhoja valokuvia ja esineitä sekä ylipäätään puhua menneisyydestä sukulaisten ja ystävien kanssa¹⁸⁵.

Haastattelemieni virolaisten joukkoon kuuluu myös miehiä, jotka kokevat muistelun tärkeänä ja kokevat olevansa aktiivisia muisteliijoita¹⁸⁶, mutta haastatteluaineistossani on tavallisinta, että mikäli perheessä joku nousi muistelijana muita aktiivisempaan rooliin, oli hän tavallisesti isoäiti tai isoäidin kuoltua tai sairastuttua muistisairauteen äiti. Isoäitien roolin korostumista voi jossain määrin selittää myös historiallinen konteksti, jossa he ovat eläneet: aikuisena kyyditettyjen miesten kertomukset jäivät usein vajaiksi, koska he eivät joko selvinneet takaisin tai kokivat vaikeaksi kertoa kokemuksistaan. Näin ollen Siperianmuistot keskittyvät karkotettujen mutta vankileirit välttäneiden tarinoihin. On myös huomattava, että kaikki Siperiaan joutuneet eivät päätyneet sinne kyyditettyinä vaan heidät pidätettiin massakyyditysten ulkopuolella.

Yleisesti ottaen haastateltavieni omien Siperiassa olleiden isovanhempien muisteluissa näyttävät korostuvan nimenomaan raskaat Siperian-kokemukset, elleivät muistot ole liian kivuliaita kerrottaviksi. Tässä tapauksessa Siperiassa olleet isovanhemmat ovat keskittyneet menneisyyden muistelun sijasta käsillä olleeseen hetkeen. Kaikki haastateltavien isovanhemmat eivät ole olleet Siperiassa. Kaikkien isovanhempien muistellaan kertoneen hauskoja juttuja ja toisaalta myös köyhyyden kokemuksiaan riippumatta siitä, olivatko he olleen Siperiassa vai eivät. Esimerkiksi Maria Tamm, Greta Tammen pojantytär, kertoo Gretan muistelevan lapsuuttaan ja lapsuutensa kotikaupunkia, mutta ei juurikaan omia vanhempiaan. Maria muistaa Gretan kertoneen myös työelämästään.¹⁸⁷ Kätlin Puusepp kertoo äidinäitinsä kertoneen hänelle hauskoja sattumuksia nuoruudestaan sekä siitä, miten tapasi Kätlinin isoisän. Myös Kätlinin isoäiti oli muistellut työelämänsä ja millaista kotielämä oli ollut.¹⁸⁸ Hauskoja nuoruus- ja lapsuusmuistoja oli kertonut myös Margit Kangurin isoisä.¹⁸⁹ Margitin äidin Mallen isänpuoleiset isovanhemmat olivat välttäneet kyyditykset. Mallen isänäiti hoiti pojantytärtään tämän ollessa pieni ja muisteli metsäretkillä Mallelle lapsuuttaan. Isoäiti kertoi, miten heitä oli monta sisarusta ja miten niukkaa elämä oli ollut eikä kaikille ollut meinannut riittää vaatteitakaan.¹⁹⁰

Haastatteluista kävi myös ilmi, että muistelijat eivät aina välttämättä ole vanhempi tai isovanhempi, vaan hän saattaa olla isotäti, setä, eno, serkku tai suvun ulkopuolinen henkilö. Esimerkiksi Tiina Mägi on kuullut muisteluista myös isänsä sisarelta ja pikkuserkulta. Tiina selittää, että isän pikkuserkku muistaa paljon omia kokemuksiaan ja tunsikin myös isoäidin, jota Tiina ei ehtinyt näke-

¹⁸⁴ "Merle", s. 1968, haastattelu 14.12.2018.

¹⁸⁵ Torsti, 2012, 42, 46

¹⁸⁶ Esimerkiksi Marek, s. 1963, haastattelu 30.11.2018; "Rein", s. 1955, haastattelu 18.3.2019.

¹⁸⁷ "Maria", s. 1991, haastattelu 12.4.2019.

¹⁸⁸ "Kätlin", s. 2000, haastattelu 14.12.2018.

¹⁸⁹ "Margit", s. 1972, haastattelu 12.3.2019.

¹⁹⁰ "Malle", s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

mään. Tiina onkin kuullut isoäidistään tältä isänsä pikkuserkulta.¹⁹¹ Sekä Tiina että hänen poikansa Siim ovat kuulleet sukulaisistaan myös paikallisten suusta niin sanottuina kyläjuttuina.¹⁹² Oleellista on myös, miten paljon sukulaisten kanssa ollaan tekemisissä. Tiina kertoo, että hän tuntee äitinsä suvun huomattavasti paremmin kuin isänsä, koska isän kuoltua yhteys isän sukuun katkesi.¹⁹³ Samanlainen kokemus on Marek Löhmuksella, jonka isä kuoli hänen ollessaan lapsi: isänpuoleinen suku on jäänyt vieraammaksi.¹⁹⁴ Suomalaisten nuorten historiatietoisuutta tutkinut Sirkka Ahonen onkin huomannut, että muistitietoon tukeutuvan historiatietoisuuden rakentumisessa nimenomaan ”elävä sukupolvien ketju” on tärkeä.¹⁹⁵

Yksi haastatteluissa ilmenevä osatekijä muistelun kannalta on perheenjäsenten maantieteellinen etäisyys toisistaan. Laine Sarapuu puolestaan tuo esille välimatkan vaikutuksen elämäntilanteiden mukaan. Hänen poikansa Rein ja tämän lapset asuvat toisessa kaupungissa ja Laine näkee heitä harvakseltaan, vaikka näiden ollessa pieniä Laine sai heidät usein vieraakseen.¹⁹⁶ Marek Löhmus puolestaan tuo esille, että tavatessaan muualla asuvia sisaruksiaan, hän ei halua muistella ikäviä asioita, koska he tapaavat niin harvoin.¹⁹⁷ Maantieteellisen etäisyyden vaikutus ilmenee erityisen selvästi Kangurin perheessä. Isoäiti Malle asuu aivan tyttärensä Margitin naapurissa ja on tämän ydinperheen kanssa tekemisissä päivittäin. Margitin poika Johannes on jo muuttanut omilleen toiseen kaupunkiin, mutta hän kertoo, että vaikka hänen isänsäkin vanhemmat asuvat Mallen tapaan hänen kotikaupungissaan, on hän ollut tekemisissä Mallen kanssa paljon enemmän, kuullut tämän muisteluja enemmän ja siten nimenomaan Mallen sukulinjan historia on hänelle tutumpi ja läheisempi.¹⁹⁸ Välimatka vaikuttaa muistitiedon siirtoon ja omaksumiseen siis monin tavoin: se vaikuttaa siihen, kiinnittyykö henkilö vahvemmin isänsä vai äitinsä suvun muistitietoon ja millaisia asioita muistellaan.

Kun ensisijaiset muistelijat ovat tavallisesti suvun vanhimpia, vaikuttaa suvun muistitiedon siirtymiseen myös elämän rajallisuuden tiedostaminen. Kuten edellisessä alaluvussa tuli ilmi, vuonna 1997 syntynyt Karl Puusepp ei ollut ollut kiinnostunut isoäitinsä kertomuksista tämän eläessä. Karl kertoo kuitenkin haastattelussaan, että nyt kun isovanhemmat ovat yhtä lukuun ottamatta kuolleet, on hän alkanut ajatella, että olisi sittenkin voinut olla kiinnostavaa kuunnella näiden muisteluja.¹⁹⁹ Myös Karlin isä, Aivar Puusepp kertoo, että vaikka hän ei koe suurta tarvetta muisteluun, hän toivoo, että olisi kyselty nyt jo edesmenneeltä äidiltään enemmän menneistä ajoista. Tämän kokemuksensa perusteella Aivar uskoo, että aikanaan hänen lapsensa tulevat ajattelemaan samoin. Tästä syystä Aivar yrittää toisinaan luoda muistelutilanteita. Hän esi-

¹⁹¹ ”Tiina”, s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

¹⁹² Tiina ja ”Siim”, s. 1984, haastattelu 7.12.2018.

¹⁹³ ”Tiina”, s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

¹⁹⁴ ”Marek”, s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

¹⁹⁵ Ahonen, 1998, 61

¹⁹⁶ ”Laine”, s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

¹⁹⁷ ”Marek”, s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

¹⁹⁸ ”Johannes”, s.1997, haastattelu 1.4.2019.

¹⁹⁹ ”Karl”, s. 1997, haastattelu 8.12.2018.

merkiksi Karlin kanssa saunoessaan saattaa yrittää alkaa muistella omaa nuoruuttaan ja kertoa Karlille siitä.²⁰⁰

Katumus tai huoli muistojen katoamisesta vanhimpien sukupolvien kuollessa on yksi haastatteluaineistossa esiin noussut motiivi muistelulle. Esimerkiksi Rein Sarapuu, joka tietoisesti yrittää kertoa lapsilleen muistojaan, kertoo yhdeksi motiivikseen sen, että hän itse katuu, ettei ole itse kysellyt enemmän vanhemmiltaan ja näiden ystäviltä.²⁰¹ Sama ennakointi ja tiedostaminen tulevat esille myös Mäen, Puusepan ja Löhmuksen perheissä.

Anna Mägi kertoo, että vanhat asiat tulevat nykyään harvoin puheeksi, koska arki pitää Tiinan ja tämän Siim-pojan kiireisinä. Perhe keskittyy arkisiin asioihin, jotka tapahtuvat nykypäivässä. Kaikki kolme kuitenkin tiedostavat haastatteluissaan, että Annan jonain päivänä kuollessa tulee katoamaan paljon tietoa suvun historiasta ja nuoremmat ovatkin antaneet Annalle nauhurin ja pyytäneet, että tämä kertoisi muistojaan nauhalle.²⁰² Anna kertoo kerran havahduneensa siihen, että näki vanhan valokuvan, mutta ei osannutkaan nimetä kaikkia kuvassa olijoita. Tämän seurauksena hän on alkanut kirjoittamaan valokuvien taakse, keitä kuvissa on.²⁰³

Tiina kertoo kuuntelevansa vanhemman sukupolven muisteluita nykyään mielellään ja alkaneensa kiinnostua niistä, koska on ymmärtänyt, että pian on liian myöhäistä. Hän pyrkii tietoisesti olemaan paikalla sukukokouksissa ja näkee ne mahdollisuutena kuulla muisteluita. Hänen kokemuksensa on kuitenkin, että asioita pitää kysyä konkreettisesti ja oma-aloitteisesti, muuten vanhukset eivät juuri ala muistella. Kysymys voi kuitenkin herättää varsinaisen muistelun tulvan, kunhan muistelijä vain pääsee vauhtiin. Tiina kertoo myös kysyvänsä joskus tarkentavia kysymyksiä tai pyytävänsä jotakuta kertomaan aiemmin kerrottuja asioita uudelleen, ”kerro nyt uudestaan, että miten se tarkalleen olikaan”.²⁰⁴

Myös Tiinan poika Siim kokee, että vanhuksilta pitää erikseen kysyä, jotta nämä alkaisivat muistella. Hän kertoo kuulleensa muisteluita isoäidiltään Annalta, mutta myös serkkujensa isoäidiltä. Siim kuitenkin kokee neuvostoajan epäkiinnostavana, koska hänen mielikuvissaan silloin ei tapahtunut mitään mielenkiintoista vaan kaikki pysyi vain ennallaan vuodesta toiseen. Viron ensimmäinen itsenäisyyden aika sen sijaan kiinnostaa häntä ja hän on tutkinut kotitalonsa historiaa.²⁰⁵

Marek Löhmuksin toteaa, että hänen suvussaansa muistelijoita ei enää ole paljon jäljellä: vanhemmat sukulaiset ovat kuolleet tai muistisairaita. Hän muistelee vanhoja asioita toisinaan sisarustensa kanssa ja pyrkii kertomaan niistä myös omille lapsilleen, mutta toteaa, että hän sisaruksineen voi vain toistaa sen, mitä ovat kuolleet ja heidän tietonsa ovat jo toisen käden tietoa.²⁰⁶ Muistelua

²⁰⁰ ”Aivar”, s. 1970, haastattelu 15.12.2018.

²⁰¹ ”Rein”, s. 1955, haastattelu 18.3.2019.

²⁰² ”Anna”, s. 1939, haastattelu 8.12.2018; Tiina, ”Siim”, s. 1984, haastattelu 7.12.2018.

²⁰³ ”Anna”, s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

²⁰⁴ ”Tiina”, s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

²⁰⁵ ”Siim”, s. 1984, haastattelu 7.12.2018.

²⁰⁶ ”Marek”, s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

motivoi siis elämän rajallisuuden tiedostaminen sekä henkilökohtainen kokemus katumuksesta, jota on tunnettu, kun on liian myöhään huomattu, ettei olla kuunneltu vanhempia sukupolvia ja kysely näiltä menneistä.

Se kuka muistelee, ei ole muistelun kannalta lainkaan samantekevää, koska muistelijan oma elämä vaikuttaa hänen muistelemispuheidensa sisältöön. Tämän myös muistelijat nostivat esille. Greta huomauttaa, että se, millaisia asioita muistellaan, riippuu siitä, keitä muistelijat ovat: ihmiset muistelevat omasta elämästään käsin.²⁰⁷

Kuten voimme huomata, työnjako suvun muistitiedon siirrossa on asia, joka vaikuttaa muisteluun monella tapaa. Ensisijainen muistelijanrooli on tavallisesti isovanhemmalla, erityisesti isoäidillä. Muistelijan sukupuoli sekä elämänvaiheet vaikuttavat muistelun sisältöön, koska muistelu tapahtuu ensisijaisesti muistelijan omasta elämästä käsin. Muistelijoiden ollessa ensisijaisesti isovanhempia, havahdutaan perheissä usein viimeistään isovanhempien kuollessa huomaamaan, että isovanhemmilla on hallussaan iso osa suvun muistia. Osassa perheitä tämä tiedostetaan ajoissa ja nuoremmat sukupolvet yrittävät kysellä ja kuunnella isovanhempien kertomuksia menneistä asioista. Kävi myös ilmi, että muistelijat saattavat olla myös muista kuin omia vanhempia tai isovanhempia: he saattavat olla esimerkiksi muita sukulaisia tai avioliiton kautta sukuun tulleita.

Edellisessä alaluvussa käsittelin jo haasteita, jotka koetaan muistelun esteiksi tai sitä vähentäviksi. Tuolloin kävi ilmi, että nykyaikana muistelua vähentää esimerkiksi vanhempien ja isovanhempien kokemus tai uskomus, että nuoria ei kiinnostaisi kuunnella heidän muisteluitaan. Todellisuudessa osa kolmannen sukupolven haastateltavista toivoi, että heille kerrottaisiin menneistä enemmän, vaikkakin osa haastatelluista kolmannen sukupolven edustajista koki neuvostoajan epäkiinnostavana. Tässä alaluvussa haastateltavieni pohtiessa omaa toimijuuttaan muistelijoina ja menneistä asioista kyselijöinä kävi ilmi, että muisteluun vaikuttavia tekijöitä on enemmänkin. Kävi ilmi, että varsinkin maantieteellinen etäisyys sekä se, miten paljon sukulaisten kanssa ollaan tekemisissä vaikuttavat muistelun määrään sekä sisältöihin: mitä lähempänä lapsiaan ja lastenlapsiaan isovanhemmat asuvat, sitä todennäköisemmin he ovat tiiviisti yhteydessä näihin ja muistitiedon siirtämiseen on enemmän mahdollisuuksia. Välimatka voi vaikuttaa myös muistelun sisältöön: jos sukulaiset tapaavat toisiaan harvoin, tapaamista ei haluta varjostaa ikävillä vaan iloisilla muistoilla. Osaltaan arkielämän kiireet ja toimet suuntaavat huomion nykyhetkeen, eikä menneiden muistelulle koeta oikein jäävän tilaa ja aikaa.

²⁰⁷ "Greta", s. 1930, haastattelu 15.2.2019.

2.3 Historiapuhetta aamiaispöydässä: muistelemisen tilanteet

On syytä pitää mielessä, että harvassa perheessä todetaan, että nyt istumme alas ja puhumme perheen historiasta. Perheessä tapahtuvalle muistelukerronnalle otollisia rutiineja ovat tilanteet, jotka muutenkin tuovat perheenjäseniä yhteen ja vahvistavat perhesiteitä. Näitä ovat esimerkiksi syntymäpäivät, perheillalliset, juhlat ja niin edelleen.²⁰⁸ Tämä ilmeni myös haastatteluaineistossani, jossa muistelulle otollisina tilanteina nähtiin nimenomaan iäkkäämpien sukulaisten syntymäpäivät ja hautajaiset, sukkokokoukset sekä muut sukulaisvierailut.²⁰⁹ Yhteistä tilanteille on luonnollisesti se, että niissä ihmiset kokoontuvat yhteen. Perheen tarinan kerrontaan liittyy rituaaleja, mutta sitä tapahtuu myös osana arjen rutiineja.²¹⁰

Anna Mägi ja hänen tyttärensä Tiina mainitsivat haastatteluissa sukujuhlat, joiden järjestämisessä Anna on ollut aktiivinen: hän on jäljittänyt sukulaistaan ulkomaita myöten ja organisoinut sukkokokouksia siten, että kaikki pääsisivät paikalle. Anna kertoo pitävänsä jopa kirjaa kaikkien tiedossaan olevien sukulaistensa syntymäpäivistä ja ottavansa sukkokokouspäiviä järjestellessään huomioon, ettei sukkokokous osu kenenkään syntymäpäivälle. Anna kokee sukkulaisuussuhteiden hoitamisen tärkeäksi.²¹¹ Myös Annan tyttärenpoika Siim kertoo, että muistelua tapahtuu sukulaisten kokoontuessa yhteen, esimerkiksi hautajaisissa ja syntymäpäivillä.²¹² Sukujen levittäytyessä yhä laajemmille alueille on muistelemisella ja perhehistorian dokumentoimisella merkitys myös sukkulaisuustunteen voimistajana. Muistelemalla luodaan myös kokemusta kuumumisesta sukupolvien ketjuun.²¹³

Malle Kangur sen sijaan ei sanojensa mukaan koe muistelua luontevaksi juhlapöydän ympärillä tai suuressa joukossa, vaan kahden kesken tai pienellä joukolla.²¹⁴ Yleensä perheen tarinat tulevat puheeksi perheen eläessä arkeaan.²¹⁵ Mallen tytär Margit ja tämän poika Johannes kertovat omissa haastatteluissaan, että muistelua tapahtuu esimerkiksi perheen kokoontuessa aamiais- tai lounaspöytään. Tällöin kyse ei ole siitä, että perhe istuisi pöytään varta vasten muistelemaan, vaan muistelu tapahtuu yhteydessä nykypäivään:

(...) juttelemme perheen kanssa aamiaispöydässä, kun käyn kotona. Puhumme esimerkiksi jostain nykypäivän ongelmista, mitä meillä on, esimerkiksi veljen kanssa (...) Ja sitten [naurahtaa] isä tai joku sanoo jotenkin niin, että ennen asiat oli ihan toisella tavalla, että sulla ei ollut yhtään sellaisia ongelmia kuin nykyään ja olisit saanut selkääsi. Tai ei ehkä niin jyrkästi, mutta no että yleensä se on sellainen vastakohta sille, mitä nykyään on. Yleensä se ei ole niin, että tyyliin mummo tai isä tulee, että 'tule

²⁰⁸ Langellier & Peterson, 2004, 101.

²⁰⁹ Haastatteluaineisto 2018–2019.

²¹⁰ Langellier & Peterson, 2004, 34.

²¹¹ "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018; "Tiina", s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

²¹² "Siim", s. 1984, haastattelu 7.12.2018.

²¹³ Latvala, 2001, 11.

²¹⁴ "Malle", s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

²¹⁵ Langellier & Peterson, 2004, 39.

nyt tänne, kerron sulle muistelmani'. Yleensä se ei ole niin, vaan se tulee jossain jutun lomassa tai kun olen itse kiinnostunut jostain.²¹⁶ Johannes.

Varsinkin Kangurin perheen haastatteluissa korostettiin sitä, että muistelutilanteet limittyvät oleellisesti johonkin tämänhetkiseen tilanteeseen tai puheenaiheeseen. Tutkiessaan muistitietoaineistoja Pauliina Latvala on havainnut, että usein muistelijat kannustaa suhteuttamaan nykypäivän ongelmat siihen, millaisia ongelmia ennen oli.²¹⁷ Margit kertoo, että muisteluun liittyy usein jonkinlainen liittymäkohta nykyhetkeen eli mennyttä ja nykyisyyttä vertaillaan ja kerrotaan lapsille, miten asia ennen oli.²¹⁸ Margitin mukaan tällaisia tilanteita voivat olla myös esimerkiksi yhteiskunnalliset kysymykset kuten pakolaiset, jotka kirjoittavat muistelua venäjänkielisen siirtoväen tulosta Viroon neuvostoajana.²¹⁹ Kangurin perheen oma havainto muistelemisen yhteydestä arkisiin asioihin ei ole mitenkään poikkeuksellinen. Ločmelin kyselytutkimuksen perusteella vanhemmat, huoltajat ja isovanhemmat kokivat helpoimmaksi keskustella historiasta arkisten askareiden ohessa, mutta huomauttivat myös median ja perheen kokoontumisten olevan muistelussa tärkeässä roolissa ja joissain tapauksissa muistelu saattoi alkaa myös koulusta annettujen historiantehtävien tekemisestä yhdessä.²²⁰

Muistelu voi liittyä myös johonkin suvun historiaan liittyvään paikkaan ja siellä vierailemiseen. Margit kertoo, että hänen isänsä vanhemmat aloittivat perinteen, jossa perhe lähti kesäisin viikoksi teltailemaan rannalle, jonka lähistöllä olleessa kartanossa Margitin isän isoäiti oli ollut palveluksessa. Margitin vanhemmat jatkoivat perinnettä, samoin Margit omien lastensa kanssa.²²¹ Myös julkisessa tilassa liikkumisen yhteydessä ympäristö herättää muistoja varsinkin niissä perheissä, joissa eri sukupolvet elävät samoja elämänvaiheita samassa paikassa: Margit kertoo alkaneensa puhua pojalleen omista opiskeluaajoistaan tämän aloittaessa yliopisto-opintonsa samassa yliopistossa kuin hän aikanaan. Vastaavasti toisen perheen vuonna 1991 syntynyt Maria Tamm kertoo tietävänsä tarkkaan rakennukset, joissa hänen äitinsä on käynyt koulua ja missä hän itse on syntynyt – he molemmat ovat eläneet koko elämänsä samassa kaupungissa.

Paikkaan yhteydessä olevassa muistelussa on kyse muistin paikoista. Näin tapahtuu juuri Margitin ja Marian kuvailemissa tilanteissa: kaupunki, jossa Margitin poika Johannes opiskelee, on periaatteessa sama kuin se, jossa Margit

²¹⁶ "Johannes", s.1997, haastattelu 1.4.2019. "*kusagil hommikulauas räägime juttu perega kui ma käin kodus. Ja räägime mingitest kas tänapäeva probleemidest mis praegu mis meil on, kasvõi ven-naga, lihtsalt mis tänapäeval on. Ja siis (naurahtaa) isa voi keegi utleb umbes nii, et vanasti olid asjad hoopis teistmoodi, et sul ei olnud yldse selliseid probleme et nagu tänapäeval voi et sellise juttuga oleks peksa saanud voi. Voi no võib-olla mitte nii karmilt aga jah, et tavaliselt see on just nagu selline vastandumine sellele mis nagu tänapäeval on. See tavaliselt nii ei ole, et umbes mingi-sugune vanaema voi isa tuleb, et Joonas tule nyd siia, ma hakkas sulle oma memuaari rääkima. Et seda tavaliselt ei ole, see tuleb tavaliselt kusagil jutukäigus voi kui ma ise tunnen millegi vastu hu-vi.*"

²¹⁷ Latvala, 2005, 236.

²¹⁸ "Margit", s. 1972, haastattelu 27.3.2019

²¹⁹ "Margit", s. 1972, haastattelu 27.3.2019. Pakolaisten sekä neuvostoajan siirtolaisten yhteydestä tarkemmin pääluvussa 5.

²²⁰ Ločmele, 2014, 145.

²²¹ "Margit", s. 1972, haastattelu 27.3.2019.

itse opiskeli, mutta kaupunki itsessään on muuttunut eikä siten ole enää Johan-
neksen aikana se täsmälleen sama paikka, jota Margit muistelee. Myös Margitin
perheen retket paikkaan, jonka lähistöllä sukupolvia sitten elänyt sukulainen oli
ollut palvelustyttöä kartanossa ovat matkoja *lieu de mémoire*'n äärelle: paikka ei
varmastikaan ole enää täsmälleen samanlainen kuin sukulaisen eläessä, mutta
paikka herättää muistelemaan kuultua perimätietoa hänestä ja suvun vaiheista.
²²² Vastaavasti Maria on kasvanut samassa kaupungissa kuin äitinsä, mutta äi-
din muistellessa Marialle oman lapsuutensa kaupunkia, ei kyse ole enää samas-
ta paikasta, koska kaupunki on muuttunut.²²³

Kuten Kangurin ja Tammen perheiden kohdalla havaittiin, tietty ympäris-
tö voi herättää muistoja, joita jaetaan, kun käydään lasten kanssa kyseisessä
paikassa. Kyse ei välttämättä aina ole vain itse paikkaan liittyvissä muistoissa,
vaan muistoja kirvoittavat myös tietyt elämäntilanteet. Tammen perheessä toi-
sen ja kolmannen sukupolven edustajat kertoivat kokemuksista, joissa van-
hempi on alkanut muistella opiskeluaikojaan tai vanhemmaksi tuloaan silloin,
kun hänen oma lapsensa on kyseisessä elämänvaiheessa: Maria ja hänen isänsä
Margus kertovat haastatteluissaan, että Margusin lapsuus ja ensimmäisen lap-
sen syntymä tulivat puheeksi Marian saadessa esikoisensa.²²⁴ Yhtälailla myös
Margit Kangur sekä Merle ja Aivar Puusepp kertoivat jakaneensa opiskeluai-
kaisia muistojaan lapsilleen näiden lähtiessä yliopistoon.²²⁵

Konkreettisen maantieteellisen paikan ohella muistelun paikka voi olla
myös auto, kuten esimerkiksi Kangurin perheen isoäiti Malle mainitsee omassa
haastattelussaan.²²⁶ Mallen lisäksi myös Aivar Puusepp kertoo, että ajaessaan
äitinsä kanssa pitkiä automatkoja (äiti asui toisella puolella Viroa), äiti muisteli
menneitä. Nyt äiti on kuollut ja Aivar harmittelee, ettei kyseltyt enemmän.²²⁷
Aivar arvelee, että hänen lapsensa alkavat jossain vaiheessa katua, etteivät ole
kyselleet menneistä ajoissa, joten hän yrittää itse luoda muistelemisen tilanteita.
Esimerkkinä hän kertoo, että poikansa kanssa saunassa käydessään hän saattaa
jutella tälle jotain menneistä ajoista.²²⁸

Oleellista muistelun tapahtumiselle on siis tilanne, jossa menneisyyden ja
nykyisyyden välille syntyy jonkinlainen yhteys ja samankaltaisuus, joka saa
vähintään yhden paikallaolijoista kertomaan, miten asia ennen oli. Syntyy ti-
lanne, jossa menneisyyttä ja nykyisyyttä verrataan toisiinsa ja jossa nähdään
samankaltaisessa tilanteessa eroavaisuuksia ja/tai samankaltaisuuksia. Per-
heessä tällaisia tilanteita syntyy lasten kasvaessa ja aikuistuessa tai perheen pu-
huessa yhteiskunnallisestikin ajankohtaisista aiheista, mutta tilanne saattaa syn-
tyä myös arkipäivän absurdeista sattumuksista: Merle Puusepp kertoo men-
neensä joulun 2018 alla ostamaan kyläkaupasta postimerkkejä, mutta ne olivat
loppuneet. Hän kysyi myyjältä, milloin merkkejä tulisi lisää, mihin myyjä vas-

²²² "Margit", s. 1972, haastattelu 12.3.2019; "Johannes", s.1997, haastattelu 1.4.2019.

²²³ "Maria", s. 1991, haastattelu 12.4.2019; "Rein", s. 1955, haastattelu 18.3.2019.

²²⁴ "Maria", s. 1991, haastattelu 12.4.2019.

²²⁵ "Margit" s. 1972, haastattelu 27.3.2019; "Merle", s. 1968, haastattelu 14.12.2018; "Aivar",
s. 1970, haastattelu 15.12.2018; "Johannes", "Karl"

²²⁶ "Malle", s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

²²⁷ "Aivar", s. 1970, haastattelu 15.12.2018.

²²⁸ "Aivar", s. 1970, haastattelu 15.12.2018.

tasi, että merkkejä tulee seuraavana päivänä. Merle kysyi, miten kauan merkit tulevat riittämään, mihin myyjä totesi, että jonkin aikaa. Seuraavana päivänä Merle palasi kauppaan ja ilmoitti ostavansa kaikki merkit. Samalla hän kysyi olisiko kaupassa kirjekuooria. Myyjä kertoi edellisen asiakkaan ostaneen jo kaikki kirjekuoret. Kotona hän nauroi tilanteelle miehensä Aivarin kanssa ja perusteli ostostaan myös kyläkaupan myyjälle sillä, että hän on kasvanut neuvosto-aikana.²²⁹ Kautta aineiston toistuu, että muisteluun liittyy usein jonkinlainen koominen sävy tai yhteys: neuvostomenneisyydestä muistellaan nyt absurdeilta tuntuvia sattumuksia, nuoruuden kommelluksia ja kipeämmätkin kokemukset yritetään käsitellä ironian kautta.

Merlen kokemus kertoo koomisuuden lisäksi neuvostoajan perinnön arki-suudesta: muisto neuvostoaikaisista kokemuksista nousi pintaan postimerkkejä ostaessa. Vastaavasti varsinkin ruokaan ja kaupassa asioimiseen liittyvät asiat vaikuttavat otollisilta tilanteilta sille, että neuvostoajan muisto nostaa päätään: Tiina Mägi kertoo kertovansa kaupassa Siimun lapsille siitä, miten ennen ei ollut yhtä paljon valinnanvaraa ja Margit Kangur on kertonut Johannekselle, miten hänen opiskeluaikanaan syötiin pääasiassa vain perunaa eri muodoissa. Kuten Kristjan Lõhmus omassa haastattelussaan totesikin, neuvostoajalla on nykyisin rooli paralleelina, johon nykypäivää verrataan. Kaikki tämä kertoo siitä, miten neuvostoajan muisto on tiiviissä yhteydessä arkisiin asioihin.

Muistelun tilanteiden tarkastelussa keskeisimpänä havaintona nousevat esille siis ennen kaikkea arkiset tilanteet ja ympäristöt, ja että nämä nousevat esille nimenomaan haastateltavien kertoessa muistelusta nykyaikana. Ensimmäisen ja toisen sukupolven muistellessa sitä, miten heidän perheessään neuvosto-aikana muisteltiin mennyttä aikaa, keskiöön nousivat esineet, kuten kuvat, kirjat ja sinimustavalkoinen lippu. Sen sijaan haastateltavien kertoessa perheessään tapahtuvasta muistelusta nykyään korostuvat esineiden sijaan tilanteet, joissa muistelu kytkeytyy arkisiin keskustelutilanteisiin. Tämän perusteella perheen kollektiivisen muistin kulttuuri painottaa nyt eri tyyppistä kollektiivista muistia kuin neuvosto-aikana. Jan ja Aleida Assmannin termejä hyödyntäen voi sanoa, että neuvosto-aikana kollektiivinen muisti säilyi ja siirtyi ensisijaisesti kulttuurisen muistin kautta eli esimerkiksi esineiden kautta, kun taas nykyään muistitietoa menneestä siirretään pääasiassa kommunikatiivisen muistin kautta eli vuorovaikutustilanteissa.²³⁰

Toinen keskeinen havainto haastatteluaineistosta on se, että ihmiset muistelevat nimenomaan omaa elämäänsä, joka vain on sattunut osumaan neuvosto-aikaan. Muistelu ei siis koske niinkään alleviivaten neuvosto-aikaa itseään, vaan neuvosto-aikaan sijoittuvia henkilökohtaisia kokemuksia. Tässä näkyy yhteys muistelun tilanteisiin: oman tai läheisten elämänvaiheita ja sattumuksia muistellaan, kun kokoonnutaan yhteen, kun liikutaan tutuissa ympäristöissä tai kun samaistutaan omien lasten elämänvaiheisiin.

²²⁹ "Merle", s. 1968, haastattelu 14.12.2018.

²³⁰ Assmann, 2008, 109-111.

Tässä pääluvussa olen tarkastellut haastatteluaineiston pohjalta sitä, millaisia muistelukäytänteitä perheissä esiintyy. Alaluvussa 2.1 tarkastelin menneisyydestä vaikenemista niin neuvostoaikana kuin nykyaikanakin. Neuvostoaikana itse eläneiden haastateltavien muistellessa sitä, miten heidän perheensä neuvostoaikana puhuttiin menneisyydestä, esiintyi variaatiota: osassa perheitä lapsille ei puhuttu neuvostoaikaa edeltäneestä ajasta mitään, osassa lapsille yritettiin, mutta nämä eivät uskoneet ja osassa lapsille puhuttiin avoimesti, mutta opetettiin, mitä kodin ulkopuolella ei saa sanoa. Kävi myös ilmi, että vaikenemista tapahtuu edelleen. Neuvostoaikana pääasiallinen syy vaikeamiseen oli pelko, kun taas nykyaikana vaikenemiseen johtaa epäily ja kokemus siitä, että menneisyys ei kiinnosta nuorempia sukupolvia. Alaluvussa 2.2 erittelin sitä, keillä on muistelijan rooli. Aiemman tutkimuksen mukaisesti korostui naisten - isoäitien ja äitien - rooli muistelijoina sekä luottamus isovanhempien muistiin. Haastatteluaineistoni toi esille kuitenkin myös miesten tekemää tietoista ja aktiivista muistelijan roolin ottamista. Alaluvussa 2.3 käsitteelin muistelemisen tilanteita. Kävi ilmi, että muistelu on vahvasti yhteydessä erityisesti arkisiin tilanteisiin ja paikkoihin, sekä tiettyihin elämäntilanteisiin, kuten opiskelun aloitukseen tai lasten saamiseen. Keskeisenä tuloksena ilmeni myös havainto siitä, että neuvostoaajan muistelu on nimenomaan oman elämän muistelua, eikä niinkään aikakauden itsensä muistelua.

Seuraavassa luvussa siirryn perheiden muistelukulttuurien tarkastelusta muistojen ja kertomusten sisältöön tarkastelemalla sitä, miten kyydityksistä ja Siperiasta kerrotaan.

3 "SILLOIN PÄÄTTYI MINUN LAPSUUTENI²³¹" - KYYDITYSKERTOMUKSET JA MUISTOJEN SIPERIA

Tässä luvussa keskityn kyyditysten sekä Siperiassa karkotettuna tai vangittuna vietettyjen vuosien muisteluun. Kyydityksissä oli kyse väestön laajamittaisista pakkosiirto-operaatioista, jotka johtivat joko vanki- ja pakkotyöleireille tai elämään karkotettuna kaukana kotoa. Työssäni olen päätenyt käyttämään suomen kielessä ehkä tavallisemman karkotus-sanan sijasta virolaisten käyttämää sanaa *kyyditys* (*küüditamine*), jolla viitataan viron kielessä niin Baltiassa tapahtuneisiin väestön pakkosiirtoihin, kuin samaan ilmiöön laajemminkin neuvostokontekstissa.

Neuvostoliitto ja Saksa solmivat elokuussa 1939 hyökkäämättömyyssopimuksen, jonka salaisen lisäpöytäkirjan mukaan Viro yhdessä muiden Baltian maiden, Suomen, Puolan itäosien sekä nykyisen Moldovan kanssa kuuluivat Neuvostoliiton etupiiriin. Syyskuussa Neuvostoliitto esitti Virolle vaatimuksen sotilastukikohtien perustamisesta Viroon. Sotilaallisen painostuksen alla Viro suostui vaatimukseen ja hieman myöhemmin vastaaviin sopimukseen suostuivat myös Latvia ja Liettua. Kesällä 1940 Baltian maat suostuivat Neuvostoliiton vaatimukseen lisätä joukkojensa vahvuutta Baltian tukikohdissa, mitä seurasi vaatimus neuvostoystävällisistä hallituksista. Uudet hallitukset anoivat Neuvostoliitolta maiden liittämistä Neuvostoliittoon. Tässä vaiheessa Baltian liittäminen Neuvostoliittoon oli jo hyvässä vauhdissa: asuntoja, pankkeja ja teollisuusyrityksiä kansallistettiin, maita takavarikoitiin ja jaettiin uudelleen, rupla korvasi kansalliset valuutat, vapaaehtoisjärjestöjä kiellettiin, media ja taide valjastettiin Stalinin ylistykseen.²³²

Osana neuvostovallan vakiinnuttamista Baltiassa toteutettiin ensimmäiset joukkokyyditykset 14.6.1941. Virosta kyyditettiin tuolloin 10 000, Latviasta 15 000 ja Liettuasta 18 000 ihmistä. Kyyditys kohdistui etupäässä poliittiseen eliittiin, upseereihin, poliiseihin, yrittäjiin, papistoon ja venäläisiin emigranttei-

²³¹ "Greta", s. 1930, haastattelu 14.2.2019.

²³² Kasekamp, 2013, 176–184.

hin, joihin oli kohdistunut vainoa jo ennen varsinaista kyyditystäkin. Kyyditys toteutettiin aamuyöllä, jolloin mainittuihin ryhmiin kuuluneet sekä yleensä myös heidän perheenjäsenensä haettiin kotoaan ja vietiin rautatieasemille, joista matka jatkui täysissä karja- ja tavaravaunuissa Siperiaan: miehet vietiin vankileireille ja perheet karkotukseen.²³³

Laajamittaisempi kyyditys tapahtui 25.3.1949, jolloin Virossa kyyditettiin 21 000, Latviasta 42 000 ja Liettuasta 32 000 ihmistä. Tämän toisen kyydityksen tarkoitus oli nujertaa kolhoosijärjestelmään siirtymisen aiheuttama vastarinta sekä metsäveljien²³⁴ tukiverkosto. Vaikka ensimmäisessäkin kyydityksessä kyyditettiin myös eliitin perheenjäseniä, maaliskuussa 1949 vietiin järjestelmällisesti nimenomaan kokonaisia perheitä, mistä kertoo se, että $\frac{3}{4}$ kyyditetyistä oli naisia ja lapsia.²³⁵

Kuva 1. www.memoriaal.ee/kohakivid/#t20, viitattu 6.5.2020 (Paikannimet suomen-
tanut kirjoittaja.)

1. Viro
2. Arkangelin oblasti
3. Gorkin (Nižni Novgorodin) oblasti
4. Habarovskin piiri/Magadanin oblasti
5. Irkutskin oblasti
6. Jaroslavlin oblasti
7. Kazakstanin SNT

²³³ Kasekamp, 2013, 183–184.

²³⁴ Kansallismielinen sissiliike.

²³⁵ Kasekamp, 2013, 203–204; Davoliūtė, 2013, 49.

8. Kemerovon oblasti
9. Kirovin oblasti
10. Komin SNT
11. Krasnojarskin piiri
12. Leningradin oblasti
13. Mordvan SNT
14. Moskova
15. Novosibirskin oblasti
16. Omskin oblasti
17. Permin (Molotovin) oblasti
18. Sverdlovskin oblasti
19. Tjumenin oblasti
20. Tomskin oblasti

Kuvassa 1 esitetään paikat, joissa sijaitsi vankiloita, leirejä sekä asuinpaikkoja, joihin virolaisia lähetettiin. Ensimmäisessä eli vuoden 1941 kyydityksessä vietyjen karkotuspaikat sijoittuivat Novosibirskin ja Kirovin oblasteihin²³⁶. Seuraavassa eli maaliskuun 1949 kyyditysaallossa virolaisia karkotettiin Krasnojarskin, Novosibirskin, Irkutskin ja Omskin oblasteihin.²³⁷ Kuten kuvan 1 kartasta on nähtävissä, vain osa virolaisten sijoituspaikoista sijaitsi varsinaisessa Siperiassa. Silti puheessa vakiintunut ilmaus on nimenomaan Siperia, vaikkakin muutamissa haastatteluissa määränpääksi mainittiin myös Venäjä. Siperia onkin kyyditysmuistelussa jotain muuta kuin tarkka maantieteellinen alue: Siperiaan viitataan puheessa yleisesti paikkana, jonne vietiin, jossa kärsittiin ja joka oli vastakohta elämälle Virossa.

Pääpaino kyyditysten ja Siperian tarkastelussa on tutkimuksessani haastatteluaineistossa, joka toimii koko tutkimukseni ensisijaisena aineistona. Tarkastelen näitä muistoja kuitenkin myös laajemmassa historiakulttuurisessa kontekstissa, johon toki muisteluaineisto jo itsessäänkin kuuluu. Historiakulttuuriin kuuluu kuitenkin myös muistomerkkejä, mediatuotteita ja poliittisten puheiden menneisyysviittauksia. Sirkka Ahosen mukaan historiakulttuuri on historiallisen identiteetin muodostumisessa jopa tärkeämmässä roolissa kuin historiallinen tutkimuskirjallisuus tai koulun historianopetus, jotka Ahonen määrittelee historiakulttuurin ulkopuolelle.²³⁸ Pilvi Torsti liittää historiakulttuuriin erilaiset historian representaatiotavat: kirjallisuus, elokuvat, televisio-ohjelmat, museot, nähtävyydet ja sukututkimuksen.²³⁹ Eriytyisen oleellisessa roolissa nuorten kansallisen historiallisen identiteetin muodostumisessa ovat Ahosen mukaan elokuvat,²⁴⁰ vaikka kaikki menneisyyttä käsittelevä tieto toki edesauttaa historiatietoisuuden rakentumisessa.²⁴¹

²³⁶ Oblasti tarkoittaa venäläistä hallinnollista aluetta.

²³⁷ www.memoriaal.ee/kohakivid/#t20, viitattu 6.5.2020

²³⁸ Ahonen, 1998, 9, 15.

²³⁹ Torsti, 2012, 41.

²⁴⁰ Ahonen, 1998, 170.

²⁴¹ Rantala, 2012, 48.

Elokuvien historiakulttuurillisen arvon vuoksi peilaankin haastatteluista muodostuvia kyyditys- ja Siperia-kertomuksia elokuvien kuvaan niistä. Elokuvista olen valinnut tarkasteluun elokuvat *Seltsimees laps* (2018) ja *Puhdistus* (2012), *Risttuules* (2014) sekä televisiosarjan *Tuulepealne maa* (2008). *Seltsimees laps* valmistui Viro 100 -juhlavuonna ja kuului sen ohjelmaan, eli sille tavoiteltiin historiakulttuurista arvoa. Tässä on mitä ilmeisimmin onnistuttu, koska elokuva nousi esille toistuvasti haastatteluaineistossani. Haastatteluissa se mainittiin elokuvana, joka kuvaa hyvin elämää neuvostoaikana, ja osa haastateltavista mainitsi kyseisen elokuvan jopa siinä tapauksessa, ettei ollut itse nähnyt sitä. Näin ollen se on saanut heti ilmestymisensä jälkeen aseman osana virolaista historiakulttuuria ja on siten merkittävä. *Puhdistus* nousi esille yhdessä haastattelussa, vaikkakin näytelmäversiona. Koska en päässyt näkemään *Puhdistuksen* näytelmäversiota, analysoin tutkimuksessani sen elokuvaversiota. *Risttuules* puolestaan valikoitui työhöni sillä perusteella, että kyseinen elokuva käsittelee kyyditetyksi tulemistä ja elämää karkotuksessa Siperiassa. Elokuvan teema ja kertomus liittyvät niin vahvasti tämän luvun aiheeseen, että pidän tarpeellisena sen ottamista mukaan tarkasteluun, vaikka sitä ei mainittu haastatteluissa. Televisiosarja *Tuulepealne maa* mainittiin haastatteluaineistossa, se on esitetty Virossa useampaan kertaan ja on käytännössä ainoa ensimmäisen itsenäisyyden aikaa käsittelevä draamasarja.

Elokuvien ja televisiosarjan kautta pystyn tarkastelemaan esimerkkejä historiakulttuurin narratiiveista ja näiden teemojen käsittelystä nykypäivänä. Vertailemalla näitä haastatteluaineistoon pystyn tarkastelemaan ja vertailemaan, millaisia yhteisiä ja erilaisia elementtejä kyydityksistä ja Siperiasta esiintyy yksityisessä ja julkisessa muistelussa. Tätä kautta on mahdollista analysoida julkisen muistelun narratiivien vaikutusta yksityisellä tasolla tapahtuvaan muisteluun sekä pohtia syitä julkisen ja yksityisen muistelun narratiivien eroille ja yhtäläisyyksille. Tämä mahdollistaa myös historian, muistelun sekä historiallisen fiktion suhteiden pohtimisen ja analysoimisen.

Kyyditykset muodostivat monelle virolaiselle elämän käännekohtaksi ja ovat osa kansallista kollektiivista traumaa. Aloitan tämän aiheen käsittelyn tarkastelemalla ensimmäisessä alaluvussa 3.1 haastateltavien omakohtaisia ja kollektiivisia muistoja kyydityksistä sekä sitä, miten virolaisten yhteistyö neuvostovallan kanssa esitetään. Tämän jälkeen alaluvussa 3.2 siirryn tarkastelemaan Siperian-karkotukseen liittyviä muistoja. Kyyditykset vaikuttivat aikalaisiinsa monella merkittävällä tavalla ja alaluvussa 3.3 keskitynkin erittelemään kyyditysten seurauksia.

3.1 Yöllinen koputus: kyydityskertomukset

Kyydityksissä oli kyse väestönsiirroista, jotka eivät rajoittuneet vain Baltian maihin, vaan vastaavia operaatioita toteutettiin toisen maailmansodan aikana

Neuvostoliiton (ja Saksan) toimesta myös muualla.²⁴² Muualla tapahtuneista kyydityksistä on esimerkkinä Puola, jossa Neuvostoliitto toteutti neljä vastaavaa kyyditystä Siperiaan vuosina 1940–1941. Kuten Baltiassa, myös Puolassa ensimmäinen kyyditys kohdistui pääasiassa eliittiin: viranomaisiin, sotilaisiin, poliisiin ja maanomistajiin. Usein kyydityksessä vietiin koko perhe, mutta joissain tapauksessa miesten perheet vietiin vasta seuraavassa kyydityksessä. Näille väestönsiirroille oli tyypillistä, että ihmiset haettiin kodeistaan illalla tai yöllä, heidät kuljetettiin junilla karjavaunuissa ja perillä he joutuivat raskaaseen työhön. Junamatka Siperiaan oli pitkä ja saattoi kestää viikkoja. Matkan aikana kärsittiin niin ahtaudesta ja ruuan kuin hygieniankin puutteesta.²⁴³

Vabamun näyttelyssä *Vabadusel ei ole piire (Vapaudella ei ole rajoja)* kyyditysten käsittely alkaa siten, että audio-opas johdattaa vierailijan karjavaunuksi lavastettuun näyttelytilaan, jonka lattia liikkuu, mikä lisää todentuntuisuutta. Opas suuntaa huomion jalanjälkiin lattiassa ja kertoo niiden näyttävän, kuinka ahtaasti kyyditetyt olivat vaunuissa.

Näetkö nuo ihmisten jättämät jäljet lattiassa ja seinissä? Juuri niin paljon ihmisiä suljettiin viikoiksi yhteen vaunuun. Eräs karkotettu muistelee: 'Vaunu oli täynnä ihmisiä, istuimme tavaroiden päällä. Kuului lasten kiljumista ja vanhusten huokailua. Joku itki kovaa, joku hiljaa. Joku rukoili jumalaa, ettei tapahtuisi jotain vielä kauheampaa. Ihmiset yrittivät auttaa ja lohduttaa toisiaan. Vaunussamme oli mies, joka soitti haitarilla kauniita kappaleita, ja sen vuoksi vartijat suhtautuivat meihin hieman lempeämmin eivätkä huutaneet meille.'²⁴⁴

Karkotusmatkan kuvailun lisäksi opas kertoo, miten kyyditetyksi joutuneille ei järjestetty oikeudenkäyntejä, vaan karkotukseen riitti, että "olit väärän henkilön sukulainen tai piilottelit pöytälaatikossasi Viron lippua".²⁴⁵ Opas viittaa myös muistoon opiskelijasta, joka oli joutunut vaunuun, koska hänellä sattui olemaan sama nimi kuin alunperin kyyditetyksi tarkoitettulla.²⁴⁶ Näin tulee esille kyyditettyjen kohtalon epäoikeudenmukaisuus ja epätoivoiset mielialat, pelko ja epävarmuus. *Minu vaba riik* -näyttelyssä on mahdollista kuunnella kuulokkeen kautta, kuinka vanha nainen muistelee Virosta pakenemista. Toisessa, videoidussa ja kuulokkeen kautta kuunneltavissa olevassa haastattelussa toinen iäkäs nainen kertoo, miten hänen isänsä pidätettiin ja lähetettiin Siperiaan vankileirille, ja miten hänet ja äitinsä kyyditettiin perässä toiselle leirille.²⁴⁷

Vabamun uudistetussa pysyvässä näyttelyssä on ollut tarkoitus vastata aiemman näyttelyn saamaan kritiikkiin Holokaustin sivuuttamisesta. Meike Wulf kiinnittää huomiota siihen, että Virossa perustettiin 1990-luvulla kansainvälinen komissio tutkimaan rikoksia ihmisyyttä vastaan. Komissiolle ei annettu kuitenkaan oikeuksia panna toimeen tuomioita tai vastaavia, ja Wulf väittääkin, että komissio oli tarkoitettu kansainvälistä yleisöä varten eikä se ilmennä Virossa todellisuudessa vallitsevia näkemyksiä menneestä. Tästä osoituksena Wulf

²⁴² Ahonen et al., 2008.

²⁴³ Ahonen & Kohanowski, 2008, 123, 125.

²⁴⁴ Vabamu, audio.

²⁴⁵ Vabamu, audio.

²⁴⁶ Vabamu, audio.

²⁴⁷ Minu vaba riik, 27.2.2018.

toteaa, että vaikka komissio totesi virolaisten osallisuuden Holokaustiin saksalaisismiehityksen aikana ja on ottanut kannan, jonka mukaan nämä virolaiset ovat vastuussa tappamistaan juutalaisista, Viron nykyinen suojelupoliisi ilmoitti, ettei pysty varmuudella pysty toteamaan virolaisten syyllisyyttä sille tarjotusta nimelistasta ja komission tutkimustuloksista huolimatta. Holokaustin tapahtuminen myös Virossa ja virolaisten osallisuus siihen eivät sovi narratiiviin virolaisista uhreina.²⁴⁸ Sama ilmiö on havaittavissa myös esimerkiksi Liettuassa: juutalaisten tai liettuanpuolalaisten kohtalot eivät mahdu narratiiviin liettualaisesta sankaruudesta ja kärsimyksestä.²⁴⁹

Kyyditykset nousivat haastatteluaineistossa esille kahdella tavalla: haastateltava toi kyydityksen esille itse kertoessaan omaa elämäntarinaansa, tai asia tuli esille kysyessäni, miten 1900-luvun tapahtumat vaikuttivat haastateltavan perheeseen ja sukuun. Ensiksi mainituissa tapauksissa kyseessä oli itse kyyditykset kokenut haastateltava ja kyyditysmuisto nousi esille elämäntarinan alkuvaiheessa. Näissä haastatteluissa kyyditys muodosti merkittävän käännekohdan iäkkäämpien kyydityskokemuksen omaavien haastateltavien kertomuksissa. Näin oli riippumatta siitä, kyyditettiinkö heidät vai säästyivätkö he kyyditykseltä. Kyyditykseen viitattiin normaalin elämän ja lapsuuden päättymisenä, tapahtumana, joka määritteli elämänkulun epänormaaliaksi²⁵⁰. Kyyditys merkitsi äkillistä ja suurta muutosta. Nuorempien sukupolvien kohdalla kyydityskertomukset nousivat esille kysyessäni 1900-luvun tapahtumien vaikutuksista haastateltavan sukulaisille. Mikäli kyyditykset eivät nousseet esille kysyin kuitenkin tarkistuskysymyksenä, kyyditettiinkö haastateltavan sukulaisia. Näin pystyin tarkistamaan ensinnäkin varmistamaan, onko kyyditys sellainen asia, joka nostetaan esille automaattisesti osana suvun kertomusta vai ei. Toisekseen pystyin tällä tarkistuskysymyksellä selvittämään ovatko nuoremmat sukupolvet tietoisia mikäli heidän suvussaan on koettu kyydityksiä.

Haastatteluja tehdessäni varsinaiseen kysymyspatterniini ei kuitenkaan kuulunut kysymyksiä kyydityksistä, koska halusin antaa haastateltavilleni mahdollisimman vapaan sanan ja nähdä miten he aiheen ottavat esille kysyessäni 1900-luvun tapahtumien vaikutuksista heille ja heidän perheelleen. Varsin pian kävi ilmi, että kyyditykset nousevat esille ikään kuin neuvostoajan epilogina ja luonnollisena osana neuvostoajan muistelua. Haastatteluista seitsemästä perheestä kyydityskokemuksia oli kuudessa perheessä, vaikka perheitä ei oltu mitenkään pyritty valitsemaan kyyditystaustan mukaan. Ensimmäisen perheenjäsenen tavatessani en myöskään yhdenkään perheen kohdalla tiennyt etukäteen, onko kyseisessä suvussa ollut kyydityskokemuksia. Kaikissa kuudessa perheessä kyydityskokemus ei ollut välttämättä nimenomaan haastateltuun osallistuvalla perheenjäsenellä, vaan kyyditetyksi oli saattanut joutua esimerkiksi edesmennyt isä, puoliso tai isovanhempi tai joku muu sukulainen, kuten serkku tai täti.

²⁴⁸ Wulf, 2008, 224–225.

²⁴⁹ Davolütè, 2013, 4.

²⁵⁰ Esimerkiksi ”Laine”, s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

Haastattelujen muistot ovat sekä omakohtaisia että vanhemmilta sukulaisilta ja perheenjäseniltä kuultuja. Huomionarvoista on, että mikäli haastateltava ei kertonut omakohtaisia muistoja vaan muiden kyydityksestä, hänen kertomansa kollektiivinen muisto sisältää joko vain toteamuksen siitä, kuka/ketkä oli kyyditetty tai lyhyen kuvauksen tapahtumien kulusta. Näissä haastatteluvastauksissa haastateltava ei siis lisää mitään vanhemmilta sukulaisiltaan kuulemiinsa kertomuksiin. Ennemminkin kertomus yksinkertaistui sen sijaan, että haastateltava olisi täydentänyt kertomusta muista lähteistä saamallaan tiedoilla, vaikka on oletettavaa, että jokainen haastateltava on kuullut ja lukenut kyydityksistä myös perheen ulkopuolisista lähteistä. Se että näihin lähteisiin ei viitata haastatteluissa eivätkä nuoret esimerkiksi ala kertoa tai arvuutella kyydityksolo-suhteita tai tarkemmin sitä, millaisessa tilanteessa perhe oli haettu kotoaan kyyditettäväksi, kertoo siitä, että omasta perheestä ja suvusta puhuttaessa kertomus erotetaan laajemmasta aiheeseen liittyvästä tietämyksestä eikä näitä yhdistetä toisiinsa. Ainoastaan Anna Mäen haastattelussa, jossa hän pikkuserkkunsa perheen kyydityskertomusta kertoessaan vertaa sitä siihen, miten kyyditys ”yleensä” tapahtui.²⁵¹

Kyydityskertomuksia tarkastellessani etsin vastauksia useisiin kysymyksiin. Mitä kyydityskertomukset sisältävät? Miten niiden sisältö suhteutuu julkisen tason historiakulttuurin representaatioihin kyydityksistä? Miten suvun muistitiedon kertomukset kyydityksistä siirtyvät sukupolvelta toiselle? Haastatteluaineiston kyydityskertomuksia analysoidessani havaitsin, että ne voidaan jakaa suppeisiin ja laajempiin kyydityskertomuksiin. Tarkastelen kyydityskertomuksista sekä niiden sisältöä että niiden siirtymistä sukupolvelta toiselle.

3.1.1 Suppeat, pelastumiseen päättyvät kertomukset

Suppeat kyydityskertomukset keskittyvät itse kyyditystilanteeseen eivätkä johda Siperiaan asti, vaan päättyvät yleensä pelastumiseen. Näissä kertomuksissa on kolme vaihetta: perhe haetaan kotoa, tapahtumat kokoamispaikalla ja pelastuminen. Tällaisia suppeampia kyydityskertomuksia esiintyy haastatteluaineistossa Mäen, Kangurin ja Lohmuksen perheissä.

Vuonna 1939 syntyneen Anna Mäen isä oli pidätetty sodan jälkeen ja lähetetty vankileirille Siperiaan, mutta muu perhe oli saanut vielä jäädä kotiin. Anna kertoo, että maaliskuussa 1949 hänen äitinsä sai kuitenkin vihjeen, että tämän kannattaisi piiloutua. Äiti lähti Tallinnaan aikomuksenaan mennä vanhemman tyttärensä luo ja Anna jäi kotiin isoisänsä sekä talviloman viettoon tulleen serkkunsa kanssa. Anna muistelee, miten kyyditysyönä isoisä meni avaamaan oven ja ovella olleet venäläiset käskivät heidän pakata tavaransa ja tulla mukaan. Listan mukaan heitä piti olla kolme, joten Annan ja isoisän lisäksi kyydittäjät ottivat mukaansa myös Annan serkun. Kolmikko vietiin paikalliseen kokoamispaikkaan.²⁵²

²⁵¹ ”Anna”, s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

²⁵² ”Anna”, s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

Anna kertoo, että heidän ollessaan kokoamispaikassa, hänen serkkunsa vanhemmat sisarukset kuulivat tilanteesta ja ryhtyivät neuvottelemaan siskoaan vapaaksi. Anna ei osaa tarkemmin kertoa, miten serkun perhe sai tiedon tilanteesta ja miten heidät saatiin puhuttua pois kyyditettävien joukosta. Kuin ihmeen kaupalla kuitenkin myös Anna ja hänen isoisänsä päästettiin kotiin. Perhe oli jo aikaisemmin isän tultua pidätetyksi joutunut luovuttamaan osan talostaan toiselle perheelle. Yhteiselo ei ollut sujunut sopuisasti ja nyt kun Anna, isoisä ja serkku palasivatkin kokoamispaikalta kotiin, oli toisen perheen isäntä ehtinyt jo alkaa asettua taloksi heidän puolelleen ja suuttui, kun nämä tulivatkin takaisin.²⁵³ Tämä reaktio kertoo siitä, miten naapurin kyyditettäväksi viemistä ei välttämättä jääty suremaan, jos perheiden välillä oli ollut ongelmia. Sen sijaan poisviemisestä otettiin kaikki hyöty irti eikä näiden uskottu tulevan enää koskaan takaisin.

Samaan aikaan Annan isosisko kyyditettiin Tallinnasta ennen kuin siskosten äiti ehti tämän luokse. Äiti jäi Tallinnaan piileskelemään, mutta muutamaa vuotta myöhemmin hänen passinsa alkoi vanheta. Annan äiti ei uskaltanut olla ilman passia, mutta ei myöskään uusia sitä, koska oli ollut kyyditettävien listalla. Tällöin Annan Siperiassa oleva isosisko ehdotti, että äiti tulisi hänen luokseen ja uusisi passinsa Siperiassa. Anna halusi lähteä äitinsä mukaan, joten kakikko matkusti yhdessä Annan siskon luo Siperiaan ja palasi sieltä tämän kanssa viisi vuotta myöhemmin, kun Siperiaan karkotettua alettiin Stalinin kuoleman jälkeen armahtamaan.²⁵⁴

Annan kertomus luo kyydityksestä kuvaa toisaalta odotettavissa olleena asiana, toisaalta taas yllätyksenä: isä oli viety jo aikaisemmin ja nyt äitiä oli neuvottu piiloutumaan, mutta muut olivat kotona ja serkkukin heidän luonaan kyläilemässä. Herää kysymys, miksi vain Annan äiti piiloutui. Vaikuttaa siltä, että kyydityshän ei uskottu kohdistuvan myös isoisään ja Annaan tai Annan Tallinnassa asuvaan siskoon ja tämän perheeseen. Kertomus luo kuvaa myös sattumanvaraisuudesta: Annan serkku, joka ei ollut ollut kyyditettävien listalla joutui mukaan, koska sattui olemaan paikalla ja koska talosta piti listan mukaan viedä kolme ihmistä.

Mielenkiintoista on myös, että Annan isä oli joutunut Siperiaan jo aiemmin, mutta Anna ei kerro tästä tilanteesta. Sen sijaan hän kertoo vain tästä tilanteesta, jossa hän itse oli ollut todellisessa vaarassa joutua kyyditetyksi Siperiaan. Anna ei ole tässä poikkeus: koko haastatteluaineistossa ei ole yhtäkään kertomusta pidätystilanteista, vaan isien ja isoisien mahdolliset pidätykset vain mainitaan syventymättä niihin tarkemmin.²⁵⁵

Jos tarkastellaan Annan kertomuksen siirtymistä sukupolvelta toiselle, voidaan Annan tyttärenpojan Siimun kohdalla todeta, että kertomus on jo yksinkertaistunut ja tiivistynyt: Siim tietää, että isoäiti-Annan isä pidätettiin, Annan sisko miehineen vietiin kyydityksessä ja että Anna seurasi myöhemmin perässä äitinsä kanssa. Kertomuksen yksityiskohdat ovat kuitenkin karisseet

²⁵³ "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

²⁵⁴ "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

²⁵⁵ Haastatteluaineisto, 2018-2019.

pois. Siim on selvästi tietoinen siitä, miten kipeä asia Annan isän kyydittäminen oli ollut perheelle, koska hän kertoo, että pidätyksen jälkeen seurasi vaikene- mista ja että perheen elämä muuttui vaikeammaksi.²⁵⁶

Kangurin perheen isoäiti Malle syntyi muutama kuukausi maaliskuun 1949 kyyditysten jälkeen, joten hänen kertomuksensa kyydityksistä on jo toisen käden tietoa. Kertomus on kuitenkin siirtynyt hänelle melko yksityiskohtaisena. Mallen äidinisä oli ollut ammattisotilas itsenäisen Viron armeijassa ja hän joutui Siperiaan jo aiemmin. Mallen isoäiti, äiti ja isä haettiin kyyditettäväksi maaliskuussa 1949, mutta Mallen raskaana ollut äiti alkoi voida rautatieasemalla pahoin. Mallen isä onnistui lähettämään viestin esimiehelleen, joka onnistui pelastamaan pariskunnan rautatieasemalta vetoamalla Mallen isän erityisammattitaitoon, jota tämän työpaikalla välttämättä tarvittiin. Isoäitiä sen sijaan ei päästetty kotiin vaan hänet lähetettiin Siperiaan.²⁵⁷ Kertomus on kantautunut Mallen tyttärenpojalle, vuonna 1997 syntyneelle Johannekselle asti. Hän kertoo tietävänsä, että isoäiti-Mallen isä oli ollut työpaikallaan tärkeässä tehtävässä ja siksi tätä ja Mallen äitiä ei kyyditetty. Johannes osaa kertoa myös Mallen isän eli isoisoisän- sä nimen ja ammatin.²⁵⁸

Kuten Mägien myös Kangureiden tapausesimerkki osoittaa, että kyydityskertomus siirtyy sukupolvelta toiselle, mutta yksinkertaistuu. Jo Mallen kohdalla hänen vanhempiansa ja isoäitinsä kyyditystilanteen kertomus oli oletettavasti yksinkertaistunut: Malle kertoi ennemminkin kertomuksen kyyditykseltä pelastumisesta kuin tilanteeseen joutumisesta. Kuten Annankin kertomuksessa, Mallenkaan kertomus ei sisällä tarkempaa kuvausta isoisän pidätetyksi tai kyyditetyksi tulemisesta. Kangureiden kohdalla havainnollistui myös se, että kyydityskertomus ei ainoastaan yksinkertaistu sukupolvi sukupolvelta, vaan myös tunneside siihen heikkenee. Vaikka Margit ja Johannes tuntevat kertomuksen Mallen isoäidin kyydittämisestä ja vanhempien täpärästä pelastumisesta, he kokevat kyseiset tapahtumat jo kaukaisiksi ja abstrakteiksi. Johannes selittää:

(...) se [kyyditys] on sellainen suhteellisen kivulias aihe, mutta musta tuntuu, että mä itse olen jo niin kaukana, että se että ymmärrän, että se on kipeä aihe, mutta kun mä itse en suoraan tunne niitä ihmisiä ja en ole varmaan koskaan eläissäni nähnytään, niin se alkaa jäämään kaukaiseksi²⁵⁹ Johannes.

Myös Margit kertoo tapahtumien tuntuvan hänestä jo osin abstrakteilta²⁶⁰. Margitin ja varsinkin Johanneksen kertomuksen osoittavat niin sanotun sukupolvien elävän ketjun merkitystä²⁶¹: vaikka tiedot sukulaisista säilyisivät, osoit-

²⁵⁶ "Siim", s. 1984, haastattelu 7.12.2018.

²⁵⁷ "Malle", s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

²⁵⁸ "Johannes", s.1997, haastattelu 1.4.2019.

²⁵⁹ "Johannes", s. 1997, haastattelu 1.4.2019. "(...) see on selline suhteliselt valus teema, aga ma tunnen et ma ise olen juba nii kaugel et see, et saan aru et see on valus teema, aga kuna ma ise enam neid inimesi otseselt ei tunne ja ei ole vist kunagi oma elus näinud, siis see hakkab veidi kaueks muutuma".

²⁶⁰ "Margit", s. 1972, sähköposti 4.4.2019.

²⁶¹ Katso Ahonen, 1998, 61.

taa Johanneksen pohdinta, että tunneside sukulaisten menneisyydessä kokeisiin kärsimyksiin ei tunnu enää läheiseltä eikä konkreettiselta.

Annan ja Mallen kertomuksia yhdistää myös se, että molemmat kertomukset sijoittuvat toiseen eli maaliskuun 1949 kyyditykseen ja molemmissa perheissä perheenpää on pidätetty jo aikaisemmin. Eletään siis ajassa, jossa kyyditetyksi tulemista on varmasti osattu jo pelätä. Pelon ja pelastumisen teema tulee ilmi myös Signe Löhmuksen kertomuksessa, vaikkakin Signen kertomus sijoittuukin jo kesäkuuhun 1941.

Signe kertoo, että kesäkuun 1941 kyyditysten aikaan hänen perheensä nukkui päivävaatteet päällä odottaen, että heidät tullaan hakemaan, mutta hakijoita ei tullutkaan.²⁶² Haastattelussa Signe sanoo muistavansa tämän lapsuudesta, mutta on todennäköisempää, että hänen ”muistonsa” pohjautuu vanhemmilta perheenjäseniltä myöhemmin kuultuun, koska Signe oli ollut tapah-tuman aikaan vain vuoden ikäinen. Tämä ei sinänsä olisi lainkaan poikkeuksellista, sillä muistelijat ei aina välttämättä pysty itsekään erottamaan, mitä hän muistaa itse ja mitä hän on tavallaan oppinut muistamaan.²⁶³ Muisti on sosiaalinen ja jatkuva prosessi, jossa tulkinnat menneisyydestä ja odotukset tulevaisuutta kohtaan muuttuvat ajan mittaan.²⁶⁴ Pauliina Latvala on tehnyt havainnon, että tapahtumien tulkitseminen ja erilaisten näkökulmien löytäminen vaativat muistelijalta usein myös ajallista etäisyyttä tapahtumiin.²⁶⁵

Samankaltainen kertomus vaatteet päällä nukkumisesta esiintyy myös elokuvassa *Seltsimees laps*, jossa Leelo-tytön isoäiti muistuttaa miestänsä, miten tämä oli nukkunut kyyditysten aikaan vaatteet päällä ja laukku pakattuna.²⁶⁶ Näistä kertomuksista herää kysymys, miten kyydityksen aikaan jotkut osasivat pelätä ja odottaa vaatteet päällä. Kyseessä on ensimmäinen kyyditys ja kaiken lisäksi se tapahtui vielä rauhan aikana ja Viron ollessa edelleen muodollisesti itsenäinen. Todennäköinen selitys on, että Signen kertomuksessa ei ole kyse nimenomaan kyyditysyöstä, vaan kyyditystä seuranneista öistä: kyyditys jätti ymmärrettävästi siltä säästyneiden mieliin pelon vielä viikoiksi eteenpäin. On myös mahdollista, että perheessä oli kuultu uutisia Puolassa tapahtuneista kyydityksistä ja tiedettiin odottaa kyyditysten toistuvan.

3.1.2 Laajemmat eli Siperiaan johtaneet kyydityskertomukset

Tekemäni jaottelun mukaan laajempia kyydityskertomuksia ovat kertomukset, joissa kyyditettäväksi haetut eivät pääsekään kokoamispaikalta enää takaisin kotiin, vaan heidät kyyditetään Siperiaan asti.

Suppeimmillaan tällainen Siperiaan johtanut kertomus esiintyy Puusepan perheessä. Perheen äidin, Merlen, isoisä oli joutunut pidätetyksi jo ennen kyyditysaaltoja ja hänet oli viety Siperiaan, jossa hän myös kuoli. Merle muistelee, että hänen lapsuudessaan isoisän Siperian-menneisyydestä ei uskallettu puhua,

²⁶² ”Signe”, s. 1940, haastattelu 12.11.2018.

²⁶³ Latvala, 2001, 10.

²⁶⁴ Ahonen, 1998, 21, van den Berg, 2012, 241.

²⁶⁵ Latvala, 2001, 10.

²⁶⁶ *Seltsimees laps*, 2018.

ettei hän puhuisi siitä kodin ulkopuolella. Merlen mukaan edes hänen äitinsä, kyyditetyn isoisän tytär, ei tiennyt paljon isästään, koska Merlen isoäiti ei puhunut asiasta edes omien lastensa kanssa ja jopa poltti miehensä valokuvat. Vasta hiljattain Merle kuuli isoisänsä neuvosto-aikaa edeltäneestä toiminnasta, kun tämä sai tunnustusta silloisessa kotikaupungissaan. Merle tietää äitinsä olleen yhteydessä paikallishistorioitsijoihin, mutta ei itse kysellyt tältä isoisästään koskaan.²⁶⁷

Merlen vuonna 2000 syntynyt tytär Kätlin kertoo haastattelussa tietävänsä, että Merlen isoisä oli kyyditetty "Venäjälle". Merlen mukaan isoisä kuoli Siperiassa, mutta Kätlin on käsityksessään, että isoisä tuli takaisin. Kätlinin veli Karl puolestaan kertoo isoisänsä onnistuneen paeta kyyditystä.²⁶⁸ Perheessä kyydityskertomus on siis todella heikko.

Mäen perheen isoäiti Anna kertoo omakohtaiseen kokemukseensa perustuneen, alaluvussa 3.1.1 kuvatun kertomuksensa lisäksi myös lähisukulaistensa kyydityskertomuksia. Yhdessä niistä hänen isänsä siskon mies pidätettiin jo ennen kyydityksiä aivan kuten Annan isäkin. Täti kyyditettiin miehensä perässä, mutta mukana vietiin vain perheen nuorin lapsi, koska muut lapset eivät olleet sattuneet olemaan kotona kyydityshetkellä ja pelastuivat näin kyyditykseltä. Anna kertoo jopa tarkan paikan, minne hänen tätinsä ja serkkunsa Siperiassa vietiin.²⁶⁹ Kertomus tuo esille pelastumisen sattumanvaraisuuden: kyyditettävien listalla olleet serkut pelastuivat, koska eivät olleen kyydityshetkellä kotona.

Anna kertoo myös pikkuserkkunsa perheestä. Pikkuserkun perhe kyyditettiin Annan mukaan tämän miehen korkean viran vuoksi. Anna kertoo, että

se perhe vietiin kokonaan ja olikin niin, että vietiin yhdessä, että miehet menevät tuohon vaunuun ja perheet menevät tuohon vaunuun, että no, myöhemmin tapaatte taas. Mutta usein oli niin, että miten ne nyssykät oli pakattu, että miehen vaatteet jäivätkin naisille ja naisten ja lasten vaatteet miehelle. Niillä [pikkuserkun perheellä] niin ei ollut, mutta miesten vaunu irrotettiin sieltä aikaisemmin ja naiset lähetettiin Siperiaan, miehet vietiin vankileirille. Eivät tavanneetkaan enää. Ja siinä perheessä oli neljä lasta, neljä tytärtä, ja nuorin tytär kuoli siellä nälkään. (...) Mutta se rouva [Annan pikkuserkku], hän tuli kolmen lapsensa kanssa, tai no lapset tulivat aikaisemmin, jo -57, ja se rouva eli yli 100-vuotiaaksi.²⁷⁰ Anna.

Annan kertomus pikkuserkkunsa perheestä on melko tyypillinen: perheen isä on ollut itsenäisyyden aikana korkeassa virassa ja perhe kyyditetään, mies erotetaan yllättäen muusta perheestä, osa perheenjäsenistä kuolee ja vain osa palaa takaisin. Anna kertoo, että miesten erottamista perheistään ei oltu osattu ennakoida ja että yleensä tämä johti tilanteisiin, joissa miehen tavarat jäivät vaimolle

²⁶⁷ "Merle", s. 1968, haastattelu 14.12.2018.

²⁶⁸ "Kätlin", s. 2000, haastattelu 14.12.2018; "Karl", s. 1997, haastattelu 8.12.2018.

²⁶⁹ "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

²⁷⁰ "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018. "Ja see pere viid täielikult ja oligi niimoodi, et viidi koos, et mehed lähevad sinna vagunisse ja pered lähevad sinna vagunisse, et no, pärast saate kokku, aga tihtipeale oli niimoodi, et kuidas need pambud olid kokkupandud, et mehe riided jäid naiste kätte, ja naiste ja laste riided mehe kätte. Ja-ja aga nendel vist seda ei olnud, aga meeste vagun võeti varem sealt ja naised saadeti Siberisse, mehed viidi vangilaagrisse. Ei saanudki kokku. Ja siis seal peres neli last, neli tüdrukut, ja kõige noorem tütar suri seal nälga. (...) Aga see proua, oma kolme lapsega, voi lapsed tulid varem, nad tulid -57 ja see proua elas üle 100 aastaseks."

ja toisinpäin, vaikka pikkuserkun perheen kohdalla vaatteet eivät olleet jääneet väärille perheenjäsenille. Näin Anna sijoittaa henkilökohtaisen tason kertomuksen laajempaan tasoon yhdistäessään sukulaistensa kertomuksiin yleisempää tietoaan kyyditystilanteista. Lisäksi Anna ilmeisesti pitää matkatavaroiden riskiin menemistä osana tyypillistä kertomusta tilanteesta, jossa miehet ja perheet erotettiin toisistaan, koska hän kokee tarpeelliseksi mainita, että yleensä oli niin, mutta että tämän perheen kohdalla niin ei käynyt. Annan kertomus rakentuu yllätyksen ja epäinhimillisyyden narratiiveissa hänen kertoessaan, että perhe oli lähetetty matkaan väärässä luulossa siitä, että he olisivat matkalla samaan paikkaan, sekä siinä, että perheen nuorin tytär menehtyi nälkään. Kertomukseen sisältyy kuitenkin selviytyminen: Annan pikkuserkku palasi Siperiasta eloon jääneine lapsineen ja eli pitkän elämän.

Edellisessä alaluvussa Signe Lõhmus kertoi haastattelussaan perheensä pelänneen kyyditystä, mutta välttyneen siltä. Aikuiseksi vartuttuaan Signe avioitui lapsena Siperiaan kyyditetyn ja sieltä sittemmin takaisin Viroon palanneen miehen kanssa. Haastattelussaan Signe kertoo lyhyesti miehensä kyydityksestä: hän kertoo miehensä olleen 16-vuotias, tämän sisarusten 5- ja 8-vuotiaita ja isoisän yli 80-vuotias. Isoisä kuoli Siperiassa. Signen mies kuoli tapaturmaisesti pariskunnan Marek-pojan ollessa lapsi. Marek kertoo omassa haastattelussaan tarkemman kertomuksen isänsä kyydittämisestä. Marekin kertomana kyydityskertomus on huomattavasti laajempi ja tunnepitoisempi kuin Signen kertomana.

Marek: (...) se tila, josta heidät lähetettiin Siperiaan kaikki, minun isoisoisä, isisoisä, isoisä, isoäiti, isä ja isän veli ja sisko lähetettiin Siperiaan sieltä (...) he olivat kulakkeja. Verenimijöitä [naurahtaa]. Lähetettiin Siperiaan. Ja lähetettiin Siperiaan sillä lailla, että mun täti oli mun kuuleman mukaan raskaana. Lähti sillä lailla. Ja mun serkku on syntynyt Siperiassa (...)

Wiivi-Maria: Kaikki lähetettiin Siperiaan?

Marek: Kyllä, ja mun isoisoisä ja isisoisä olivat tuolloin todella vanhoja, Peeter ja ne, ketkä jäivätkin Siperiaan. [hiljaisuus] Ne jäivätkin, kuolivat Siperiassa.²⁷¹ Marek.

Marek luettelee Siperiaan kyyditetyt perheenjäsenet ja toistaa uudestaan ja uudestaan, että heidät "lähetettiin Siperiaan". Marek käyttää sanaa "lähetettiin" ("saadeti"), joka sanan "kyyditettiin" tavoin korostaa kyyditetyksi tulleiden passiivista roolia. Naurahdus negatiivisen verenimijöitä-sanan jälkeen on selkeästi sarkastinen ja ilmentää, miten Marek ei hyväksy neuvostoaikeista tulkintaa sukulaisistaan. Tädin raskaus, isisovanhempien korkea ikä sekä Marekin toistama "lähetettiin/lähti sillä lailla" rakentavat kertomusta epäinhimillisyydestä

²⁷¹ Marek, s. 1963, haastattelu 30.11.2018

Marek: „see talu kust nad Siberisse saadeti koik, minu vanavanaisa, vanavanaema, vanaisa, vanaema, isa ja isa vend ja õde saadeti Siberisse sealt (...) nad olid kulakud. Vereimejad (naurahtaa). Saadeti Siberisse. Ja saadeti Siberisse niimoodi, et minu tädi oli isegi nagu ma olen kuulnud, oli lapseotel, näiteks. Läks niimoodi. Ja minu tädipoeg on sündinud üldse Siberis (...)

Wiivi-Maria: „Jah, ja mul oli vanavanaisa ja vanavanaema olid hästi vanad juba tollal, Peeter ja need, kes need jäidki Siberisse. (hetken hiljaa) Need jäidki, surid Siberis.“

ja tapahtuman käsittämättömyydestä. Hiljaisuus ennen kuolemien toteamista ilmentää surua, joka aiheeseen ja tapahtumiin liittyy.

Marekin kertomus sisältää myös tarkemman kuvauksen varsinaisesta kyyditystilanteesta:

Fakta [on], että isä täytti juuri samana päivänä 16. 16-vuotiaana isä lähti Siperiaan. Ja niin hän lähtikin, että sotilaat tulivat aamulla sisälle ja sanottiin, että kaksi tuntia, kahden tunnin päästä tulemme takaisin. Ja juuri niin se menikin, olikin niin. Isä sai isoisältä 16-vuotislahjaksi moottoripyörän, ja sekin on fakta, että (...) se puoluepomo ajoi sillä moottoripyörällä vanhaksi asti. Sillä isän moottoripyörällä [naurahtaa]. No ne on sellaiset asiat, jotka, no ne olivat niin, mutta miten puhua niistä? Se tuntuu joltain sadulta tai- mutta niin se oli.²⁷² Marek.

Marekin kuvauksessa sotilaat ilmestyivät paikalle ja antoivat kaksi tuntia aikaa pakata. Epäoikeudenmukaisuuden narratiivi rakentuu kuvauksessa moottoripyörän ja syntymäpäivän kautta: iloinen juhlapäivä muuttuu hetkessä tragedian alkupäiväksi ja lahjaksi saatu moottoripyörä päätyykin neuvostohallinnon edustajalle. Ivallinen naurahdus osaltaan vahvistaa viestiä epäoikeudenmukaisuuden kokemuksesta. Sama tunnelataus toistuu myös Marekin pojan Kristjanin haastattelussa: kertoessaan isoisänsä perheen kyydityksestä Kristjan huokaa ja toteaa kuulleen, että suurin osa perheestä kuoli Siperiassa.²⁷³ Marek kokee, että kertomus kuulostaa sadulta, mutta fakta-sanaa toistamalla sekä toteamalla "mutta niin se oli" hän painottaa kertomuksensa todenperäisyyttä. Marek ei kerro, mitä kautta hän on kuullut kertomuksen, mutta todennäköisesti lähteenä on toiminut hänen isänsä sisko tai Signe, joka kertoo miehensä kertoneen hänelle kyydityksestä. Haastattelussaan Marek sivuaa myös Signe-äitinsä perheen kohtaloa arvelemalla, että näitä ei kyyditetty sen vuoksi, että perhe oli suuri: Signellä oli 10 sisarusta ja koko perheen kyydittäminen olisi Marekin arvion mukaan ollut liian työlästä.²⁷⁴

Laine Sarapuu syntyi vuonna 1931 länsivirolaisessa kaupungissa varakaaseen perheeseen ja oli 10-vuotias, kun perhe kyyditettiin kesäkuussa 1941. Laine huomauttaa, että koska kyyditys oli ensimmäinen, he eivät olleet osanneet odottaa sitä eivätkä tienneet mistä oli kyse. Hän esimerkiksi kuuli myöhemmin isänsä luulle, että perhe viedään teloitettavaksi, kuten isän kuuleman mukaan Venäjällä [Neuvostoliitossa] oli ollut tapana.²⁷⁵

Lainen maininta siitä, että hänen isänsä oli pelännyt perheen teloitettavaksi joutumista nimenomaan sillä perusteella, että oli tiennyt "Venäjällä" eli Neuvostoliitossa tehdyn niin, kertoo siitä, että perheessä seurattiin ulkomaiden tapahtumia. Tämä ei toki ole yllättävää ottaen huomioon, että perhe oli korkea-

²⁷² "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018. "Fakt et isa sai täpselt samal päeval 16 (aastaseks), ja 16 aastasena minu isa läks Siberisse. Ja-ja nii ta läkski, et hommikult tulid sõdurid tupp ja öeldi, et kaks tundi, kahe tunni pärast tuleme järgi ja täpselt nii see käis, oligi nii. Isa sai 16 saades vanaisa kingis mootorratta talle, ja see on ka fakt (...) siis see parteiboss sõitis selle mootorrattaga kuni vana eani välja. Selle isa mootorrattaga (naurahdus). No need on seoksed asjad mis, no need olid nii, aga kuidas nendes rääkida? See tundub nagu mingi muinasjuttu voi, aga tegelikult ta umbes nii oligi."

²⁷³ "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

²⁷⁴ "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

²⁷⁵ "Laine", s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

koulutettu ja varakas. Maininta tästä isän ajatuksenkulusta on kuitenkin sikäli merkittävä, että se on yksi koko haastatteluaineistossani esiintyvistä kolmesta viittauksesta siihen, että Virossa seurattiin kansainvälistä tilannetta. Anna Mägi kertoo metsäveljiä muistellessaan vastarintaliikkeen odottaneen apua länsimailta²⁷⁶ ja Annan tytär Tiina kertoo setänsä olleen vapaaehtoisena Suomessa²⁷⁷.

Virossa tapahtuneet kyyditykset sekä laajemminkin maan liittäminen osaksi Neuvostoliittoa ovat tapahtumia, jotka liittyvät osaksi suurempaa kansainvälistä politiikkaa ja ilmiötä. Varsinkin kyyditykset ovat asia, jossa virolaiset eivät olleet missään määrin yksin, vaan vastaavaa tapahtui muuallakin²⁷⁸. Haastatteluaineistossa näitä viittauksia ulkomaihin on kuitenkin todella vähän. Tätä voi selittää se, että haastatteluutilanteessa keskityttiin tietoisesti haastateltavan omaan perheeseen ja sukuun. Toisaalta tämä viestii myös siitä, että suvun muistitiedon kertomuksissa liikutaan nimenomaan Virossa ja suvun jäsenten kohtaloita ei liitetä laajempaan kansainväliseen kontekstiin. Haastatteluaineistossa ei myöskään kerrota virolaisten pakomatkoista ulkomaille tai näiden elämästä ulkovirolaisina lännessä. Paenneet sukulaiset ja tuttavat ovat vain lyhyitä mainintoja, eikä näiden vaiheista kerrota tarkemmin. Kansainvälisen tilanteen seuraaminen Virossa käsin ilmenee myös sarjassa *Tuulepealne maa*, vaikkakin siinäkin nämä maininnat jäävät lyhyiksi ja pinnalliselle tasolle: liikemies Martin Liivet kysyy neuvostoluutnantti Vorontsovilta, milloin teloitukset ja pidätykset Neuvostoliitossa loppuvat²⁷⁹ ja muistuttaa vävyään Suomen joutumisesta sotaan Suomen kieltäytyttyä antamasta Neuvostoliitolle sotilastukikohtia.²⁸⁰ Niin televisiosarja kuin haastatteluaineistokin keskittyvät ensisijaisesti juuri Viroon ja siksi Viron on huomion keskipiste. Ne ovat kuitenkin keskenään myös erilaisia: haastatteluaineistossa muistellaan omaa tai läheisten historiaa, kun taas televisiosarjassa pyritään kuvitteellisten hahmojen kautta kuvaamaan laajempaa ja yleistävämpää kuvaa tapahtumista ja ajasta.

Lainen kertomus käsittää kotoa hakemisen, tapahtumat kokoamispisteellä sekä itse matkan Siperiaan. Kertomus alkaa siitä, että Laine muistaa äidin herättäneen hänet ja hänen siskonsa. Äiti alkoi pukea tytöille kevyitä kesävaatteita, mutta sotilaiden mukana ollut virolaismies kuiskasi ohi mennessään Lainen äidille, että lapsille pitää ottaa lämmintä vaatetta mukaan. Näin vanhemmat Lainen mukaan ymmärsivät, että heitä ei viedä teloitettavaksi vaan pois.²⁸¹ Se että Laine tuo kertomuksessaan esille vanhempiensa ajatuksia ja oivalluksia ilmentää muistin kollektiivista luonnetta. On uskottavaa, että Lainen muistot ovat suurimmaksi osaksi hänen omiaan, koska hän oli kyydityksen aikaan jo 10-vuotias. Kertoessaan kyyditystarinaansa Laine kuitenkin vaihtaa välillä – kirjallisuudentutkimuksen termein – fokalisoijaa. Fokalisoija on henkilö/hahmo, jonka kautta kerronta suodattuu eli fokalisoituu. Kysymys ei ole

²⁷⁶ "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

²⁷⁷ Tiina. Virossa osallistui Suomen jatkosotaan vapaaehtoisia eli niin kutsuttuja Suomenpoikia.

²⁷⁸ Katso esimerkiksi Ahonen et al., 2008.

²⁷⁹ *Tuulepealne maa*, osa 8.

²⁸⁰ *Tuulepealne maa*, osa 10.

²⁸¹ "Laine", s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

vain siitä, kenen näkökulmasta tapahtumasta kerrotaan, vaan kerronta ulottuu fokalisoijan pinnan alle tämän tunteisiin, ajatuksiin ja aistihavaintoihin.²⁸² Lainen kertomuksessa kyyditystilanne fokalisoituu ajoittain hänen isänsä (isä pelkää perheen joutuvan teloitettavaksi) ja äitinsä (äidille kerrotaan lasten tarvitsevan lämpimiä vaatteita) kautta. Laine siis yhdistää omiin muistoihinsa vanhempiensa ajatuksia, jotka ovat selvinneet hänelle vasta varsinaisen kyyditystilanteen jälkeen.

Laine muistelee, miten lattialle levitettiin lakanoita, joihin ryhdyttiin kiiressä pakkaamaan vaatteita ja ruokaa, suolattua lihaa. Yksi sotilaista heitti osan ruuasta kuitenkin pois ja sanoi, että perillä on kaikkea kylliksi. Vasta kokoamispaikalla perheelle selvisi, että miehet erotetaan perheistään. Laine kertoo itkeneensä tuolloin hysteerisenä ja tarranneensa isäänsä niin, etteivät sotilaat eikä hänen äitinsäkään meinanneet saada häntä irrottamaan otettaan. Isän vaatteet jäivät heidän tavaroidensa sekaan ja isän piti lähteä tyhjin käsin.²⁸³ Kertoessaan rautatieaseman tapahtumista Lainen ääni sortuu. Kuvaus siitä, miten 10-vuotias Laine tarrasi hysteerisenä isäänsä rakentaa narratiivia kärsimyksestä ja epäinhimillisyydestä.

Kärsimyksen narratiivi jatkuu Lainen kertoessa matkasta Siperiaan. Junamatkalta Laine muistaa miten äiti antoi heille voileipiä ja miten pieniä lapsia kuoli matkalla nälkään ja puutteelliseen hygieniaan. Hänen mieleensä on jäänyt myös eräs äiti, joka ei meinannut suostua jättämään vaunussa kuollutta lastaan matkan varrelle. Lainen kertomus kattaa myös matkan vaiheet: matka ei ollut yhtäjaksoinen vaan heidät vietiin yhä kauemmas ja kauemmas vaikka välillä pysähdyttiinkin.²⁸⁴

Virallisten ohjeiden mukaan kyyditykset oli määrätty toteutettavaksi inhimillisuus huomioiden: kyyditettävälle tuli antaa kaksi tuntia aikaa pakata, heillä oli lupa ottaa mukaan kuukauden ruokavarastot, rahaa, vaatteita ja muuta omaisuutta yhteensä 500 kg perhettä kohden. Käytännössä tätä määräystä ei kuitenkaan useinkaan noudatettu, vaan pakkausaikaa saatettiin antaa vain vartitunti eikä mukaan annettu ottaa sallittua määrää ruokaa ja tavaroita. Pertti Ahonen ja Jerzy Kochanowski ovat selittäneet määräysten noudattamisen vaihtelevuutta sillä, mitä NKVD suunnitteli tekevänsä kyyditettäväksi joutuneiden omaisuudella: joissain tapauksissa mukaan otettavan omaisuuden määrää rajoitettiin, jotta sitä jäisi enemmän jaettavaksi neuvostoviranomaisten, kolhoosien ja paikallisten köyhien kesken. Vastaavasti Ahonen et al. toteaa, että virallisten määräysten perusteella kuljetusjuniin olisi pitänyt varata riittävästi ruokaa ja lääketieteellistä apua. Virallisesti myös kyyditettävien ja vartijoiden lukumäärä per vaunu oli määritelty. Käytännössä määräykset eivät kuitenkaan useinkaan toteutuneet. Junamatkan olosuhteita leimasivatkin nälkä, puutteelliset hygie-

²⁸² Kantokorpi, Lyytikäinen, Viikari, 2009, 139–140. Fokalisaatiota käytetään pääasiassa kirjallisuudentutkimuksessa fiktion analyysin apuvälineenä. Lainen kertomuksessa kyse ei ole fiktiivisestä kaunokirjallisesta tarinasta, vaan muistoihin pohjautuvasta kertomuksesta. Fokalisaation käsite on kuitenkin käyttökelpoinen tässä yhteydessä apukeinona havainnollistamaan Lainen kyyditysmuistojen kollektiivista luonnetta ja muiston rakennetta.

²⁸³ "Laine", s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

²⁸⁴ "Laine", s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

nia- ja saniteettiolosuhteet sekä talvella kylmyys ja kesällä kuumuus. Olosuhteet olivat omiaan tautien leviämiseen ja osa lapsista ja vanhuksista menehtyi-kin matkan aikana. Muisteluaineistoissa yleensä juuri junamatka muistetaan kyyditetyksi tulemisen ehkä traumaattisimpana osana. Lasten ja vanhusten riski menehtyä jatkui vielä ensimmäisinä kuukausina matkan jälkeenkin erinäisten puutostilojen vuoksi.²⁸⁵

Lainen poika Rein ei kerro omassa haastattelussaan äitinsä tai niin ikään lapsena kyyditetyn isänsä kyydityskokemuksista, toteaa vain, että nämä kyyditettiin. Reinun tytär Maret osaa kertoa, että Laine-isoäidin isä oli ollut tunnettu työssään ja että perhe oli tämän ammatin vuoksi kyyditetty Siperiaan.²⁸⁶ Tämä on sikäli mielenkiintoista, että esimerkiksi edellisessä alaluvussa käsitelty Kangurin perheen kyydityskertomus oli säilynyt huomattavasti yksityiskohtaisempana nuorimmalle haastateltavalle asti, vaikkei isoäiti Mallella ollut edes omakohtaisia kokemuksia kyydityksestä, vaan hänenkin kertomuksensa perustui vanhemmiltaan kuulemaansa. Yksi mahdollinen selitys on, että Rein ja Maret Sarapuu tiesivät Lainen kertomuksen, mutta eivät kokeneet tarpeelliseksi kertoa siitä haastattelussa. Toinen vaihtoehto on, että Rein ja Maret eivät todellakaan ole tietoisia Lainen tarkemmista muistoista. Olihan Reinkin lukenut äitinsä Siperian-koettelemuksista lehtihaastattelusta. Paitsi että kysymys on selkeästi Lainelle traumaattisista muistoista, voi asiaan vaikuttaa myös moni muu seikka. Kuten edellisessä luvussa kävi ilmi, perheen muistelukäytänteisiin vaikuttavia osatekijöitä on useita, ja jos verrataan Sarapuun ja Kangurin perhettä, on yksi keskeinen eroavaisuus sukupolvien välinen maantieteellinen välimatka: Laine Sarapuu asuu usean tunnin matkan päässä Reinusta ja Maretista, kun taas Malle Kangur asuu tyttärensä Margitin perheen naapurissa ja Margitin poika Johannes on ollut koko elämänsä ajan päivittäin tekemisissä isoäitinsä kanssa siihen asti, kunnes lähti opiskelemaan toiseen kaupunkiin.

Julkisessa historiakulttuurissa kyydityksiä kuvataan esimerkiksi Martti Helden ohjaamassa elokuvassa *Risttuules* (2014) eli *Ristituulessa*. Elokuva kattaa kyyditystilanteen, junamatkan sekä elämän Siperiassa. Henkilöhahmot eivät puhu elokuvassa lainkaan, vaan tarinaa kuljettaa kertoja, naispäähenkilö Erna, joka lukee kirjeitä miehelleen Helgurille. Elokuva alkaa kesäidyllistä, jota Erna kirjeessään muistelee: Erna ja Helgur syövät kesäaamuna aamiaista pienen tyttärensä kanssa, perhe leikkii yhdessä kotipihaan, Erna käy tyttärensä kanssa tervehtimässä suojeluskuntapukuista (*Kaitseliit*) Helgurin tämän työpaikalla. Idyllin särkee kyyditys: yhtäkkiä henkilöhahmot lakkaavat liikkumasta ja kamera kiertelee still-kuvaan pysähtyneiden näyttelijöiden ympärillä. Visuaalisesti elokuva etenee still-kuvien kautta aivan elokuvan viimeiseen kohtaukseen asti, jolloin Erna on jälleen Virossa.²⁸⁷ Still-kuvien käytön liikkuvien ja puhuvien hahmojen sijaan voi tulkita viestivän kyyditysten tuomasta järkytyksestä. Elokuva ja haastattelut kertovat siis samantyylistä kertomusta kyydityksistä. Kyyditystä edeltäneeseen aikaan sijoittuvissa muistoissa elokuvan näyttelijät

²⁸⁵ Ahonen & Kochanowski., 2008, 124, 126, Ahonen et al, 2008.

²⁸⁶ "Maret", s. 1983, haastattelu 9.5.2019.

²⁸⁷ *Risttuules*, 2014.

kuitenkin liikkuvat. Still-kuvien käyttö viestinee siis paitsi järkytyksestä, myös kokemuksesta, että elämä oli pysähdyksissä ja jollain tasolla kuollutta.

Suppeimmat ja laajemmat kyydityskertomukset eroavat toisistaan lähinnä vain laajuudeltaan. Kaikille näille aineistoissani esiintyneille kertomuksille yhteistä on kokemus pelosta: Signen perhe pelkäsi kyyditetyksi tulemista, Lainen isä pelkäsi perheen joutumista teloitettavaksi, itkevä Laine tarrasi isäänsä, kun miehiä oltiin erottamassa perheistään ja Annan äiti pakeni ja piiloutui kuullessaan olevansa seuraavien kyyditettävien listalla. Pelon ohella myös epäinhimillisyyden kokemus on aineistoissa vahvasti läsnä: Laine muistelee miten perheen ei annettu ottaa paljoa ruokaa mukaan, miten hän joutui eroon isästään ja miten junamatkalla lapsia kuoli nälkään ja puutteelliseen hygieniaan, Mallen äiti oltiin aikeissa kyydittää, vaikka tämä oli viimeisillään raskaana ja Annan serkku joutui mukaan, vaikei ollut ollut listalla. Myös *Tuulepealne maa* -sarjan jaksossa epäinhimillisuus korostuu, kun leukemiaan sairastunut, vuodepotilaina oleva isoäiti ei saa jäädä kotiin, vaan hänetkin käsketään mukaan. Talon pihalla tapahtuu kuitenkin välikohtaus, jossa isoäiti tulee ammutuksi.²⁸⁸

3.1.3 Sisar ilmiantajana? Virolaisten osallisuus kyydityksissä

Neuvostoliiton operoimat kyyditykset erosivat saksalaisten tuohon aikaan toteuttamista kyydityksistä siten, että kyyditykset vietiin läpi yhdessä päivässä tai yössä, mikä tarjosi kyydittäjille yllätyksen edun, jonka avulla varmistettiin kyyditysten sujuminen ilman suurta vastarintaa. Näin isojen operaatioiden läpivieminen edellytti yhteistyötä paikallisväestön kanssa.²⁸⁹ Toisin kuin esimerkiksi puolalaisissa kyyditysmuistelussa,²⁹⁰ haastatteleman virolaiset eivät juuri tuo esille paikallisten osallisuutta kyydittämiinsä. Puolalaisten kyyditysmuistoissa kyydittäjiä auttoivat kaunan ajamina paikalliset juutalaiset, valkovenäläiset ja ukrainalaiset.²⁹¹

Ainoa perhe, jonka haastatteluissa tulee ilmi virolaisten yhteistyö neuvostohallinnon kanssa, on Mäen perhe. Muussa haastatteluaineistossani yhteistyö neuvostoviranomaisten kanssa tuli esille korkeintaan vain epäsuorasti: esimerkiksi Kristjan Lõhmus toteaa, että neuvostoaikana ihmiset pelkäsivät ilmiantajia.²⁹² Mäen perheen isoäiti Anna arvelee, että paikalliset antoivat toisiaan joskus ilmi, koska venäläiset eivät olisi voineet tietää, kuka kukin oli. Vastaavasti Annan tytär Tiina kertoo kuullensa kylällä juttuja siitä, että joku hänen isänpuoleisista sukulaisistaan olisi tehnyt yhteistyötä neuvostoviranomaisten kanssa. Hän on kuullut asiasta myös äitinsä serkulta. Annan suku oli vastustanut voimakkaasti Annan avioliittoa Tiinan isän kanssa ja Annan äiti ei ollut tullut toimeen Annan apen kanssa, koska tämän sukua oli pidetty epäsopivana. Tiina ei ole kuitenkaan halunnut alkaa selvittää asiaa tarkemmin, vaan toteaa, että kuollei-

²⁸⁸ *Tuulepealne maa*, 2008, osa 12.

²⁸⁹ Ahonen & Kohanowski., 2008, 123; Davoliütë, 2013, 49.

²⁹⁰ Ahonen & Kohanowski, 2008, 123.

²⁹¹ Ahonen & Kohanowski 2008, 123.

²⁹² "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

den pitäisi saada levätä rauhassa.²⁹³ Omaan sukuun kohdistuneet epäilyt ovat selvästi siinä mielessä epämiellyttävä asia, ettei sitä olla haluttu tutkia, vaikka Tiina kertookin siitä haastattelussa.

Anna kertoo haastattelussaan myös miehestä, joka oli auttanut hänen perhettään ja johon perhe oli luottanut. Lopulta mies lähti perheen piilotteleman entisen poliisin kanssa toiselle paikkakunnalle ja piiloteltu mies katosi matkalla. Annan perhe piti katoamiseen syyllisenä tätä miestä, johon perhe oli luottanut.²⁹⁴ On mahdollista, että tässä piileekin syy siihen, miksi juuri Annan haastattelussa myös virolaiset pettivät toisiansa: Annalla on omakohtainen kokemus siitä, että myös virolainen saattoi antaa toisen virolaisen ilmi neuvostoviranomaisille.

Vaikka muissa haastatteluissa ei puhuta virolaisten tekemistä ilmiannoista ja yhteistyöstä neuvostoviranomaisten kanssa suoraan, petoksen mahdollisuuden tiedostaminen on selvästi ollut olemassa. Tämä käy ilmi siitä, että lasten pelättiin puhuvat kodin ulkopuolella ohi suunsa ja että ne, joiden kotona kerrottiin myös lapsille neuvostovastaisia näkemyksiä, oppivat olemaan tarkkoja siitä, kenelle puhuvat kotona kuulemistaan asioista.

Haastatteluaineistosta poiketen analysoimissani elokuvissa ja televisiosarjassa virolaisten osallisuus kyydityksiin ja muu yhteistyö neuvostovallan kanssa tuodaan kuitenkin hyvin selkeästi esiin. Aihetta käsitellään myös aikakautteen liittyvissä museoissa sekä historianoppikirjoissa. Kyseessä on siis selkeästi ilmiö, jolla on jalansija virolaisessa makrotason historiakulttuurissa. Näin ollen pidän perusteltuna tarkastella myös tätä haastatteluista lähes täysin puuttumaan jäänyttä aihetta ja pohtia sen roolia neuvostoajan kollektiivisessa muistelemisessä. Aiheellista on myös pohtia, miksi virolaisten osuus neuvostovallan harjoittamaan terroriin nousee esille juuri julkisessa historiakulttuurissa, vaikka muisteluaineistossa se ei nouse näkyväksi temaksi.

Seuraavaksi tarkastelenkin tarkemmin sitä, miten virolaisten tekemiä ilmiäntojoja ja muuta yhteistyötä neuvostovallan kanssa kuvataan elokuvissa *Puhdistus*, *Seltsimees laps* ja *Miekkailija* sekä televisiosarjassa *Tuulepealne maa*. Alaluvun lopussa luon silmäyksen myös ilmiäntojoja tehneiden virolaisten käsittelylle Miehitysten ja vapauden museon (Vabamu) näyttelyssä *Vapaudella ei ole rajoja*.

Puhdistus kertoo Aliidesta, joka on rakastunut siskonsa Ingelin mieheen Hansiin. Hans liittyy sodassa Saksan armeijaan ja Saksan vetäytyttyä Virosta hän aikoo liittyä metsäveljiin. Aliide ja Ingel taivuttelevat hänet pysymään kotona ja Aliide suunnittelee Hansille piilopaikan. Sisaruksat kertovat ulkopuolisille Hansin kuolleen. Neuvostoviranomaiset kuitenkin epäilevät sisaruksia, heitä kuulustellaan ja Aliide pakotetaan osallistumaan Ingelin Linda-tyttären kiduttamiseen. Lopulta Aliide näkee selviytymiskeinona avioliiton Martinin, paikallisen kommunistin kanssa. Aliiden avioliitto kääntää kuitenkin paikallisyhteisön Aliidea vastaan. Lapsuudenkodissaan käydessään Aliide kuulee Ingeliltä Hansin sanoneen, että käydessään Aliide jättää taloon petturin hajun.

²⁹³ "Tiina", s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

²⁹⁴ "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

Aliidekin haistaa hajun, sanoo sen olevan Martinin ja ettei se lähde pois.²⁹⁵ Hajun voi nähdä symboloivan kommunistiin liitettyä leimaa: neuvostovallan kanssa toimimisessa on kyse jostain likaisesta ja pinttyvästä, jota ei voi pestä enää pois. Ingel kertoo Aliidelle epäilevänsä tämän vaihtaneen vihollisen puolelle, mutta Aliide kieltää sen. Martin järjestää Aliidelle työn verotarkastajana, mikä saa paikallisyhteisön halveksimaan Aliidea.²⁹⁶ Ingelin epäilyt sekä yhteisön halveksunta kuvaavat sitä, miten viranomaisten kanssa yhteistyön tekeminen ja kommunistin kanssa avioituminen nähdään puolen vaihtamisena, omien pettämisenä, vaikka kyse oli Aliiden yrityksestä tehdä elämästään turvallisempaa ja siedettävämpää.

Aliiden on lisäksi kiellettävä bandiittien eli metsäveljien tukemisesta epäilyt siskonsa ja hyväksyttävä Ingelin ja Lindan kyydittäminen Siperiaan. Ingelin ja Lindan lähettäminen pois voi olla osittain turvallisuuden vahvistamista, mutta kummuta myös siitä, että näiden näkeminen muistuttaa Aliidea hänen valinnoistaan. Toisaalta Aliide myös tietää Ingeliin kohdistuvista epäilyistä ja saattaa tiedostaa näiden joutuvan aikanaan kyyditetyiksi. Aliide vaatii Martinia järjestämään niin, että he pääsevät asumaan siskosten kotitaloon Ingelin ja Lindan jälkeen. Näin Aliide pystyy jatkamaan Hansin piilottelua.²⁹⁷

Päähenkilö Aliide on hahmo, joka avioituu virolaisen kommunistin kanssa, kieltää siskonsa, kiduttaa pakotettuna tämän lasta ja lopulta vielä järjestää näiden kyydityksen Siperiaan. Kaiken takana on Aliiden yksipuolinen rakkaus Hansia kohtaan, mutta elokuva käsittelee myös monipuolisemmin Aliiden tekemiä ratkaisuja, niiden motiiveja ja seurauksia. Ennen Martiniin tutustumista Aliide on joutunut väkivaltaisen kuulustelun kohteeksi kieltäytyttyään kertomasta tietoja Hansista ja väittäen tämän olevan kuollut. Pahoinpitelyn jälkeen Aliide alkaa käydä kommunistien tilaisuuksissa ja hakeutuu siellä Martinin seuraan ja lopulta menee tämän kanssa naimisiin. Avioliitto kommunistin kanssa on siis Aliiden keino yrittää selviytyä ja karistaa itseensä kohdistuneet viranomaisten epäilyt.²⁹⁸

Puhdistuksessa kehyskertomuksena toimii 1990-luvun alkuun, juuri itenäistyneeseen Viroon sijoittuvat tapahtumat. Martin on jo kuollut ja Aliide asuu kotitalossaan yksin. Hän on edelleen yhteisön hyljeksimä: hänellä ei ole ystäviä ja ikkunaankin on käyty maalaamassa sana "tibla", halventava, yleensä venäläisiin liitetty vironkielinen sana, joka suomen kielessä vastaisi "ryssää". Eräänä iltana Aliiden pihalle ilmestyy tyttö, Zara. Vähitellen Aliidelle valkenee, että Zara on Lindan tytär, Ingelin tyttärentytär ja parittajiaan pakeneva prostituoitu. Zaran henkilöllisyyden paljastuminen saa Aliiden muistelemaan menneistä tapahtumista. Aliide piilottaa Zaran Hansin vanhaan piilopaikkaan ja lopulta ampuu tätä etsimään tulleet miehet ja löytää näiden taskuista Zaran passin ja rahaa. Hän antaa ne Zaralle ja neuvoo, miten tämä pääsee Tallinnaan. Mukaan Aliide antaa vielä kirjeen Ingelille vietäväksi.

²⁹⁵ Puhdistus, 2012.

²⁹⁶ Puhdistus, 2012.

²⁹⁷ Puhdistus, 2012.

²⁹⁸ Puhdistus, 2012.

Kehyskertomus viestii menneisyyden piinaavan Aliidea edelleen: Zaran herättämät muistot ovat kivuliaita. Toisaalta kehyskertomus korostaa myös Aliiden kokemusten aiheuttaman trauman syvyyttä: Aliide toistelee Zaralle olevansa hyvä kommunisti ja Zaran huomauttaessa Viron olevan jo vapaa, Aliide sanoo ”niiden” tulevan aina takaisin. Aliiden menneiden ratkaisujen taustalla piilevä pelko näkyy siinä, että hän on edelleen tarrautunut selviytymiskeinokseen näkemäänsä tarinaan siitä, että hän on puolueelle ja aatteelle uskollinen kommunisti. Toisaalta kehyskertomus tuo esille myös niiden näkökulman, jotka eivät selvinneet: Zara, jolle hänen ja Aliiden sukulaisuussuhde on koko ajan selvää, kyselee Aliidelta tämän siskosta eli isoäidistään. Aliiden kertoessa Ingelin varastaneen pellolta, Zara kyseenalaistaa syytöksen oikeudenmukaisuuden toteamalla, että peltohan oli alun perin Ingelin ja Aliiden ja että tuskin Ingel pahuuttaan oli sieltä varastanut, vaan nälkäänsä.²⁹⁹

Kokonaisuudessaan *Puhdistus* siis ymmärtää neuvostovallan kanssa yhteistyötä tehneitä havainnollistamalla, että siihen päätyneet yrittivät pelastaa itsensä ja toimivat jossain määrin pakon edessä, vaikka valintojen taustalla saattoi olla myös kateutta. Puhdistus havainnollistaa myös sitä, miten yhteistyöhön ryhtyneet joutuivat muun yhteisönsä hyljeksimiksi ja halveksimiksi, ja että vallinat olivat traumaattisia myös heille. Aliiden näkökulmasta neuvostoajan alku rakentuu kärsimyksen narratiivissa häneen ja hänen läheisiinsä kohdistuneen vainon, epäilyn, väkivallan ja pakon edessä tehtyjen ratkaisujen kautta. Erityistä symboliikkaa kärsimyksen narratiivin rakentumisessa voidaan nähdä myös kohtauksessa, jossa Aliide pakotetaan kiduttamaan sisarentytärtään Lindaa. Lindan voi tulkita olevan kahdella tavalla symbolinen hahmo: hänet on nimetty Viron kansalliseepoksen päähenkilön, Kalevipojan äidin mukaan ja lisäksi lapsena hän on viaton ja haavoittuvainen. Lindan kiduttamisen voi siis tulkita symboloivan koko Viron kansaa kohtaan tehtyä väkivaltaa neuvostovaltan ja sen kanssa yhteistyöhön ryhtyneiden toimesta. Samalla kärsimyksen narratiiviin kietoutuu petoksen narratiivi. Yhteisön hyljeksimä asenne rakentaa myös vastarinnan narratiivia: paikallisväestön enemmistö ei hyväksynyt neuvostovaltaa ja sen kanssa yhteistyöhön ryhtyneitä halveksitaan.

Virolaisten yhteistyötä neuvostovallan kanssa käsitellään myös televisiosarjassa *Tuulepealne maa* (2008), jossa teemaa lähestytään usean eri henkilöhaahmon ratkaisujen kautta. Yksi yhteistyöhön ryhtyneistä henkilöhaamoista on liikemies Martin Liivet, joka on harjoittanut liiketoimintaa myös Neuvostoliitossa. Sarjassa neuvostovalta henkilöityy neuvostoluutnantti Vorontsoviin, joka alkaa vierailulla Martinin luona yhtä useammin ja useammin. Vorontsov kertoo Martinille Neuvostoliiton aikovan ottaa vallan Virossa ja Martinin tulevan autamaan heitä siinä. Kun Martin kieltäytyy, Vorontsov uhkailee tämän perhettä ja muistuttaa Martinin olevan Neuvostoliitolle liiketoimiinsa liittyvässä kiitollisuudenvelassa. Vorontsov haluaa Martinin värväävän vävyensä Indrekun, mitä Martin lopulta yrittääkin. Kun Martinin yhteistyö Vorontsovin kanssa selviää tämän perheelle, perhe kääntyy häntä vastaan, vaikka Martin yrittää selittää, että ei ollut ymmärtänyt Vorontsovin valtaa ja oli siksi joutunut tilanteeseensa.

²⁹⁹ Puhdistus, 2012.

Lopulta Martin ampuu itsensä. Ennen itsemurhaansa Martin käy katsomassa tyttärenpoikansa Martin leikkejä, vaikka Iivi ei haluaisi isäänsä enää poikansa lähelle kuultuaan tämän tekevän yhteistyötä venäläisten kanssa. Mart leikkiä junilla ja kertoo Martinille tavarajuniensa kuljettavan leipää, suolaa ja ihmisiä. Martin sanoo, että ihmisiä ei kuljeteta tavaravaunuilla.³⁰⁰ Kohtaus sijoittuu aikaan ennen kyydityksiä, mutta viittaa selvästi tuleviin kyydityksiin.

Martinin hahmo rakentaa *Puhdistuksesta* tuttua petturuuden narratiivia. Toisin kuin *Puhdistuksen* Aliide Martin Liivet on ryhtynyt yhteistyöhön Vorontsovin kanssa alun perin ilman painostusta, omaa etuaan tavoitellen. Martin kuitenkin katu ja yrittää päästä Vorontsovin otteesta. Tällöin häntä kiristetään perheensä turvallisuudella. Tilanne ajaa Martinin epätoivoon. Martinin vävy Indrek ja tytär Iivi edustavat kuitenkin petturuuden vastakohtaa: Indrek ei suostu värvättäväksi ja Iivi ei halua enää isäänsä poikansa lähelle. Toisin sanoen he vastustavat ja halveksuva neuvostovallan kanssa tehtävää yhteistyötä ja luovat siten yhteistyöstä kuvaa petturuutena, aivan kuten Puhdistuksessakin yhteisö näki Aliiden petturina. Martinin katumus ja sanat tyttärenpojalleen ilmentävät kuitenkin sitä, että pohjimmiltaan Martin ei vain ollut ymmärtänyt mihin oli sekaantunut.

Haastatteluaineistossa Signe Lõhmus sanoo virolaisten ”lähettäneen” toisiaan Siperiaan henkilökohtaisten syiden, kuten kateuden, katkeruuden ja riitojen vuoksi.³⁰¹ Katkeruudesta tuodaan esimerkki *Tuulepealne maa* -sarjassakin. Roon perheen aikuinen tytär Marju syyttää veljeään Toomasta miehensä kuolemasta ja antaa veljensä ilmi neuvostoliittolaisille rajavartioille Toomaksen pihlotellessa ystäväänsä Indrekua ja tämän perhettä.³⁰²

Toomas ja Indrek joutuvat vankilaan, josta heidät pelastaa heidän vanha koulutoverinsa Anton³⁰³, joka lähti vapaussodan jälkeen vanhempineen Neuvostoliittoon. Ennen Toomaksen ja Indrekun pidätystä Toomas kohtasi sattumalta Antonin kotirannallaan mittaamassa maata muiden neuvostosotilaiden kanssa. Anton kertoi vanhempiansa tulleen teloitetuiksi kansanvihollisina eikä halua kertoa tarkemmin, miten on päätynyt Viroon palvelemaan neuvostoarmeijassa.³⁰⁴ Sarjan viimeisessä jaksossa neuvostojoukkojen perääntyessä saksalaisten tieltä Toomas ja Anton kohtaavat jälleen sattumalta, tällä kertaa metsässä. Toomas ehdottaa, että Anton jäisi Viroon taistelemaan Viron puolesta, mutta Anton sanoo, että hänen täytyy palata takaisin Neuvostoliittoon. Kohtaamisen näkee kauempaa Indrek, joka luulee Antonia Toomasta uhkaavaksi neuvostosotilaaksi ja ampuu tämän. Indrek katu suuresti ymmärtäessään, kuka tämä oli. Antonin taskusta löytyy valokuva tämän lapsista, jolloin Toomas ja Indrek ymmärtävät, että Anton halusi palata lastensa takia takaisin Venäjälle.³⁰⁵

Vankilasta karanneet Toomas ja Indrek liittyvät metsäveljiin. Kaunaa kantava Marju antaa Toomaksen uudelleen ilmi ja perhettä tullaan kyydittämään

³⁰⁰ *Tuulepealne maa*, osat 8, 10 ja 11.

³⁰¹ ”Signe”, s. 1940, haastattelu 12.11.2018.

³⁰² *Tuulepealne maa*, osat 7–12.

³⁰³ *Tuulepealne maa*, osa 11.

³⁰⁴ *Tuulepealne maa*, osa 10.

³⁰⁵ *Tuulepealne maa*, osa 12.

kesäkuussa 1941. Kyydityskohtauksen alussa postinjakaja johdattaa kyydittäjät Roon perheen talon luokse ja kertoo, ettei perheellä ole koiraakaan, jota varoa. Ovelle koputetaan ja Toomaksen isä Joosep avaa oven. Tupaan astuu ensimmäisenä virolainen mies, taiteilija, joka on Toomaksen vaimon Maretin tuttu. Taiteilijan perässä tupaan astuu kaksi neuvostosotilasta sekä postinjakaja. Taiteilijan nähdessään Maret kysyy tältä, mitä tämä tekee paikalla. Mies kääntää katseensa pois ja vetoaa korkeampaan käskyyn viedä ”vihamielinen aines pois koko Virosta” ja sanoo täyttävänsä vain käskyjä. Joosep yrittää puhua postinjakajalle, joka kuitenkin sanoo toimivansa vain käskyjen mukaan ja kääntää katseensa pois. Joosepin vedotessa siihen, että tämäkin on virolainen, postinjakaja kiroaa ja poistuu paikalta. Taiteilija lukee perheelle näiden kyyditysmääräyksen ja toteaa pakkaamiseen olevan aikaa tunti. Joosep kysyy, minne heitä ollaan viemässä. Taiteilija vastaa, että heidät viedään Siperiaan ja kääntää katseensa pois.³⁰⁶

Postinjakajan ja taiteilijan osallistuminen kyyditykseen on asia, joka herättää Maretissa ja Joosepissa epäuskoa ja hämmästyksiä ja rakentaa osaltaan petturuuden narratiivia. Sekä postinjakaja että taiteilija kääntävät kuitenkin ajoittain katseensa pois ja vetoavat toimivansa käskyjen alaisena. Nämä viittaavat siihen, että heidän osuutensa kyyditystilanteessa on heille vaikea, vastenmielinen ja häpeällinen. Toisin kuin Martin Liivetin tapauksessa, postinjakajan ja taiteilijan tilannetta ei kuitenkaan valoteta tarkemmin sen suhteen, miten he ovat tilanteeseen päätyneet. Aiemmin taiteilija on esiintynyt puhumassa neuvostomielisessä vaalitulaisuudessa, joten tämä tuskin on ryhtynyt yhteistyöhön pakotettuna.³⁰⁷ Taiteilija saa jaksossa kuitenkin myös inhimillisiä piirteitä: hän kysyy sotilailta, voiko Joosepin leukemiaa sairastava vaimo Inge jäädä kotiin. Sotilas kieltää ja kuullessaan Ingen olevan vuodepotilas toteaa, että tarvittaessa tämä viedään vaikka vuoteineen.³⁰⁸ Näin luodaan eroa taiteilijan ja neuvostosotilaan välille: sotilas on selvästi kylmempi, epäinhimillisempi ja tiukempi määräysten toteuttamisessa, kun taas virolainen haluaisi tehdä poikkeuksen. Lisäksi sotilaalla näyttää olevan varsinainen valta tilanteessa taiteilijan ollessa vain puhemiehenä.

Kyyditystilanteessa käsitellään myös Marjun valintoja. Marju tulee paikalle Siimun kanssa tupaan seuraamaan tapahtumia. Kun tavarat alkavat olla pakattuina Siim antaa Leili-serkulleen lennokkinsa. Leili kysyy, mikseivät Siim ja Marjukin tule mukaan. Siim kääntyy katsomaan äitiään ja kysyy samaa. Marju käskee pojan olla hiljaa, mutta Joosepkin kysyy Marjulta, mitä tämä on tehnyt ansaitakseen sen, ettei joudu Siperiaan. Kuullessaan äitinsä Ingenkin joutuvan Siperiaan Marju huutaa ja anelee, että tämä saisi jäädä kotiin.³⁰⁹ Marju on tietoisesti toiminut veljeään ja tämän perhettä vastaan, mutta ei ole ymmärtänyt, että samalla rangaistus tulee ulottumaan myös hänen omiin vanhempiinsa.

³⁰⁶ Tuulepealne maa, osat 5–12.

³⁰⁷ Tuulepealne maa, osa 12.

³⁰⁸ Tuulepealne maa, osa 12.

³⁰⁹ Tuulepealne maa, osa 12.

Lopulta Toomas onnistuu pelastamaan perheensä ja piilottaa nämä metsävelien luo.³¹⁰

Samaan aikaan Maretin sisko Adele valvoo ja kuulee ulkona ajavat autot. Adelen puoliso Leo on neuvostovallan myötä ryhtynyt näennäisesti kommunistiksi ja on ehdolla Neuvostoliiton määräämissä vaaleissa. Adele halveksii Leon yhteistyötä neuvostohallinnon kanssa, mutta Leo näkee valintansa selviytymiskeinona ja yrittää toistuvasti kertoa Adelelle, että hänen valintansa suojelee myös Adelea. Kyydityksiä edeltävänä päivänä Leo kertoo lähtevänsä Tallinaan. Adele haluaisi lähteä mukaan tavatakseen vanhempiaan, mutta Leo kieltää ja sanoo, että hänellä voi mennä myöhään.³¹¹ Tämä luo narratiivia kyydityksen ennalta-arvaamattomuudesta: Adele luulee, että kyse on mistä tahansa Tallinnan-matkasta ja haluaisi mukaan kuten aina. Seuraavana aamuna Adele löytää Leon pesemästä käsiään. Leo kieltää kyselemästä ja sanoo tehneensä sen, mitä piti.³¹² Hieman myöhemmin Adele tulee Leon työhuoneeseen, josta löytää tämän juomasta. Adele kertoo kuulleen, että yöllä ”puolet virolaisista” on haettu kyyditettäväksi Siperiaan ja että nämä odottavat parhaillaan sotilaiden vartioimissa vaunuissa rautatieasemalla. Leo selittää, että kaikki autot oli määrätty vietäväksi kunnantalolle, jossa ne otettiin pois ja Leo muiden autonomistajien kanssa odotti yön läpi kunnantalolla. Myöhemmin Adelelle selviää, että Leo oli yksi kyydittäjistä löytäessään kellarista salkun täynnä kyyditettyjen arvoesineitä.³¹³

Tuulepealne maa -sarjan neuvostovallan kanssa yhteistyöhön ryhtyneet virolaiset edustavat erilaisia motiiveja: Martin tekee yhteistyötä kiristettynä, Antonilla on Neuvostoliitossa perhe, Marju antaa veljensä ilmi vihan ja katkeruuden ajamana ja Leo näkee siinä keinon selviytyä ja mahdollisesti saada valtaa. Henkilöhahmot osoittavat kuitenkin myös katumusta: Martin ampuu itsensä, Anton ei halua kertoa Toomakselle, miten on päätynyt neuvostoarmeijaan, postinjakaja ja taiteilija kääntävät katseensa pois ja Leo sortuu juopottelemaan. Myös Leon käsienpesun voi nähdä symbolisesti yrityksenä puhdistautua kyyditykseen osallistumisesta. Tilanteen vaikeutta näille henkilöhahmoille kuvaa myös vetoaminen siihen, että he vain tekevät kuten on käsketty.

Myös tositapahtumiin pohjautuvassa elokuvassa *Miekkailija* (2015) päähenkilö Endel piilottelee äitinsä tyttönimen turvin liikunnanopettajana Haapsalussa neuvostoviranomaisilta 1950-luvun alussa, koska oli mobilisoitu Saksan armeijaan toisen maailmansodan aikana. Koulun rehtori on Endelille kateellinen siitä, että tämä on saanut elää ja opiskella Leningradissa, suurkaupungissa. Kateuden ajamana rehtori pyrkii kaikin tavoin vaikeuttamaan Endelin työnte-koä ja määrää apulaisensa selvittämään arkistoista Endelin taustoja. Lopulta apulainen löytää tiedon Endelin todellisesta sukunimestä sekä tämän saksalaisen sotilaspassin. Tiedot saatuaan rehtori antaa Endelin ilmi. Ennen pidätystään Endel kohtaa rehtorin. Rehtori sanoo tehneensä vain sen, mitä häneltä on odo-

³¹⁰ Tuulepealne maa, osa 12.

³¹¹ Tuulepealne maa, osat 10–12.

³¹² Tuulepealne maa, osa 12.

³¹³ Tuulepealne maa, osa 12.

tettu ja toteaa, että voihan Endel paeta.³¹⁴ Se että rehtori vetoaa tehneensä vain sen, mitä häneltä odotetaan yrittää antaa kuvan, kuin rehtori olisi toiminut pakon edessä. Katsoja on kuitenkin elokuvan aikana seurannut, miten päämäärätietoisesti ja oma-aloitteisesti rehtori on pyrkinyt saamaan käsiinsä tietoa, jolla päästä Endelistä eroon. Rehtorin petturuus kumpuaa omaneduntavoittelusta ja kateudesta.

Elokuvassa *Seltsimees laps* (2018) Leelon perhettä piinaa Leelon isän vanha koulutoveri, joka pidättää 6-vuotiaan Leelon äidin. Äiti on opettaja, jota syytetään neuvostovastaisuudesta: perheen kotoa löytyy pieni Viron sinimustavalkoinen lippu ja äiti on itsenäisen Viron aikana opettanut koulussa oppilailleen Viron kansallislaulun ja ollut mukana isänmaallisessa Kodutütred-järjestössä. Leelon isän koulutoveri yrittää löytää todisteita myös Leelon isää vastaan. Hänen motiivinsa jäävät elokuvassa epäselviksi, mutta hänen hahmonsä havainnollistaa osaltaan sitä, miten vainoaja saattoikin olla tuttu. Myös yllä mainitussa elokuvassa *Miekkailija* Endelin ilmiantaa kateuden ajamana hänen esimiehensä eli tuttu ihminen.

Elokuville ja televisiosarjassa varhainen neuvostoaika rakentuu vahvasti petturuuden narratiivissa: läheiset tai etäisemmätkin tutut ja jopa perheenjäseneet ilmiantavat toisiaan ja tekevät yhteistyötä neuvostovallan kanssa. Petturuuden narratiivia rakentaa osaltaan yhteistyöhön ryhtymisestä seuraava yhteisön paheksunta, halveksunta ja suora petturiksi nimittäminen: minkäänlaista yhteistyötä ei hyväksytä. Ilmiantoihin ja yhteistyöhön johti elokuvien ja televisiosarjan perusteella yritys selviytyä, kateus sekä koston- tai vallanhalu. Kaikissa tapauksissa yhteistyöhön ryhtynyt katu tekoaan ainakin jollain tasolla, mikä osaltaan vahvistaa viestiä siitä, että toiminta neuvostovallan hyväksi oli väärin.

Ilmiantajia käsitellään myös Tallinnassa sijaitsevassa Miehitysten ja vapauden museo Vabamussa. Näyttelyssä *Vabadusel pole piire* (*Vapaudella ei ole rajoja*) ilmiantoja ja muuta yhteistyötä neuvostovallan kanssa tarkastellaan vielä selkeämmin siitä näkökulmasta, että ihmiset tekivät haastavassa tilanteessa erilaisia valintoja:

Katso ylös. Siellä näet kuvan Stalinista, korkealla päidemme yläpuolella kuin jumala. On helppoa ajatella, että kaikki mitä tapahtui, oli hänen syytään. Mutta Stalin ei koskaan käynyt Adaveressä ketään rautoihin panemassa, ei tehnyt valitusta Palamusella naapurin isännästä eikä käynyt Virtsun kirjastossa tarkistamassa, mitä siellä luetaan. Stalin antoi käskyn, turvallisuuspoliisi ja armeija toteuttivat, mutta jossain siellä olivat tavalliset ihmiset kuten sinä ja minä ja olivat siinä mukana. He ilmiantoivat omia kollegoitaan, opiskelukavereitaan, lapsuudenystäviään, jopa setänsä tai tätinsä miehen. Monet tekivät niin pelastaakseen itsensä, sillä jos pistooli on sinun tai läheisesi ohimolla, kenen elämän sinä valitsisit? Mutta moni ilmiantoi toisen ihmisen siksi, että saisi itselleen tämän asunnon tai vaimon tai plussapisteitä urallaan. Annettiin ilmi myös yksikertaisesti huvia ja urheilun vuoksi, koska se oli niin helppoa.³¹⁵

Vabamun audio-opas tuokin siis esille sen, miten valintoja neuvostovallan kanssa yhteistyön tekemisestä tekivät aivan tavalliset ihmiset. Vierailijaa ohjataan myös miettimään asiaa omalta kantiltaan: miten hän olisi valinnut, jos hän-

³¹⁴ Miekkailija, 2015.

³¹⁵ Vabamu, 2018.

tä tai hänen läheisiään olisi uhattu. Tämän näkökulman kautta petturuuden narratiivi kietoutuukin valintojen maailman narratiiviin: neuvostoaajan poliittiset olot pakottivat ihmiset tekemään valintoja, eivätkä ne olleen aina yksinkertaisia. Mukana on myös kärsimyksen ja sorron narratiivi: neuvostoaika oli aika, jolloin et voinut koskaan tietää, kuka oli KGB:n leivissä ja itse saattoi joutua kiristettynä tai uhattuna ilmiantajaksi. Myös syitä, joista ihmiset päätyivät ilmiantajiksi, tuodaan esille. Ajan raakuutta ja arvaamattomuutta viestitään myös toteamalla, että monet tekivät ilmiantoja vain ”koska se oli niin helppoa”, eli huvikseen.

Kokoavasti voidaan todeta, että vaikka virolaisten osuus ilmiantoihin ei juurikaan nouse esille haastatteluaineistossa, on teema kuitenkin erittäin vahvasti esillä analysoiduissa elokuvissa ja televisiosarjassa. Siihen kiinnitetään huomiota myös Vabamun näyttelyssä. Ilmiannot rakentuvat petturuuden, valintojen maailman sekä kärsimyksen ja epäoikeudenmukaisuuden narratiiveissa. Ilmiantajien toimia ja motiiveja avataan, mutta itse tarinassa he eivät saa omalta yhteisöltään ymmärrystä. Voidaan tulkita, että ajallisen etäisyyden kautta ilmiantajia voidaan nykyään jo jossain määrin ymmärtää, vaikka heidän tekojaan ei edelleenkään hyväksyttäisi.

Virolaiset esitetään joka tapauksessa lähinnä apureina ja ilmiantajina venäläisten suorittaessa varsinaiset pidätykset ja kyydittämisen (poikkeuksena elokuva *Seltsimees laps*). Venäläiset esitetään epäinhimillisinä: *Tuulepealne maa* -sarjassa leukemiaa sairastava Inge olisi viety vaikka sänkyineen ja Vorotsov uhkaili Martin Liivetiä ja tekaisi vakoilusyytteet Toomakselle ja Indrekulle. Haastatteluaineiston kyydityskertomuksissa Anna Mägi muistelee venäläisten tekemiä kotietsintöjä ja miten niissä vietiin hänen kultainen kastelahjansa.³¹⁶ Laine Sarapuun mukaan venäläiset kyydittäjät eivät antaneet heidän ottaa kunnolla ruokaa mukaan (kun taas mukana ollut virolainen oli vihjannut Lainen äidille lämpimistä vaatteista).³¹⁷

Se miksi virolaisten osuus ilmiantoihin ei noussut samassa määrin esille haastatteluaineistossa voi johtua useasta syystä. Ensinnäkin virolaisten yhteistyö neuvostovallan kanssa nousi esille vain Mäen perheen haastatteluissa. Näissä se oli relevantti: Anna Mägi oli lapsena nähnyt, miten perhe piilotteli entistä poliisia ja miten tämä oli kadonnut lähdettyään perheen luotettavana pitämän miehen matkaan, ja Tiina Mägi muisteli kuulleensa kotikylällään juttuja sukulaistensa mahdollisesta osallisuudesta yhteistyöhön neuvostovallan kanssa. Virolaisten osuus ilmiantoihin on siis vähintään jollain asteella omakohtainen kokemus ja siten relevantti. Toisekseen haastatteluissa keskityttiin pääasiassa haastateltavien omiin ja heidän sukulaistensa kokemuksiin sen sijaan, että esimerkiksi kyydityksiä tai muuta terroria olisi käsitelty yleisellä tasolla. Jos virolaisten osuutta ei pidetty perheen kokemusten kannalta oleellisena, se ymmärrettävästi ei ehkä tullut edes haastateltavan mieleen haastattelutilanteessa.

Kyyditys muodostuu haastatteluissa käännekohdaksi, joka muutti haastateltavan, hänen vanhempiansa, isovanhempiansa tai isoisovanhempiansa elä-

³¹⁶ ”Anna”, s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

³¹⁷ ”Laine”, s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

män. Tässä alaluvussa 3.1 olen käsitellyt haastatteluaineiston sekä elokuvien ja museonäyttelyn representaatioita kyydityksistä. Kyydityskertomukset muodostuvat vahvasti kärsimyksen narratiivissa: kertomuksissa kyydityksiin liittyy paljon pelkoa, epäinhimillistä kohtelua, epätietoisuutta sekä sattumanvaraisuutta. Verratessani haastatteluaineistoa elokuviin ja museonäyttelyyn havaitsin, että kyydityskertomusten osalta näiden välillä ei ollut havaittavissa mainittavia eroja. Sen sijaan elokuvissa ja museonäyttelyssä virolaisten osuus sekä neuvostovallan terroriin korostuu haastatteluaineistoon verrattuna. Seuraavassa alaluvussa 3.2 käsittelen kyyditysmuistojen jatkumona tarkemmin sitä, millaisena Siperian-vuosia muistellaan tai millaisiksi ne mielletään.

3.2 Lumiset metsät ja nuorten tanssit: muistojen monet Siperiat

Haastatteluaineistossa Siperian-kertomukset tulevat esille luonnollisena jatkumona kyydityskertomuksille. Tämä voi osaltaan selittää sitä, että yksikään haastateltava ei kertonut Siperiasta vastatessaan kysymykseen ”Miten kuvailisit elämäsi neuvostoaikana?” (*”Kuidas kirjeldaksite oma elu nõukogude ajal?”*). Toisaalta myöskään toisen ja kolmannen sukupolven edustajat eivät puhuneet Siperiasta kertoessaan vanhempiensa ja isovanhempiensa elämästä Siperiassa. Vaikuttaakin siltä, että elämä neuvostoaikana nähdään nimenomaan elämänä Neuvosto-Virossa eikä Siperia kuulu siihen. Näin Siperiasta tulee jotain muuta, katkeama, erillinen elämänvaiheensa. Kuten aiemmin esitetystä kartasta käy ilmi, karkotuspaikka tai vankileiri ei välttämättä sijainnut aina maantieteellisessä Siperiassa. Siperia on siis myös mentaalinen tila, joka merkitsee nimenomaan paikkaa, jonne kyyditettiin ja joka on vastakohta Virolle. Haastatteluaineistossa ei esiintynyt mainintoja siitä, että Vieroon palanneet olisivat käyneet entisillä karkotuspaikoillaan muistelemassa niitä jälkikäteen, joten se rakentuu täysin muistelupuheen varaan.

Tässä alaluvussa keskityn siihen, miten aika Siperiassa muistetaan ja millaisia mielikuvia siitä on siirtynyt toiselle ja kolmannelle sukupolvelle.

3.2.1 Kurjuuden ja nuorten Siperia

Junamatkan jälkeen kyyditettyjen matka usein jatkui vielä muilla kulkuvälineillä, kunnes kyyditetyt saapuivat lopulliseen määränpäähänsä. Perillä kyyditetyille tuli määräysten mukaan olla vähintään yksi huone perhettä kohden, mutta usein tämä ei toteutunut käytännössä. Elämän alkua Siperiassa leimasi raskaan työn lisäksi pula ruuasta, rakennusmateriaaleista, lääkkeistä ja terveydenhuollosta sekä vaatteista. Ruoka-annokset jaettiin pääasiassa vain niille, jotka tekivät työtä. Annokset olivat pieniä, mutta kyyditetyillä harvemmin oli varaa ostaa lisää ruokaa ja he pyrkivät mahdollisuuksien mukaan viljelemään itse lisäruokaa.³¹⁸ Olosuhteiden perusteella odotin Siperian-kertomusten rakentu-

³¹⁸ Ahonen & Kohanowski, 2008, 125–126.

van vahvasti kärsimyksen narratiivissa. Aineistosta kävi ilmi, että todellisudessa Siperian muistelu on monipuolisempaa.

Siperian karut olot ovat kuitenkin teema, joka nousee Siperiasta puhuttaessa haastatteluaineistossa esille. Toisen sukupolven Marek Löhmus pohjaa Siperian-kuvauksensa muilta kuulemiinsa kertomuksiin sekä näkemiinsä valokuviin:

Vot se on kamala, miten mielettömän kylmät talvet siellä oli. (...) siellä oli niin kylmä, että periaatteessa talvella lämpötila ei mennyt yli 30 [pakkasasteen], (...) koko ajan oli jotain 30 [astetta pakkasta]. Sibir, Sibir. Ja kaikki [kuvat], mitä olen nähnyt ovat olleet lumisia. En ole nähnyt yhtäkään kuvaa missä... puut lehdessä tai niin. [naurahtaa] Kaikki ovat olleet lumisia kuvia.³¹⁹ Marek.

Mielikuva Siperiasta on välittynyt Marekille siis talvisena, kylmänä ja ankarana. Niin ikään toisen sukupolven Tiina Mägi kertoo haastattelussa kuulleensa tarinan, miten hänen Anna-äitinsä ja isoäitinsä pelasti Siperiassa nälältä ompelukone, jonka isoäiti oli yrittänyt myydä Tallinnassa ostaakseen matkaa varten matkalaukun. Niin Annan kuin tämän äidinkin onni oli, ettei Tallinnasta tuntunut tuolloin mitenkään löytyvän matkalaukkuja ja ompelukone lähti mukaan Siperiaan.³²⁰ Siperiassa syntynyt Rein Sarapuu ei muista itse Siperiasta mitään. Hän on kuitenkin kuullut, että sota-aika Siperiassa oli ollut vaikeaa ja että paikalliset olivat suhtautuneet virolaisiin vihamielisesti.³²¹ Marekin, Tiinan ja Reinun kertomusten perusteella kärsimyksen narratiivi on siirtynyt toiselle sukupolvelle ja muodotuu ankarista olosuhteista, nälästä, köyhyydestä sekä paikallisten vihamielisestä asenteesta varsinkin sota-aikana.

Myös Anna Mägi itse muistelee, että elämä siperialaisessa kolhoosissa oli kurjaa ja aikuisten oli tehtävä paljon töitä saadakseen ruokaa. Anna muistelee myös, että yhdestä hänen kyyditetystä sukulaisperheestään kuoli Siperiassa ainakin yksi. Anna itse matkusti Siperiaan äitinsä kanssa vasta 1950-luvun alussa³²², joten hän ei ollut näkemässä tilannetta sodan aikana tai välittömästi sen jälkeen. Hän kuitenkin kuuli Siperian oloista muilta kyyditetyiltä sukulaisiltaan ja kertoo Siperian köyhyydestä näiden kokemusten kautta:

(...) he olivat kolhoosissa. Kolhoosielämä oli todella kurjaa. Minä en osaa sanoakaan, millainen valuutta oli normipäivä. Ja montako normipäivää ehdit päivässä tehdä. (...) perunoiden korjaaminen, se on yksi normipäivä. Ja jos ehdit tehdä enemmän, niin niitä normipäiviä tulee lisää. Ja sitten annetaan jotain, no, ehkä leipää siitä hyvästä tai jotain sellaista.³²³ Anna

³¹⁹ "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018. "Vot see on jube, kui seal oli tohtu seoksed külmad talved. (...) seal oli nii külmad, et põhimõttes kogu aeg alla üle 30 ei olnudki temperatuur talvel, kogu aeg oli mingi 30 (jotani) Sibir, Sibir. Ja kõik mis ma olen näinud on olnud lumised. Ma ei ole ühtegi näinud pilti- mitte ühtegi pilti pole näinud kus... puud lehtes voi niimoodi. (naurahtaa) Koik on ainult lumised piltid."

³²⁰ "Tiina", s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

³²¹ "Rein", s. 1955, haastattelu 18.3.2019.

³²² Katso alaluku 3.1.1

³²³ "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018. "nemad olid kolhoosis, kolhoosielu oli hästi vilets. Ja ma ei oskagi öelda, mingisugune valuuta oli normipäev. Ja mitu normipäeva sa päevas jõuad teha. (...) Kartuleid nuppida see on üks normipäev. Kui sa jõuad rohkem teha, siis tuleb neid normipäevi juurde. Ja siis antakse mingisugust, no, võib olla pats leiba selle eest voi kuidagi niisugust."

Annan Tallinnasta kyyditetty isosisko kyyditettiin samaan paikkaan heidän tätinsä ja serkkunsa kanssa. Anna kertoo, että hänen siskonsa joutui ensimmäisenä Siperian-syöksynä peltotöiden jälkeen muiden naimattomien nuorten kanssa metsätöihin vielä pohjoisemmaksi vanhempien ihmisten jäädessä kolhoosiin.³²⁴

Siperia rakentuu samassa kärsimyksen narratiivissa myös Vabamun näytellyssä *Vabadusel ei ole piire (Vapaudella ei ole rajoja)*. Näyttelyn mukaan elämää Siperiassa luonnehtivat nälkä, raskas työ, kylmä ilmasto ja vieras ympäristö. Erään perheen kerrotaan pelastuneen nälältä, kun perheen äiti osasi ommella ruokaa vastaan mekkoja paremmassa asemassa olleille naisille – äiti itse tosin kuoli, koska antoi saamansa ruuan lapsilleen. Toisaalta vastapainona kerrotaan myös Siperiassa kohdatusta solidaarisuudesta:

Karkotettu muistelee: ”Paikalliset olivat meitä kohtaan äärimmäisen sydämellisiä ja ystävällisiä. Talon kaunein huone annettiin meidän käyttöömme. Huoneessa oli sänky, jossa saimme nukkua, ja siinä oli kaunis peite ja pehmeät tyynyt. En ole täällä Virossa tavannut ainuttakaan niin myötätuntoista ja avuliasta ihmistä kuin paikalliset Siperian venäläiset. He jakoivat kanssasi hyvillä mielin, vaikka viimeisen ruokapalansensa.”³²⁵

Kärsimyksen narratiivi Siperiasta rakentuu näytellyssä samoista elementeistä kuin haastatteluaineistossakin: raskas työ, nälkä ja kylmyys tekivät elämästä Siperiassa raskasta.

Anna näkee Siperian-ajassaan kuitenkin myös jotain positiivista: Siperiassa ollessaan hän oppi puhumaan venäjää ja tutustui eri kansallisuuksiin ja oppi, että myös venäläisten kanssa tuli hyvin toimeen, kunhan käyttäytyi itsekkin hyvin. Siperia oli hänelle myös oppimiskokemus.³²⁶ Vaikka Anna kuvaa myös Siperian karuja olosuhteita, nälkää ja sukulaistensa kärsimyksiä, nostaa hän haastattelussa esille myös positiivisina pitämiään asioita elämästään Siperiassa.

Siperiaan lapsena kyyditetty Laine Sarapuu muistelee, että sota-aikana Siperiassa nähtiin nälkää ja he elivät ajoittain pääasiassa marjoilla ja marjateellä ja hänen siskonsa sai kaksi vuotta vankeutta varastettuaan viljaa. Lisäksi paikallisten suhtautuminen heitä kohtaan oli aluksi vihamielistä, koska heitä pidettiin vihollisina ja fasisteina. Ajan myötä elämä alkoi kuitenkin helpottua ja mennä eteenpäin. Laine kertoo myös nuorten tansseista.³²⁷ Laine varttui Siperiassa aikuiseksi ja meni siellä naimisiin virolaisen miehen kanssa. Mies oli kylässä arvostettu työmies ja rakensi heille oman talon ja laittoi pihan kauniiksi. Heidän ensimmäinen lapsensa Rein syntyi Siperiassa, ja Laineen mukaan elämä Siperiassa oli lopulta jo normaalia, mutta he ikävöivät Viroon.³²⁸

Nuorten ilonpidosta Siperiassa kertoo myös toisen sukupolven Marek Lohmus, jonka edesmennyt isä oli kyyditetty nuorena Siperiaan. Aikuisiällä Marek sai puhelinsoiton iäkkäältä naiselta, joka oli kuullut hänestä ilmeisesti Marekin tädin kautta. Nainen kertoi tunteneensa Marekin isän Siperiassa ja

³²⁴ ”Anna”, s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

³²⁵ Vabamu, audio.

³²⁶ ”Anna”, s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

³²⁷ ”Laine”, s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

³²⁸ ”Laine”, s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

pyysi miestä kotiinsa tekemään remonttitöitä. Marek suostui ja perillä hän kuuli Siperian-vuosista asioita, joita ei ollut ennen kuullut:

(...) ja sitten hän tietenkin leipoi kakun ja sitten kakkupöydässä hän puhui koko illan (...) Siperian-elämästä. (...) kävin siellä jotain kolme kertaa myöhemmin ja hän pyysi minua tekemään vielä lisää töitä ja hän näytti minulle mielettömät albumit kuvia ja mä en ollut koskaan eläissäni nähnyt niitä kuvia Siperiasta ja minun isä ja kaikki siellä... ja sitten mä muistan sen lauseen, että 'luuletko että meillä oli siellä kamalan kurjaa, vai? (...) Me juhlittiin siellä! Tule, mä näytän sulle kuvia. Me tanssimme, sinun isäsi oli niin hauska mies! Mutta sinun setäsi, siinä oli varsinainen kiukkupussi' [nauraa] (...) Hän näytti minulle kaikkea, että miten he rakensivat itselleen sen kylän ja sen neuvoston päärakennuksen, itse tekivät mielettömästi siellä Siperiassa. Ja 'meillä oli niin hauskaa, sinun isäsi vitsaili koko ajan ja me, meillä oli niin hauskaa. Meillä ei ollut yhtään kurjaa. Luuletko sinä, että me itkimme koko ajan siellä? Ei ei ollut [kurjaa]!' ³²⁹ Marek, 1963

Marekin tapaama vanhus selvästi tiedosti, että hänen tarinansa Siperiasta on ristiriidassa vallitsevan tarinan kanssa, koska hänen lähtökohtansa oli, että Marek on kuullut vain kurjuudesta ja hän haluaa muuttaa tätä kuvaa kertomalla oman kokemuksensa Siperiasta ja Marekin isästä. Marek pitää naisen tarinoita kiinnostavina ja harmittelee, ettei käynyt tämän luona useammin, vaikka muutamana kerran ensimmäisen vierailun jälkeen vielä palasikin tämän luokse. Kysyessäni Marekilta onko hän kertonut kuulemastaan omille lapsilleen, Marek vastasi myöntävästi.³³⁰ Hänen poikansa Kristjan ei kuitenkaan maininnut tätä vallitsevasta kertomuksesta poikkeavaa muistitietoa omassa haastattelussaan sanallakaan. Sen sijaan Kristjan kertoo isotädistään, Marekin isän siskosta, joka Kristjanin mukaan on sanonut, ettei elämä Siperiassa ollut hänen elämänsä vaan jotain muuta.³³¹ Vanhan naisen Marekille kertomat iloiset Siperianmuistot eivät sovi Siperiasta vallitsevaan kärsimyksen narratiiviin. Marek ja Kristjan edustavat erilaisia tapoja suhtautua näihin vallitsevista narratiivista poikkeaviin muistoihin: Marek liittää ne osaksi omaa kollektiivisesta omaksuttua muistiaan, kun taas Kristjan ei omaksu niitä osaksi omaansa.

Haastatteluaineistossani varsinkin juuri Lõhmuksen perhe ilmentääkin isovanhempien ja lastenlasten kertomusten yhteyttä, jota käsittelin luvussa 2. Marekin poika Kristjan on kuullut neuvostoajasta ja Siperiasta niin Signeltä, isotädiltään kuin myös isältään, mutta omassa kertomuksessaan hän sivuuttaa isänsä hänelle kertoman vaihtoehdoisen Siperian-kertomuksen täysin ja viittaa isoäitiinsä ja isotätiinsä.³³²

³²⁹ "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018. "ja siis muidugi ta küpsetas koogi ja siis koogilauas terve õhtu ta rääkis (...) Siberi elust rääkis. (...) ma käisin seal mingi kolm korda pärast ja ta palus veel rohkem tööd teha ja tema näitas mulle tohutud albumid pilte ja mina ei olnud elus näinud neid pilte Siberist ja minu isa ja kõik seal peal ja siis... ja siis... ja siis ma mäletan see lause, et 'mis sina arvad, meil oli seal kole kurb või? (...) Meil käis seal pidu! Tule ma näitan sulle pilte. Me tantsime, sinu isa oli nii lõbus mees! Aga sinu onu, siin oli üks tigiduse hunnik.' (nauraa) (...) Ta näitas mulle koike et kus nad ehtasid omale selle küla ja selle nõukogu selle peohoone tohtu Siberis seal ise teinud ja 'meil oli nii lõbus, sinu isa tegi meile nalja kogu aeg ja me, meil oli nii lõbus. Meil ei olnud üldse kurb. Mis sa arvad et me kogu aeg nutsime seal? Ei ei olnud!'"

³³⁰ "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

³³¹ "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

³³² "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

Se että Anna, Laine ja Marek kertovat Siperiasta myös iloisia asioita, ei tarkoita, että he vähättelisivät Siperiassa nähtyä kurjuutta ja ankaria olosuhteita. Sen sijaan heidän kertomuksensa kertovat siitä, että Siperiaa voi muistella niin kärsimyksen kuin myös selviytymisen/sopeutumisen narratiivissa. Kärsimyksen narratiivi kertoo kurjuudesta, nälästä, kylmästä, ankarista olosuhteista, kovasta ruumiillisesta työstä, kuolemasta ja paikallisten alkuun vihamielisistä asenteista. Selviytymisen/sopeutumisen narratiivi puolestaan kertoo siitä, miten vaikeidenkin olosuhteiden keskellä sopeuduttiin, elettiin arkea, rakastuttiin, perustettiin perheitä, vietettiin aikaa ystävien kanssa. Toisaalta Marekin kertomus kertoo myös siitä, miten kaikki eivät sopeutuneet, kun Marek kertoo vanhan naisen luonnehdinnan Marekin sedästä.

Aiemmassa tutkimuksessa esimerkiksi Ahonen & Kohanowski (2008) ovat kirjoittaneet Siperiaan sopeutumisesta. Kyyditetyistä varsinkin entisen eliitin perheenjäsenille ja toimistotyöntekijöille muutokseen toi oman lisänsä heidän tottumattomuutensa fyysisesti raskaaseen työhön ja vaikeisiin elinolosuhteisiin.³³³ Haastatteluaineistossa Laine Sarapuu muistelee, miten hänen äitinsä, hieno kaupunkilaisrouva, ryhtyi fyysiseen työhön ja sopeutui. Laine muistelee kuitenkin, että osa kaupunkilaisrouvista masentui eikä suostunut uskomaan, että heidän elämänsä oli muuttunut.³³⁴ Vähitellen sopeutumista alkoi kuitenkin tapahtua ja kyyditetyt oppivat paikallisilta, miten selviytyä: miten vältellä raskaita töitä, miten kiertää määräyksiä ja miten saada suurempia ruoka-annoksia. Myös henkilökohtaiset suhteet paikallisiin saattoivat auttaa sopeutumisessa ja selviytymisessä, mutta osa kyyditetyistä tukeutui vahvasti omaan etniseen ryhmäänsä. Toisaalta entisen eliitin ja älymystön etuna muihin kyyditettyihin nähden oli, että he olivat usein psyykkisesti joustavampia ja mukautuvampia ja lisäksi he olivat muita useammin venäjänkielentaitoisia. Toisaalta näiden joukossa esiintyi myös haluttomuutta sopeutua ja esimerkiksi viljellä kasvimaata, koska he uskoivat pääsevänsä pian takaisin kotiin. Käsityölläiset puolestaan löysivät muita helpommin taitojaan vastaavaa työtä.³³⁵

Sopeutumisen narratiivi ei rajoitu vain haastatteluaineistoon, vaan se on havaittavissa kärsimyksen narratiivin ohella myös elokuvassa *Risttuules*. Elokuvasa päähenkilö Erna kertoo elämän helpottuneen ja oppineensa pärjäämään Siperian olosuhteissa. Hän on myös onnistunut ostamaan itselleen lehmän. Kun Erna saa luvan palata Viroon, hän kertoo ennen lähtöään, miten ihmiset ovat kotiutuneet Siperiaan, eivätkä kaikki kyyditetyt edes halua palata, vaan jäävät uuteen yhteisöön Siperiaan.³³⁶

Elokuvasa myös kärsimyksen narratiivi on kuitenkin vahvasti läsnä. Siperian kovat olot ja nälkä tulevat esille: aikuiset saavat työstään palkaksi 200 grammaa leipää päivässä ja annoksesta on riitettävä myös lapsille. Kirjeessään Helgurille Erna kertoo kysyneensä, mitä tytär haluaisi syntymäpäivälahjaksi. Tytär oli vastanut toivovansa leipää. Kun Erna oli kysynyt, mitä tämä toivoisi, jos ruokaa olisi kylliksi muutenkin, tytär oli alkanut itkeä. Olojen kovuutta ja

³³³ Ahonen & Kohanowski, 2008, 125.

³³⁴ "Laine", s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

³³⁵ Ahonen & Kohanowski, 2008, 125–126.

³³⁶ *Risttuules*, 2014.

lohduttomuutta kuvaa myös se, että Ernán tytär on ollut kyydityksestä asti sairas ja kuolee ensimmäisen talven aikana.³³⁷ Kärsimyksen narratiivia luodaan myös tehokeinoin: kuten alaluvussa 3.1.2 tuli ilmi, elokuvassa *Risttuules* käytetään kyydityksistä Viroon paluuseen asti still-kuvia. Ainoana poikkeuksena ovat Viroon sijoittuvat muistot, joita kuvattaessa henkilöt liikkuvat.³³⁸ Kyseessä on selkeästi tehokeino, jonka käyttö on mahdollista tulkita siten, että still-kuvilla luodaan selkeää eroa elämään Virossa: elämä Siperiassa on pysähtynyttä, kuollutta, epätodellista. Myös haastatteluaineistossa nousi vastaavanlainen kokemus: kyydityksiin päättyi normaali lapsuus ja osa kokee, ettei elämä Siperiassa ollut edes heidän omaa elämäänsä, vaan jotain irrallista, joka ei kuulu omaan elämäntarinaankaan mitenkään.³³⁹

Sopeutumisen narratiivi esiintyy myös Miehistysten ja vapauden museo Vabamun näyttelyssä *Vabadusel ei ole piire (Vapaudella ei ole rajoja)*. Joidenkin kerrotaan myös lopulta kotiutuneen Siperiaan niin hyvin, että kaikki eivät halunneetkaan enää palata Viroon, kun siihen lopulta olisi annettu mahdollisuus.³⁴⁰ Näin oppaan tekstissä tuodaan esille myös inhimillisempää ja myönteisempää puolta Siperian-elämästä: Siperiassa kohdattiin myös ystävällisyyttä ja Siperiasta saattoi tulla uusi koti Niin karkotusmatkan kuin perillä odottaneiden olosuhteiden epäinhimillisyydestä ja epäoikeudenmukaisuudesta esimerkiksi karkotusperusteiden kautta rakennetaan kuvaa kärsimyksestä. Kyyditettyjen elämää tuodaan konkreettiseksi niin Vabamussa kuin myös *Minu vaba riik* -näyttelyssä myös näyttelyesineiden kuten lauluvihkojen, kirjeiden, vaatteiden, pelien sekä leirillä sallittujen ja kiellettyjen esineiden avulla.³⁴¹

Näyttelyssä sopeutumisen voi nähdä myös eräänlaisena vastarintana, kieläytymisenä masentumasta. Vabamussa näyttely alkoi kyydityksistä ja kertoi myös elämästä Siperiassa. Tässä yhteydessä kerrotaan omanlaisestaan vastarinnasta, jota karkotetut virolaiset osoittivat:

Hallinto halusi murtaa ihmisten elämäntahdon, mutta se ei onnistunut. Ihmiset tekivät kaikkensa ja käyttivät kaiken käsiin osuvan, jotta elämä edes hieman muistuttaisi normaalia. Olet kenties jo huomannut katossa roikkuvat käsityöesineet - ne on valmistettu Siperian vankileireillä. Itse nikkaroituihin esineisiin on pantu koko jäljellä oleva toivo.³⁴²

Iltaisin virolaiset kokoontuivat usein jonkun perheen luona, puhuttiin päivän töistä, kirottiin sen sekasortoisuutta, muisteltiin elämää Virossa ja sukulaisia, sepitettiin lauluja ja laulettiin. Laulut kertoivat kotimaan kaipuusta tai pilkkasivat neuvostohallintoa. Eräs vanki muistaa, että virolaisten keskinäiset kokoontumiset tekivät ihmiset

³³⁷ *Risttuules*, 2014.

³³⁸ *Risttuules*, 2014.

³³⁹ Esimerkiksi "Laine", s. 1931, haastattelu 30.3.2019; "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

³⁴⁰ Vabamu, audio.

³⁴¹ *Minu vaba riik*, 27.2.2018, Vabamu, 11.-13.11.2018.

³⁴² Vabamu, audio, "Võim tahtis murda inimeste tahte elada, ent see ei õnnestunud. Inimesed tegid kõik, mis võimalik, et püüda käepäraste vahenditega üles ehitada midagi, mis kasvõi natuke meenuks normaalsel elu. Võib-olla oled juba märganud laes rippuvaid käsitööesemeid – need on Siberi vangilaagrites tehtud: isemeisterdatud märgid, kuhu olid pandud kogu allesolev lootus."

vahvemmiksi, antoivat voimaa ja toivat toivoa elämään. 'Kotiin tullessa äidin kasvot loistivat ja hän oli aina hyvällä tuulella', hän kertoo.³⁴³

Karkotettujen vastarinta oli rauhanomaista ja koostui omasta virolaisyhteisöstä ja sen kulttuurista kiinni pitämisestä sekä luotetussa seurassa olosuhteiden ja järjestelmän kritisoinnista.

Vaikka kyydityksissä ja Siperiaan joutumisessa on kyse traumaattisista tapahtumista, osoittavat haastatteluaineisto, elokuva *Risttuules* (2014) sekä Vabamun näyttely, että Siperiaa käsitellään ja muistellaan sekä kärsimyksen että sopeutumisen narratiiveissa. Haastatteluaineistosta kävi kuitenkin ilmi myös se, että yksilötasolla narratiivien omaksumisessa voidaan olla valikoivia ja korostaa nimenomaan kärsimyksen narratiivia. Seuraavaksi tarkastelen paluuta Siperiasta sekä sitä, miten Siperian-menneisyyden neuvostoaikana muistetaan suhtautun.

3.2.2 Paluu karkotuksesta ja suhtautuminen Siperian-menneisyyden neuvostoaikana

Stalinin kuoltua vuonna 1953 toi mukanaan päätöksen kyyditettyjen armahduksesta. Käytännössä armahdukset tapahtuivat porrastetusti vuosina 1954–1956.³⁴⁴ Haastatteluaineistossa varsinaista paluumatkaa Siperiasta kuvataan vain kahdessa kertomuksessa. Nämä Laine Sarapuun ja Marek Lõhmuksen kertomukset eivät kuitenkaan kerro "tavallisesta" junamatkasta, vaan ovat kertomuksia siitä, miten Siperiasta karattiin takaisin Viroon.

Laine Sarapuu kertoo, että vuonna 1947 Neuvostoliitossa julistettiin, että alaikäisten kyydittäminen oli ollut virhe ja että nämä saisivat palata Siperiasta takaisin kotiin. Siperialaiseen kylään, jossa Laine äitinsä ja isosiskonsa kanssa asui, saapui Viroota mies, joka oli tullut hakemaan kylän virolaisia lapsia takaisin kotiin. Laineen äidin ei kuitenkaan annettu lähettää molempia tyttäriä takaisin, koska hänen pelättiin karkaavan lastensa perässä. Niinpä äiti lähetti Viroon Laineen siskon, koska tämä vanhempana joutui tekemään raskasta työtä ja oli siksi vaikeamassa asemassa kuin Laine. Seuraavana vuonna Laine päätti kuitenkin karata Viroon omin avuin. Häntä auttoi juonessa koulun saksan kielen opettaja, joka merkitsi hänelle sairauspoissaoloja niin kauan, että tyttöä ei osattu alkaa heti etsiä ja hän sai etumatkaa. Laine sai pakoan varten myös muuta apua: kylän virolaiset keräsivät hänelle rahaa junalippuun ja eräs puolalainen karkotettu antoi Lainelle takkinsa. Viroon päästyään Laine meni asumaan äitinsä ystävien luokse. Nämä laittoivat hänet kouluun ja alkoivat Laineen sanojen mukaan "kasvattaa hänestä ihmistä" ("*hakkasid minust inimest tegema*"), eli hänelle alettiin opettaa käytöstapoja ja laitettiin kouluun viidennelle luokalle,

³⁴³ Vabamu, audio, „*Õhtuti kogunesid eestlased sageli mõnda perre kokku, kus üheskoos räägiti päevatööst ja kiruti selle korraldamatust, meenutati Eesti elu, sugulasi, tehti laule ja lauldi neid ühiselt. Laulutekstid olid tehtud kodumaagatsusest või pilasid nõukogude valitsust. Üks inimene mäletab, et eestlaste omavahelised kooskäimised muutsid inimesi tugevamaks, andsid neile jõudu ja lootust edasi elamiseks. "Kuju tulles ema nägu alati säras ja tema tuju oli hea," ütleb ta.*”

³⁴⁴ Zetterberg, 2007, 678-678.

vaikka hän oli tuolloin jo 17-vuotias. Pian tuli kuitenkin uusi asetus, jossa edellinen kumottiin ja Siperiasta takaisin päästetyt tuli lähettää Siperiaan takaisin. Laineen sisko oli ehtinyt vaihtaa avioliiton kautta sukunimensä ja pelastui, mutta Laine tultiin hakemaan kesken koulupäivän ja kuljetettiin useiden vankiloitten kautta takaisin äitinsä luokse.³⁴⁵ Lainen kertomus kertoo siitä, miten kyläläiset opettajaa myöten auttoivat hänet pakomatulle. Lisäksi se luo kuvaa Siperian ja Viron erilaisuudesta: Viroon palattuaan Laine joutui koulussa käymään alempia luokkia uudelleen ja hänelle katsottiin tarpeelliseksi opettaa myös käytöstapoja. Näin syntyy kuva Virosta sivistyneempänä ja hienostuneempana paikkana.

Myös Marek Löhmuksen isä oli karannut Siperiasta. Marek kertoo, että Stalinin kuoltua Siperiaan viedyt vapautettiin, mutta kaikkia ei päästetty heti lähtemään. Niinpä Marekin isä ja tämän veli karkasivat ja seikkailivat rautateitse takaisin Viroon. Veljekset piileskelivät varmuuden varalta vielä jonkin aikaa, ja Marek tietää talon, jossa he piileskelivät.³⁴⁶

Haastatteluhetkellä elämä Siperiassa ei vaikuttanut olevan haastateltaville erityinen kipupiste, vaikkakin Laine Sarapuu totesi, että hänen mielestään Siperia vei hänen elämästään liian monta vuotta ja että hänen täytyi viettää ”elämän kaunein aika” eli nuoruus Siperiassa. Haastatteluista käy kuitenkin ilmi, että suhtautuminen Siperian-kokemuksiin vaihteli neuvostoaikana perheestä toiseen aivan kuten puhumisen ja muistelemisen vapaus yleisemminkin tuona aikana. Erilaisista tavoista suhtautua Siperian-vuosiin edustavat Marek Löhmuksen (s. 1963) ja Rein Sarapuun (s. 1955) kertomukset.

Marekin isä kuoli hänen ollessaan lapsi, mutta jossain vaiheessa Marek sai tietää, että hänen isänsä oli kyyditetty nuorena perheensä kanssa Siperiaan. Marekille kuitenkin opetettiin jo lapsena, että isän Siperian-menneisyydestä ei saa puhua.³⁴⁷ Sitä vastoin Siperiassa syntynyt Rein Sarapuu oppi vanhemmiltaan perheen palattua Viroon, ettei Siperian-menneisyyttä tule hävetä tai peitellä. Hänen ollessaan lapsi ei hänen kanssaan suoraan muisteltu elämää Siperiassa, vaan Siperian-tarinat olivat aikuisten keskenään puhumia asioita. Aluksi aikuiset puhuivat Reinun ollessa kuulolla Siperiasta venäjäksi, mutta pojan alettua ymmärtää kieltä, hän kuunteli sivusta, kun vanhemmat puhuivat esimerkiksi Siperian-tuttujensa kanssa elämästä Siperiassa. Rein kertoo, että hänen isällään oli työtoveri, joka oli niin ikään ollut Siperiassa, mutta yritti kaikin tavoin salata sen. Rein muistaa vanhempiansa suhtautuneen tähän kielteisesti ja olleen sitä mieltä, ettei Siperian-vuosia tarvitse yrittää salata ja hävetä.³⁴⁸

Siperian-menneisyyteen on siis suhtauduttu sieltä palanneiden ja näiden perheenjäsenten ja läheisten kesken eri tavoin: jotkut pyrkivät salaamaan Siperian-kokemuksensa, kun taas jotkut olivat siitä avoimia. Erilaiset menettelytavat ovat ymmärrettäviä, koska paluu ei sujunut aina ongelmitta – olivathan palanneet neuvostovallan silmissä epäilyttäviä ja kertaalleen tuomittuja. Joka ystävät, sukulaiset ja perheenjäsenet saattoivat pelätä mitä hankaluuksia palanneet saat-

³⁴⁵ ”Laine”, s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

³⁴⁶ ”Marek”, s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

³⁴⁷ ”Marek”, s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

³⁴⁸ ”Rein”, s. 1955, haastattelu 18.3.2019.

taisivat aiheuttaa, eivätkä halunneet kuulla heidän kokemuksistaan.³⁴⁹ Myöskään paikallisyhteisö ei ollut osannut odottaa kyyditettyjen enää palaavan ja esimerkiksi kyyditettyjen omaisuutta oli jaettu eteenpäin.

Anna Mägi palasi Siperiasta Viroon äitinsä kanssa ja ensi alkuun he asuivat Annan tädin luona. Äiti sai töitä yövalvojana ja lopulta kokkina, mutta Anna toteaa, että hänen äitiinsä suhtauduttiin alentuvasti, tämä oli ”Venäjältä tullut”. Anna itse jatkoi koulua.³⁵⁰ Laine Sarapuu opiskeli Viroon palattuaan itselleen ammatin ja hänen miehensäkin onnistui integroitumaan takaisin Viroon.³⁵¹

Haastattelujen sekä elokuvan perusteella Siperian karkotusta käsittelevät muistot ja muut representaatiot rakentuvat kärsimyksen, sopeutumisen sekä vastarinnan narratiiveissa. Lisäksi haastatteluaineistosta käy ilmi, että Siperiasta palanneilla on ollut erilaisia kokemuksia siinä, miten he ovat sopeutuneet takaisin Viroon ja ovatko he päätyneet vaikenemaan vai puhumaan Siperian ajastaan.

Seuraavassa alaluvussa analysoin kyyditysten ja Siperian-vuosien mikro-tason vaikutuksia. Haastatteluaineistosta kävi ilmi, että vaikutukset kohdistuivat ennen kaikkea ihmissuhteisiin, omaisuuteen sekä yhteiskunnalliseen asemaan ja sen suomiin mahdollisuuksiin.

3.3 Rikotut perheet, menetetyt kodit ja särkyneet haaveet – kyyditysten ja Siperian-vuosien seuraukset

Kyyditykset ja Siperiassa vietetty aika vaikuttivat luonnollisesti suuresti niin kyyditettyjen kuin heidän läheistensäkin elämään. Aineistossa kyyditysten ja Siperian-vuosien seuraukset rakentuvat ennen kaikkea menetyksen ja kärsimyksen ympärille. Seuraavaksi avaan tarkemmin, millaisia menetyksiä haastatteluissa nousee esille ja miten muut aineistotyypit suhteutuvat haastatteluissa muodostuvaan menetyksen ja kärsimyksen narratiiviin.

Keskeisimmät menetyksen kohteet liittyivät ihmissuhteisiin, omaisuuteen sekä kokemukseen tulevaisuuden tai/ja sosiaalisen aseman menettämisestä. Nämä ovat myös teemoja, joiden kautta haastateltavat etsivät syitä kyydityksille ja pidätyksille: haastateltavat eivät lähestyneet kyydityksiä suoraan ideologisesta näkökulmasta, vaan nimesivät syiksi omaisuuden tai/ja aseman. Epäsuorasti kyse on ideologisista syistä: varakkaat ja yhteiskunnan eliitti olivat neuvostovallan silmissä omistavaa luokkaa ja siten ideologian mukaan likvidoitava. Muistojen tasolla syitä etsitään kuitenkin konkreettisista asioista.

³⁴⁹ Appelbaum, 2003, 518.

³⁵⁰ ”Anna”, s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

³⁵¹ ”Laine”, s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

3.3.1 Ihmissuhteet

Inhimillisestä näkökulmasta katsottuna todennäköisesti vaikuttavin kyyditysten seuraus oli niiden vaikutus ihmissuhteisiin. Kristjan Lõhmus kertoo kuulleensa, että suurin osa kyyditetyistä ei selvinnyt enää koskaan takaisin Viroon.³⁵² Näin todellisuudessa olikin: kun Virosta oli kyydityksissä viety Siperiaan (tai ”Siperiaan”) yhteensä noin 31 000 ihmistä, heistä palasi takaisin enää vain noin 17 500 ihmistä.³⁵³ Toisinaan kävi myös niin, että vaikka kyyditetty palasikin, hän ei ollut enää henkisesti sama ihminen kuin ennen kyyditetyksi joutumista: Kristjan ja hänen isänsä Marek kertovat Marekin sedästä, joka masentui Siperiassa niin pahoin, ettei hänen kanssaan pystytty kunnolliseen vuorovaikutukseen enää Viroon-paluun jälkeen.³⁵⁴

Siperia erotti ihmisiä toisistaan vaikeivat perheenjäsenet olisikaan kuolleet: Kangurin perheessä isoäiti Malle kertoo, miten hänen Siperiaan kyyditetty isovanhempansa ”eivät enää löytäneet toisiaan” (*”nad nagu ei leidnud enam teineteist ülesse”*) samalla tavalla kuin ennen. Molemmat palasivat kyllä hengissä takaisin Viroon, mutta Mallen isoäiti oli sairas ja joutui asumaan tyttärensä luona Tallinnassa, kun taas isoisä ei saanut lupaa asua kaupungissa. Erossa vietetyt Siperian-vuodet sekä erillään asuminen vielä Virossakin vaurioittivat näiden parisuhteen lopullisesti.³⁵⁵ *Risttuules*-elokuvan Ernan viimeisessä kirjeessä hän ei vielä tiedä miehensä kuolleen, mutta arvelee, että he molemmat ovat muuttuneet jo niin paljon, että eivät varmaankaan tunnista toisiaan. Hän toteaa, ettei aio enää etsiä miestänsä, vaikka tuleekin aina rakastamaan tätä.³⁵⁶ Vankileireillä ja/tai karkotuksessa vietetyt vuodet olivat usein vieraannuttaneet niin puolisoita kuin esimerkiksi vanhempia ja lapsiakin toisistaan ja ennen niin läheiset ihmiset tuntuivatkin vierailta. Lisäksi jälleennäkemistä ja yhteisen elämän jatkamista varjostivat usein kokemusten aiheuttama emotionaalinen ja psyykinen trauma.³⁵⁷

Kyyditykset muuttivat myös Viroon jääneiden ihmissuhteita: 1930 syntynyt Greta Tamm toteaa haastattelussa, että hänen lapsuutensa päättyi kyydityksiin. Greta vanhempineen säästyivät kyydityksiltä, mutta hänen isänsä veljet perheineen kyyditettiin ja Greta menetti ystävänsä.³⁵⁸ Miehistysten ja vapauden museon Vabamun ääniopas toteaa, että vuoden 1949 kyyditys tapahtui talvilomalla ja kun lapset palasivat loman jälkeen kouluun, oli monta pulpettia tyhjänä.³⁵⁹ Viron neuvostoajan muisteluäitöskirjassaan tutkinut Inge Melchior on todennut, että tämän näkeminen sai monet tuon ajan lapset pelkäämään ja herätti joissain halun olla esimerkiksi liittymättä Komsomoliin: neuvostojärjestelmä oli vienyt heidän sukulaisensa ja ystävänsä.³⁶⁰ Tämä ohjaa museovierailijaa

³⁵² ”Kristjan”, s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

³⁵³ Kasekamp, 2013, 183–184, 203–204; Zetterberg, 2007, 679.

³⁵⁴ ”Kristjan”, s. 1993, haastattelu 4.11.2018; ”Marek”, s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

³⁵⁵ ”Malle”, s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

³⁵⁶ *Risttuules*, 2014.

³⁵⁷ Appelbaum, 2003, 518–519.

³⁵⁸ ”Greta”, s. 1930, haastattelu 14.2.2019.

³⁵⁹ Vabamu, audio.

ajattelemaan, miten Viroon jääneiltäkin yhtäkkiä katosi tuttuja ihmisiä ja ystäviä. Läheisten menettäminen tai pelko siitä sekä omasta turvallisuudesta ovatkin yksi kärsimyksen narratiivisia rakentava teema elokuvissa *Miekkailija*, *Seltsimees laps* ja *Risttuules*.

Miekkailijassa koulun opettaja Kadri yrittää saada Endeliä ymmärtämään, miten tärkeää miekkailu ja Endelin roolimalli ovat koulun lapsille: Kadri sanoo miekkailun antavan lapsille muuta ajateltavaa ja kertoo nähneensä, miten lapset toivottomasti odottivat kotiin isää ja kysyy tietääkö Endel, kuinka monella oppilaista on enää isä ja kuinka he huolehtivat itse itsestään, kun äidit ovat kaiken aikaa töissä. Elokuvassa on myös kohtaus, jossa kaksi alakouluikäistä siskosta ovat illalla keskenään kotona äidin ollessa töissä. Toisessa kohtauksessa Endel löytää yhden oppilaista koulun liikuntasalista iltamyöhällä ja kysyy, tietääkö pojan äiti, missä tämä on, mihin poika vastaa kieltävästi ja kertoo äidin olevan töissä.³⁶¹ Miekkailua iltamyöhällä harjoitteleva poika menettää isoisänsä Siperiaan tämän puolustettua lasten miekkailuharrastusta, mutta lisäksi hän joutuu myös kasvamaan uuteen, aikuisempaan rooliin: kun isoisä tullaan hakemaan, sanoo isoisä lapsenlapselleen, että tämä on nyt mies ja tämän on luvattava tulla hyväksi miekkailijaksi ja huolehdittava äidistään.³⁶² Näistä kohtauksista tuodaan esille sodanjälkeisen ajan lohduttomuus ja ikävä: hajonneet/hajotetut perheet, lapset lähes oman onnensa varassa ja isänsä menettäneinä.

Seltsimees lapsessa puolestaan Leelon äiti pidätetään kotietsinnässä löydettyyn Viron lippuun vedoten. 6-vuotias lapsi ei kuitenkaan ymmärrä, minne ja miksi äiti viedään. Äiti käskee Leeloä olemaan niin kiltti lapsi kuin suinkin mahdollista ja lupaa tulla pian takaisin. Leelo alkaa uskoa, että äiti on mennyt pois siksi, että hän, Leelo, on ollut tuhma ja alkaa nyt olemaan niin kiltti kuin suinkin voi. Isä vakuuttaa äidin tulevan aivan pian ja viimeistään koulun alkaessa takaisin, mutta kun äiti ei vielä koulunalkua edeltävänä iltanakaan ole tullut kotiin, Leelo itkee eikä ymmärrä, miksei äiti tule, vaikka hän on ollut niin kiltti tyttö. Lopulta Leelo laittaa syyn isän niskoille: isä haisee eikä siivoa, joten siksi äiti ei tule kotiin.³⁶³ Leelon ikävä äitiä kohtaan, odotus ja suru sekä epätoivo äidin pysyessä poissa kaikista hänen yrityksistään huolimatta kuvaavat aikuisten maailman tapahtumien seurausten käsittämättömyyttä lapsen silmissä sekä sitä, miten raskaasti aikuisten maailman ilmiannot ja pidätykset vaikuttivat lasten elämään.

Elokuvassa *Risttuules* Erna menettää ydinperheensä: tytär sairastuu matkalla Siperiaan ja mies teloitetaan vankileirillä, vaikkakin Ernalle miehen kohtalo selviää vasta hänen palattuaan Viroon. Erna yrittää pitää yllä tunnesidettä mieheensä kirjoittamalla tälle kirjeitä ja kertomalla niissä myös tyttärensä voinnista ja kuolemasta sekä omista kokemuksistaan ja tuntemuksistaan.³⁶⁴

³⁶⁰ Melchior, 2015, 153–154.

³⁶¹ *Miekkailija*, 2015.

³⁶² *Miekkailija*, 2015.

³⁶³ *Seltsimees laps*, 2018.

³⁶⁴ *Risttuules* 2014.

Vaikka kyyditykset johtivat usein läheisten menettämiseen, solmittiin Siperiassa myös uusia ihmissuhteita. Maaliskuussa 2019 seurasin kyyditysten muistopäivän seremoniaa Tallinnassa Maarjamäen Kommunismien uhrien muistomerkillä. Muistotilaisuuden jälkeen odottaessani linja-autoa takaisin Tallinnan keskustaan vieressäni bussipysäkillä istui ryhmä iäkkäitä naisia. Heidän jutteluun kuunnellessani ymmärsin, että he olivat ystäväystyneet Siperiassa ja ystävyys oli kantanut näihin päiviin saakka.³⁶⁵ *Risttuules*-elokuvan Erna kertoo, miten monet Siperiaan karkotetut naiset perustivat Siperiassa uuden perheen. Hän selittää tätä sillä, että monet kaipasivat kumppania ja kokivat myös, että yhdessä elämä olisi helpompaa.³⁶⁶ Tämä tuo esille sitä, miten Siperiassakin ihmiset olivat ihmisiä: heillä oli tarve elää elämäänsä ja mikäli mahdollista, kokea myös rakkautta ja kumppanuutta. Myös haastatteluaineiston Laine Sarapuu avioitui Siperiassa virolaisen miehen kanssa.³⁶⁷ Laineen kertomus kuvaa elämän jatkumista Siperiassa: vaikeuksien jälkeen tai niistä huolimatta hän selvästikin eli elämäänsä eteenpäin. Laine kuvailee elämänsä olleenkin viimeisinä Siperianvuosina jo ”normaalina” ja että ainoa huono puoli oli ikävä Viroon.³⁶⁸ Laineen poika Rein muistelee, miten hänen lapsuudessaan kotona kävi isän ja äidin Siperian-tuttuja, joiden kanssa vanhemmat muistelivat Siperiaa.³⁶⁹

Haastatteluaineistosta käy myös ilmi, että perheenjäsenen tai koko perheen joutuminen Siperiaan saattoi vaikuttaa ihmissuhteisiin niin voimakkaasti, että niiden vaikutukset ilmenevät vielä tänäkin päivänä. Merle Puusepan isoäiti poltti pidätetyn ja kyyditetyn miehensä valokuvat. Sen lisäksi isoisan sukulaisten kanssa ei enää ole uskallettu olla tekemisissä ja isoisan sukuhaara on jäänyt Merlellekin vieraaksi.³⁷⁰ Anna Mäellä on samanlainen kokemus:

Olen ymmärtänyt, että kanssakäyminen perheiden välillä jää heikommaksi, kun yksi perheenjäsen katoaa. Ja koska meiltä vietiin isä pois, niin isänpuoleinen suku jäi vähän syrjään. No tunnettiin kyllä, mutta sellaista perheenomaista kanssakäymistä ei ollut. Ja äiti jäi, samoin kuin äidin sisko ja veli ja heidän lapset, niin heidän kanssaan olemme kasvaneet enemmän yhteen kuin isänpuoleisen suvun kanssa. Ja nyt kun Tiinan isä, minun mieheni, kuoli pois, niin se suku on jäänyt vähän vieraaksi, on kadonnut. No tervehdimme, vaihdamme pari sanaa, no sellaista kanssakäymistä. Mitä oli 30 vuotta sitten tai 40 vuotta sitten, sellaista ei enää ole.³⁷¹ Anna

Tilanne ilmeisesti harmittaa Annaa, mutta hän toteaa myös, että elämä menee niin ja se täytyy hyväksyä. Anna pitää kuitenkin kirjaa isänpuoleisten sukulaisten

³⁶⁵ Kenttäpäiväkirja, 25.3.2019, Tallinna.

³⁶⁶ *Risttuules*, 2014.

³⁶⁷ ”Laine”, s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

³⁶⁸ ”Laine”, s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

³⁶⁹ ”Rein”, s. 1955, haastattelu 18.3.2019.

³⁷⁰ ”Merle”, s. 1968, haastattelu 14.12.2018.

³⁷¹ ”Anna”, s. 1939, haastattelu 8.12.2018. ”Ja suhtlus jääb, mis ma olen nagu aru saanud, perekondade vahel nagu nõrkemaks kui kaob üks perekonnaliike ära. Ja kuna meil viidi isa ära, siis isapoolne suguvõsa jäi nagu kõrvale veidikese. No nagu et teadsime, tundsimme, aga sellist perekondlikku läbikäimist ei olnud, ja ema jäi alles, nagu ema õed ja vend nende lastega, et nendega oleme nagu rohkem kokku kasvanud kui isapoolse suguvõsaga. Ja nüüd täpselt samuti, kuna Tiina isa, minu mees, suri ära, on see suguvõsa jäänud natuke võõraks, on ära kadunud. No teretame rääkime paar sõna no niisugust läbikäimist, mis oli siin 30 aastat tagasi 40 aastat tagasi, seda enam ei ole.”

tensa syntymäpäivistä ja osoitteista.³⁷² Äidin suku on kuitenkin selkeästi lähempi.

3.3.2 Omaisuus: kyyditysten pääsyy ja menetetyt kodit

Kyyditykset tarkoittivat myös suuria menetyksiä omaisuuden suhteen, koska yleensä kyyditetyksi joutuneet perheet eivät olleet kaikkein köyhimpiä: varsinkin ensimmäisessä kyydityksessä kesäkuussa 1941 kyyditetyksi joutui pääasias-
sa eliitti.³⁷³ Haastatteluissa en erikseen pyytänyt haastateltavia pohtimaan syitä kyydittämislle, mutta he kertoivat oma-aloitteisesti näkemyksensä kyydittämi-
siin johtaneista syistä. Mielenkiintoista on, että historiantutkimuksessa kyydi-
tykset nähdään osana Stalinin hajota ja hallitse -politiikkaa ja keinona vakiin-
nuttaa uusi neuvostomyönteinen eliitti sekä murtaa sissiliike, haastateltavat
perustelevat kyydityksiä perheensä taloudellisella vauraudella. Syytä etsitään
siis konkreettiselta, henkilökohtaiselta tasolta, ei niinkään laajemman poliittisen
kontekstin kautta. Laine Sarapuun ja Merle Puusepan isät olivat ammattiensa
puolesta itsenäisen Viron eliittiä ja molemmat tiedostavat isänsä ammatin ja
kyydittämisen/pidättämisen välisen yhteyden. Anna Mägi kertoo myös per-
heen piilottelemasta miehestä, joka oli ollut itsenäisessä Virossa poliisi ja sen
vuoksi vaarassa, joten yhteys tiettyjen ammattiryhmien ja kyyditetyk-
si/pidätetyksi tulemisen välillä selvästi tiedostetaan. Myös perheen isän osallis-
tuminen Viron Vapausotaan vuosina 1918–1920 pidetään kyyditetyk-
si/pidätetyksi tulemiseen vaikuttaneena asiana.³⁷⁴

Ammattia tai taustaa merkittävämpänä syynä pidetään kuitenkin perheen
omaisuutta. Esimerkiksi Laine Sarapuu mainitsee, että heidän perheensä kyydi-
tettiin, koska he olivat olleet niin vauraita.³⁷⁵ Myös Kristjan Lõhmus kertoo, että
hänen isoisänsä kyyditettiin lapsena, koska perheellä oli niin suuri tila, että hei-
tä pidettiin kulakkeina.³⁷⁶ Anna Mägi uskoo samaten, että hänen isänsä pidä-
tyksen ja tämän mehiläistenpidossa saavuttaman menestyksen ja vaurauden
välillä oli yhteys.³⁷⁷ Ainoastaan Merle Puusepp ei liitä isoisänsä kyydittämistä
omaisuuteen, vaan korkeaan virka-asemaan.³⁷⁸ Perheen isän ammatin sekä
kyydityksen tai pidätyksen välillä nähdään yhteys, mutta koska isien ammatit
mainitaan. Isän asema nähdään kuitenkin syynä sille, että perhe oli vauras.
Omaisuus ja vauraus nähdään haastatteluissa neuvostoideologian vastaisina:

Tiedän että mun isänpuoleisesta suvusta kyyditettiin, mä luulen, että no mun isän
isoiä koko perheensä kanssa, veljet, kaikki ketkä suinkin voitiin, koska heillä oli iso
tila, he olivat niin sanottuja kulakkeja. He olivat aika varakkaita [huokaa], he olivat
niin sanotusti sellaisia, jotka perustivat tilan, näkivät vaivaa. Niin paljon kuin mä

³⁷² "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

³⁷³ Kasekamp, 2013, 183.

³⁷⁴ "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

³⁷⁵ "Laine", s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

³⁷⁶ "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

³⁷⁷ "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

³⁷⁸ "Merle", s. 1968, haastattelu 14.12.2018.

olen kuullut, suurin osa niistä ihmisistä ei tullutkaan enää koskaan takaisin.³⁷⁹ Kristjan.

Kristjanin isä Marek kertoo ivallisesti naurahtaen, että Neuvostoliiton silmissä hänen isänsä perhe oli ”kulakkeja, verenimijöitä”³⁸⁰. Kristjanin kertomuksessa surua ja traagisuutta ilmentää se, että kyyditetyt olivat enimmäkseen jääneet Siperiaan eli kuolleet siellä. Lisäksi kertomus rakentuu epäoikeudenmukaisuuden narratiivissa, joka rakentuu Kristjanin kuvatessa kyyditettyjä sukulaisiaan ahkeriksi. Lannistumista kyyditysten edessä sekä epäoikeudenmukaisuuden kokemusta vahvistaa huokaus.

Omaisuu-den merkitystä nostetaan haastatteluissa kertomalla perheen taloudellisesta tilanteesta tarkemmin: perhe oli harkinnut auton ostamista,³⁸¹ perheellä oli ollut palkollisia ja traktori³⁸² tai perheen äiti oli ollut kotirouva ja heillä oli ollut palvelusväkeä.³⁸³ Toisaalta perustellessaan kyydityksiä omaisuudella haastateltavat ilmentävät historiallisen kontekstin tuntemusta: he osaavat suhteuttaa tietyt omaisuuteen kuuluvat asiat kuten traktorin tai auton 1930- ja 1940-luvun maailmaan ja elintason ja tietävät niiden symboloivien taloudellista vaurautta.

Haastatteluaineistossa kyyditysten ja pidätysten syyt liittyvät siis huomattavasti vahvemmin taloudelliseen asemaan ja paikallisyhteisöön kuin neuvostovallan vakiinnuttamispyrkimyksiin. Vaikka Anna arvelee paikallisten antaneen toisiaan ilmi, ei haastatteluissa kuitenkaan kerrota paikallisten kateudesta toisiaan kohtaan, vaan omaisuutta havittelivat neuvostoviranomaiset ja -sotilaat.³⁸⁴ Kuten Pertti Ahonen et al. ovat todenneet, kyyditettyjen omaisuutta jaettiin paikallisille vähäosaisille, mutta joissain tapauksissa ahneus sai vallan ja perheiden matkatavaroita jopa rajoitettiin virallisia ohjeistuksia enemmän, jotta paikallisille puoluejohtajille ja neuvostosotilaille jäisi enemmän.³⁸⁵

Pauliina Latvala on muistitietoaineistojen ja historian oppikirjojen historiaesityksiä vertaillen tehnyt havainnon, jonka mukaan tapahtumien syyt ja seuraukset sekä mahdolliset uhrit ovat tyypillisiä osia nimenomaan oppikirjoille, kun taas suvuissa kulkevissa kertomuksissa oleellisin on suvun tulkinta siitä, mitä tapahtui ja miten siitä selvittiin tai ei selvitty. Suvun kertomuksessa taustat eivät Latvalan mukaan ole siis niin oleellisia.³⁸⁶ Haastatteluaineistossani esimerkiksi kyydityksiin liittyvät muistot ja tapahtuneesta selviytyminen tulivat esille ja aineistossa esiintyy myös erilaisia pakenemiskertomuksia. Tältä osin Latvalan havainto vaikuttaa pätevän myös tutkimaani aineistoon. Toisaalta

³⁷⁹ ”Kristjan”, s. 1993, haastattelu 4.11.2018. ”tean et minu isa poolt suguvõsast kyyditati ma arvan et no minu isa, vanaisa koos perega koos kõikidega, vennad, kõik kes vähägi võimalik, sest neil oli suur talu, nad olid niiõelda kulakud. Nad olid päris heal järjel (huokaa), nad olid nii õelda sellised tegid talu, nägid vaeva. Nii palju kui ma olen kuulnud juttudest, ega siis enamust nendest inimestest ei tulnudki koju tagasi tegelikult enam.”

³⁸⁰ ”Marek”, s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

³⁸¹ Mäen perhe.

³⁸² Lõhmuksen perhe.

³⁸³ Kangurin perhe.

³⁸⁴ ”Anna”, s. 1939, haastattelu 8.12.2018; ”Marek”, s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

³⁸⁵ Ahonen & Kohanowski, 2008, 124.

³⁸⁶ Latvala, 2005, 75.

haastateltavani tarjosivat haastattelutilanteessa oma-aloitteisesti näkemyksensä kyyditetyksi tai pidätetyksi tulemisen syistä. En kysynyt syitä yhdeltäkään haastateltavalta, vaan ne nousivat esille osana haastateltavan kertomaa kertomusta. Kyyditetyksi tai pidätetyksi tulemista selitetään samalla tavalla sukupolvea riippumatta, mikä kieli siitä, että myös tapahtumille annettu selitys kuuluu kertomukseen, joka periytyy sukupolvelta seuraavalle. Näin ollen vaikuttaa vahvasti siltä, että toisin kuin Latvala on todennut, myös tarve antaa tapahtumille selitys ja pohtia tapahtumien syitä kuuluu olennaisesti suvussa kiertäviin kertomuksiin, mikä on varsin inhimillistä.

Kyyditys johti koko Viroon jäävän omaisuuden menettämiseen, mutta haastatteluaineistossa muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta ainoa omaisuustyyppi, josta puhutaan, on koti, sekä sen yhteyteen mahdollisesti kuuluneet maat ja metsät. Aineistossa tuli ilmi, että menetys koski nimenomaan kotia, johon oli vahva tunneside, ei vain kylmää omaisuutta. Omaisuus nähdään syyneä, mutta koti on se, mitä kaivataan. Tavaroista mainitaan vain Marekin isän syntymäpäivälahjakseen saama moottoripyörä³⁸⁷ sekä Annan ristiäislahja³⁸⁸.

Marekin isä kyyditettiin perheineen Siperiaan 16-vuotissyntymäpäivänään ja heidän kotiinsa asettui perheineen asumaan eräs paikallisista puolueen korkeista edustajista. Marek kertoo silloin tällöin ohi kulkiessaan pysähtyvänsä katselemaan taloa ja isoisänsä pihatietä.³⁸⁹ Marekin poika Kristjan muistelee pyöräilleensä lapsena isänsä kanssa isoisän vanhan kotipaikan ohi ja isän näytäneen, missä isoisovanhemmat olivat asuneet.³⁹⁰

Viron uudelleenitsenäistyttyä kotinsa, maansa ja elämänsä menettäneillä tai heidän perillisillään oli oikeus saada omaisuutensa takaisin tai mikäli se ei ollut mahdollista, saada siitä rahallinen korvaus. Esimerkiksi Laine Sarapuun äiti sai lapsuudenkotinsa takaisin.³⁹¹ Aina palautukset eivät kuitenkaan onnistuneet. Marek kertoo, että Viron uudelleenitsenäistymisen jälkeen heidän suvulleen tarjottiin isän lapsuudenkotia, suurta maatilaa, takaisin. Marek kävi äitinsä kanssa tutustumassa tilaan, mutta he päättivät olla ottamatta sitä takaisin, koska heidän olisi pitänyt etsiä tilan silloisille asukkaille uusi koti ja lopulta Marek ei pitänyt sitä vaivan arvoisena, koska tunneside tilaan oli hänellä itsellään jo niin heikko. Aikoinaan kyyditetystä perheestä on elossa enää vain Marekin isän sisko eli Marekin täti. Täti ei ole Marekin sanojen mukaan koskaan palannut katsomaan lapsuudenkotiaan eikä halua nähdä sitä.³⁹² Myös Marekin poika Kristjan mainitsee, ettei isotäti ole suostunut käymään katsomassa lapsuudenkotiaan.³⁹³

Kokemukset kodin menettämisestä voivat olla hyvinkin vahvasti tunnetautuneita, koska tällaiset paikat voidaan kokea osaksi sukujuuria, joiden kautta paikasta on tullut tunnetasolla tärkeä osa suvun kertomusta. Paikkojen ja seutu-

³⁸⁷ "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

³⁸⁸ "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

³⁸⁹ "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

³⁹⁰ "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

³⁹¹ "Laine", s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

³⁹² "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

³⁹³ "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

jen merkitys ei kuitenkaan Latvalan mukaan ole niin oleellinen enää nuorem-
pien sukupolvien keskuudessa.³⁹⁴ Tämä tulee esille Löhmuksen perheen ta-
pauksessa: Marekin tädille entinen koti on todella vahvasti tunnelatautunut
paikka, mutta Marek ei tunne siihen enää kovin vahvaa tunnesidettä. Ohi kul-
kiessaan hän pysähtyy vielä katselemaan isänsä lapsuudenkotia ja ajattelee siel-
tä kyyditettyjä sukulaisiaan, mutta ei koe tunneyhteyttä niin vahvana, että olisi
ottanut talon takaisin. Vaikkei Marek lopulta vaatinut isänsä lapsuudenkotia
takaisin suvun omistukseen hän sai sisaruksineen rahallisen korvauksen isänsä
lapsuudenperheen menettämistä kotieläimistä. Marek piti korvausta lähinnä
huvittavana.³⁹⁵

Kodin menettäminen ei kohdannut aina pelkästään kyyditettyjä. Marek
kertoo, että hänen äitinsä perhe pakotettiin muuttamaan pois suurelta tilaltaan,
vaikka perhettä ei kyyditetykään. Marek kertoo tietävänsä, että kukaan
perheestä ei olisi halunnut lähteä alkuperäiseltä tilalta,³⁹⁶ joten kyseessä oli
todennäköisesti perheelle suuri suru. Tapauksen traumaattisuudesta kielii se,
että Marekin äiti Signe ei maininnut tätä haastattelussaan sanallakaan.³⁹⁷ Lap-
sena koettu kodin menettäminen kuvataan myös elokuvassa *Seltsimees laps*:
Leelon perhe joutuu muuttamaan huonompaan asuntoon, eikä Leelo aluksi ha-
lua hyväksyä sitä, vaan kysyy isältään, milloin he palaavat takaisin kotiin.³⁹⁸

Vuonna 1945 Neuvostoliiton saatua Baltian maat takaisin haltuunsa, Vi-
rossa pantiin toimeen vuonna 1940 tehty päätös maareformista. Reformin mu-
kaan tilat saivat olla enintään 30 hehtaaria suuria ja tämän rajan ylittävä maa-
osuus siirrettiin tilattomille tai pienemmille tiloille. Maan omistusoikeuteen
vaikutti myös se, pidettiinkö tilallista kansanvihollisena. Mikäli tilallinen kat-
sottiin kansanviholliseksi, hänen tilansa oli mahdollista pienentää jopa 5–6 heh-
taariin.³⁹⁹ Omaisuutta menetti myös Anna Mäen lapsuudenperhe. Perheellä oli
ollut tila, johon oli kuulunut talon lisäksi yli 20 hehtaaria maata. Sodan jälkeen
perhe ei menettänyt kotiaan kokonaan, vaikka perheen isä pidätettiinkin, mutta
taloon muutti toinen perhe ja tilan maista jäi Annan perheelle vain alle 10 heh-
taaria. Perhe menetti siis yli puolet maistaan ja lisäksi heillä oli Annan mukaan
ongelmia taloon muuttaneen perheen kanssa. Anna kertoo, että 1990-luvulla
myös hänen lapsuudenkotinsa omistajuutta käsiteltiin oikeudessa asti, mutta
Anna ja hänen siskonsa eivät saaneet kotitilaansa takaisin. Alkuperäiset maat
he kuitenkin saivat ja jakoivat keskenään. Annasta oikeusjutun häviäminen tun-
tui loukkaavalta, mutta lopulta hän hyväksyi asian, koska ymmärsi, että ku-
kaan hänen tai siskonsa perheestä ei olisi ehtinyt eikä pystynyt huolehtimaan
talosta.⁴⁰⁰ Annan tyttärenpoika Siim syntyi vuonna 1984, joten hän muistaa
ajan, jolloin Annan lapsuudenkodin omistajuutta puitiin. Siim kertoo lapsena
ymmärtäneensä, että talon menettäminen oli koettu epäoikeudenmukaisena.⁴⁰¹

³⁹⁴ Latvala, 2001, 11.

³⁹⁵ "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

³⁹⁶ "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

³⁹⁷ "Signe", s. 1940, haastattelu 12.11.2018.

³⁹⁸ *Seltsimees laps*, 2018.

³⁹⁹ Zetterberg, 2007, 673.

⁴⁰⁰ "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

⁴⁰¹ "Siim", s. 1984, haastattelu 7.12.2018.

3.3.3 Menetetty tulevaisuus ja asema

Kuten kahdessa edellisessä alaluvussa on todettu, kyydityksillä oli vaikutusta niin ihmissuhteisiin kuin omaisuuteenkin. Nämä merkitsivät yleensä väistämättä myös sosioekonomisen aseman menettämistä. Kuten haastatteluaineistosta käy ilmi, tämä oli usein vaikea ja traumaattinen muutos sen kokeneiden elämässä: aikuiset menettivät aikaisemman elämänsä ja työnsä tulokset ja nuoremmat menettivät tulevaisuudensuunnitelmansa.

Malle Kangur arvelee, että hänen Siperiaan kyyditetylle isoäidilleen elämänmuutos oli kova: Virossa isoäiti oli elänyt miehensä aseman vuoksi vaurasta elämää seurapiireineen, mutta yhtäkkiä hän joutui täydelliseen köyhyyteen Siperiaan. Kaiken lisäksi isoäiti joutui lähtemään sinne yksin ilman perheenjäseniä, mikä osaltaan teki koettelemuksesta raskaan. Malle muistelee kuitenkin, että hänen äitinsä ansaitsi lisätuloja ompelutöillä ja kertoi Mallelle, että rahat lähetetään isoäidille Siperiaan. Perhe yritti siis tukea ja auttaa isoäitiä ja piti tähän kirjeitse yhteyttä.⁴⁰²

Mallen äiti vältti kyydityksen miehensä ammatin vuoksi, mutta myös hänen sosiaalinen asemansa laski rajusti: hänestä oli tullut kansanvihollisten tytär, joka menetti mahdollisuudet korkeakouluopintoihin ja jolle kukaan ei halunnut antaa työtä, vaikka hän oli ylioppilas.⁴⁰³ Mallen tytär Margit muistelee tienneensä jo lapsena, että isoäiti olisi halunnut mennä yliopistoon. Hän myös tietää, että isoäidin perhe oli elänyt varakasta elämää ja toteaa, että neuvostoajan alussa hänen isoäitinsä perhe rikottiin ja syöstiin köyhyyteen. Margit arvelee, että tämä oli hänen isoäidilleen niin traumaattista, että sen vuoksi isoäiti ei pystynyt puhumaan lapsuudestaan ja nuoruudestaan.⁴⁰⁴ Lopulta Mallen äiti kuitenkin otettiin töihin varastolle ja elämä Mallen mukaan alkoi muuttua helpommaksi.⁴⁰⁵ Mallen isä sen sijaan oli lähtöisin työläisperheestä ja tämän elämä muuttui neuvostoajana parempaan suuntaan. Malle muistelee isän sanoneen, että neuvostoajaka oli parempi kuin aika ennen sitä, vaikkakaan Malle ei ole aivan varma, sanoiko isä sen tosissaan.⁴⁰⁶ Mallen epäröinti voi viestiä siitä, että isän lausahdus ei sovi narratiiviin, jossa neuvostoajaka nähdään kärismyksen kautta.

Merle Puusepan korkeassa virassa ollut isoisä pidätettiin ja vietiin Siperiaan. Perhe jätettiin Vieroon, mutta näiden piti muuttaa kaupungista maalle. Merle arvelee, että ellei tätä olisi tapahtunut, olisivat hänen äitinsä ja tätinsä eläneet ”koulutetun kaupunkilaisen” elämää sen sijaan, että joutuivat syrjäseudulle.⁴⁰⁷ Tämä merkisi perheelle tietenkin myös sosiaalisen aseman laskua.

Marek Lohmus on kuullut isänsä ja tämän sisarusten ja vanhempien Siperian-kokemuksista niin sukulaisiltaan kuin myös vaihtoehtoisen, onnellisem-

⁴⁰² ”Malle”, s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

⁴⁰³ ”Malle”, s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

⁴⁰⁴ ”Margit”, s. 1972, haastattelu 12.3.2019 ja 27.3.2019.

⁴⁰⁵ ”Malle”, s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

⁴⁰⁶ ”Malle”, s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

⁴⁰⁷ ”Merle”, s. 1968, haastattelu 14.12.2018.

man kertomuksen kertoneelta isänsä Siperian-tutulta. Hän pohtii haastattelusaan sopeutumista.

Niin että eiköhän se, että he olivat nuoria siellä. He eivät osanneet ajatella sitä sillä lailla kuin ehkä mun isovanhemmat, keiden koko elämäntyö vietiin yhdessä päivässä ja mikä ehkä tuntui heistä epäoikeudenmukaiselta, mutta nuoret olivat nuoria.⁴⁰⁸ Marek, 1963

Vanha nainen muisteli Marekille iloista Siperian-nuoruuttaan, mutta Marek näkee asioiden suhteellisuuden: hän tiedostaa, että Siperiaan joutuminen oli todennäköisesti raskaampaa hänen isovanhemmilleen, jotka menettivät kaiken, kuin isälleen, joka oli nuori ja jolla ei ollut ollut niin paljon menetettävää.⁴⁰⁹ Epäoikeudenmukaisuuden ja kohtuuttomuuden kokemus oli varmasti suuri ja se onkin joissain tapauksissa kantautunut yli sukupolvien: Marekin vuonna 1993 syntyneen pojan Kristjanin kuvauksessa kyydittämisistä epäoikeudenmukaisuuden kokemus ja vähintäänkin jonkinasteinen kauna tulevat esille sa-
navalinnoissa sekä ironisissa naurahduksissa:

(...) haluan ainakin väittää niin, että virolainen on aina ollut ahkera ihminen [naura], että sitten kun se näytettiin niin päin, että ihmiset jotka olivatkin nähneet vaivaa (...), jotka tuolloin viitsivät rakentaa, jotka viitsivät tehdä heinää ja viitsivät tehdä töitä, pystyivät pitämään enemmän lehmää, pystyivät rikastumaan, että se oli tosi yksinkertaista. Nykyään monet ihmiset, jotka ovat tulleet rikkaaksi, ovat ehkä rikastuneet kaikenlaisten manipulointien avulla. Tuolloin se oli niin kuin tosi mustavalkoista, että se joka rikastui, näki vaivaa. Se kaikki nähtiin Neuvostoliitossa täysin toisen spektrin läpi, että periaatteessa otettiin kaikki mitä ottaa oli ja sanottiin, että te olette kulakkeja, pahoja ihmisiä ja tavallisten ihmisten kiskureita [naurahtaa].⁴¹⁰ Kristjan

Kristjanin mukaan kärsimään joutuivat ne, jotka olivat kaikista eniten nähneet vaivaa ja tehneet työtä. Tämä tuntuu hänestä selvästi epäreilulta.

Toisaalta nuoruus yksinään ei riitä selittämään sopeutumista, koska Marekin setä otti Siperiaan joutumisen veljeään raskaammin, oli "kiukkupussi" ja mies muistelee, miten setä oli Viroon palattuaan lopun ikäänsä niin sulkeutunut, ettei juuri kukaan pystynyt olemaan tämän kanssa tekemisissä. Marekin tietojen mukaan setä oli sulkeutunut nimenomaan Siperiassa ja muutos tämän luonteessa ennen ja jälkeen Siperian oli suuri.⁴¹¹ Myös Kristjan tietää kertoa, että isosetä ei ollut Siperiasta palattuaan ollut enää entisensä vaan vakavasti masen-

⁴⁰⁸ "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018. "Nii et eks see, nad olid noored seal. Nad ei oskand seda niimoodi mõelda nagu võib olla minu vanavanemad kes seal olid, et terve elutöö võeti päeva pärast käest ära ja mis võib olla tundus neile ülekohtune, aga noored olid noored".

⁴⁰⁹ "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

⁴¹⁰ "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018. "eesti inimene on alati töökas inimene olnud (naurahtaan), et siis kui näidati see hoopis niipidi välja nagu, et inimesed kes olidki vaeva näinud ja tol hetkel peamiselt vaeva näinud, tol hetkel kes viitsis ehitada, kes viitsis heina teha ja viitsis tööd teha, saavad rohkem lehmased pidada, sai olla rikkaks jääda, et see oli väga lihtne, et tänapäeval võib-olla mõned inimesed kes on rikkaks saanud saavad rikkaks mõnisuguste manipuleerimiste teel. Tol hetkel see oli nagu väga must-valge, et kes sai rikkaks nägi vaeva, see nagu kõik pandi selle Nõukogude Liiduga nagu täitsa teises spektris, et põhimõttes võeti kõik mis võtta andi ja öeldi et teie olete kulakud, et pahad inimesed ja lihtrahva nõõrijad (naurahtaa)."

⁴¹¹ "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

tunut⁴¹². Laine muistelee, että jotkut Siperiaan kyyditetyistä rouvista eivät koskaan sopeutuneet, vaan masentuivat ja kuolivat, mutta hänen äitinsä ei kuullut näihin, vaan ryhtyi työntekoon ja päätti sopeutua muuttuneeseen elämään.⁴¹³

Tässä pääluvussa olen tarkastellut sitä, miten haastateltavani muistelevat ja/tai kertovat kyydityksistä sekä elämästä Siperiassa joko omakohtaisina kokemuksina tai vanhemmilta sukulaisilta kuultuina muistoina. Lisäksi olen tarkastellut aiheen käsittelyä historiakulttuurin tasolla. Aineistoista kävi ilmi, että kyydityksistä ja Siperiasta kerrotaan pääasiassa kärsimyksen narratiivissa. Tämä narratiivi rakentuu ennen kaikkea epäinhimillisten olosuhteiden ja perheiden hajottamisen kautta. Kyyditetyksi tulemiselle nähtiin haastatteluaineistossa pääsyyinä omaisuus ja yhteiskunnallinen asema. Tapahtumana kyyditys esitettiin elämän käännekohtana ja normaalin elämän ja/tai lapsuuden päättymisenä. Kyydityksillä nähtiin myös monia pitkäkestoisia seurauksia: ne vaikuttivat paitsi uhriensa sosioekonomiseen asemaan ja tulevaisuudensuunnitelmiin, myös perhesuhteisiin ja sukulaisten keskinäiseen kanssakäymiseen. Kokemus jätti yleensä myös kaipuun kotiin, eli siihen kotitaloon, josta henkilö oli kyyditetty. Haastatteluaineistosta kävi myös ilmi, että kärsimyksen narratiivi on erityisen vallitseva Siperian muistelussa, vaikka siitä elää myös iloisen nuoruuden narratiivi.

Seuraavassa luvussa keskityn siihen, miten elämää Neuvosto-Virossa muistellaan ja kuvataan.

⁴¹² "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

⁴¹³ "Laine", s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

4 TRAUMAN JA NOSTALGIAN VÄLIMAASTOSSA: MITEN ELÄMÄ NEUVOSTO-VIROSSA MUISTETAAN?

Sotavuosien jälkeen virolainen yhteiskunta alkoi vähitellen sopeutua rauhaan uudessa neuvostojärjestelmässä. Tässä luvussa⁴¹⁴ tarkastelun kohteena on se, miten elämää neuvostoaikana muistellaan. Pyysin haastateltaviani kertomaan omasta tai perheensä ja sukulaistensa elämästä neuvostoaikana, sekä vertaamaan omaa lapsuuttaan ja nuoruuttaan vanhempiensa ja lastensa lapsuuteen ja nuoruuteen. Lisäksi pyysin heitä pohtimaan, mitä hyvää ja mitä huonoa neuvostoaikana heidän mielestään oli. Tällainen kysymyksenasettelu voi ohjata vastakkainasetteluun, mutta näen sen kuitenkin perusteltuna. Tällaisen kysymyksen kautta nimittäin kannustin haastateltavia pohtimaan neuvostoaikaa eri näkökulmista ja monipuolisemmin kuin esimerkiksi ainoastaan väkivallan ja kärsimyksen kautta.

Kävi ilmi, että kuva neuvostuelämästä rakentuu vahvasti ennen kaikkea neljässä narratiivissa: sorron ja kärsimyksen narratiivi, vapauden rajoittamisen narratiivi, mahdollisuuksien narratiivi sekä vastarinnan narratiivi. Väkivallan, sorron, kärsimyksen ja rajoitetun vapauden ja neuvostovallan vastustamisen muisto ovat siis vahvasti läsnä haastateltavien neuvostokuvassa. Toisaalta aineistosta nousi kertomuksia myös neuvostovallan suomista mahdollisuuksista. Osa haastateltavista kertoi tuntevansa nostalgiaa neuvostoaikaista lapsuuttaan ja nuoruuttaan kohtaan. Neuvostoaikasta muistettava kuva on siis käytännössä paljon traumaa laajempi. Sama ilmiö on havaittu myös kansainvälisesti: Neuvostoliiton hajottua entisen itäblokin maissa alkoi nousta pintaan nostalgiasävytteistä arkielämän muistelua.⁴¹⁵

Haastatteluita tehdessäni en antanut haastateltavilleni valmiita aikamääritelmiä neuvostoaikalle. Yleisesti ottaen ne haastateltavat, joita ei oltu kyyditetty, aloittivat vastaamisen toisen maailmansodan ajasta ja päättivät sen 1980-

⁴¹⁴ Samanaikaisesti tämän tekstin kanssa olen kirjoittanut lukua kirjaan Helle, Anna & Kivinen, Pia (toim.): *Muisteltu ja kuviteltu Neuvostoliitto*. Kirja on vielä julkaisematon. Kirjaan kirjoittamani luku perustuu tähän väitöskirjani lukuun.

⁴¹⁵ Winkler, 2013, 20.

luvulle. Ne haastateltavat, jotka oli kyyditetty Siperiaan, aloittivat vastaamisen siitä, kun olivat jo päässeet palaamaan Siperiasta takaisin Viroon. Kuten jo luvussa 3 tuli ilmi, tätä voi tulkita siten, että kyyditetyksi tulleille Siperian-vuodet ovat erillinen, oma ajanjaksonsa eivätkä niinkään neuvostoaikaa: Siperiassa vietetyt vuodet olivat jotain erillistä Viroota ja elämästä siellä. Toisaalta tätä voi selittää myös yksinkertaisesti se, että haastattelun edetessä mainittuun kysymykseen, he olivat jo ehtineet kertoa kyydityksistä ja elämästään Siperiassa.

Haastatteluissa kysyin haastateltaviltani pitävätkö he neuvostoaikaa yhtenä pitkänä kokonaisuutena vai katsovatko sen koostuneen erilaisista ajanjaksoista. Kävi ilmi, että vastausten perusteella eri-ikäiset haastateltavat hahmottivat neuvostoaajan eri tarkkuudella. Ensimmäisen ja toisen sukupolven haastateltavat (s. 1930–1949 ja 1955–1972) katsoivat neuvostoaajan koostuneen lyhyemmistä ajanjaksoista, kun taas kolmannen sukupolven (s. 1983–2000) edustajat mieltävät neuvostoaajan pääasiassa vanhempiaan ja isovanhempiaan enemmän yhtenäisemmäksi ajanjaksoksi.⁴¹⁶

Tarkinta periodisointia tekivät vastauksissaan toisen sukupolven edustajat, joille oli tyypillistä eritellä neuvostoaika vuosikymmeniin ja kuvailla niitä erikseen. 1940-luvulla olivat sotavuodet, 1950-luvulla jälleenrakennettiin ja Stalin kuoli. 1960- ja 1970-luvut olivat vakiintunutta aikaa, jolloin talous kasvoi ja rakennettiin paljon uutta. 1980-luvulla talous heikkeni ja koettiin pulaa, mutta samaan aikaan alkoi myös uudelleenitsenäistymisaika.⁴¹⁷

Kolmannen sukupolven edustajista Kätlin ja Karl Puusepp sekä Kristjan Lõhmus hetken pohdittuaan totesivat, että neuvostoaikaa voi jaotella Neuvostoliiton johtajien perusteella. Myös Maria Tamm toteaa, että neuvostoaikaa voi jäsentellä eri johtajien mukaan, mutta kertoo hahmottavansa neuvostoaajan kolmessa osassa: neuvostoaajalla oli alku, pitkä keskikohta sekä loppu. Myös Maret Sarapuu ja Johannes Kangur käyttävät tätä neuvostoaajan kolmijakoa. Neuvostoaajan alku mielletään sotavuodeksi sekä Stalinin ajaksi, loppu puolestaan Viron uudelleenitsenäistymisajaksi.⁴¹⁸ Varsinkin jälkimmäinen Viron uudelleenitsenäistymisajan irrottaminen neuvostoaajasta erilliseksi ajaksi heijastelee virolaista historiankirjoitusta, jossa neuvostoaajan katsotaan yleensä päättyneen noin vuonna 1985–1987, josta eteenpäin puhutaan uudelleenitsenäistymisajasta Viron uudelleenitsenäistymiseen 1991 asti.⁴¹⁹

Toinen sukupolvi (s. 1955–1972) tekee periodisoinnin siis vuosikymmenten sekä elin- ja poliittisten olosuhteiden perusteella, kun taas heidän lapsensa tekevät jaottelun Neuvostoliiton johtajien perusteella. Tämä oletettavasti on koulun historianopetuksen vaikutusta, vaikka kolmannen sukupolven haastateltavat eivät itse sitä suoraan ilmaise. Tämä on myös hyvin inhimillistä, koska toinen sukupolvi hahmottaa neuvostoaajan oman elämänsä ja kokemustensa kautta konkreettisemmin, kun taas heidän lapsillaan ei ole neuvostoaajasta oma-kohtaista kokemusta vaan heidän mielikuvansa siitä perustuvat toisen ja kol-

⁴¹⁶ Haastatteluaineisto, 2018–2019.

⁴¹⁷ Haastatteluaineisto, 2018–2019.

⁴¹⁸ Haastatteluaineisto, 2018–2019.

⁴¹⁹ http://www.estonica.org/et/Ajalugu/1985-1991_Iseseisvuse_taastamine/, viitattu 18.5.2021.

mannen käden lähteisiin. Kolmannen sukupolven edustajat siis hahmottavat neuvostoajassa olleen erilaisia vaiheita, mutta nämä vaiheet vaikuttavat olevan heille abstrakteja, eivätkä he kuvaile esimerkiksi eri vuosikymmeniä vanhempiensa tapaan. Sen sijaan he hahmottavat kerronnassaan Stalinin jälkeisen neuvostoajan olleen ainakin arkielämän tasolla pitkä yhtenäinen aikakausi. Esimerkiksi Maria Tamm kertoo, että hänen käsityksensä mukaan arkielämä ei varsinaisesti muuttunut vaan pysyi samanlaisena läpi neuvostoajan alun sotavuosia lukuun ottamatta. Vastaavasti Kätlin Puusepp toteaa: ”yleisesti ottaen ajattelen, että se oli kuitenkin yksi pitkä neuvosto aika, että mitään eroa ei ollut” ennen Gorbatšovin kautta.⁴²⁰

Neuvostoajan jäsentämisessä kaikkien sukupolvien vastauksissa toistuu merkittävänä tapahtumana Stalinin kuolema vuonna 1953. Stalinin kuolemasta katsotaan alkaneen parempi aika. Kristjan Lõhmus katsoo muutoksen takana olleen Stalinin kuolemaa seurannut valtataistelu Neuvostoliiton johdossa. Hän selittää tämän valtataistelun aloittaneen Neuvostoliiton horjumisen ja siten osaltaan edesauttaneen Viron uudelleenitsenäistymistä: ”ei kannata unohtaa, että se että Viro on nyt vapaa, on paljolti myös sen ansiota, että venäläiset eivät pärjänneet” (*”ei maksa unustada et see et Eesti täna vaba on, on ju ikkagi suuresti ka ju selle pärast et, ütleme, et venelased ei saanud asjaga hakkama”*). Kristjan kuitenkin tarkentaa, ettei usko tämän olleen vallasta kilpailleiden tavoite: ”ei sillä, että ne miehet olisivat Virolle mitään hyvää halunneet” (*”mitte nii et need mehed oleks midagi head Eestile tahtnud”*).⁴²¹ Kristjan määrittää Stalinin jälkeisen ajan Stalinin valtakautta paremmaksi ajaksi siis vapauden rajoittamisen narratiivissa: Stalinin kuolemasta alkoi kehityskulku, joka edesauttoi ja lopulta johti Viron itsenäistymiseen.

Stalinin kuoleman käsittäminen taitekohtana on piirre, jossa yksityinen muistelu ja neuvostoajan ajallinen hahmottaminen poikkeavat kansallisesta narratiivista. Esimerkiksi analysoimissani museonäyttelyissä *Minu Vaba Riik* (Eesti Ajaloomuuseum) ja *Vabadusel ei ole piire* (Vabamu) neuvostoaika ei jäsenellä erilaisiin aikakausiin. Erityisesti tämä korostuu näyttelyssä *Minu Vaba Riik*, jossa koko neuvosto aika esitetään yhdessä näyttelysalissa, jossa kaikki neuvostoaika esittelevät esineet ovat yhdessä.⁴²² Kirsti Jõesalu onkin todennut väitöskirjassaan, että institutionaalisella tasolla presidenttien puheissa sekä mediassa ja parlamenttikeskusteluissa neuvosto aika nähdään Virossa yhtenäisenä ajanjaksona sen sijaan, että tehtäisiin ero esimerkiksi Stalinin ajan ja niin kutsutun kypsän sosialismin välille.⁴²³ Kun tätä institutionaalisen tason narratiivia verrataan haastatteluaineistoon ja arvioidaan institutionaalisen tason vaikutusta yksilötasolla omaksuttuihin narratiiveihin, voidaan tehdä johtopäätös, että kansallinen narratiivi yhtenäisestä neuvosto ajasta on vaikuttanut vahvemmin neuvostoajan jälkeen syntyneeseen sukupolven kuin neuvosto ajalla eläneisiin.

Haastatteluaineistosta käy ilmi, että siinä miten neuvosto aika eri vaiheineen määritellään parempiin ja huonompiin aikoihin ilmenee eroja haastatelta-

⁴²⁰ Haastatteluaineisto, 2018-2019.

⁴²¹ ”Kristjan”, s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

⁴²² *Minu Vaba Riik*, 27.2.2018; *Vabadusel ei ole piire*, 11.-13.3.2019

⁴²³ Jõesalu, 2017, 68.

vien välillä. Anna Mägi kertoo sananvapauden lisääntyneen Stalinin kuoltua. Hänen mukaansa myös aikanaan Gorbatšovin valtaannousu vuonna 1985 oli jälleen muutos parempaan nimenomaan sananvapauden lisääntyessä.⁴²⁴ Anna määrittelee niin sanotun paremman ajan siis Kristjanin tapaan vapauden rajoittamisen narratiivissa: vapaus ja varsinkin sananvapaus on hänelle jotain, minkä perusteella aikoja voidaan vertailla ja arvottaa. Annan tytär Tiina puolestaan määrittää paremman ajan elinolosuhteiden ja pulan kautta kärsimyksen narratiivissa: Tiinan mielestä 1970-luku oli hyvää aikaa, koska tuolloin ”talous kuikoisti” (*”majandus õitses”*), asuntoja rakennettiin ja elämä Neuvostoliitossa oli vakaata. Koska Tiina arvottaa aikakausia pulan kautta kärsimyksen eikä vapauden rajoittamisen narratiivissa, hänelle Gorbatšovin aika 1980-luvun jälkipuoliskolla oli huonompaa aikaa: hän muistaa miten ruuasta oli pulaa, vaikka naurahtaakin etteivät he nähneet nälkää.⁴²⁵ Anna ja Tiina osoittavatkin vastauksillaan havainnollistavasti, että samaa ajanjaksoa voidaan tarkastella eri narratiiveissa, jolloin ajanjaksosta tehtävä tulkinta voi olla radikaalistikin erilainen kuin toisesta narratiivista katsottuna.

Voidaankin todeta, että yksilötasolla haastatteleman virolaiset jäsentävät neuvostoaikaa ainakin vuosikymmenien, poliittisten johtajien sekä kolmijaon (alku, keskikohta ja loppu) mukaan. Siihen miten tarkkaan jäsentely tehdään, vaikuttaa se, onko henkilö itse elänyt neuvostoaikana. Joka tapauksessa Stalinin kuolema nähdään oleellisena muutoksena.

Kyydytyksiltä välttynyt Signe Lõhmus muistelee lukioaikansa olleen mukavaa ja muistelee hyvällä, miten he kävivät lukuvuoden alussa muutaman viikon aputyövoimana kolhoosissa. Toisen sukupolven Aivar Puusepp muistaa omasta nuoruudestaan ydinsodan uhan sekä yleisen paineen ja vaaran tunteen, jonka hän sijoittaa 1980-luvun puoliväliin. Tähän liittyi myös Neuvostoliiton johtajien kuoleminen yksi toisensa perään.⁴²⁶ Marek Lõhmus muistaa Breznevien hautajaiset ja miten koulun venäläiset oppilaat surivat näkyvästi viikon Marekin ja hänen ystäviensä vitsaillessa. Hän muistaa jännityksen ja vastarintamielialan. Marek liittyy neuvosto aikaan myös sensuurin: hänen isänsä kuoli onnettomuudessa, mutta onnettomuudesta vaiettiin. Marek muistaa myös, miten lapsuudessaan ja nuoruudessaan hän oli serkkujensa kanssa maalla ja auttoi heinätoissa.⁴²⁷

Kun Viro, Latvia ja Liettua miellettiin jo neuvosto aikana erilaisiksi, muita länsimaisemmiksi neuvostotasavalloiksi. Niiden kohdalla puhuttiin niin sanotusta neuvostolännestä, tai Neuvostoliiton sisäisistä ulkomaista (engl. *Soviet Abroad*). Mielikuvaa Baltian neuvostotasavalloista ”läntenä” rakensivat esimerkiksi niiden ravintola- ja kahvilakulttuuri, erilainen pukeutumismuoti sekä neuvosto aikaa edeltäneen rakennuskannan länsimainen arkkitehtuuri. Lisäksi Baltiassa valmistetut kulutustavarat miellettiin Neuvostoliitossa tavallista korkealaatuisimmiksi. Venäjän puhumisesta virolaisella, latvialaisella tai liettualai-

⁴²⁴ ”Anna”, s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

⁴²⁵ ”Tiina”, s. 1964, haastattelu 16.12.2018.

⁴²⁶ ”Aivar”, s. 1970, haastattelu 15.12.2018.

⁴²⁷ ”Marek”, s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

sella aksentilla tuli Neuvostoliitossa jopa muodikasta.⁴²⁸ Haastatteluaineistossa Tiina Mägi muistelee nuoruutensa matkoja muualle Neuvostoliittoon ja kertoo, että heitä luultiin ulkomaalaisiksi, usein suomalaisiksi. Tiina kertoo, että virolaiset saattoivat muualla Neuvostoliitossa matkaillessaan väärinkäsitystä vahvistaakseen kertoa olevansa Viljandista, joka kuulosti aivan Finljandijalta eli Suomelta.⁴²⁹

William Jay Risch korostaakin (2011), että Baltian neuvostotasavallat miellettiin kaikista neuvostotasavalloista eurooppalaisimmiksi ja länsimaalaisimmiksi, mutta tuo esille, miten neuvostolännen ilmiö ei rajoittunut vain Viroon, Latviaan ja Liettuaan. Myös Ukrainan Lviv oli tällainen esimerkki Neuvostoliiton sisäisestä lännestä. Hän havainnollistaa Lvivin esimerkin kautta, miten länsi ja Eurooppa rakennettiin Neuvostoliiton sisälle. Rischin mukaan Lvivin länsimaisuutta rakensivat läntisen arkkitehtuurin ohella länsimaiset turistit, joilta oli mahdollista ostaa länsimaisia tuotteita ja joiden kanssa saattoi puhua englantia. Lisäksi Lviv kuului Puolan television ja radion vaikutuspiiriin.⁴³⁰ Viron (varsinkin Tallinnan) kohdalla toteutuivat samat ilmiöt: suomalaiset turistit mustan pörssin tuotteineen sekä Suomen television ja radion ulottuminen Pohjois-Viroon.

Minu vaba riik -näyttelyssä on neuvostoaikasta kertovassa salissa kommunististen lapsi- ja nuorisojärjestöjen rintamerkkejä, lehtiä ja viirejä, pioneeri- tai komsomoltyttöä ja -poikaa kyyhkysen kanssa esittävä patsas sekä Lenin-kuvioituja vaaseja. Arkisten esineiden yhteydessä on myös video ”Argielu Nõukogude Eestis – propaganda ja tegelikus” eli ”Arkielämä Neuvosto-Virossa – propaganda ja todellisuus”. Video alkaa neuvostoaikana kuvatulla, englanninkieliselle yleisölle suunnatulla mainosvideolla Tallinnasta: mainosvideolla näkyy ihmisvilinää kaupungin kaduilla, ihmisiä istuskelemassa kahviloissa ja esiintymässä muotinäytöksissä. Mainosvideon jälkeen Viron kerrotaan kuitenkin olleen eristyksissä muusta maailmasta.⁴³¹

4.1 Lupa muistella onnellista neuvostolapsuutta? Neuvostolapsuus ja neuvostonostalgia

Haastatteluissa pyysin haastateltaviani myös pohtimaan, millä tavoin heidän mielestään heidän oma lapsuutensa ja nuoruutensa oli erilaista tai samanlaista verrattuna heidän vanhempiensa, isovanhempiensa, lastensa tai lastenlastensa lapsuuteen ja nuoruuteen. Tämän kysymyksen kautta toivoin saavani käsityksen siitä, miten haastateltavani hahmottavat ja mieltävät eri aikakaudet ja miten he mahdollisesti arvottavat niitä.

Toisen sukupolven Marek Lõhmus kertoo näkevänsä suuren eron oman lapsuutensa ja omien vanhempiensa ja isovanhempiensa lapsuuden välillä. En-

⁴²⁸ Risch, 2011, 82; Gorsuch, 2011, 49.

⁴²⁹ ”Tiina”, s. 1964, haastattelu 16.12.2018.

⁴³⁰ Risch, 2011, 83.

⁴³¹ Minu vaba riik, 27.2.2018.

nen kaikkea kyse on hänen mukaansa erosta koulutuksen ja lasten velvollisuuksien suhteen. Sen sijaan oman poikansa Kristjanin lapsuuden ja nuoruuden Marek ajattelee olleen samankaltainen kuin omansa.⁴³² Niin ikään Merle Puusepp arvelee, että hänen ja hänen lastensa Karlin ja Kätlinin lapsuudet ovat olleet hyvin samanlaiset: heillä on ollut turvana vanhemmat ja elämää ovat jäsentäneet koulu ja harrastukset. Omien vanhempiensa lapsuutta Merle ei mielestään voi edes verrata omaansa tai verrattuna hänen vanhempiensa ja lastensa lapsuuteen ja nuoruuteen, on hänen elämänsä ollut materiaalisesti kaikkein helpoin.⁴³³ Rein Sarapuu pohtii vanhempiensa ja isovanhempiensa kokemaa shokkia kyydityksistä sekä sitä, miten hänen vanhempansa joutuivat Siperiasta palattuaan aloittamaan elämän Virossa nollasta. Hänellä itsellään oli mielestään huoleton lapsuus ja nuoruus, ja näin hän uskoo olleen lapsillaankin.⁴³⁴

Toisen sukupolven edustajat mieltävät siis oman lapsuutensa ja nuoruutensa olleen enemmän samankaltaista verrattuna lastensa kuin vanhempiensa lapsuuteen ja nuoruuteen. Tätä perustellaan aineistossa sillä, että toisen sukupolven edustajat eivät ole kokeneet sotaa eivätkä kyydityksiä. Toinen sukupolvi ei tuo näissä pohdinnoissaan esille sitä, että heidän lapsensa ovat kasvaneet eri yhteiskuntajärjestelmässä kuin he itse, vaan arvioi olosuhteita yhteiskunnallisen vakauden ja rauhan kannalta. Eri yhteiskuntajärjestelmien vaikutus kasvuolosuhteisiin nousi esille kolmannen sukupolven haastatteluissa, kun Karl Puusepp arveli oman elämänsä olleen helpompaa kuin isovanhempiensa. Hän perusteli kantaansa sillä, että hän on "kasvanut tasavallassa" ("*üles kasvanud vabariigis*"), minkä ansiosta hänellä on ollut lapsuudessaan ja nuoruudessaan enemmän mahdollisuuksia eikä hän ole kärsinyt puutetta.⁴³⁵

Karlin sisko Kätlin uskoo heidän vanhempiensa lapsuuden olleen onnellinen. Erona omaan lapsuuteensa hän näkee vain sen, että vanhemmat kasvoivat kaupungissa, kun taas hän on kasvanut maalla. Isovanhempiensa elämän ennen sotaa hän arvelee olleen talonpoikaiselämää maalla.⁴³⁶ Kristjan Lohmus toteaa isovanhempiensa eläneen lapsuutensa ja nuoruutensa täysin erilaisessa maailmassa kuin hän itse: ruokaa ei ollut riittävästi, maalla lapset joutuivat käymään paimenessa ja lapsuus kuvainnollisesti loppui aikaisemmin kuin hänen sukupolvellaan. Kristjan arvelee myös vanhemmillaan olleen lapsena ja nuorena enemmän velvollisuuksia kuin hänellä.⁴³⁷ Maret Sarapuu arvelee oman ja vanhempiensa lapsuuden ja nuoruuden olleen hyvin samankaltainen, mutta esimerkiksi koulutusjärjestelmän olleen isovanhempiensa lapsuudessa erilainen.⁴³⁸ Siim Mägi arvelee elämän helpottuneen sukupolvi sukupolvelta siinä mielessä, että teknologia on kehittynyt ja fyysinen työ vähentynyt.⁴³⁹

Elämän koetaan siis pääsääntöisesti muuttuneen sukupolvi kerrallaan helpommaksi: fyysinen työ ja lasten vastuut ovat keventyneet, koulutus ja tek-

⁴³² "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

⁴³³ "Tiina", s. 1964, haastattelu 9.12.2018.

⁴³⁴ "Rein", s. 1955, haastattelu 18.3.2019.

⁴³⁵ "Karl", s. 1997, haastattelu 8.12.2018.

⁴³⁶ "Kätlin", s. 2000, haastattelu 14.12.2018.

⁴³⁷ "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

⁴³⁸ "Maret", s. 1983, haastattelu 9.5.2019.

⁴³⁹ "Siim", s. 1984, haastattelu 7.12.2018.

nologia ovat kehittyneet ja toinen ja kolmas sukupolvi ovat saaneet elää ilman sotaa. Samalla kun haastateltavat kuvailevat mielikuviaan Viron ensimmäisestä itsenäisyyden ajasta, he kuvailevat sitä varsinkin maaseudulla lasten velvollisuuksien kautta ja arvottavat sen nykyaikaa vaikeammaksi ajaksi, sotaa ja terrorismia lukuun ottamatta mahdollisesti jopa neuvostoaikaakin vaikeammaksi ajaksi.

Toisaalta kolmannen sukupolven ja heitä nuorempien aikaa ei pidetä haastatteluaineistossa yksiselitteisesti muita aikoja parempana. Siim pitää positiivisena sitä, että ennen lapset eivät istuneet tietokoneella. Myös Kätlin tekee vertailua oman lapsuutensa ja itseään nuorempien ikäluokkien lapsuuden välille, ja uskoo, että häntä nuoremmat viettävät enemmän aikaa sisällä tietokoneella, kun taas hän itse oli lapsena paljon ulkona. Kätlinin äidin Merlen mielestä nykyään ihmiset ovat liian tottuneita siihen, että kaikkea on yllin kyllin. Hänen mielestään vaatimattomuus on tullut taas arvostettavaksi ominaisuudeksi. Myös Kristijan vertaa omaa lapsuuttaan nuoremman sukupolven lapsuuteen: hänen lapsuudessaan esimerkiksi kalliita harrastusvälineitä ei ostettu heti, vaan lapsen piti osoittaa olevansa varmasti motivoitunut harrastukseen, kun taas nykyään lapset saavat hänen mielestään kaiken heti. Tätä pohdintaa käy nimenomaan juuri kolmas sukupolvi.

Yksi ulottuvuus, joka tekee neuvostoaajan muistelusta varsinkin julkisesti monitahoisen teeman, on se, että neuvostoaajassa on kyse yhtäältä kulttuurisesta traumasta, mutta samaan aikaan myös ajasta, jolloin ihmiset ovat eläneet omaa elämäänsä eri vaiheineen. Svetlana Boymin mukaan (2001) ihmisille on tyypillistä muistella nostalgisesti varsinkin lapsuuttaan ja nuoruuttaan. Nostalgia voi olla paitsi kaipuuta menetettyyn paikkaan, myös kaipuuta toiseen aikaan tai kapinointia esimerkiksi kehitystä kohtaan.⁴⁴⁰ Myös haastatteluaineistossani esille noussut nostalgia kohdistui nimenomaan neuvostoaikana koettuun lapsuuteen ja nuoruuteen. Boym esittää myös, että nostalgia suojasi ihmisiä Neuvostoliiton hajoamista seuranneena murroskautena, jolloin poliittinen järjestelmä ja talous muuttuivat nopealla vauhdilla.⁴⁴¹

Köresaar, Kuutma & Lauk ovat todenneet, että neuvostoaika jaetaan yleensä kahteen ulottuvuuteen: arkielämään neuvostoaikana ja politiikkaan. Tämä jako on käytännössä tuottanut mahdollisuuden nähdä neuvostoaika myös nostalgisessa valossa, kun arkielämän muistot on erotettu poliittisesta maailmasta. Nostalgiaa neuvostoaikaa kohtaan tuotetaan esimerkiksi ironian ja parodioiden avulla esimerkiksi museoissa ja muissa näyttelyissä.⁴⁴²

Neuvostoaajan käsittelyä museoissa tutkinut Kirsti Jõesalu on huomannut, että neuvostoaajan arkielämän ja nuorisjärjestöjen tuominen museoihin 2000-luvulla aiheutti keskustelua aiheiden soveliaisuudesta. Yleisesti ottaen tällaiset museonäyttelyt saivat kuitenkin hyväksyvän vastaanoton ja herättivät vierailijoissa nostalgisia tunteita. Neuvostoaajan esittäminen arkielämän kautta oli kuitenkin monella tapaa uutta: ensinnäkin kyse oli totuttua tuoreemmasta historiasta ja toisaalta nämä näyttelyt pyrkivät käsittelemään aihetta irrotettuna ideo-

⁴⁴⁰ Boym, 2001, xiii-xv, 58.

⁴⁴¹ Boym, 2001, 64.

⁴⁴² Köresaar, Kuutma & Lauk, 2009, 29.

logisesta painolastista.⁴⁴³ Tämä ei ole lainkaan poikkeuksellista, vaan esimerkiksi Saksassa puhutaan ilmiöstä nimeltä *ostalgia* (saks. *Ostalgie*), joka tarkoittaa Itä-Saksan aikaa kohtaan tunnettavaa nostalgiaa, joka ilmenee varsinkin arkisten kulutustavaroiden muodossa.⁴⁴⁴ Oleellista tässä on ymmärtää muistojen ja materiaalisen kulttuurin välinen suhde: ihmisten mielissä esineet, muistomerkit, patsaat ja vastaavat materiaaliset jäljet menneestä ajasta yhdistyvät heidän omiin muistoihinsa ja tuottavat muistelua. Näin materiaallinen kulttuuri voi yhdistyä niin nostalgisiin kuin myös traumaattisiin muistoihin.⁴⁴⁵

Haastatteluaineistossa nostalgia nousee esille toisen sukupolven kohdalla Margus Tammen, Tiina Mäen ja Marek Lõhmuksen haastatteluissa. Toisen sukupolven kokema nostalgia on ymmärrettävää, koska he – toisin kuin vanhempiensa sukupolvi – ei kokenut omakohtaisesti esimerkiksi kyydityksiä tai pakokollektivisointeja. Toisin sanoen he eivät itse kokeneet Stalinin ajan kauheuksia, vaan heidän lapsuutensa ja nuoruutensa sijoittuivat aikaan, jolloin olot Neuvostoliitossa olivat jo vakiintuneet ja elintaso kasvussa. Margus selittääkin, että hänen mielestään heille pitäisi sallia se, että he tuntevat nostalgiaa lapsuuttaan ja nuoruuttaan kohtaan. Margus huomauttaa, että se ei tarkoita, että he haluaisivat neuvostoajan takaisin, eikä nostalgia saisi hänen mielestään olla neuvostoajan muistelussa dominoivana näkökulmana.⁴⁴⁶ Margus siis toivoo oikeutta muistella nostalgisesti omaa lapsuutta ja korostaa, että kyse ei ole siitä, että hän haluaisi neuvostojärjestelmän tulevan takaisin. Kyse on reflektiivisestä nostalgiaasta (engl. *reflective nostalgia*), jossa menneisyyttä ei haluta palauttaa, vaan nostalgiaa huolimatta siihen pystytään suhtautumaan kriittisesti ja jopa ironisesti.⁴⁴⁷

Myös Tiinan mielestä neuvostoajasta annetaan julkisessa keskustelussa liian negatiivinen kuva:

Kyllä puhutaan, mutta todella halventavaan sävyyn. Minusta tuntuu, että kun tulee puhe neuvostoajasta, niin mulle on jäänyt niinkun sellainen vaikutelma, että media käsittelee sitä kuin jotain tosi huonoa ja tosi kamalaa siinä mielessä, että tuolloin ihmiset eivät tulleet toimeen niin hyvin ja tuolloin oli kuitenkin tosi iso puoluepropaganda ja joka tuhosi kaiken. Mun mielestä ei ollut niin! [naurahtaa] Olihan se niinkin, mutta ei se ollut niin tummissa väreissä kuin mitä nyt mun mielestä yritetään maallata. Että kun me puhutaan keskenämme (...) niin tullaan siihen, että ei siihen aikaan ollut yhtään niin kamalaa. Oikeastaan siihen aikaan oli myös jotain tosi hyvää.⁴⁴⁸ Tiina.

⁴⁴³ Jõesalu, 2017, 68–69.

⁴⁴⁴ Winkler, 2013, 19–42.

⁴⁴⁵ Kõresaar, Kuutma & Lauk, 2009, 30.

⁴⁴⁶ "Margus", s. 1957, haastattelu 16.2.2019.

⁴⁴⁷ Boym, 2001, 49–50.

⁴⁴⁸ "Tiina", s. 1964, haastattelu 16.12.2018. "Jah rääkitakse, aga väga halvustaval toonil. Siis minu arust on nii et kui tuleb juttu nagu nõukogude ajast, siis on jäänud minule nagu selline mulje et meedia kajastab seda kui midagi väga halba ja väga koledad selles suhtes et tol ajal ju ei olnud inimesed nii heal järjel ja tol ajal oli ikkagi väga suur parteipropaganda ja mis rikkus kõik ära ja minu arust ei olnud ju nii! (nauraa) Eks ta oli ju nii, aga ta ei olnud nii jubedates värvides kui praegu minu arust puutakse seda nagu maalida. Et kui me omavahel rääkime siis eks me alati ütleme (...) jäid kohe selle lause juurde et ei olnud nii kole sellel ajal ju uhtigi on ju. Tegelikult oli sel ajal ka midagi väga head ka."

Tiinan mukaan virolaisessa mediassa luodaan siis neuvostoajasta negatiivista kuvaa. Hän myöntää, että tuolloin elintaso oli heikompi eikä näe neuvostoai-kaista puoluekoneistoa ja propagandaa hyvinä asioina. Hän pitää negatiivista kuvaa kuitenkin liioiteltuna ja vetoaa siihen, että yksityisissä keskusteluissa todetaan usein, että neuvostoajassa oli myös jotain hyvääkin. Tiina arvelee, että neuvostoaikana opittu tapa olla sanomatta kaikkea avoimesti on jäänyt virolai-seen kulttuuriin. Hän kertoo uskovansa, että neuvostoajan hyvistäkin puolista kyllä puhutaan, mutta yksityisesti: ”Sanotaan että ihmiset keskenään kyllä pu- huvat, [mutta] yleisesti mediasta ei kyllä jää sellaista vaikutelmaa, että kaikki olisi ollut hyvin” (*”Ütleme et inimesed omavahel ju räägivad on ju, üldiselt sellest meediast nagu kull ei jää seda muljet ei koik hästi oleks olnud”*).⁴⁴⁹

Tiina kertoo myös kokevansa, että neuvostoajan hyvien asioiden muiste- leminen saatetaan tulkita nykyisen Viron arvosteluksi. Myös Marek kertoo huomanneensa, että neuvostoajan kritisoimista pidetään varsinkin politiikassa isänmaallisena.⁴⁵⁰ Neuvostoajan muistelua tutkinut Kirsti Jõesalu on tunnista- nut saman ilmiön: hänen väitöskirjansa mukaan Viron hallitus katsoi neuvos- tonostalgiaa herättävien museoiden uhkaavan demokratiaa.⁴⁵¹ Svetlana Boym onkin huomauttanut, että nostalgia herättää usein vastustusta ja siihen saate- taan suhtautua vihamielisesti tai vähätellen, koska sen koetaan sivuuttavan menneisyyden ikävät puolet.⁴⁵²

Nostalgian soveliaisuus ei olekaan puhuttanut vain Virossa. Boym ha- vainnollistaa, miten nostalgiaan suhtautuminen on kulttuurisidonnaista. Hän kertoo esimerkin, että Zagrebissa tai Belgradissa Jugoslavia-aiheinen nostal- giabaari olisi mahdollon ajatus, mutta jo Ljubljanassa sellainen on mahdollista. Boym havainnollistaa eroa myös vertaamalla entisen Jugoslavian aluetta Yh- dysvaltoihin, joissa esimerkiksi 1950-luvusta inspiroituneessa nostalgiabaarissa ei nähtäisi mitään ongelmaa. Boym selittää, että ero on siinä, osataanko arki- elämä ja politiikka erottaa toisistaan ja onko sallittua kaivata menneisyydestä joitain asioita ilman, että kaipauksen luullaan kohdistuvan poliittiseen järjes- telmään.⁴⁵³

Margusin tytär Maria Tamm kertoo, että on niitä, joiden mukaan neuvos- toaika oli todella huonoa aikaa, sekä niitä, joiden mukaan elämä neuvostoai- kana ei ollutkaan niin huonoa. Maria itse kertoo kuulleensa neuvostoajasta lähin-nä vain myönteisiä muisteluita ja arvelee tämän johtuvan siitä, että hänen käsi- tyksensä mukaan hyviä muistoja muistellaan mieluummin kuin huonoja.⁴⁵⁴ Mahdollisesti Maria on sisäistänyt juuri arkielämään liittyvää nostalgista muis- telupuhetta neuvostoajasta. Margus kuitenkin yhdistää nostalgian kritisoimisen juuri nuorempaan sukupolveen ja kertoo lukeneensa lehdistä kirjoituksia, joissa kummeksutaan neuvosto aikaan kohdistuvaa nostalgiaa. Hän arvelee, että nuo- ret, jotka eivät ole itse eläneet neuvosto aikana, ovat omaksuneet vallalla olevan

⁴⁴⁹ ”Tiina”, s. 1964, haastattelu 16.12.2018.

⁴⁵⁰ ”Marek”, s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

⁴⁵¹ Jõesalu, 2017, 13.

⁴⁵² Boym, 2001, xiv.

⁴⁵³ Boym, 2001, 51-52.

⁴⁵⁴ ”Maria”, s. 1991, haastattelu 12.4.2019.

näkemyksen, jossa neuvostoaika nähdään negatiivisena. Margus kertoo ymmärtävänsä, että nämä nuoret virolaiset eivät välttämättä ymmärrä hänen sukupolvensa nostalgiaa.⁴⁵⁵

Raili Nugin (2019) on havainnut, että virolaisilla nuorilla on tarve pohtia selitystä myönteisille neuvostoajan muistoille, ja arvelee tämän johtuvan siitä, että julkisuudessa myönteiset neuvostomuistot saatetaan nähdä neuvostoajan kaipuuna. Nuginin tutkimustulosten perusteella nuorille virolaisille onkin tyyppillistä etsiä kertomuksista vastarintaa tai repressioita ilmentäviä elementtejä.⁴⁵⁶ Tämä on sikäli ymmärrettävää, että nuoret virolaiset ovat kasvaneet historiakulttuurissa, joka pohjautuu 1980-luvulla aloitettuun muistityöhön. Tuolloin julkiseenkin keskusteluun alettiin nostaa neuvostoaikana vaiettuja asioita ja rakentaa siltä pohjalta kansallista identiteettiä. Alkoi muodostua ja päästä valalle kansallinen kertomus virolaisista neuvostovallan sortamana kansana. Tarkoituksena oli tuoda kuuluviin neuvostovallan hiljentämiä muistoja, mutta samalla sorruttiin sivuuttamaan uuteen viralliseen narratiiviin sopimattomat tulokset ja näkökulmat.⁴⁵⁷

4.2 ” Kuka piirsi sinulle näin kauniita kuvia?”⁴⁵⁸ Kertomukset metsäveljistä ja piilotteluista

Neuvostovallan vakiinnuttaessa asemaansa Virossa enemmistö virolaisista pyrki tavalla tai toisella sopeutumaan uuteen yhteiskuntajärjestykseen. Osa päätti kuitenkin liittyä vastarintaan. Metsäveljiksi (*metsavennad*) kutsuttiin vastarintaliikettä, joka nousi esille haastatteluaineistossa sekä muussa aineistossani osana neuvostoajan kuvausta. En nostanut metsäveljiä erikseen esille haastatteluideni kysymysrungossa, vaan aihe nousi haastatteluissa esille nimenomaan haastateltavien aloitteesta, minkä jälkeen esitin tarkentavia kysymyksiä siitä, miten haastateltava ja hänen sukunsa on suhtautunut metsäveljiin. Metsäveljet tulivat puheeksi Puusepan, Löhmuksen, Mäen ja Kangurin perheiden haastatteluissa. Puusepan perheen haastatteluissa metsäveljet tosin mainitaan muita lyhyemmin: Merle Puusepan isänisä pakeni kyydityksiä metsään ja kuoli siellä.⁴⁵⁹ Näissä perheissä tiedettiin, että joku sukulaisista oli ollut metsäveli tai/ja perhe oli piilotellut metsäveljeä. Poissuljettua ei tietenkään ole, etteikö muillakin haastattelemillani perheillä olisi ollut kokemusta metsäveljistä, mutta ainakin näissä neljässä mainitsemassani perheessä yhteys metsäveljiin mainittiin haastattelussa.

Metsäveljiin perehtynyt virolainen historioitsija (ja pitkän linjan poliitikko) Mart Laar määrittelee metsäveljet henkilöiksi, jotka ”piileskelivät ja/tai aktiivisesti taistelivat vierasta valtaa vastaan”. Metsäveljiin kuului myös naisia, jotka

⁴⁵⁵ ”Margus”, s. 1957, haastattelu 16.2.2019.

⁴⁵⁶ Nugin, 2021, 10, 14.

⁴⁵⁷ Kõresaar, Kuutma & Lauk, 2009, 27–29.

⁴⁵⁸ ”Anna”, s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

⁴⁵⁹ ”Merle”, s. 1968, haastattelu 14.12.2018.

osallistuivat metsäveljien toimintaan siinä missä miehetkin. Osa metsäveljistä identifioi itsensä sotilaksi ja käytti sen merkinä sotilasasua. Viron ja Baltian metsäveliliike sijoittuu osaksi laajempaa vastarintaliikeilmiötä toisen maailmansodan aikaisessa Euroopassa ja nimitystä metsäveli, *metsavend*, voidaan viron kielessä käyttää myös näiden ei-virolaisten vastarintaliikkeiden kohdalla⁴⁶⁰. Virolaiset metsäveljet tekivät yhteistyötä latvialaisten metsäveljien kanssa, ja virolasiin metsäveljien ryhmiin kuului myös saksalaisia sekä neuvostoarmeijasta lähteneitä venäläisiä sekä vironvenäläisiä.⁴⁶¹ Haastattelu- ja esimerkiksi oppikirja-aineistoissa metsäveljet ovat kuitenkin nimenomaan virolaisia.

Liikehdintä alkoi vähitellen alkukesällä 1941 ja voimistui kesäkuun kyydityksen jälkeen, kun kyyditetyksi tulemisen välttäneet ja seuraavaa kyyditystä pelkäävät pakenivat metsiin. Tässä vaiheessa kyse oli ennen kaikkea piiloutumisesta, vaikkakin metsäveljet ryöstivät mahdollisuuksien mukaan neuvostojoukoilta aseita ja järjestivät aseellisia hyökkäyksiä näitä vastaan. Pääsyynä metsään lähtemiselle oli kuitenkin Laarin mukaan pelko pidätetyksi tulemisesta.⁴⁶²

Metsäveljien lukumäärän arvioiminen on haasteellista eikä tarkkaa lukumäärää ole tiedossa. Arviot liikkuvat kuitenkin yhteensä 16 000–30 000 metsäveljessä. Vuosina 1944–1945 liike kasvoi miesten paetessa metsiin mobilisointia Saksan tai Neuvostoliiton armeijaan sekä niihin mobilisoitujen karattua tai tultua kotiutetuiksi. Tämän jälkeen liike hiipui, kunnes nousi jälleen maaliskuun 1949 kyyditysten jälkeen. Nousun jälkeen vastarintaliike koki kuitenkin suuria tappioita ja alkoi jälleen heiketä. Vuoteen 1956 mennessä metsäveliliike oli käytännössä päättynyt, vaikkakin metsiin yhä jäi harvoja miehiä.⁴⁶³

Piileskelyn ohella keskeinen osa metsäveljien toimintaa oli vastarinnan ja sen jatkumisen osoittaminen. Metsäveljien kautta niin muistelu- kuin muussakin aineistossa rakennetaan kuvaa neuvostojasta vastarinnan narratiivissa. Käytännössä vastarinnan osoittaminen tarkoitti esimerkiksi omien sanomalehtien ja lentolehtisten jakamista sekä neuvostovallan kaatumista ennustavien huhujen ja ulkomaanuutisten levittämistä. Vastarintamielialaa kohotettiin myös sinimustavalkoisilla lipuilla. Metsäveljien toimintaan kuului myös suoranainen terrori neuvostoviranomaisia ja näiden kanssa yhteistyötä tehneiden kanssa, vaikkakin suurin osa metsäveljistä vältteli murhiin ja muuhun väkivaltaan osallistumista peläten niiden aiheuttavan terroria muuta väestöä kohtaan.⁴⁶⁴

4.2.1 Metsäveli- ja piilottelukertomukset aineistoissa

Haastatteluaineistossa Anna Mägi kertoo metsäveljien olleen

⁴⁶⁰ Laar, 2013, 47, 49, 82, 84, 321.

⁴⁶¹ Laar, 2013, 119, 141.

⁴⁶² Laar, 2013, 20-21, 80.

⁴⁶³ Laar, 2013, 37, 77, 80-81, 309, 139, 321.

⁴⁶⁴ Laar, 2013, 20, 119, 126, 133.

miehiä ja naisia, jotka piilottelivat itseään metsässä ja jotka pelkäsivät Siperiaan lähettämistä (...) ja odottivat. No siihen aikaan oli koko ajan, että kohta amerikkalaiset tulevat ja pelastavat meidät venäläisten käsistä, ja kaikki odottivat valkeaa laivaa.⁴⁶⁵

Annan vastauksessa tulee esille toivo siitä, että länsivallat tulevat pelastamaan Viron Neuvostoliittoa. "Valkea laiva" symboloi virolaisessa mytologiassa pelastusta⁴⁶⁶. Toivo länsivaltojen tulemisesta apuun on elementti, joka ilmenee muissakin Viron varhaisten neuvostovuosien kuvauksissa. Esimerkiksi elokuvassa *Puhdistus* Hans piiloutuu neuvostoviranomaisilta ja uskoo viimeiseen asti, että länsi ei jätä heitä pulaan⁴⁶⁷.

Valgus ja varjud -oppikirjassa metsäveljet määritellään Viron SNT:stä kerrotun luvun lopussa seuraavasti: "metsäveljet – toisen maailmansodan jälkeen Virossa neuvostovaltaa vastaan taistelleet vapaaehtoiset" ("*metsavennad – pärast Teist maailmasõda Eestis nõukogude võimu vastu võidelnud vabatahtlikud*")⁴⁶⁸. Itse kappaleessa todetaan, että "[m]etsäveljet pitivät itseään vapaustaistelijoina, mutta neuvostovalta näki heidät bandiitteina ja terroristeina" ("*[m]etsavennad pidasid ennast vabadusvõitlejateks, kuid nõukogude võimud nägid neis bandiite ja terroriste.*").⁴⁶⁹ Linjaamalla metsäveljien olleen vapaaehtoisia (*vabatahtlik*) ja liittämällä terroristi-sanan nimenomaan neuvostovallan tulkintaan metsäveljistä, oppikirja antaa ymmärtää, että metsäveljet olivat terroristeja vain neuvostovaltan näkökulmasta. *Lähiajalugu II*:ssa ja *Valgus ja varjud* -kirjassa tekstin oheen on liitetty metsäveljiin liittyviä muistelu- ja proosakatkelmia. *Valgus ja varjud* -kirjassa olevassa proosakatelmassa metsäveli tajuaa tulleensa piiritetyksi, miettii pakoreittiä ja muistuttaa itseään siitä, että kiinni jäädessään hänen on ammuttava itsensä.⁴⁷⁰ Katkelma lisää ahdingon kuvauksella empatiaa loukuun jäänyttä miestä kohtaan, esittää hänet rohkeana ja periaatteellisena miehenä (mieluummin tappaa itsensä kuin jää kiinni) ja antaa liikkeelle ehkä myös ripauksen seikkailunhoitoa. *Lähiajalugu II* tarjoaa metsäveljiin liittyen luettavaa lentolehtisen vuodelta 1945 sekä muistelmakatkelmia vuosilta 2000 ja 2012.⁴⁷¹ Metsäveljiksi kannustava lentolehtinen nojaa uskoon Viron pikaisesta vapautumisesta ja vetoaa "oikeaan" virolaisuuteen:

(...) Te jotka olette todellisia virolaisia, älkää olko niin passiivisia! (...) Ne jotka todella rakastavat meidän pientä Kotimaatamme, menkää metsiin, että olisi mahdollista luoda puolustusvoima bolshevikkirosvoja vastaan! (...) Eläköön pian vapautuva Viro! (...)⁴⁷²

⁴⁶⁵ "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

⁴⁶⁶ http://www.estonica.org/et/Valge_laeva_ootus/, viitattu 18.5.2021.

⁴⁶⁷ *Puhdistus*, 2012.

⁴⁶⁸ *Valgus ja varjud*, 125, 2016.

⁴⁶⁹ *Valgus ja varjud*, 122, 2016.

⁴⁷⁰ *Valgus ja varjud*, 123, 2016.

⁴⁷¹ *Lähiajalugu II*, s. 166-167.

⁴⁷² *Lähiajalugu II*, s. 167 „ (...) Teie, kes Te olete tõelised eestlased, ärge olge nii passiivsed! (...) Need, kes tõeliselt armastavad meie väikest Kodumaad, minge metsadesse, et oleks võimalik luua kaitsejõudu bolševike kui röövivate vastu! (...) Elagu varsti vabaks saav Eesti! (...)"

Kuten edellä esitetystä katkelmastakin käy ilmi, metsäveliliikkeelle ominaista oli luja usko siihen, että länsi, erityisesti Yhdysvallat, ei hyväksy Viron miehitystä, vaan tulee vapauttamaan Viron ja metsäveljet pääsisivät pian palaamaan kotiin. Mart Laarin mukaan muisteluaineistoissa usein muistellaan uskon perustuneen Voice of America -kanavan sekä muiden ulkomaisten radiokanavien tiedotteisiin, vaikkakaan todellisuudessa tuohon aikaan ulkomaisetkaan radiokanavat eivät juuri antaneet siihen toivoa saati lupailleet Viron vapautusta. Vapautusta odottaessa metsäveljet ottivat pyrkimyksekseen suojella muuta väestöä neuvostohallinnon terrorilta ja toimia niin, että heidän toimintansa aiheuttaisi mahdollisimman vähän harmia muulle väestölle: metsäveljet olivat tietoisia siitä, että heidän perheenjäsenilleen saatettaisiin kosta metsäveljien operaatiot.⁴⁷³

Toisen maailmansodan päätyttyä syksyllä 1945 selvisi, että kaivattu apu lännestä ei ollut tulossa. Tämä johti passiivisen, odottavan metsäveliliikkeen muuttumiseen aktiivisemmaksi. Toiminnassa alettiin korostaa pyrkimystä osoittaa neuvostohallinnolle, ettei sillä ollut valtaa maakunnissa: metsäveljet sabotoivat esimerkiksi rautatieliikennettä ja neuvostoideologian mukaisia juhlapyyhiä, saattoivat liikkua kylissä ja kaupungeissa aseistettuina, järjestää omia henkilöllisyystodistusten tarkistuksia esimerkiksi linja-automatkustajille ja osallistua erilaisiin juhliin.⁴⁷⁴ Latvian metsäveliliikettä tutkinut Violeta Davoliūte (2013) kuvailee vastarintaliikkeen ja neuvostovallan välisten rintamalinjojen kulkeneen ikään kuin kaupunkien ja maaseudun välillä. Maaseudulla neuvostoviranomaiset hallitsivat tilannetta päivisin, kun taas öisin metsäveljet tulivat piiloistaan.⁴⁷⁵

Anna Mägi kertoo metsäveljistä, vaikka hänen perheestään kukaan ei ollutkaan metsäveljiin liittynyt. Anna kertoo väijytyksestä, jonka KGB oli järjestänyt metsäveljille, jotka oli kutsuttu juhliin erään kylässä asuneen nuoren kotiin. Juhliin tulleet metsäveljet tarjoutuivat antautumaan ja pyysivät, että muut nuoret päästettäisiin menemään, mutta pyyntöön ei suostuttu ja kaikki paikalla olleet nuoret menehtyivät.⁴⁷⁶ Metsäveljien osallistuminen kutsuttuina vieraina esimerkiksi syntymäpäiväjuhille ei ollut lainkaan poikkeuksellista, vaan se oli myös tapa viestiä neuvostovallalle, että maakunnissa valta ei ollut neuvostohallinnon käsissä.⁴⁷⁷ Annan tarinassa metsäveljet esitetään myönteisessä valossa: heidät oli kutsuttu juhliin, joten he olivat kylässä asuvien nuorten ystäviä tai muuten arvostamia henkilöitä. Seikka että he olivat pyytäneet piirittäjiä päästämään muut menemään luo heistä kuvaa rehteinä ja kunnollisina, myötätuntoisina. Myönteinen kuva metsäveljistä esitetään myös sarjassa *Tuulepealne maa*: metsäveljet haluavat taistella Viron vapauden puolesta ja pelastavat ja suojaavat neuvostoviranomaisten vainoamia siviilejä.⁴⁷⁸ Monissa tapauksissa varsinkin

⁴⁷³ Laar, 2013, 81, 83–84.

⁴⁷⁴ Laar, 2013, 116–119, 122–124, 127, 138.

⁴⁷⁵ Davoliūte, 2013, 46–47.

⁴⁷⁶ ”Anna”, s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

⁴⁷⁷ Laar, 2013, 118.

⁴⁷⁸ *Tuulepealne maa*, 2008, osat 11 ja 12.

kin neuvostoterrorin kasvaessa metsäveljet ottivat vaimonsa ja lapsensa mukaan metsään suojellakseen näitä neuvostovallan kostolta.⁴⁷⁹

Metsäveljien merkittävin tuki olivat maaseudun talot ja tilat. Metsäveljet saivat apua myös lääkäreiltä⁴⁸⁰. Suuri osa kesällä 1941 metsäveljiksi lähteneistä piti pääsääntöisesti hyvin matalaa ja passiivista profiilia ja piilotteli jopa varsinaisen metsän sijaan taloissa. Taloissa mm. värjättiin Saksan armeijasta paenneiden virolaisten vaatteita, näitä ruokittiin ja varustettiin metsään. Taloista välitettiin metsäveljille myös tietoa ja tarvittaessa osattiin varoittaa viranomaisien liikkeistä. Kesäaikana metsäveljet piileskelivät metsien lisäksi myös ladoissa ja talojen ulkorakennuksissa ja talven tullen siirtyivät taloihin. Mart Laar painottaa, että juuri kansan tuki takasi metsäveljien säilymisen ja mahdollisti heidän toimintansa. Kotona piileskelevälle metsäveljelle rakennettiin piilopaikka esimerkiksi väliseinällä tai lattian alle.⁴⁸¹ Näin toimittiin myös esimerkiksi Puhdistuksessa, jossa Hansin vaimo ja käly väittivät hänen kuolleen ja piilottelivat häntä kotiin rakennetussa piilokomerossa.⁴⁸² Olikin tavallista, että metsäveljet piilottelivat kotonaan ja kokoontuivat yhteen vain operaatioitaan varten. Metsässä etuna oli se, että siellä ei tarvinnut vastarintaa tehdessään pelätä luotien osuvan läheisiin, joten metsään saattoi lähteä kokonainen perhe, vaikka lapset usein yritettiin piilottaa sukulaisten tai ystävien luokse.⁴⁸³

Metsäveljet ryöstivät myös palkanmaksukonttoreita sekä kauppoja. Mart Laarin mukaan metsäveljet yrittivät tällä tavoin keventää taloihin ja tiloihin kohdistuvaa taakkaa metsäveljien tukemisesta ja huomauttaa, että joissain tapauksissa kauppiat saattoivat itse kutsua metsäveljet ryöstöretkelle kauppaansa ja näin tukea heitä. Elämä metsässä, pitkittynyt kuolemanvaara, kostonhalu sekä alkoholi vaikuttivat metsäveljien mieliin ja johtivat toisinaan myös harkitsemattomiin tai hätiköityihin väkivallantekoihin. Laarin mukaan metsäveljet pyrkivät kuitenkin hillitsemään toistensa ylilyöntejä, koska ne asettivat yleensä vaaraan myös koko yhteisön niin metsässä kuin kylissäkin⁴⁸⁴. Laar sivuuttaa kuitenkin sen, että ryöstöretket saattoivat herättää sivullisissa myös pelkoa ja etteikö palkkarahojen ryöstäminen olisi vaikeuttanut tavallisten virolaisten elämää.

Lõhmuksen perheen isoäiti Signe kertoo, että hänen isänsä oli metsäveli, koska oli vastustanut siirtymistä kolhoosijärjestelmään ja oli ollut niin varakas, että hänet oli luokiteltu kulakiksi.⁴⁸⁵ Tieto suvussa olleesta metsäveljestä on kantautunut myös seuraaville sukupolville: niin Signen poika Marek kuin pojanpoika Kristjankin toivat metsäveliyhteyden esille haastatteluissaan. Epävarmuutta ilmeni tosin siinä, kuka oli ollut metsäveli. Signen kertomuksessa metsäveli oli ollut hänen isänsä, mutta Marek muisteli metsäveljen olleen Signen setä.⁴⁸⁶ Marekin mukaan hänen isosetänsä ehti olla metsässä noin kymmenen

⁴⁷⁹ Laar, 2013, 82.

⁴⁸⁰ Laar, 2013, 142.

⁴⁸¹ Laar, 2013, 37, 77, 84–85, 141–142.

⁴⁸² Puhdistus, 2012.

⁴⁸³ Laar, 2013, 141–142.

⁴⁸⁴ Laar, 2013, 131, 136

⁴⁸⁵ "Signe", s. 1940, haastattelu 12.11.2018.

⁴⁸⁶ "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018; Kristjan, 4.11.2018

vuotta ennen kiinnijäämistään ja vangitsemistaan.⁴⁸⁷ Yksi mahdollisuus tietenkin on, että metsäveljiksi ryhtyivät sekä Signen isä että tämän veli.

Kristjan Lõhmus kertoo haastattelussaan metsäveljistä enemmän kuin isänsä Marek tai isoäitinsä Signe. Erona on myös, että Marek ja Signe kertoivat nimenomaan suvussa olleesta metsäveljestä, kun taas Kristjan kertoo metsäveljistä yleisesti, vaikka tietää myös suvussaan olleen metsäveljen. Hän kertoo kuulleen metsäveljien piilotelleen metsässä vuosia. Kristjan on kuullut, että metsäveljien oli vaikea saada ruokaa ja tavaroita, mutta että nämä saivat apua ihmisiltä, jotka pystyivät vapaasti liikkumaan kaupungilla ja tekemään ostoksia. Kristjan kertoo, että hänen mielestään metsäveljet olivat aikanaan ”kovia tekijöitä” ja kertoo suhtautuvansa heihin myönteisesti:

Minä henkilökohtaisesti suhtaudun heihin tosi hyvin, siinä mielessä, että pidän heitä virolaisuuden vaalijoina ja tuon ajan kaikista kovimpina Viron vaalijoina. Mun mielestä se oli tuolloin kaikista oikein ja hienoin sellainen, no, kova juttu. Viron asia, Viron asian ajaminen. Mutta tietenkin, siinä mielessä on tärkeää ymmärtää, että ne miehet, ketkä lähtivät sinne metsään, lähtivät sinne kuitenkin pelosta. He eivät halunneet lähteä keskitysleirille. He lähtivät sinne peloissaan. Mutta myöhemmin on tullut sellainen, tietyssä määrin sellainen kansallinen, sanotaan sellainen kansallinen maine tai kansallinen sävy niille miehille, että he olivat kuitenkin suuria virolaisuuden vaalijoita. Sillä hetkellä, kun he lähtivät, silloin he tekivät sitä enemmänkin pelon ja suhteellisen konkreettisten asioiden vuoksi, mutta nyt se muuttunut abstraktimmaksi.⁴⁸⁸ Kristjan.

Kristjanin näkemys metsäveljistä on erittäin mielenkiintoinen. Hän tiedostaa, että metsäveljiä ajoi metsään pelko joutumisesta vankileirille. Tilanteen vakavuus ehkä jopa korostuu Kristjanin käyttäessä sanaa keskitysleiri (vir. *koonduslaager*) sanan vankileiri (vir. *vangilaager*) sijasta. Sanan keskitysleiri käytön voi tulkita myös merkiksi neuvostohallinnon toimien rinnastamisesta natsi-Saksaan. Kristjan tiedostaa myös, että metsäveljien narratiivi on muuttunut ajan mittaan ja että metsäveljiä on alettu pitää sankareina, ”suurina virolaisuuden vaalijoina” ja ”Viron asian” ajajina vasta myöhemmin. Tästä huolimatta Kristjan kertoo yhtyvänsä näkemykseen metsäveljistä ”virolaisuuden vaalijoina”.

Metsäveljiin liittyi salailua ja piilottelua, joka tulee esille aineistossa. Signe Lõhmus muistelee, että lapsena hän joskus kysyi aamulla isoäidiltään, että oliko isä käynyt yöllä kotona. Hänelle vastattiin aina, että ei ollut ja että hän oli nähnyt vain unta. Signe uskoo, että isä oli käynyt kotona, mutta lapsen pelättiin kertovan isän käynneistä ulkopuolisille.⁴⁸⁹ Vastaavanlaisesti toimitaan myös televisiosarjassa *Tuulepealne maa*, jossa metsässä piileskelevä Toomas tulee

⁴⁸⁷ ”Marek”, s. 1963, haastattelu 30.11.2018.

⁴⁸⁸ ”Kristjan”, s. 1993, haastattelu 4.11.2018. ”mina isiklikult suhtun nendesse väga hästi, selles mõttes et kui eestluse hoidjad ja tol hetkel koike kõvemad Eesti hoidjad. Et minul, ma arvan et see oli tol ajal uks koike õigem ja ütleme koike koike (jotani) koike vingeim selline, no, kõva asi. Eesti asi ühesõnaga, Eesti asi, Eesti asja ajamine. Aga muidugi, selles suhtes on oluline muidugi aru saada, et need mehed kes sinna metsa läksid ajandasid hirmust ikkagi, nad ei tahtnud ju saada koonduslaagrisse minema, nad ei tahtnud koonduslaagrisse minna. Nad läksid tegelikult hirmus sinna. Aga hiljem, on juurde tulnud ütleme see selline, teatud määral selline rahvuslik, ütleme selline rahvuslik maine voi rahvuslik maitse nendele meestele, et nad olid ikkagi suured eestluse hoidjad. Tol hetkel kui nad läksid, siis nad pigem tegid seda lähtuvalt hirmust ja suhteliselt konkreetsetest asjadest, aga täna see on kuidagi abstraktsemaks läinud.”

⁴⁸⁹ ”Signe”, s. 1940, haastattelu 12.11.2018.

käymään yöllä kotonaan. Toomas koputtaa makuuhuoneen ikkunaan ja kiipeää siitä sisälle vaimonsa avattua ikkunan. Samassa huoneessa nukkuva pieni Leilitytär herää, jolloin Toomas menee peittelemään lapsensa takaisin nukkumaan ja sanoo tälle, että tämä on vain nähnyt unta.⁴⁹⁰ Aineiston esimerkit siitä, miten esimerkiksi metsäveljeksi ryhtyneen isän käynnit kotona salattiin lapsilta luovat narratiivia vaarasta ja salailusta: kyse oli niin suuresta salaisuudesta ja vaarasta, että sitä ei uskottu lapsille. Tässä voi nähdä myös traagisen puolen siinä, että lapset ja isät eivät saaneet tavata toisiaan.

Piilottelu ja salailukertomukset eivät aina välttämättä liity vain metsäveljiin. Vaikka piilotteluja tehtiin lapsilta salaa, Anna Mägi muistaa lapsuudestaan piilottelun, josta hän oli tietoinen jo tuolloin. Anna kertoo, että hänen ollessaan lapsi heidän perheensä piilotteli lähimetsässä miestä, joka oli ennen sotaa työskennellyt poliisina, mutta onnistunut piiloutumaan ennen kuin neuvostoviranomaiset ehtivät pidättää hänet. Mies piirsi Annalle ja vieraili perheen kodissa, joten Annalle opetettiin, että missään tilanteessa hän ei saa kertoa miehestä kellekään eikä kertoa kuka on piirtänyt hänelle. Anna muistelee, että häntä valmisteltiin tähän siten, että sukulaismies otti hänet syliin ja kyseli, kuka on piirtänyt piirustukset. Anna ei muista mitä vastasi, mutta arvelee, että hänen vanhempansa olivat vastaukseen tyytyväisiä. Anna kertoo muistavansa myös suunnattoman pelon, joka hänessä heräsi, kun hän kerran näki piilotellun miehen tulevan metsästä Annan serkun kanssa keskellä päivää. Anna pelästyi, että serkku ilmiantaa miehen. Näin ei kuitenkaan käynyt, vaan mies katosi vasta myöhemmin lähdettyään matkalle erään miehen kanssa, joka oli auttanut Annan perhettä ja johon Annan perhe oli luottanut.⁴⁹¹ Annan kertomus miehen piilottelusta on esimerkki paitsi piilottelusta, myös lapsen tietoisesta valmentamisesta suoraa tai epäsuoraa kuulustelua varten sekä siitä, miten lapsi on ymmärtänyt tilanteen vakavuuden ja sisäistänyt sen, että piilotellusta miehestä ei saa kertoa kellekään. Tilanteen äärimmäisyydestä voi katsoa kertovan myös se, että Anna oli epäillyt jopa omaa serkkuaan mahdolliseksi ilmiantajaksi. Hän oli siis oppinut, että ilmiantaja voi olla kuka tahansa. Lopulta Annan kertomus onkin myös esimerkki petoksesta, kun mies, johon perhe oli luottanut, paljastuikin ilmiantajaksi, kun perheen piilotelema mies katosi ollessaan tämän seurassa.

Tunnetuista metsäveljistä kiersi myös huhuja ihmisten keskuudessa. Heistä kasvoi kansan suussa legendoja, joiden nimet kaikki tiesivät.⁴⁹² Metsäveljien muisto ei kuitenkaan ole yksiselitteinen. Mart Laar tiivistää metsäveljien muiston problematiikan ja monitahoisuuden vastaavasti:

Ihmiset suhtautuvat edelleen metsäveljiin vaihtelevasti. Eräät näkevät heidät rosvoina ja murhaajina, toiset taas jaloina vapaustaistelijoina. Kolmannet näkevät heidän onnettomina ihmisinä, jotka eivät onnistuneet sopeutumaan uusiin oloihin, vaan pitivät jääräpäisesti päänsä. Voice of America ja toisten 'radioäänet' haastoivat metsäveljiä uskomaan Lännen apuun Viron vapauttamiseksi. Ne eivät osanneet elää rauhallisesti ja veivät kuolemaan niin itsensä kuin monet toisetkin. Neljänsien mielestä

⁴⁹⁰ *Tuulepealne maa*, 2008, osa 11.

⁴⁹¹ "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

⁴⁹² Laar, 2013, 217, 232.

kaikkein oli syypää vieras valta, jonka väkivallan vuoksi ihmisille ei jäänyt muuta mahdollisuutta kuin piiloutua. Viidensien mielestä metsäveljet olivat kuin kuka tahansa meistä, mutta jotka maksoivat vapaudestaan usein kaikkein kalliimman hinnan – oman henkensä.⁴⁹³

Metsäveljien monet tulkinnat tulevat esille myös historian oppikirjoissa. *Lähiajalugu II* havainnollistaa asiaa tekstidokumenteilla. Ensimmäinen tekstidokumentti on lentolehtinen, josta välittyy vahva isänmaallisuus ja vastarintamieliala, jonka idealistisuus on nähtävillä edelleen vuonna 2000 julkaistussa entisen metsäveljen muistelmassa:

Mikä sitten oli se voima, mikä meitä, viimeisiä metsäveljiä, ajoi vastarintaan? Minä vastaan. Tieto, että niin kauan, kuin on elossa, ase kädessä ja Vironmaan pinta jalkojen alla, ei ole mitään hätää! (...) Tieto, että kuolemanvihollisen käsiin sattua pinnasta pelastaa luoti omasta aseesta.⁴⁹⁴

Toinen muistelmä metsäveljistä on erään naisen näkemys vuodelta 2012. Muistelmassaan nainen kertoo:

Eloonjääneet metsäveljet kutsuvat nyt itseään vapaustaistelijoiksi. Minä en muista, että kukaan heistä olisi tuohon aikaan kutsunut itseään vapaustaistelijaksi. He olivat ihmisiä, jotka piilottelivat itseään vangitsemiselta metsässä. He taistelivat oman henkilökohtaisen vapautensa edestä (...) Se ei ollut taistelu Viron vapauden puolesta. Voiko sitten kunnan puolueaktivistin, tämän vaimon ja lasten tappamista tai kauppojen ryöstämistä kutsua vapaustaisteluksi? Kun amnestia julistettiin, tuli enemmistö metsistä pois. (...) Jotkut miehistä olivat metsässä piileskellessään muuttuneet niin raaoiksi ja julmiksi, että heitä jopa pelättiin.⁴⁹⁵

Muistelmassa tiedostetaan metsäveljien aiheen kompleksisuus sekä se, miten narratiivi metsäveljistä on muuttunut ajan myötä.

⁴⁹³ Laar, 2013, 321, Metsavendadesse suhtuvad inimesed tänapäevani erinevalt. Uhed näevad neis röövleid ja mõrtsukaid, teised aga õilsaid vabadusvõitlejaid. Kolmandad lihtsalt õnnetuid inimesi, kes ei suutnud uutest oludes kohanduda ja ajasid jäärapäiselt oma rida. Ameerika Hääle ja teiste 'raadiohääle' üleskutsed panid metsavendi uskuma Lääne abisse Eesti vabastamiseks. Nad ei osanud rahulikult elada ning viisid hukatusse iseenda ja palju teisi inimesi. Neljandad arvavad, et kõiges oli süüdi võõras võim, kelle vägivalla tõttu ei jäänud inimestel lihtsalt muud ule kui end varjama hakata. Viiendad arvavad aga, et metsavennad olid samasugused inimesed nagu me kõik, kes maksid õiguse eest vabaks jääda tihti kõige kallimaga – oma eluga.

⁴⁹⁴ *Lähiajalugu II*, s. 167 „Mis siis ikkagi oli see jõud, mis meid, viimaseid metsavendi, sundis vastupanule? Ma vastan. Teadmine, et niikaua, kui elu sees, relv käes ja Eestimaa pind jalge all, pole häda veel midagi! (...) Teadmine, et surmavaenlase kätte sattumisel päästab piinadest kuul oma relvast.“

⁴⁹⁵ *Lähiajalugu II*, s. 167 „Ellujäänud metsavennad kutsuvad nüüd ennast vabadusvõitlejaks. Ma ei mäleta, et keegi neist oleks ennast tol ajal vabadusvõitlejaks kutsunud. Need olid inimesed, kes varjasid ennast vangistamise eest metsas. Nad võitlesid oma isikliku vabaduse eest (...) See ei olnud võitlus Eesti vabaduse eest. Kas siis võib nimetada valla parteiaktivisti, tema naise ja laste tapmist või poodide röövimist vabadusvõitluseks? Kui amnestia välja kuulutati, tuli enamik metsast välja. (...) Mõned mehed olid end metsas varjates muutunud tooreks ja julmaks, nii et neid isegi kardeti.“

4.2.2 Metsäveljien merkitys vastarinnalle ja osana vastarintaa

Laarin mukaan metsäveljien merkitys virolaiselle vastarinnalle oli merkittävä. Liike aloitti virolaisen vastarintatoiminnan, joka osoitti, että vuosien 1939–1940 näennäisen vastarinnattomasta mukautumisesta Neuvostoliiton vaatimuksiin huolimatta virolaiset vastustivat maansa liittämistä Neuvostoliittoon. Lisäksi metsäveljistä muodostui esimerkki ja roolimalli myöhemmälle vastarinnalle: koululaisten ja opiskelijoiden vastarintatoiminnalle ja toisinajattelijoiden sekä myöhemmin 1980-luvun avoimelle itsenäisyysliikkeelle.⁴⁹⁶ Davoliüte on pääty-nyt samaan lopputulemaan: metsäveljien tarinalla oli merkitys vastarintamieli-alaan, jota hyödynnettiin aikanaan uudelleenitsenäistymisliikhehdinnässä.⁴⁹⁷

Varsinaisen metsäveli-liikkeen kerrotaan *Valgus ja varjud* -oppikirjassa hiipuneen 1950-luvulla, mutta vastarinnan säilyneen siitä huolimatta,⁴⁹⁸ ja *Valgus ja varjud* käyttää metsäveljien jälkeisestäkin toiminnasta nimenomaan nimitystä *vastarintaliikhehdintä* (vir. *vastupanuliikumine*).⁴⁹⁹ *Lähiajalugu II* kertoo, että metsäveljien hiipumisen jälkeen vastarinta keskittyi poliittisen vastarinnan merkittävimpiin toimijoihin eli nuorten maanalaisiin järjestöihin, joiden toimintaan kuului mm. kansallislippujen ja lentolehtisten ripotteleminen nähtäville. Osa nuorista oli myös tekemisissä metsäveljien kanssa ja siten sidoksissa myös aseelliseen vastarintaan. Vastarintaliikhehdintä alkoi kuitenkin 1960-luvulla hiipua, kunnes vuosikymmenen lopulla toisinajattelijat alkoivat aktivoitua ja julkaisivat mm. maanalaista kirjallisuutta. Kulttuurinen vastarinta ilmentyi lähinnä viron kielen ja virolaisen kulttuurin vaalimisen kautta esimerkiksi laulujuhilla.⁵⁰⁰ Myös *Valgus ja varjud* tuo esille kulttuurimaailman vastarintamielialaa: vaikka kulttuurielämäkin oli tiukan kontrollin alaisena, monet taiteilijat pyrkivät hämäämään viranomaisia verhoamalla todellisen sanomansa symboliikkaan ja rivien väliin ja keksimällä erilaisia selityksiä viranomaisia varten, ja lukijat olivat jokaisesta tällaisesta hämähäyksestä innoissaan. Lisäksi varsinkin 1960-luvulla esiin alkoi nousta uusi todellista elämää Neuvostoliitossa kuvannut taiteilijasukupolvi, jonka tuotanto oppikirjan mukaan oli hyvin suosittu yleisön keskuudessa.⁵⁰¹

Kuten aikaisemminkin käsiteltyihin teemoihin, myös vastarintaliikkeeseen liittyen *Lähiajalugu II*:ssa on tekstikatkelmia: esimerkkitapauksena toisinajattelijana Jüri Kukin tarina, katkelma Molotov-Ribbentropin sopimuksen salaisen lisäpöytäkirjan mitätöintiä vaativasta Baltian adressista vuodelta 1979, tilasto aseistetuista vastarintatoimista Virossa 1944–1953 sekä edellä mainitut metsäveliaiheiset materiaalit. *Lähiajalugu II*:ssa vastarintaa havainnollistamaan valitut tekstikatkelmat kuvastavat toisinajattelijoiden kohtaamia traagisia kohtaloita (Kukk kuoli 41-vuotiaana nälkälakon seurauksena), historiallisen oikeuden vaatimuksia sekä metsäveljiin liittyvää monitulkintaisuutta. Annettu tilasto puoles-

⁴⁹⁶ Laar, 2013, 322–323.

⁴⁹⁷ Davoliüte, 2013, 1.

⁴⁹⁸ *Valgus ja varjud*, 2016, 125.

⁴⁹⁹ *Valgus ja varjud*, 2016, 125.

⁵⁰⁰ *Lähiajalugu II*, s. 166, EAG, 256, 2004.

⁵⁰¹ *Valgus ja varjud*, 2016, 125, 128.

taan osoittaa aseellisen vastarinnan laskun 219 tapauksesta kuuteen tapaukseen vuoteen 1953 tultaessa, mikä tukee sitä, että varsinaisessa tekstissä vastarinnan kerrotaan hiipuneen Stalinin kuoleman jälkeen ja varsinkin 1960-luvulla.⁵⁰²

Oppikirjoissa vastarinnan narratiiviin liittyy vahvasti ajatus jatkuvuudesta. Tämä virolaiselle historiapolitiikalle tyypillinen jatkuvuuden korostaminen ilmenee oppikirjassa ennen kaikkea siinä, mitä tulee kieleen ja kulttuuriin: viron kieli säilyi kaikilla elämän aloilla venäläistämisestä huolimatta; tanssi- ja laulujuhlia jatkettiin läpi neuvostoajan ja länteen paenneet kehittivät neuvostoideologiasta vapaata vironkielistä kulttuuria. Kielen, kulttuurin ja laulujuhlien säilyminen nähdään siis osoituksena virolaisten sinnikkydestä, eikä Neuvostoliiton tukea tälle tuoda esille, vaikka Neuvostoliitto rahoitti laulujuhlia ja muuta kulttuuria.⁵⁰³ Varsinkin viimeksi mainitun tapauksessa jatkuvuuden narratiivin voikin nähdä limittyvän vastarinnan narratiiviin. Samaten jo aiemmin mainittu kodin ja koulun totuuksien välillä ilmennyt ristiriita sopii näihin molempiin narratiiveihin: epävirallisen version varsinkin historiasta voi nähdä palvelleen jatkuvuuden ideaalia, mikäli siihen kuului sotaa edeltäneen Viron ihannointi.

4.3 Suomalainen muovipussi koululaukkuna: pulan muistelu

Sodan aikana ja sen jälkeen koettiin monissa maissa pulaa ennen kuin sodanjälkeinen jälleenrakennus ehti alkaa helpottaa elinoloja ja taloutta. Ensimmäisen sukupolven edustaja, vuonna 1949 syntynyt Malle Kangur muistelee lapsuudestaan, miten 1950-luvulla hänen perheellään ei ollut muuta syötävää kuin leipää, margariinia, suolaa ja vettä. Malle kertoo muistavansa tämän hyvin, koska hän ei pystynyt syömään margariinia. Joskus hänen äitinsä teki keittoa, jos siihen oli aineksia.⁵⁰⁴ Vastaavasti toisen sukupolven Merle Puusepp kertoo, että hänen äitinsä oli sodan jälkeen opiskellessaan voinut ottaa lounasevääksi vain leipää, jonka päälle levitettiin voin sijasta suolalla maustettua sianrasvaa, koska muuta ei ollut. Leivän kanssa Merlen äiti oli juonut teetä.⁵⁰⁵

Vähitellen sodanjälkeinen jälleenrakennustyö kuitenkin edistyi, palkat nousivat ja kauppoihin alkoi tulla enemmän ruokaa. Ruokaa kasvatettiin koko ajan myös itse kasvimailla. Greta muistelee, että Tarton ympäristössä ihmisille annettiin maata kasvimaiksi, jotta he voisivat itse viljellä itselleen vihanneksia ja juureksia.⁵⁰⁶ Elämä alkoi 1960-luvulta lähtien hänen mukaansa normalisoitumaan ja vuonna 1968 syntynyt Merle kuvailee lapsuutensa olosuhteita ”normaaleiksi”: he asuivat kerrostalossa, jossa oli sähkö ja juokseva vesi. Auton sai ostaa lupaa vastaan ja Merlen vanhemmat saivat luvan kahteen autoon. He saivat hankittua myös mökkitontin ja rakensivat sinne kesämökin.⁵⁰⁷

⁵⁰² Lähiajalugu II, 2016, 166–167.

⁵⁰³ Esimerkiksi Gorsuch, 2011, 53.

⁵⁰⁴ ”Malle”, s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

⁵⁰⁵ ”Merle”, s. 1968, haastattelu 14.12.2018.

⁵⁰⁶ ”Greta”, s. 1930, haastattelu 14.2.2019 ja 15.2.2019.

⁵⁰⁷ ”Merle”, s. 1968, haastattelu 14.12.2018.

Myös Greta Tamm kertoo rakentaneensa miehensä kanssa kesämökin. Tammen perheen kesämökki rakennettiin 1950-luvun lopussa, aikana, jolloin Gretan mukaan kesämökkien rakentaminen ei vielä ollut tavallista. Greta kertoo, että he olivat löytäneet mieleisensä paikan, kun paikalle saapui sattumalta paikallisen kolhoosin esimies. Yllättäen kolhoosin esimies sattui olemaan Gretan miehen vanha koulukaveri. Kuultuaan mökkihaaveista tämä kutsui heidät kolhoosin kokoukseen kertomaan haaveistaan. Kun kolhoosin väki kuuli, että Tammen pariskunta toivoisi itselleen metsätilkkaa, joka oli niin hiekkainen, ettei se soveltuisi maanviljelyyn, annettiin heille tontti metsineen. Mökin piirustukset teki Gretan miehen ystävä, joka oli ammatiltaan arkkitehti. Kolhoosista tultiin auttamaan puiden kaadossa ja kuljettamisessa, kun Tammet suostuivat antamaan heille tonttinsa puita. Lopulta tosin kävi niin, että mökistä tuli pienempi kuin alun perin oli suunniteltu – puita oli jouduttu antamaan niin paljon kolhoosin väelle, ettei niitä riittänyt alkuperäisen suunnitelman kokoiseen mökkiin. Mökin Greta ja hänen mielensä rakensivat lähestulkoon kahdestaan ja Greta painottaa, että oli mieletöntä (*meeletu*), että se oli kahden opettajan palkalla mahdollista. Hän muistelee, että opettajan palkka oli 60 ruplaa kuussa ja keskimääräisen kuukausipalkan olleen 100 ruplaa. Mökkiprojektissa heitä auttoi taloudellisesti myös Gretan anoppi, joka kävi Leningradissa myymässä juuresia. Myöhemmin Greta sai töitä yliopistosta ja hänen palkkansa nousi 350 ruplaan. Rakennusprojektista Greta muistaa myös tarvikepulan. Hän kertoo, että kun Tarton ympäristöstä annettiin ihmisille maata siirtolapuutarhoiksi, rakensivat ihmiset työkaluvajojä pahvista ja vanerista. Gretan mukaan tarvikepulaa muistellaan nyt huumorilla, mutta myös harmistuneena siitä, että sen takia ei ollut mahdollista saada juuri sellaista kuin olisi halunnut.⁵⁰⁸

Gretan kertomus mökin rakentamisesta kertoo pulasta, mutta myös siitä, miten pulaan reagoitiin ja miten sen kanssa selviydettiin. Muistelusta käy ilmi henkilökohtaisten suhteiden merkitys ja tuttavien ja ystävien auttaminen: mieleinen mökkitontti järjestyi entisen koulukaverin myötävaikutuksella ja mökin piirustukset teki tuttu arkkitehti. Anoppi tuki heitä taloudellisesti ja vieraat ihmiset auttoivat puita vastaan. Mökkiä ei myöskään rakennutettu ammattilaisilla, vaan Greta ja hänen miehensä rakensivat sen itse. Tämä kertoo siitä, miten taloudellisen niukkuuden keskellä selvittiin itse tekemällä. Myös sivuhuomautus anopin juuresmyyntimatkoista Leningradiin asti kertoo ajankuvasta: ruokaa kasvatettiin itse ja vietiin myytäväksi tarvittaessa kauaskin.

1960- ja 1970-luvuilla lapsuuttaan viettäneen Merle Puusepan mielestä hänen lapsuutensa oli normaali: he asuivat kerrostalossa, oli sähkö ja juokseva vesi. Haastatteluaineistosta käykin ilmi, että neuvostoajan olosuhteiden ”normaaliutta” arvioidaan sekä poliittisten että aineellisten olosuhteiden kautta. Aineellisten olosuhteiden niukkuuden muistelu rakentaa haastatteluaineistossa kärsimyksen, mutta myös selviytymisen narratiiveja.

Neuvosto aikaan liitetään pula elintarvikkeista, kulutustavaroista sekä vaatteista. Erityisesti pula korostuu nimenomaan kolmannen sukupolven haastatteluissa, vaikka he eivät ole itse kuvaamaansa pulaa kokeneet. Johannes

⁵⁰⁸ ”Greta”, s. 1930, haastattelu 15.2.2019.

Kangur, Maria Tamm ja Kätlin Puusepp tuovat pulan esille luetellessaan asioita, jotka heidän mielestään olivat neuvostoaikana huonosti. Kristjan Lõhmus kertoo vanhempiensa muistelleen, että neuvostoaikana pula ei ollut kiinni rahasta, vaan siitä, ettei kaupoissa ollut mitä ostaa, tai miten autoa ostolupineen piti odottaa jopa 10 vuotta. Siim Mäellä on jo omia lapsia ja hänen mukaansa hänen lapsilleen on täysin käsittämätöntä, ettei Siimun lapsuudessa kaupoissa ollut samanlaisia valikoimia kuin nykyään.⁵⁰⁹ Näin Siim havainnollistaa suurta eroa 1980-luvun ja 2010-luvun välillä.

Pula nähdään siis kolmannen sukupolven muistelupuheessa nimenomaan kielteisenä asiana, koska se mainitaan pohdittaessa neuvostoaajan huonoja puolia. Lasten historiatietoisuuden muodostumista tutkineen Jukka Rantalan mukaan on tyypillistä, että lapsille kerrotaan esimerkiksi juuri elintarvikkeiden saatavuuteen liittyviä muistoja ja vertaillaan nykypäivän elämää entisaikaan. Hän on havainnut, että isovanhemmat ja vanhemmat muistelevat lapsilleen usein myös traagisia ja vaikeita kokemuksia, joita suvussa on kohdattu. Tämän seurauksena on tyypillistä, että lapset alkavat hahmottaa historian kulkua edistyskertomuksena.⁵¹⁰ Vastaavaa onkin havaittavissa myös haastattelemani kolmannen sukupolven kohdalla, kun menneisyydessä koettu pula nähdään nyt negatiivisena asiana, eli elämä oli siinä mielessä huonompaa kuin nyt. Edistyskertomus ilmenee varsinkin Siimun kertoessa siitä, miten nykyään ruokakaupoissa on laajemmat valikoimat kuin hänen lapsuudessaan 1980-luvulla.

Toisen sukupolven edustajien vastauksissa pulaan otetaan hieman monitahoisempi lähestymistapa. Pulaa muistellaan kyllä negatiivisena asiana, mutta siihen liitetään myös myönteisiä asioita. Rein Sarapuu muistelee, että pulaa oli laadukkaammista vaatteista, ruuista ja teknologiasta, kuten esimerkiksi hyvistä televisioista ja radioista. Kaikki välttämätön oli kuitenkin hänen mukaansa aina saatavilla ja hän huomauttaa, ettei koskaan joutunut murehtimaan riittävätkö rahat bussilippuun, ruokaan tai asuinkustannuksiin.⁵¹¹ Reinun vastauksesta saa siis kuvan, että hänen nuoruudessaan pula ei vaarantanut aineellisia perustarpeita vaan päinvastoin, neuvostoaikana ne olivat aina turvattu. Reinun kertomuksessa on samankaltaisia piirteitä, mitä Anne Winkler on havainnut tutkiesaan saksalaista ostalgiata. Winklerin havaintojen mukaan sosialistisesta menneisyydestä muistellaan hyvällä taloudellista turvaa sekä kokemusta yhteydestä ja kuulumisesta – ajatellaan, että jotkin asiat olivat paremmin, vaikka kaikki ei ollut hyvin.⁵¹²

Merle Puusepp puolestaan kertoo, että nykyään ihaillaan häntä edeltäneen sukupolven kädentaitoja ja kekseliäisyyttä. Taito tehdä itse juontui Merlen mukaan ennen kaikkea juuri siitä, että neuvostoaikana monet asiat piti tehdä itse, jos niitä halusi: ”jos et ommellut itse, niin sinulla ei ollut mitään päälle pantavaa (...) ja jos et itse keittänyt hilloa, niin sitten sinulla ei ollut hilloa”. Merle kertoo

⁵⁰⁹ ”Johannes”, s.1997, haastattelu 1.4.2019; ”Maria”, s. 1991, haastattelu 12.4.2019; ”Kätlin”, s. 2000, haastattelu 14.12.2018; ”Kristjan”, s. 1993, haastattelu 4.11.2018; ”Siim”, s. 1984, haastattelu 7.12.2018.

⁵¹⁰ Rantala, 2012, 50.

⁵¹¹ ”Rein”, s. 1955, haastattelu 18.3.2019.

⁵¹² Winkler, 2013, 24–25.

itsekin oppineensa jo lapsena tekemään asioita itse, minkä seurauksena hän edelleen esimerkiksi keittää itse kaikki hillonsa. Taito ja viitseliäisyys tehdä itse ja kehittää ratkaisuja arkipäivän ongelmiin olivat Merlen mielestä neuvostoajan hyviä puolia.⁵¹³ Samansuuntaisesti Margit Kangur muistelee lapsuudestaan isoäitinsä tehneen hänelle sellaisia vaatteita, joita ei muuten olisi ollut saatavilla. Margit muistelee myös, ettei perheen köyhyys vaivannut häntä lapsena, koska kaikilla muillakin oli niukkaa.⁵¹⁴

Haastatteluaineistosta käy siis ilmi, että kokemus pulasta ei ole ollut kaikilla samanlainen eikä se ole suinkaan tarkoittanut samaa koko neuvostoajan ajan. Yhtäältä pula ymmärretään lähes absoluuttiseksi pulaksi ruuasta ja erilaisista tavaroista. Tällainen pula yhdistetään sotavuosiin ja 1950-lukuun, osin myös 1960-lukuun. Myöhempää neuvostoaikaa muisteltaessa pula ei enää tarkoita pulaa välttämättömistä tuotteista ja ruuasta, vaan valinnanvarasta ja laadukkaammista tuotteista.

Vaikka pula muistetaan pääasiassa kielteisenä neuvostoelämän piirteenä, ei suhtautuminen neuvostoaikana koettuun pulaan ole siis toisen sukupolven vastauksissa yksiselitteisen kielteinen. Päinvastoin pula sijoitetaan ajalliseen kontekstiin ja sillä voidaan nähdä jopa myönteisiä käänköpuolia. Tiina Mäen mielestä neuvostoajan elintaso ei tulisi edes verrata nykyiseen, koska aika oli niin erilainen:

Mä olen sitä mieltä, että siitä pitää puhua objektiivisesti, koska ei voi ottaa tämän päivän standardeja ja sitten niiden mukaan arvioida, miten me elettiin 30-40 vuotta sitten. Se ei ole mielekästä.⁵¹⁵ Tiina.

Tiinan mielestä neuvosto aika oli siis niin erilainen, että sitä ei olisi edes mielekästä tarkastella nykypäivän mittapuulla. Hän jatkaa:

Tiina: (...) vessapaperi oli kivikovaa (...) joka kävi ulkomailla, raaski tuoda muutama rullan. Se oli niin kuin silkkipaperia, silkistä, sametista kaikki. [nauraa] Pepsi Colaa tuotiin ulkomailta, mun setä kävi sukulaistensa luona siellä Ruotsissa ja hän toi sitten sitä Pepsi Colaa. Tiedätkö, mä luulen, että hän toi ehkä kaksi tai kolme pulloa. Sitten kun me istuttiin pöydän ääressä, niin meille lapsille laitettiin sellaiset snap-silasit (...) ja niistä me kaikki saimme sitten siemailla sitä Pepsi Colaa. Purkat oli – siitähän oli se ENSV-sarja (...) se että purkka laitettiin illalla paperin sisälle takaisin ja aamulla pantiin se sama purkka paperin sisältä takaisin suuhun, koska purkkaa ei ollut. (...) Mä muistan, että jopa 70-luvun lopussa oli sitä, että oli niitä niin kuin markkinoita, kaupat järjestivät suuren päivän ja mentiin jonnekin suurelle aukiolle niin kuin urheilukentälle (...) Välillä oli myös sellaista tavaraa mitä kaupassa muuten ei ollut. No kankaita ja kenkiä ja sitten siellä oli lotto ja pelejä ja sellaista. Ja sitten sinne sattui muutama sellainen niin sanottu liikemies, joka myi salaa ulkomaalaisia muovipusseja. (...) Mä luulen, että se summa oli ehkä 15 ruplaa. No kuvittele, kun kuu-kauden palkka oli 70 ruplaa. (...) Tiedätkö miten sitä käytettiin? Sitä käytettiin niin, että pantiin sinne sisälle venäläinen muovipussi ja sitten se suomalainen muovipussi ympärille (...) Se oli muodikasta. [nauraa]

Wiivi-Maria: Miksi sinne laitettiin se venäläinen muovipussi?

⁵¹³ "Merle", s. 1968, haastattelu 14.12.2018.

⁵¹⁴ "Margit", s. 1972, haastattelu 27.3.2019.

⁵¹⁵ "Tiina", s. 1964, 16.12.2018, "Ma arvan et seda peab rääkima objektiivselt, sest ei saa võtta tänapäeva standardeid ja siis selle järgi hinnata kuidas me elasime 33.19 kolkend nelikend aastat tagasi. See ei ole mõeldav."

Tiina: Että se kestäisi kauemmin. Koska kun kannat painavia asioita, niin sehän menee rikki. Koska jos kävit sillä kaupassa tai koulussa, niin sulla oli painavia asioita siellä sisällä. Sen pussin piti kestää. Se oli niin kallis, sen piti kestää vuosi, ymmärrätkö. [nauraa] Mutta se oli sen ajan standardi. Muistan, että sain riidellä isän kanssa, että ostin niin kalliin muovipussin (...) mutta mulla oli isoisältä saatu raha ja tiesin, että sain tehdä sillä mitä halusin. (...) [15 ruplaa] oli tuohon aikaan tosi iso raha. Leipäpitko maksoi jotain 3 kopeekkaa. Pullo viinaa maksoi ehkä 3 ruplaa.⁵¹⁶

Tiina kertoo vessapaperin, Pepsi Colan, purukumin sekä ulkomaalaisten muovipussien kautta siitä, miten nykypäivänä itsestäänselvinä ja arkisina pidetyt tuotteet olivat neuvostoaikana erityisiä, harvinaisia ja kalliita. Tiina nauraa muistellessaan näitä asioita ja selittää niiden kertovan "tuon ajan standardeista". Nykypäivän näkökulmasta oudoilta tai jopa absurdeilta näyttävistä asioista on tullut ajan myötä hupaisia lapsuusmuistoja, joille voi jo nauraa. Kyse on jälleen luvussa 4.1 käsitellystä reflektiivisestä nostalgiasta: menneisyyttä muistellaan hyvällä, mutta sitä osataan tarkastella kriittisesti ja huumorilla.⁵¹⁷

Myös kolmannen sukupolven haastatteluissa esiintyi moniulotteisempaa pula-ajan pohdintaa. Vuonna 1983 syntynyt Maret Sarapuu, Reinun tytär, muistaa itse neuvostoaajan viimeisten vuosien pulan. Hän kertoo, että vaikka pula ei ole hänen mielestään hyvä asia, opetti se silti arvostamaan sitä mitä on. Kristjan Lõhmus ja Johannes Kangur pohtivat vastauksissaan neuvostoaikana esiintyneen pulan yhteyttä ideologiaan ja vertaavat neuvostoaikaa nykyajan kapitalistiseen yhteiskuntaan. Kristjanin käsityksen mukaan neuvostoaikana ihmiset olivat keskenään mahdollisesti tasa-arvoisempia kuin nykyään: neuvostoaikana kaikilla oli materiaalisesti niukkaa, kun taas nykyään raha ja materia ovat tulleet hänen mielestään liiankin tärkeiksi. Kristjan vertaakin arvoja pohtimalla, että neuvostoaikana ei ollut mahdollista olla materialistinen, kun taas nykyään monilta pääsee unohtumaan, ettei onnen pitäisi olla sidoksissa rahaan ja materiaan:

⁵¹⁶ "Tiina", s. 1964, haastattelu 16.12.2018. "tualettpaber oli kivikõva (...) kes välismaal käis, see raatsis tuua paar rulli. See oli nagu siidpaber, siidist, sametist kõik. (nauraa) No sellised olmelised asjad on ju. Pepsi Colat toodi välismaalt, mu onu käis oma sugulaste juures kulas seal Rootsis ja siis ta toi seda Pepsi Colat. Tead ma arvan et ta toi mingi kaks pudelid või kolm pudelid äkki. Siis kui me istusime umber laua, siis meile lastele pandi sellised viinapitsid sellised neljakummised on ju, selle seest me saime siis kõik mähkida seda Pepsi Colat. Nätsud olid - sellest oli ju see ENSV sari mis nad tegid selle filmi on ju, see et näts pandi õhtul paberi sisse tagasi hommikul pandi sama näts paberi seest tagasi suhu sest nätsu ju ei olnud. (...) tol ajal oli see, ma mäletan et isegi 70ndendate lõpus oli see, et olid need nagu laadad, kauplused tegid uhe suure päeva kus siis mindi kuskile suurele platsile nagu staadionile kioskid ja siis käidi kaupa ja inimesed käisid ostmas. Vahest oli ka sellist kaupa mida poes muidu ei olnud. No mingid kangad ja kingad ja siis oli seal loterii ja mingid mängud ja sellised. Ja siis juhtus sinna mõni selline nõnda nimetatud ärikas, kes muus salaja välismaa kilekotte. (...) Ma arvan et see summa oli seal mingi 15 ruplat. No kujutad ette kui kuu palk oli 70 ruplat. (...) Tead kuidas seda kanti veel? Seda kanti siis niimoodi, et pandi vene kilekott sinna sisse, ja siis see Soome kilekott umber (...) See oli nagu moodne. (nauraa) .

W: Miks see vene kilekott sinna sisse ka pandi?

T: Selleks et see kauem kehtaks. Sest vaata kui sa raskeid asju tassid, siis läheb ju katki. Sest siis kui käisid poes või koolis sellega siis sul oli rasked asjad seal sees. See kott pidi ju kehtma. See oli nii kallis, see pidi kehtma aasta, saad aru (nauraa). Aga see oli tollaja standard. Ma mäletan kull et ma sain isa käest riielda et ma nii kalli kilekotti ostsin. Sain tõsiselt riieldama, aga mul oli vanaisalt saadud raha ja ma teadsin et ma võin sellega teha mis tahan. (...) oli tol ajal väga suur raha. Kui leivapäts maksis mingi 3 kopikat. Pudel viina maksis võib olla 3 ruplat".

⁵¹⁷ Boym, 2001, 49–50.

(...) ehkä ainoa asia, mikä oli hyvää (...) että tuohon aikaan ei yksinkertaisesti voinut ruveta materialistiseksi. Tänä päivänä mä näen yhteiskunnassa sitä, että ihmiset on tosi materialistisia. Joka asialla on jokin arvo (...) jokin rahallinen vastine (...) Neuvostoaikana se ei ehkä ollut yksinkertaisesti mahdollista, ei ollut mahdollista, koska neuvostoaikana (...) kenelläkään ei ollut oikein mitään. Että voi olla että se oli toisin. (...) Yleensä onni ei ole kiinni tavarosta vaan jostain abstraktimmasta.⁵¹⁸ Kristjan

Toisaalta Kristjan ilmaisee myös selkeästi sen, että pulaa ei muistella hyvällä: "Mä olen kuullut niitä juttuja (...) että kaikille yhtäläisesti hyvää tarkoittikin, että kaikille yhtäläisesti paskaa" (*"Ma olen kuulnud neid jutte (...) et kõigile ühtemoodi head, kukkub välja, et kõigile ühtemoodi sitta, noh väljendus."*).⁵¹⁹

Pohdinnat neuvostoaajan tasa-arvosta ja valtion kansalaisilleen tarjoamasta tuesta ovat myös pohdintaa ideologiasta, jolle Neuvostoliitto perustui. Kristjan toteaa tasa-arvon kuuluneen kommunistiseen ideologiaan, mutta huomauttaa, että osalla oli etuoikeuksia. Kristjan huomauttaa myöhemmin, että "oikeastaan mä luulen, että Marx itse sitä teoriaa niin ei kirjoittanut, (...) vaan sitä tulkittiin niin" (*"et tegelikult Marx ise, ma arvan, seda teooriat ise kirja ei pannud (...) vaid seda tolgendati nii on ju"*).⁵²⁰ Karl Puusepp pohtii omassa haastattelussaan mielipidetään siitä, miten neuvostoaikaan tulisi nyt suhtautua:

ehkä siitä pitäisi oppia ja pitäisi ymmärtää, että miten se saattoi mennä niin. (...) Koska kommunismin ajatus on oikeastaan... ajatushan on kaunis, sen pitäisi olla hyvä. Että jokainen mahdollisuksiensa mukaan ja jokaiselle tarpeidensa mukaan, eikö? Mutta mitä siitä tuli, oli jotain kamalaa. Miksi se oli niin? Minun mielestäni siitä pitää oppia, jotta voimme tulevaisuudessa välttää sellaisen.⁵²¹ Karl.

Karl siis katsoo, että ideologia itsessään oli ajatuksena kaunis, mutta ei käytännössä vastannut sitä mitä piti. Johannes Kangurin käsitys ideologian ilmenemisestä käytännössä on Karlia optimistisempi. Hänen mukaansa neuvostoaikana sosialistisen ideologian mukainen järjestelmä tuki ja auttoi yksinäisiä ja huonosaisempia. Nyky-Virossa ihmisten täytyy hänen mukaansa pärjätä yksin ja huolehtia itse itsestään.⁵²²

Haastatteluista käykin ilmi, että yksityisessä muistelussa ja siihen pohjautuvissa mielikuvissa neuvostoaikana koettu pula on hyvin monitahoinen kysymys. Pula nähdään lähtökohtaisesti kielteisenä ilmiönä – varsinkin kolmannen sukupolven haastatteluissa. Kuitenkin siihen liitetään kääntöpuolina yhteisvas-

⁵¹⁸ "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018. *"võib olla ainult üks asi oli mis ainult hea oli (...) et tol ajal lihtsalt ei olnud võimalik minna materjaalseks. Täna ma näen ühiskonnas nagu seda, et inimesed on hästi materjaalsed, on ju. Igal asjal on mingi väärtus on ju, , ühesõnaga on hästi materjaalseks mindud tänapäeval, igal asjal just kui oma väärtus, mingi rahaline vaste (...) Nõukogude ajal seda võib olla ei olnud lihtsalt võimalik, on ju, ei olnud võimalik, sest nõukogude ajal (...) kellelgi polnud nagu nii midagi ei olnud. Et see nagu võib olla oli teistmoodi. (...) Tihtipeale ei pruugi õnn olla kinni asjades vaid mingis abstraktsemas."*

⁵¹⁹ "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

⁵²⁰ "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

⁵²¹ "Karl", s. 1997, haastattelu 8.12.2018. *"Voib-olla selle kohta peaks oppima ja peaks aru saama et, peaks aru saama et kuidas sai niimoodi minna. (...) Sest et kommunismi mõtte on tegelikult... mõtte on ju ilus, see peaks olema hea. Et... iga üks vastavalt oma võimalustele, ja iga ühele vastavalt tema vajadustele, eks ole? Aga mis välja tuli, oli midagi koledat. Miks see nii oli? Ma arvan et seda peaks oppima, sest siis voiks mõista et sellest tuleb õppida ja siis me saame tulevikus vältida sarnast"*.

⁵²² "Johannes", s.1997, haastattelu 1.4.2019.

tuu, viitseliäisyys ja itse tekemisen taito, jotka nähdään haastatteluissa myönteisinä asioina. Pulaa lähestytään myös siitä näkökulmasta, että se yhdisti ihmisiä ja teki heistä niukkuudessa tasavertaisia. Neuvostoajan pulan muistelu tapah-
tuukin kärsimyksen narratiivin ohella myös selviytymisen narratiivissa: materi-
aalisisessa niukkuudessa löydettiin keinot selviytyä ja käännettiin tilanne jopa
tavallaan voitoksi.

Materiaaliseen niukkuuteen yhdistetään myös arvojen pohtiminen: kol-
mannen sukupolven Kristjan Lõhmus kritisoi nykyajan materialistisuutta ja
Johannes Kangur yhteisvastuun puutetta. Toisen sukupolven edustajista Tiina
Mägi ja Margit Kangur kritisoivat neuvostoajan moraalia. Tiina muistelee, että
hänen koulu- ja opiskeluaikoinaan kommunistisen nuoren odotettiin olevan
"moraalisesti varma" ("*moraalselt kindel*"). Kun hän oli kysynyt, mitä se tarkoit-
taa, hänelle oli selitetty, että moraalisesti varma ei ole kommunistista puoluetta
vastaan vaan sen puolella. Tiina muistelee, että tämä puolueen ideologiaan kyt-
ketty käsitys moraalista oli tuntunut hänestä vieraalta. Hänelle moraaliksi oli tar-
koittanut hyviä välejä vanhempiin sekä rehellisyyttä, mutta hänestä tuntui, että
nämä asiat eivät kuitenkaan kiinnostaneet ketään, vaan kiinnostuneita oltiin
vain hänen puolueuskollisuudestaan.⁵²³ Margit puolestaan katsoo neuvostoai-
kaa esimerkkinä sellaisesta moraalista, jota hän ei halua lastensa omaksuvan.
Sen sijaan Margit kertoo opettavansa lapsilleen, että valehteleminen ja varasta-
minen eivät ole oikein.⁵²⁴ Myös ensimmäisen sukupolven Greta Tamm mainit-
see neuvostoajan moraalin: hänen mielestään neuvostoai-ka vaikutti kielteisesti
virolaisten moraalisiin.⁵²⁵ Neuvostoajan ihanteet tasavertaisuudesta ovat haasta-
teltaville siis tuttuja, mutta ihanteiden ei nähdä toteutuneen käytännössä tai
aikaan nähdään liittyneen moraalisesti arveluttavia asioita.

4.4 Elämää ilman vapautta? Monitahoinen kysymys vapaudesta

Kaikissa aineistoissa neuvostoajan kuvaa rakennetaan vahvasti väkivallan ja
kärsimyksen narratiivissa. Kysyessäni haastateltaviltani, millainen aika neuvos-
toaika heidän mielestään oli virolaisille, vastauksissa toistui sana "vaikea"
("*raske*") tai jopa "todella vaikea" ("*väga raske*"). Signe Lõhmus luonnehtii neu-
vostoai-kaa "hirmuhallitsijan ajaksi" ("*hirmuvalitseja aeg*"), johon kuului venä-
läistämistä ja joka tulisi tuomita täysin. Hän ei haluaisi ajatella koko asiaa ja ha-
luaisi vain unohtaa sen.⁵²⁶ Laine Sarapuun mielestä neuvostovallan järjestelmä
oli epäinhimillinen⁵²⁷ ja Merle Puusepp luonnehtii neuvostoai-kaa näin: "se oli
aika, joka perustui ihmisten mielivaltaan ja jotka kantoivat kurjuutta ja henkilö-

⁵²³ "Tiina", s. 1964, haastattelu 16.12.2018.

⁵²⁴ "Margit", s. 1972, haastattelu 27.3.2019.

⁵²⁵ "Greta" s. 1930, haastattelu 15.2.2019.

⁵²⁶ "Signe", s. 1940, haastattelu 12.11.2018.

⁵²⁷ "Laine", s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

kohtaista vallanjanoa ja tyhmyyttä ja väkivaltaa”.⁵²⁸ Anna Mägi nostaa esille väkivallan sekä mielivaltaiset teloitukset ja pidätykset:

Kun maahan tulee vieras valta ja alkaa käskyttämään ja sanelemaan summa mutikassa kuka vangitaan, kuka laitetaan seinän viereen, kuka ammutaan – että millä oikeudella? Että se on liian, äärimmäisen väkivaltaista. Äärimmäisen väkivaltaista ja Jumala suokoon, että sitä aikaa ei tule, olkoonkin, että nykyinen Venäjän hallitus haluaa saada takaisin entiset rajansa. Mutta toivotaan, että se aika ei tule enää takaisin. Anna

Anna luettelee vastauksessaan miehityksen alkuun liittyneitä väkivallantekoja ja kysyy retorisen kysymyksen niiden oikeutuksesta. Näin kysyessään hän tuo esille tapahtumien epäoikeudenmukaisuuden kokemuksen. Lisäksi hänen vastauksensa kuvastaa sitä, miten nykyinen Venäjä mielletään Neuvostoliiton perilliseksi tai lähestulkoon samaksi valtioksi. Signe, Laine ja Anna ovat kolmannen sukupolven edustajia, Merle toisen sukupolven edustaja. Haastatteluaineiston valossa vaikuttaa siltä, että ensimmäisen sukupolven haastatteluissa nimenomaan väkivalta on piirre, jonka kautta neuvostoaikaa lähestytään.

Signen mainitsema venäläistäminen on teema, joka rakentaa sorron ja karsimyksen narratiivia myös historian oppikirjoissa. *Lähiajalugu II* kertoo 1970-luvun venäläistämiskampanjan päämääränä olleen ”yhtenäisen neuvostokansan muodostaminen venäjän kielen pohjalta”. Oppikirja kertoo, että venäläistämispoliitikasta seurasi protesteja sekä kulttuuritoimijoiden huolta viron kielen ja virolaisen kulttuurin tulevaisuudesta ilmaiseva julkinen niin kutsuttu 40:n kirje, joka on oppikirjassa liitetty oppilaan nähtäville varsinaisen tekstin oheen. *Valgus ja varjud* kiinnittää huomiota venäjän kielen ja kirjallisuuden suureen osuuteen neuvostoaikaisesta koululukujärjestyksestä.⁵²⁹

Kolmas sukupolvi sen sijaan aloitti vastauksensa samaan kysymykseen valtiollisen itsenäisyyden menettämisen näkökulmasta. Neuvostoaikaa määrittellään monessa haastattelussa sanoilla ”miehitys” (*”okupatsioon”*) ja ”vieras valta” (*”võõr võim”*). Esimerkiksi Johannes Kangur ja Maret Sarapuu sanovat Viron olleen ”vieraan vallan alla”, joka Johanneksen sanoin oli ”yksinkertaisesti väkisin ottanut virolaisilta näiden vapauden ja sanonut tarkalleen, mitä meidän pitää tehdä”⁵³⁰. Maret kertoo Viron menettäneen vapautensa⁵³¹. Maria Tamm puolestaan muistuttaa, ettei Viro ollut liittynyt Neuvostoliittoon vapaaehtoisesti⁵³². Johannes kuvailee: ”ihmiset eivät saaneet itse valita ja päättää, vaan Moskovasta tuli käsky”. Toisaalta Johannes näkee neuvostoaajan nyky-Viroa joustavampana: neuvostoaikana sääntöjä pystyi joskus venyttämään esimerkiksi viinapullolla lahjomalla.⁵³³

Se että kolmas sukupolvi lähestyy kysymystä nimenomaan itsenäisyyden menettämisen näkökulmasta, on ymmärrettävää, kun heidän vastauksiaan ver-

⁵²⁸ ”Merle”, s. 1968, haastattelu 14.12.2018.

⁵²⁹ *Valgus ja varjud*, 128, 2016 ”*Piirangutele vaatamata saavutasid Eesti astronoomid ja füüsikud ka nõukogude ajal silmapaistvaid tulemusi.*”, *Lähiajalugu II*, s. 164-165, „ühtse nõukogude rahva moodustamine vene keele baasil”.

⁵³⁰ ”Maret”, s. 1983, haastattelu 9.5.2019; ”Johannes”, s.1997, haastattelu 1.4.2019.

⁵³¹ ”Maret”, s. 1983, haastattelu 9.5.2019.

⁵³² ”Maria”, s. 1991, haastattelu 12.4.2019.

⁵³³ ”Johannes”, s.1997, haastattelu 1.4.2019.

taa virolaisten historian oppikirjojen esityksiin neuvostojasta. Historian oppikirjat *Lähiajalugu II* (2017) sekä *Valgus ja varjud* (2016) aloittavat neuvostojan käsittelemisen kuvailemalla mitä Neuvostoliittoon liittäminen tarkoitti Viron poliittiselle asemalle. Molemmat oppikirjaa kutsuvat neuvostoaikaa *miehitykseksi (okupatsioon)*⁵³⁴. Nimitys ja sitä kautta tulkinta neuvostojasta miehityksenä on siis yhteneväinen haastatteluaineiston ja koulukirjojen välillä.

Kolmannen sukupolven vastaukset sopivat yhteen laajemminkin kansallisen historianarratiivin kanssa, ainakin mikäli sitä tarkastellaan historianoppikirjojen kautta. *Lähiajalugu II* kartoittaa Baltiassa tapahtuneet aluemuutokset ja kuvaa Viron, Latvian ja Liettuan päätyneen Neuvostoliiton provinseiksi:

Miehitetyistä Baltian maista tuli Neuvostoliiton provinseja, joita nimitettiin liittotasavalloiksi ja joiden oikeudet olivat vieläkin pienemmät kuin kansademokratioilla (...) Paikallinen kommunistinen puolue alistui täysin Moskovalle ja piti itseään yleisliittolaisen kommunistisen puolueen osastona.⁵³⁵

Ilmaus, että Baltian maat olivat Neuvostoliiton ”*provinseja, joita nimitettiin liittotasavalloiksi*” esittää Baltian maiden muuttumisen todellisuudessa maakuntiin rinnastettaviksi mitättömiksi alueiksi, joita vain muodollisesti kutsuttiin liittotasavalloiksi ja jotka olivat täysin Moskovan kontrollin alla. Myöhemmin Neuvostoliittoa nimitetään imperiumiksi⁵³⁶, minkä voi tulkita korostavan asetelmaa, jossa Viro Latvian ja Liettuan tavoin jäi pieneksi ”*provinsiksi*” suuren ja mahtavan imperiumin vähäpätöisenä osana. Tämä kuulostaa hyvin samanlaiselta kuin esimerkiksi Johanneksen näkemys siitä, että Viro ja virolaiset menettivät päätösvaltansa ja alistettiin Moskovan määräysvallan alle. Väitöskirjassaan Kirsti Jõesalu toteaa vastaavasti, että institutionaalisella tasolla, esimerkiksi parlamenttikeskusteluissa neuvostoaika nähdään negatiivisessa valossa ja neuvostohallinto nimenomaan miehityshallintona, jonka uhri Viro oli.⁵³⁷ Kaiken kaikkiaan vaikuttaa siltä, että kolmas, neuvostojasta vain toisen käden tietoa saanut sukupolvi määrittelee neuvostojan hyvin samoin sanoin kuin kansallista historiataulkintaa heijastava koulun historianopetus.

Vaikka ensimmäinen ja kolmas sukupolvi aloittivat vastauksensa hieman eri näkökulmasta – toinen väkivallan ja toinen itsenäisyyden näkökulmasta – puhuvat he kuitenkin hyvin samasta asiasta: neuvostoaika merkitsi Viron itsenäisyyden menettämistä, miehityksen alkua ja siitä seurasi väkivaltaisuuksia sekä kansallisen päätösvallan menettäminen. Väkivallan ja kärsimyksen narratiiviin yhdistyy näin vapauden rajoittamisen narratiivi: neuvostoaika merkitsi vapauden menetystä. Vapaus on teema, joka mainittiin haastatteluissa yleensä ensimmäisenä tai ensimmäisten joukossa haastateltavien pohtiessa mitä huonoja puolia neuvostoaikaan kuului.

⁵³⁴ *Lähiajalugu II*, 2016, 162; *Valgus ja varjud*, 2016, 122.

⁵³⁵ *Lähiajalugu II*, s. 162 „Okupeeritud Balti riikidest said NSV Liidu provitsid, mida nimetati liiduvabariikideks ja mille õigused olid veelgi väiksemad kui rahvademokraatiamaadel (...) Kohalik kommunistlik partei allus täielikult Moskovalle ning kujutas endast üleliidulise kompartei kohalikkus osakonda.”

⁵³⁶ *Lähiajalugu II*, s. 162.

⁵³⁷ Jõesalu, 2017, 68.

Valtiollisen vapauden lisäksi neuvostoajan nähtiin rajoittavan myös ihmisten vapautta. Henkilökohtaisen valinnanvapauden rajoittamisesta kertoo esimerkiksi Merle Puusepp, joka kertoo vanhempiensa kokemusten kautta neuvostoaikaiseen työelämään kuuluneesta käytännöstä, jossa vastavalmistuneelle määrättiin työpaikka. Hänen äitinsä oli opettaja, joka määrättiin valmistumisensa jälkeen vuodeksi pieneen kyläkouluun, kunnes hänen äitinsä (Merlen isoäiti) onnistui järjestämään hänet tuttavuuksien kautta kaupunkiin. Merlen mielestä tämä käytäntö oli ”ankara” (*”karm”*). Näitä haastatteluissa mainittuja vapauden rajoittamisen muotoja olivat rajoitukset sananvapaudessa, tiedonsaannissa sekä matkustamisessa.

Signe muistaa kouluajoistaan vaikenemisen: ”et voi sanoa yhtään kenestäkään yhtään mitään, varsinkaan mistään johtajista, kuka on paha tai mitä tahansa, sinun piti olla hiljaa” (*„Sa ei voi öelda mitte kellegi kohta mitte midagi, eriti veel mingite ülemuste kohta, keegi on paha voi mis iganes, sa pidid vait olema”*). Hän muistelee myös, että vielä sotavuosina käytettiin salaa Viron lippua ja vietettiin jouluja, mutta sodan jälkeen ei enää uskaltanut. Sodan jälkeen Signen vanhemmat piilottivat lipun siten, että Signe ja hänen sisaruksensa eivät tienneet missä se on. Signelle selvisi lipun sijainti vasta vuonna 1993, kun hänen tätinsä ennen kuolemaansa kertoi sen hänelle. Lapsuutensa joulusta Signe kertoo, että koulussa ei hyväksytty, jos joulun aikaan tuli kouluun uudessa villapaidassa tai jos eväsleivät olivatkin tavallista paremmat, koska siitä perheen arveltiin viettävän joulua. Signe ei saanut kertoa edes naapurin lapsille, että perhe vietti joulua. 1960-luvulla elintaso alkoi nousta ja siitä alkoi Signen mielestä helpompi aika.⁵³⁸

Signen kertomus rakentaa sorron narratiivia hänen muistellessaan, miten hänen kouluaikanaan piti varoa sanomisiaan ja miten joulun viettämistä paheksuttiin. Tieto ja mielikuva siitä, että neuvostoaikana ei voinut puhua julkisesti vapaasti on kantautunut myös kolmanteen sukupolveen: Signen pojanpojan Kristjanin mielestä pahinta neuvostoaikana oli pelko ilmiannoista⁵³⁹. Johannes Kangur selittää, että ”jos olit väärässä paikassa väärään aikaan tai sanoit väärin, sinut saatettiin lähettää pois”⁵⁴⁰ ja Siim Mägi huomauttaa, että neuvostoaikana ihmisoikeuksia rajoitettiin⁵⁴¹. Erityisesti kolmannen sukupolven vastauksissa vapauden rajoittamisen narratiivi yhdistyykin ihmisoikeuksien, sananvapauden ja pelon kautta kärsimyksen narratiiviin.

Signe rakentaa myös vastarinnan narratiivia kertoessaan vanhempiensa piilottaneen itsenäisen Viron lipun: vanhaa lippua ei hävitetty, vaan se koettiin säilyttämisen arvoiseksi siitäkin huolimatta, että se olisi tuonut perheelle ongelmia, jos viranomaiset olisivat löytäneet sen. Vastarintaa kuvaa myös Signen kertomus siitä, että heidän perheensä vietti salaa jouluja. Lipun piilottelu sekä joulunvieton salaaminen muistuttavat myös kertomuksia siitä, miten lapsille ei kerrottu piilotelluista ihmisistä tai miten lapset opetettiin pitämään perheen salaisuuksia.

⁵³⁸ ”Signe”, s. 1940, haastattelu 12.11.2018.

⁵³⁹ ”Kristjan”, s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

⁵⁴⁰ ”Johannes”, s.1997, haastattelu 1.4.2019.

⁵⁴¹ ”Siim”, s. 1984, haastattelu 7.12.2018.

Toisen sukupolven Aivar Puusepp liittää vanhempiensa nuoruuteen kaksoiselämän⁵⁴². Hänen vaimonsa Merle Puusepp kertoo vanhempiensa liittyneen kommunistiseen puolueeseen. Merlen käsityksen mukaan päätös liittymisestä oli ollut vaikea, mutta se oli tehty, jotta he voisivat vaikuttaa asioihin. Merle selittää, että neuvostoaikaisessa yhteiskunnassa kommunistiseen puolueeseen kuuluminen oli välttämätöntä, mikäli halusi luoda uran ja toteuttaa itseään, muuten "sinut leikataan maailmasta irti" ("*sind lõigatakse maailmast ära*").⁵⁴³ Merle selittää ja ymmärtää vanhempiensa päätöstä liittyä kommunistiseen puolueeseen. Se että Merle pitää tarpeellisena perustella asiaa, kertoo siitä, miten kommunistiseen puolueeseen liittymistä on paheksuttu tai voitu paheksua ja miten vielä jälkepäinkin asiaa täytyy selittää, jottei kuulija luule henkilöiden olleen aatteellisia kommunisteja. Toisaalta Merlen kertomus luo kuvaa aikakauden realiteeteista: kommunistisen puolueen jäsenyys nähtiin keinona edistää omia haaveita ja tavoitteita.

Se miten pelko yhdistetään neuvosto aikaan, vaihtelee sukupolvien välillä: kolmannen sukupolven mielikuvissa pelko ilmiannoista ja pidätyksistä on läsnä koko neuvostoajan, kun taas heidän isovanhempiensa muistoissa pelko liittyy vain neuvostoajan alkuvaiheeseen. Tämä kertoo osaltaan Stalinin ajan väkivaltaisuuksien ja terrorin aiheuttaman trauman voimakkuudesta: sukupolvi, joka ei ole itse elänyt neuvosto aikana yhdistää neuvosto aikaan pelon niin leimallisena elementtinä, että leimaa sillä koko neuvostoajan. Se että kolmas sukupolvi liittää neuvosto aikaan vahvasti myös pelon ilmapiirin ja kulttuurin kertoo myös siitä, että heidän mielikuvansa tulevat hyvin lähelle isovanhempiensa ja vanhempiensa vastauksia: ensimmäinen ja toinen sukupolvi mainitsee väkivallan, kolmas sukupolvi puolestaan pelon. Neuvostoajan väkivalta on todennäköisesti ollut ensimmäiselle ja toiselle sukupolvelle konkreettisempaa, kun taas kolmannelle sukupolvelle on välittynyt enää vain ajatus pelosta, vaikka nämä mitä ilmeisimmin kietoutuvat yhteen.

Pelon mainitsee myös Kristjanin isä Marek, joka nostaa esille myös sensuurin ja sitä kautta sananvapauden rajoittamisen. Sananvapauden rajoittamisen teema, jossa yksityinen muistelu kohtaa kansallisen narratiivin mukaisen tulkinnan. Historian oppikirja *Valgus ja varjud* kertoo lehdistön ja median olleen neuvosto aikana tiukan sensuurin alaisuudessa. Neuvostoliiton ulkopuolisen maailman uutiset tulivat Viroon sen mukaan Moskovasta venäjän kielestä käännettyinä. Toisaalta *Valgus ja varjud* tuo esille myös tiedonsaannin vaihtoehtoisia keinoja: ihmiset kuuntelivat länsimaisia radiokanavia ja Pohjois-Virossa oli mahdollista seurata Suomen televisiota.⁵⁴⁴

Kolmas vapaus, jonka rajoittaminen toistui haastatteluaineistossa, koska matkustusvapauden rajoittamista ulkomaille. Esimerkiksi Anna Mägi kritisoi sitä, ettei neuvosto aikana saanut matkustaa vapaasti länteen ja että avoimena olivat vain sosialistiset maat⁵⁴⁵. Neuvostoliitto salli kansalaisilleen ulkomaanmatkailun sodan jälkeen uudestaan vuonna 1955. Neuvostoliiton ulkopuolelle mat-

⁵⁴² "Aivar", s. 1970, haastattelu 15.12.2018.

⁵⁴³ "Merle", s. 1968, haastattelu 14.12.2018.

⁵⁴⁴ *Valgus ja varjud*, 2016, 126–127.

⁵⁴⁵ "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

kustaminen oli siis teoriassa mahdollista, mutta se oli kallista ja vaati monimutkaisen byrokratian läpäisemisen. Aluksi ulkomaanmatkat edellyttivät aina viisumin lisäksi ulkomaanpassia sekä ryhmää, mutta vuodesta 1965 neuvostokansalaiset saivat matkustaa Tšekkoslovakiaan ilman viisumia ja vuodesta 1966 lähtien itsenäisesti ilman ryhmää ja ilman ulkomaanpassia Itä-Euroopan socialistisissa maissa. Kapitalistiseen länteenkin oli teoriassa mahdollista matkustaa, mutta vain, mikäli henkilöllä oli täysin moitteeton tausta, mielellään myös suosituksia ja poliittisia yhteyksiä.⁵⁴⁶

Myös Annan tytär Tiina mainitsee matkustusrajoitukset, mutta huomauttaa kuitenkin, että heille oli vapaana koko laaja Neuvostoliitto.⁵⁴⁷ Neuvostoliitto kannusti kansalaisiaan kotimaanmatkailuun,⁵⁴⁸ mutta aivan vapaata matkustamista ei todellisuudessa ollut Neuvostoliitossakaan, vaan valtio kontrolloi kansalaistensa liikkumista kotimaanpassijärjestelmällä.⁵⁴⁹

Matkustusmahdollisuudet Neuvostoliiton sisällä ja muualla socialistisessa maailmassa eivät kuitenkaan ole vapaus, johon haastateltavat kiinnittäisivät huomiota. Sen sijaan katse on suunnattu nimenomaan länteen. Vaikuttaakin siltä, että matkustusvapaudessa ei ole kyse ainoastaan matkustamisesta, vaan paljon syvemmistäkin asioista: matkustamisen rajoittaminen on konkreettinen toimi, joka erotti Viron lännestä. Esimerkiksi kolmannen sukupolven Kätlin Puusepp kuvailee, että Viro ”leikattiin irti” (*”lõigati ära”*) Euroopasta. Idän matkustusmahdollisuudet eivät kiinnostaneet, vaan matkustushalut suuntautuivat länteen. Tämä kertoo virolaisten identifioidumisesta Eurooppaan: se että Viro oli voitu ”leikata irti” Euroopasta edellyttää taustaoletuksen, että Viro oli ollut Eurooppaa.

Kielenopettajana elämäntyönsä tehneen Greta Tammen haastattelussa matkustusvapauden rajoittaminen yhdistyy tiedonsaannin rajoittamiseen. Hän muistelee, että hänellä kollegoineen oli vaikeuksia pysyä selvillä opettamansa vieraan kielen kehityksestä, koska heillä ei ollut riittävästi vapautta luoda ja pitää yhteyksiä eurooppalaisiin kollegoihinsa.⁵⁵⁰

Matkustusvapauden rajoittaminen tulee esille myös Minu Vaba Riik –näyttelyssä. Siinä neuvostoaikaa esittelevässä salissa on esillä Saarenmaalla olleita raja-aluetta merkinneitä kieltokylttejä sekä alueelle kulun salliva lupalappu. Myös ulkomaille suuntautuvalla turistimatkalta vaadittuja lomakkeita kuuluu näyttelyesineistöön. Näyttelyesineiden joukossa on myös ulkomailta tulleita sukulaisten ja ystävien lähettämiä kortteja ja kirjeitä.⁵⁵¹

⁵⁴⁶ Gorsuch, 2011, 10, 26-30, 80-87, 111.

⁵⁴⁷ ”Tiina”, s. 1964, haastattelu 16.12.2018.

⁵⁴⁸ Gorsuch, 2011, 26.

⁵⁴⁹ Koenker, 2013, 2; Martin, 2001, 449.

⁵⁵⁰ ”Greta” s. 1930, haastattelu 14.2.2019 ja 15.2.2019.

⁵⁵¹ Minu vaba riik, 27.2.2018.

4.5 Harrastuspiireistä konserttimatkoihin ja kiireettömiin kyläilyihin: neuvostoajan tarjoamat mahdollisuudet

Kuten edellä on tullut ilmi, toisen sukupolven muistelut ja mielikuvat neuvostoajasta ovat myönteisemmät kuin ensimmäisen ja kolmannen sukupolven kohdalla. Tämä on inhimillisesti ymmärrettävää, sillä kuten Margus Tamm totesi haastattelussaan, neuvostoajaksi oli heidän lapsuuttaan ja nuoruuttaan, jolloin siihen liittyi paljon iloisia, hauskoja ja nostalgisia muistoja. Tässä alaluvussa suuntaan huomion siihen, mitä neuvostoajan katsotaan tarjonneen aikansa lapsille ja nuorille – ja miksei aikuisillekin.

Neuvostoajan tarjoamista hyvistä asioista mainitaan esimerkiksi ilmainen koulutus, jonka nostavat esille Signe Lõhmus ja hänen poikansa Marek sekä Laine Sarapuu. Signe kertoo olleensa tyytyväinen myös neuvostoajan terveydenhoitopalveluihin.⁵⁵² Neuvostoajan mahdollisuudet korostuvat erityisesti Tiina Mäen haastattelussa. Hän korostaa, että neuvostoajana lapsille ja nuorille tarjottiin paljon erilaisia mahdollisuuksia. Voidaankin katsoa, että neuvostoajan lapsuuden ja nuoruuden muistelu tapahtuu osittain mahdollisuuksien narratiivissa. Juuri ennen haastattelua Tiina kertoi minulle tavanneensa junassa sattumalta vanhan koulutoverinsa ja muistelleensa tämän kanssa iloisia pioneeriaikoja. Haastattelussa pyydän Tiinaa palaamaan tuohon keskusteluun ja hän selittää:

(...) se oli se pioneeriaika (...) se oli se aika, kun lasten kanssa puuhailtiin. Siihen aikaanhan oli tosi paljon harrastuspiirejä, joissa lapset saivat käydä (...) siihen aikaan mä olisin voinut käydä luonnonystävien piirissä, filateliapiirissä eli postimerkkien keräämisen piirissä, sitten mä olisin voinut pelata lentopalloa, harrastaa yleisurheilua – mä olisin voinut tehdä kaikenlaisia asioita. (...) siihen aikaan oli luotu koulun puolesta niin paljon mahdollisuuksia, että käytännössä kaikille oli, ketkä halusivat tehdä jotain.⁵⁵³ Tiina

Tiinan mukaan hänen lapsuutensa Neuvosto-Virossa kaikilla halukkailla oli mahdollisuus harrastaa ja harrastuksia tarjottiin monipuolisesti. Keskeisenä mahdollistajana Tiina esittää koulun: harrastuspiirit olivat koulun vapaa-ajantoimintaa ja niitä ohjasivat opettajat. Tiina myöntää, ettei hän tiedä maksettiinko opettajille erillistä korvausta harrastuspiirien pitämisestä, mutta uskoo, että nykyään opettajat eivät panosta harrastustoiminnan järjestämiseen samalla tavalla kuin neuvostoajana. Lisäksi harrastusmahdollisuudet ovat hänen mukaansa rajoittuneet: neuvostoajana harrastaminen oli Tiinan mukaan ilmaista, mutta nykyään vanhempien täytyy panostaa taloudellisesti lastensa harrastuksiin ja kaikki riippuu rahasta. Neuvostoajan koulu saa Tiinalta kiitosta myös

⁵⁵² "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018; "Signe", s. 1940, haastattelu 12.11.2018; "Laine", s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

⁵⁵³ Tiina, "(...) see oli see pioneeriaeg (...) et pigem see oli see aeg kui tegeleti lastega. Tol ajal oli ju hästi palju huviringe, kus lapsed said käia (...) tol ajal ma võisin käia loodus-soprade ringis, filateeliaringis eks markide kogumise ring, siis ma võisin võrkpalli mängida, kergejoustikut teha - ma võiksin kõiksugu asju teha. (...) tol ajal oli kooli poolt niipalju võimalusi loodud, et praktiliselt kõigile oli kes tahtis midagi teha."

panostamisesta kulttuuriin: hän muistelee, että tuolloin kolhoosista annettiin lainaksi linja-auto ja lapsia vietiin ilmaiseksi teatteriin ja oopperaan sekä muille opintoretseille. Myös Greta Tamm muisteli neuvostoajasta kulttuuriin panostamista mainitsemalla neuvostoajan hyvänä puolena kirjojen edullisuuden. Tiina kertoo myös kuukausittain järjestetyistä ”luokkailloista” eli luokan vapaa-muotoisista illanvietoista.⁵⁵⁴

Tiinan haastattelu antaa neuvostoajasta koulusta myönteisen kuvan. Hän ei kiinnitä muistelussaan huomiota itse oppisisältöihin tai opetukseen. Jos peilataan Tiinan vastausta kansallisen narratiivin siron ja kärsimyksen narratiiviin, on nähtävillä selkeä ero. *Valgus ja varjud* kuvailee opetuksen olleen neuvostoajana kommunistisen puolueen ideologian mukaista:

Historiantunnilla opettajan piti puhua Neuvostoliiton ja itäblokin kansojen vuosittaisesta ystävydestä ja länsimaiden vihamielisyydestä. Aina tuli kehua elämää Neuvostoliitossa ja haukkua sotaa edeltänyttä Viron Tasavaltaa.⁵⁵⁵

Toisaalta oppikirja huomauttaa, etteivät kaikki opettajat aina korostaneet virallista ideologiaa opetustyössään, mutta toteaa myös, että neuvostoajana oppilaat joutuivat elämään kaksoiselämää kodin ja koulun todellisuuden poiketessa toisistaan⁵⁵⁶. Näin kertoessaan *Valgus ja varjud* rakentaa vastarinnan narratiivia: koulun opetus oli neuvostoideologian sävyttämää, mutta kotona opittiin ”oikea” tulkinta Neuvostoliitosta ja itsenäisestä Viirasta. Kuitenkin kuten esimerkiksi haastatteluaineistonikin osoittaa, kaikissa perheissä ei kyseenalaistettu lasten kuullen virallisia tulkintoja ja totuuksia. Korkeakoulutusmahdollisuuksia oli oppikirjan mukaan Neuvosto-Viron lisäksi tarjolla myös muualla Neuvostoliitossa, mutta Neuvostoliiton ulkopuolelle pääsivät opiskelemaan vain harvat, ja hekin yleensä vain itäblokin maihin.⁵⁵⁷

Oppikirja kiinnittää neuvostoajan koulujärjestelmästä kertoessaan huomiota myös 1970-luvun venäläistämiseen ja huomauttaa myös korkeakoulutuksen ja tiede-elämän joutuneen venäläistämisen kohteeksi: länteen paenneiden virolaisten tutkijoiden tilalle tuotiin muualta Neuvostoliitosta venäjänkielisiä, mikä johti oppikirjan mukaan siihen, että yliopistoissa opiskelijoiden täytyi osata venäjää pystyäkseen suorittamaan joitain tenttejä, ja suurin osa väitöskirjoista piti kirjoittaa venäjäksi. Viron kieli säilyi kuitenkin yliopistomaailmassa käytössä historian, kirjallisuuden ja kielitieteen aloilla. Oppikirja huomauttaa myös, että ”[r]ajoituksista huolimatta virolaiset astronomit ja fyysikot saavuttivat myös neuvostoajalla huomattavia tuloksia.”⁵⁵⁸ Venäläistämisen kautta oppikirja luo neuvostoajan koulu-, yliopisto- ja tiedemaailmasta kuvaa siron ja kärsimyksen narratiivissa, mutta kertomalla myös viron kielen säilymisestä akateemisessa maailmassa sekä virolaisten tiedemiesten saavutuksista se liittää

⁵⁵⁴ ”Tiina”, s. 1964, haastattelu 16.12.2018; Greta s. 1930, haastattelu 15.2.2019.

⁵⁵⁵ *Valgus ja varjud*, 2016, 127. ”Ajaloootunnis pidi õpetaja rääkima Nõukogude Liidu ja idabloki rahvaste sajanditrepikkusest sõprusest ning läänneriikide vaenulikkusest. Igati tuli kiita elu Nõukogude Liides ja laita sõjaeelsel Eesti Vabariiki.”

⁵⁵⁶ *Valgus ja varjud*, 2016, 127.

⁵⁵⁷ *Valgus ja varjud*, 2016, 127.

⁵⁵⁸ *Valgus ja varjud*, 2016, 127-128.

aiheen myös vastarinnan narratiiviin: virolaiset tekivät saavutuksia *huolimatta* neuvostovallan toimista.

Yksityisessä muistelussa Tiina muistelee kuitenkin perustuen omaan henkilökohtaiseen kokemukseensa ja kertoo asioista, jotka hänelle jäivät kouluajasta mieleen. Tiinan muistelu havainnollistaa hyvin sitä, miten yksityisessä muistelussa poliittinen järjestelmä ja arkielämä voidaan erottaa toisistaan ja tuntea poliittisesti epämieluisaa menneisyyttä kohtaan nostalgiaa.⁵⁵⁹

Neuvostojärjestelmä mahdollisti ja tarjosi kansalaisilleen monia asioita, joita nyt jälkeenpäinkin muistellaan myönteisinä asioina. Kulttuurikasvatus, ilmainen koulutus, harrastusmahdollisuudet sekä terveydenhoito ovat kuitenkin asioita, joita neuvostoaajasta kertovat vain ensimmäisen ja toisen sukupolven haastateltavat, eli ne, jotka ovat itse eläneet neuvostoaikana. Heille kyse on ollut omakohtaisesti koetuista myönteisistä ja konkreettisista asioista, kun taas kolmannen sukupolven edustajat eivät ole itse kokeneet näitä myönteisiä asioita eikä muisto niistä ole siirtynyt kolmannelle sukupolvelle. Tätä voi osaltaan selittää ensinnäkin se, että kyse on neuvostoaajan järjestelmään liittyneistä hyvistä puolista, mikä on ristiriidassa sortoa ja kärsimystä korostaneen kansallisen narratiivin kanssa. Toisekseen kolmas sukupolvi, joka ei ole itse elänyt neuvostoaikana ajattelee järjestelmää eikä omakohtaisia arkikokemuksia.

Neuvostoaikaan liitetään haastatteluissa myös mahdollisuus elämäntyyliin, jossa oli aikaa perheelle ja ystäville. Pauliina Latvala on todennut, että juuri kiireettömyys ja yksinkertaisempi elämä ovat asioita, joita menneisyydestä usein kaivataan⁵⁶⁰. Kyse ei siis todellisuudessa ole välttämättä Neuvostoliitolle ominaisesta erityispiirteestä, mutta haastateltavat liittävät sen nimenomaan neuvostoaikaan ja tätä kautta Neuvostoliittoon. Varsinkin Margus Tamm kertoo ystävyysuhteiden olleen lämpimämpiä ja välittömämpiä neuvostoaikana. Margus havainnollistaa tätä muistelemalla, miten neuvostoaikana ystävä saattoi tulla kylään ilmoittamatta, mutta miten nykyään niin ei enää tehdä. Hän on myös kokenut, että Viron itsenäistymisen jälkeen taloudellinen asema on alkanut vaikuttaa ihmissuhteisiin kielteisesti. Kysyessäni Margusilta, mitä hän toivoisi lastensa oppivat neuvostoaajasta, hän kertoo toivovansa, että nämä tietäisivät, että tuolloin ihmissuhteet olivat lämpimämpiä. Ainakin Margusin Mariatyttären kohdalla näin on käynytkin: Maria kertoo kuulleensa, että neuvostoaikana ystävyysuhteet olivat lämpimämpiä ja ihmisillä oli aikaa toisilleen.⁵⁶¹ Neuvostoaajasta muistellaan siis hyvällä kiireettömämpää kulttuuria. Vastaava muutos on nähtävillä laajemminkin kuin vain entisen Neuvostoliiton alueella, mutta haastateltavat yhdistävät sen nimenomaan neuvostoaikaan.

Kuten tässä alaluvussa on voitu todeta, toisen sukupolven edustajilla on neuvostoaajasta positiivisia muistoja: neuvostoaikaan yhdistetään monenlaiset mahdollisuudet, jotka nykypäivän Virossa eivät ole kaikkien lasten ja nuorten saavutettavissa. Aineistossa esiintyi myös näkemys siitä, että neuvostoaikana ihmissuhteille oli enemmän aikaa ja ne olivat aidompia. Tällainen muistelu liit-

⁵⁵⁹ Kõresaar & Kuutma & Lauk, 2009, 29.

⁵⁶⁰ Latvala, 2005, 236.

⁵⁶¹ "Margus", s. 1957, haastattelu 16.2.2019; "Maria", s. 1991, haastattelu 12.4.2019.

tyy vahvasti omakohtaisiin kokemuksiin sekä lapsuuteen ja nuoruuteen, aikaan jolloin käydään koulua ja harrastetaan. Näin ollen on ymmärrettävää, että juuri toinen, neuvostoaikana kasvanut sukupolvi tulee muistelleeksi juuri näitä näkökulmia.

4.6 ”Kotimaattomia vaeltajia”? Suhtautuminen vironvenäläisiin

Haastatteluissa nousi esille eräs teema, joka ei sisältynyt haastattelukysymyspatteriin ja jota en itse ottanut haastatteluissa esille. Tämä teema oli venäläisvähemmistö, ja se toistui haastattelusta toiseen. Viron venäjänkielinen vähemmistö on suurelta osin neuvostoajan perintöä, joka vaikutti Viron väestönrakenteeseen niin neuvostoaikana kuin sen jälkeenkin. Haastatteluaineiston lisäksi venäläisteema nousee esille myös historian oppikirjoissa neuvostoajan käsittelemisen yhteydessä. Molemmista aineistoista käy ilmi, että kyse ei ole ainoastaan vironvenäläisistä, vaan aihe luo pohjaa ja vaikuttaa myös laajemmin näkemyksiin esimerkiksi Viroon suuntautuvasta maahanmuutosta sekä pakolaisien sijoittamisesta Viroon.

Kielteisien asennoituminen venäjänkielisiin ilmenee länsiviirolaisessa Lõhmuksen perheessä. Isoäiti Signe muistelee, miten hän neuvostoaikana työelämässä koki venäläiset työkeinä ja sivistymättöminä eivätkä he hänen mielestään olleet kiinnostuneita oppimaan viron kieltä. Signen poika Marek kertoo, miten hän kohtaa töissään paljon vironvenäläisiä ja miten hänellä on heistä vain hyvää sanottavaa. Marekin poika Kristjan sen sijaan kertoo vahvasta kielteisestä suhtautumisesta:

(...) no se neuvostoaika ja se kaikki, siihen suhtaudutaan [perheessä] kuitenkin niin huonosti, että (...) isällä on tosi vahva se, että hän ei heitä siedä, äiti vähän symbolisemmin yrittää olla sallivampi. (...) minä todellakaan en siedä heitä. (...) voi olla, että on täysin normaali ihminen, mutta kerran venäläinen, on aina venäläinen. Voi olla äärimmäisen tyhmää, mutta valitettavasti sanon, että minä en osaa arvostaa sitä kansallisuutta. (...) No, en vaan osaa.⁵⁶² Kristjan.

Kristjan kertoo tässä paitsi erittäin kielteisestä suhtautumisesta vironvenäläisiin, myös siitä, miten vahvasti hän liittää heidät neuvosto aikaan, koska oheinen lainaus on hänen vastauksensa kysymykseen siitä, miten hänen perheessään suhtaudutaan nykyään neuvosto aikaan ja Neuvostoliittoon. Toisaalta Kristjan tekee eron [viron]venäläisiin (venelane) ja ”ryssiin” (tibla):

⁵⁶² ”Kristjan”, s. 1993, haastattelu 4.11.2018. ”see nõukogude aeg ja kõik see et sellesse suhtutakse ikka niivõrd halvasti, et täna nagu kohati isegi ütleme neid venelasi siin Eestis vaadata siia maani no, isal on väga tugev see, et ega ta ei salli neid, ema natukene nagu sümboolsem üritab olla natuke sallivam. Mina näiteks ise ütlen et kohati ma tean et ma teengi liiga, aga mina ütlen ma absoluutselt ei salli neid. Selles suhtes et miks puhata võib olla ta on venelane ja võib olla ta on täiesti ütleme normaalne inimene, aga ükskord venelane, kogu aeg venelane minu jaoks. Äärmiselt võib olla rumal, aga mina ütlen kahjuks, et tõesti ma ei oska selles rahvast nagu mingit lugupidamist, ma võib olla ei oska kuidagi lugu pidada neist. Noh, ma lihtsalt ei oska.”

yksi asia on venäläinen ja toinen asia on ryssä, eikö? (...) venäläinen itsessään on ilman muuta kuin mikä tahansa toinen kansallisuus, eroa ei ole. Mutta kun otetaan ryssä, niin ryssä ei ole välttämättä aina venäläinen. Ryssä voi olla ties mistä tullut ihminen, joka kannattaa Neuvostoliittoa (...) Niitä on täällä Virossa edelleen jonkinlainen porukka, jokin pieni porukka ihmisiä, jotka edelleen uskovat suunnitelmatalouteen ja uskovat siihen sellaiseen marxismiin ja siihen kaikkeen. (...) oikeastaan mä luulen että Marx itse sitä teoriaa niin ei kirjoittanut, mutta sitä tulkittiin niin⁵⁶³ Kristjan

Siinä missä haastateltavani keskittyivät venäläisistä puhuessaan virolaisten ja venäläisten rinnakkaiseloon ja henkilökohtaisiin kokemuksiin, käsittelevät historian oppikirjat aihetta yleisemmällä tasolla ja liittävät sen Viron teollistamiseen. *Valgus ja varjud* perustelee siirtolaisuutta sillä, ettei virolaisia riittänyt sodan jälkeen tarpeeksi työvoimaksi, eikä niinkään liitä sitä kansallisuuspolitiikkaan. Molemmat analysoidut oppikirjat havainnollistavat siirtolaisten määrää ja niiden vaikutusta väestön etniseen rakenteeseen tilastolukujen avulla, esimerkiksi *Valgus ja varjud* huomauttaa, että vuonna 1959 virolaisten osuus väestöstä oli 74,6 %, mutta vuonna 1989 enää 61,5 %. *Valgus ja varjud* -kirjan mukaan siirtolaiset eivät olleet motivoituneita opettelemaan paikallista kieltä ja kulttuuria, vaan puhuivat venäjää, mikä johti viron hylkimiseen. Näin luodaan kuvaa epäreilusta tilanteesta, jossa Viroa vain riistettiin. Samalla muukalaiset nähdään yhtenäisenä venäjänkielisenä joukkona. *Lähiajalugu II*:n lähestymistapa vierastyöläisiin on monipuolisempi: vierastyöläisiä ei arvostella ja tekstin oheen on jopa liitetty ukrainalaisen siirtolaisen tarina tuomaan siirtolaisen näkökulmaa.⁵⁶⁴ Joka tapauksessa Neuvostohallinnon mukanaan tuomaa teollisuuden kehitystä ja modernisointia ei siis nähdä oppikirjoissa positiivisena asiana.

Neuvostoajan kokemus venäjänkielisestä maahanmuutosta ja muukalaisvähemmistöstä heijastuu nykypäivään laajemminkin kuin vain asenteissa vironvenäläisiä kohtaan. Margit Kangur kertoo haastattelussaan, että pakolaiskysymykset ovat yhteiskunnallisia aiheita, joista keskustellessa ainakin perhepiirissä myös neuvosto aika tulee puheeksi. Margit ei kerro näkemyksistään tarkemmin, mutta hänen toteamuksensa kertoo siitä, että ei-virolaiset vähemmistöt yhdistetään helposti neuvostoajan kokemuksiin.

Virossa astui voimaan pakolaislainsäädäntö vuonna 1997. Viron Pakolaisneuvoston (Pagulasabi, Estonian Refugee Council) eli pakolaisten auttamiseen keskittyvän kansalaisjärjestön mukaan Virosta haki turvapaikkaa vuosien 1997–2019 aikana 1100 henkilöä, joista turvapaikan on saanut 531 henkilöä. Pakolaisneuvoston mukaan pakolaisia on 2000-luvulla ollut eniten Syyriasta, Ukrainasta, Irakista sekä Venäjältä. Lisäksi turvapaikkaa hakeneiden joukossa on ollut

⁵⁶³ "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018. "et üks asi on venelane ja üks asi on tibla, on ju. (...) venelane iseenesest, kui selline, on absoluutselt kui iga teine rahvus et vahet ei ole on ju. Aga kui me võtame tibla, on ju, siis tibla ei pruugi olla alati venelane, tibla võib olla tead kust kuradi tulnud inimene, kes pooldab nõukogude liitu eks (...) Et neid on siis Eestis tegelikult meil siiaamaani tegelikult on ju mingisugune hulk, mingi väike hulk inimesi kes siiaamaani usub, et seda plaanima-jandust ja usubki seda seokest marksismi ja kõike seda. (...) tegelikult Marx ise, ma arvan, seda teooriat ise kirja ei pannud nii nagu seda tolgendakse, et ma ei taha Marxi ise kritiseerida, vaid seda tolgendati nii on ju."

⁵⁶⁴ *Lähiajalugu II*, s. 162, 164.

afgaaneja, sudanilaisia, turkkilaisia, eritrealaisia ja srilankalaisia.⁵⁶⁵ Viron tapauksessa ei siis voida puhua varsinaisesta massiivisesta pakolaismäärästä edes 2010-luvulla. Ottaen huomioon, että suuri osa Viron pakolaisista tulee Ukrainasta ja Venäjältä, on ymmärrettävää, että pakolaisteema assosioituu neuvostoaikaiseen siirtolaisuuteen. Neuvostoaajasta kumpuava epäluulo siirtolaisia kohtaan ei ole suinkaan tyypillistä ainostaan Virolle, vaan ilmiö toistuu myös muualla entisen itäblokin alueella. Baltiassa sen juuret ovat jo 1800-luvun lopun kansallisessa heräämisessä, jossa etnisyys sidottiin vahvasti kansaan.⁵⁶⁶ Merkillepantavaa on kuitenkin se, että kyse on nykypäivänä aivan eri volyymin ihmismäärästä kuin neuvostoaikana.

Tässä pääluvussa olen tarkastellut sitä, miten neuvostoaika hahmotetaan ajallisesti sekä miten elämää Neuvosto-Virossa muistellaan. Aineistosta kävi ilmi, että neuvostoaikana itse eläneet jäsentävät neuvostoaikaa vuosikymmenien mukaan pienempiin osiin, kun taas uudelleenitsenäistyneessä Virossa kasvaneet hahmottavat neuvostoaajan pitkänä jatkumona tai jäsentävät sitä johtajien mukaan. Myös neuvostoaajan jäsentämistä kolmijaon mukaan esiintyi: alku Stalinin kuolemaan asti, pitkä keskikohta ja lopulta uudelleenitsenäistymisaika.

Muistelu elämästä rakentui niin kärsimyksen, vapauden rajoittamisen kuin mahdollisuuksienkin narratiiveissa. Näistä kaksi ensimmäistä korostuivat ensimmäisen ja kolmannen sukupolven kertomuksissa, kun taas toinen sukupolvi toi esille myös nostalgiaa ja neuvostojärjestelmän suomaa mahdollisuutta. Neuvostoaajan muistelu nosti pintaan myös venäläistämisen ja vironvenäläisten teeman, sekä niiden heijastumisen nykypäivän asenteisiin.

Seuraavassa pääluvussa siirrytään pohtimaan neuvostoaajan muiston asemaa Virossa nykypäivänä, sen tulevaisuutta sekä virolaisten suhdetta uhriidentiteettiin ja -narratiiviin.

⁵⁶⁵ www.pagulasabi.ee/pagulased-eestis, viitattu 6.5.2020.

⁵⁶⁶ Zakharov & Law, 2017; Zakharov & Law & Harjo, 2017

5 MENNEISYYDEN TAAKASTA VAPAAT?

Kuten pääluvussa 2 kävi ilmi, osalle varsinkin ensimmäisen sukupolven edustajia neuvostoaika tuntuu niin kivuliaalta, että he eivät haluaisi erityisesti edes muistella sitä. Haastateltavistani Signe Lõhmus suhtautuu neuvostoaajan muistoon kaikista kielteisimmin. Hän haluaisi vain unohtaa ja keskittyä siihen, mitä elämässä on nyt. Signe kertoo, että yksi hänen lapsistaan on taiteilija ja on halunnut tehdä Signestä dokumenttielokuvan. Signen kanta ehdotukseen on jyrkkä: ”Ei, minä en halua muistaa, en halua palauttaa mieleenkään” (*”Ei, ma ei taha mäletada, ma ei taha meelde tuletadagi”*).⁵⁶⁷ Luvussa 3 todettiin, että esimerkiksi kyyditykset ovat haastateltavieni toiselle ja vähintäänkin kolmannelle sukupolvelle jo niin kaukaista menneisyyttä, että he eivät koe henkilökohtaista yhteyttä tuolloisiin tapahtumiin.

Tässä luvussa keskityn kysymykseen neuvostoaajan muistelemisen tulevaisuudesta. Alaluvuissa tulen tarkastelemaan haastateltavieni käsityksiä neuvostoaajan muistelemisen tarpeellisuudesta sekä siitä, mitä he toivovat tulevien sukupolvien muistavan siitä. Vastaavasti tuon esimerkkejä myös siitä, millaista kuvaa ja muistoa neuvostoaajasta pyritään luomaan institutionaalisella tasolla kouluopetuksessa, museoissa ja muistopäivien puheissa sekä julkisessa keskustelussa. Haastateltavat pohtivat myös historiallista anteeksiantoa.

5.1 Muista, että joskus oli toisenlainen aika

Onko neuvostoaikaa enää tarpeen muistaa? Onko tulevien sukupolvien tarpeen tietää siitä mitään? Yleisesti ottaen kaikki haastateltavani olivat sitä mieltä, että tulevien sukupolvien tulisi olla vähintäänkin tietoisia siitä, että neuvostoaika on joskus ollut. Näkökulmat siihen, miksi neuvostoaika tulisi muistaa kuitenkin vaihtelivat. Kävi myös ilmi, että näkemykset olivat perheiden sisällä hyvin samankaltaiset, erityisesti isovanhemmat ja heidän lapsenlapsensa jakoivat pää-

⁵⁶⁷ ”Signe”, s. 1940, haastattelu 12.11.2018.

sääntöisesti saman näkemyksen. Tämä tukee jo aiemmissa luvuissa tehtyä havaintoa siitä, että lastenlapset vaikuttavat omaksuvan menneisyyttä koskien vanhempiensa näkemysten sijaan selkeämmin isovanhempiensa tulkinnat ja asenteet.

Kysytyäni Signeltä, haluaisiko hän lastensa, lastenlastensa ja lastenlastenlastensa muistavan ja tietävän neuvostoajasta jotain, vaikka hän itse ei haluaisi muistella sitä, pitää hän sitä kuitenkin tarpeellisena. Signe kertoo kokevansa, etteivät edes hänen omat lapsensa aina ymmärrä, millaista Viron neuvostoajan alku oli:

he eivät muista sitä, he ovat kaikki syntyneet vuoden 1960 jälkeen. Sitä entistä, siitä he eivät tiedäkään, että miten me silloin elimme ja kaupassa ei ollut mitään. "Mitä te sitten söitte, jos kaupassa ei ollut mitään?" Puhu sitten siitä, että kun ei ollut maitoa, ei ollut leipää. Mun vanhempi poikani muistaa sen ajan (...) vot siihen ja siihen kauppaan tulee tänään lihaa, mene ja seiso siellä. Sitten hän menee – hän on itse sitä puhunut – että lähden kauppaan, ja mua ennen on kaksi ihmistä, eikä ole enää lihaa.⁵⁶⁸ Signe.

Pulan lisäksi Signe kertoo nuorempien sukupolvien ihmetelleen myös esimerkiksi sitä, miksei kyyditysten aikana kutsuttu poliisia paikalle, kun kyydittäjät tulivat.⁵⁶⁹ Signen kertomasta välittyikin kokemus siitä, että nuoret ja vielä neuvostoajanakin syntyneet eivät ymmärrä kyyditysten ja Viron neuvostoajan alkuaikojen realiteetteja ja kysyvät siksi kysymyksiä, jotka mahdollisesti tuntuivat turhauttavilta.

Haastattelujen keräämisen aikaan Signen pojanpojasta Kristjanista oli tulossa isä. Kysyessäni häneltä, mitä hän toivoisi oman lapsensa aikanaan oppivan neuvostoajasta, hän vastasi:

minä en halua vaikuttaa ihmisen omien kantojen muodostumiseen (...) mutta tahdon, että ihminen ymmärtää sen, että kaikki asiat, mitkä historiassa ovat tapahtuneet, ei ole aina olleet oikeita. Niitä ei tietenkään voi jäädä eliniäksi itkemään, mutta on joitain asioita (...) jotka on vaikuttaneet Viroom tosi rankasti. Viro on selvinnyt siitä ja juuri se onkin, että laajemmin pitää mielessä, että ei ehkä yksityiskohtaisesti, mutta yleisesti, että kaikki mikä on tapahtunut, ei ole ollut hyvä ja että usein se on tullut vastoin tahtoa, mutta siitä huolimatta virolaisuus on säilynyt ja säilyy edelleen ja meidän pitäisi olla ylpeitä siitä, että meillä on Viro. No, että kunhan jäisi mieleen se, että jollain hetkellä ne asiat eivät ole olleet niin yksinkertaisia, kuin miten itsestään selviä ne nykyään ovat. Että se vertailu, että ne yksityiskohdat, mitä me tänään muistamme, niitä ei tarvitse enää sadan vuoden päästä kukaan muistamaan, niillä ei ole silloin enää merkitystä. Mutta just se yleinen ajatus ja se ymmärrys niistä asioista.⁵⁷⁰ Kristjan.

⁵⁶⁸ "Signe", s. 1940, haastattelu 12.11.2018. "nemad ei mäleta seda, nad on koik sundinud pärast 60ndat aastat. Seda endist, seda nad ei teagi üldse, et kuidas me siis elasime ja poes ei olnud mitte midagi. Aga mis te siis söite kui mitte midagi ei olnud? Räägi nüüd sellest kui piima ei olnud, leiba ei olnud. Vanem poeg mul mäletab seda aega (...) vot sinna ja sinna poodi tuleb täna liha, mine seisa seal. Siis tema läheb – ta on ise seda rääkinud – et lähen poodi ja kaks inimest minu ees, liha enam ei ole."

⁵⁶⁹ "Signe", s. 1940, haastattelu 12.11.2018.

⁵⁷⁰ "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018. "mina ei taha mõjutada inimese enda seisukohtade kujundumist, no ei taha ütlemine mõjutada seda, aga ma tahan et inimene saab aru sellest, et kõik ajad mis ajaloos juhtunud on, ei ole olnud alati õiged. Kindlasti ei saa neid eluaeg nutma jääda, aga on mingid asju (...) mis on väga rängalt mõjunud Eestile. Eesti on sellest välja tulnud ja just ongi see,

Kristjanin vastauksesta käy ilmi, miten hän toivoo neuvostoajan muistelemisen tapahtuvan selviytymisen narratiivissa: tiedostetaan ja muistetaan asiat, jotka eivät olleet "oikeita", mutta suruun ei pidä jäädä kiinni, vaan ajatella, että Viro on selviytynyt ja olla ylpeä siitä. Kristjan toivoo myös, että jatkossakin muistettaisiin, että monet itsestään selviltä tuntuvat asiat eivät ole aina olleet itsestään selviä.

Kristjan ei ole suinkaan haastateltavista ainoa, joka toivoo, että neuvosto-aika muistettaisiin verrokkina nyky-Virolle. Ensimmäisen sukupolven Anna Mägi puolestaan pitää tärkeänä, että tulevat sukupolvet tietäisivät, millaista ennen oli. Hän muistelee oman isoäitinsä ja isoisoäitinsä hyvää elämää ja omaisuutta, harmittelee Viron jääneen neuvostoajana Suomesta jälkeen ja toivoo, että neuvostoajasta muistettaisiin "silloisten ihmisten pelot ja kurjuus, mikä heidän piti kokea" ("*tol aegsete inimeste hirmud ja viletsus, mis nad pidid läbi elama*").⁵⁷¹ Annan tyttärenpojalla Siimulla on jo omia lapsia ja Siimun äidin Tiinan sekä Siimun itsensä haastatteluiden perusteella neuvostoajan muisto siirtyy heille juuri vertailun kautta: niin Tiina kuin Siimkin kertovat, etteivät Siimun lapset ole uskoa muisteluista esimerkiksi siitä, miten kaupassa ei ollut yhtä laajoa valikoimaa kuin nykyään.⁵⁷² Haastateltavien tehdessä vertailua eri aikojen välillä käykin ilmi kokemus siitä, että seuraava sukupolvi ei kykene ymmärtämään neuvostoajana tapahtuneita asioita tai neuvostoaikaisia olosuhteita.

Niin Kristjan ja Signe Lõhmuksen kuin Mäen perheenkin haastatteluiden perusteella vaikuttaa siltä, että tulevien sukupolvien toivotaan olevan tietoisia neuvostoajan kärsimyksestä ja pulasta. Muiston halutaan siis rakentuvan kärsimyksen narratiivissa. Toisaalta kärsimykseen yhdistetään myös selviytymisen narratiivi: neuvostoajan kärsimysten toivotaan opettavan ymmärtämään, ettei asioita tule pitää itsestään selvinä. Samanlainen ajattelu ilmenee myös Sarapuiden perheessä. Rein Sarapuu kertoo, että vaikka hän muistelee neuvostoaikaa lastensa kuullen myös huumorin kautta, haluaa hän tehdä näille selväksi, että neuvosto-aika oli paha.⁵⁷³ Toisin sanoen Rein haluaa neuvostoajasta jäävän tuleville sukupolville mieleen ennen kaikkea negatiivisen mielikuvan. Reinun tytär Maret syntyi vuonna 1983, joten hänellä on lapsuusmuistoja neuvostoajalta. Maret muistelee lapsuutensa pula-aikaa ja kertoo sen opettaneen arvostamaan sitä mitä on. Tämän ajatusmallin hän toivoo omien lastensakin oppivan.⁵⁷⁴

Osa muistelijoista nosti esille ajatuksen, että on itseisarvoista tietää, mitä aikaisemmin on tapahtunut. Tämä nähdään osana tietoisuutta siitä, keitä olemme ja mistä tulemme. Vaikuttaakin vahvasti siltä, että menneisyyden muis-

et laiemalt see meelde jätta, et võib olla mitte isegi detailselt, aga üldiselt, et kõik mis on juhtunud, ei ole olnud hea ja tihtipeale on see vastu tähtmist tulnud, aga sellest hoolimata on eestlus kandunud ja kandub edasi ja me peaksime uhked olema selle üle, et meil Eesti siin on. No, lihtsalt jääks niiöelda see meelde, et mingil hetkel need asjad nii lihtsad ei olnud. Kui enesestmõistetavad nad täna on. Et see vordlus, et see et need detailid, mida me täna mäletame, neid ei pea enam mitte keegi sajandi pärast mäletama, keegi ei pea neid enam 50 aasta pärast mäletama, nad ei oma tähtust tegelikult enam. Aga just see üldine mõtlemine ja see arusaamine nendest asjadest"

⁵⁷¹ "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018.

⁵⁷² Tiina, "Siim", s. 1984, haastattelu 7.12.2018.

⁵⁷³ "Rein", s. 1955, haastattelu 18.3.2019.

⁵⁷⁴ "Maret", s. 1983, haastattelu 9.5.2019.

tamisella nähdään kaksi motiivia: osalle sillä on välineellinen arvo nyky-Viron itsenäisyyden arvostamisen opettamisessa ja osalle menneisyyden tunteminen on itseisarvo ja osa oman identiteetin rakentamista. Esimerkiksi Kätlin Puusepp sanoitti asian näin:

Mun mielestä on tärkeää, että ihmiset tuntevat oman historiansa ja ymmärtää, mistä me olemme tulleet, ja mun mielestä sen pitäisi jatkuakin niin.⁵⁷⁵ Kätlin

Kätlinin veljen Karlin mielestä menneistä ajoista tulee tietää, jotta niistä voitaisiin oppia.

Mä olen sitä mieltä, että luonnollisesti pitäisi tietää, mitä oli ennen meitä, ja ennen sitä ja ennen sitä ja niin eteenpäin, ja millainen historian kulku oli koko meidän läntisen historian aikana. Mä olen sitä mieltä, että jos me ei tiedetä sitä, meidän kohtalo on toistaa niitä samoja vikoja, joita he tekivät, mutta siinä (virheiden toistamisella) ei ole niinkun ihmiskunnan kehityksen mielessä mieltä.⁵⁷⁶ Karl

Karlin ja Kätlinin isä Aivar toivoisi, että nuoremmat sukupolvet tietäisivät, miten absurdi Neuvostoliitto oli. Hän pitää tarpeellisena, että tulevat sukupolvet ymmärtäisivät, mitä sen taustalla on ollut ja hahmottaisivat syy-seuraussuhteet.⁵⁷⁷

Karlin ikätoveri Johannes Kangur ajattelee Karlin tavoin, että neuvostoajalta tulisi pitää mielessä tulevaisuutta varten, vaikka menneeseen ei saisi jäädä kiinni:

Musta tuntuu vähän ristiriitaiselta. Yhtäältä mä haluaisin sanoa, että heidän [tulevien sukupolvien] ei pitäisi tietää siitä mitään, koska se on menneisyyttä ja sä et jaksa kantaa sitä kuormaa, mitä ehkä viisi sukupolvea aikaisemmin sun esivanhemmat kantoivat. Että sun ei ole mielekästä katsoa liikaa menneeseen. Pikemminkin katso, mitä sulla parhaillaan on ja mieti, miten sun asiat voisi olla huomenna paremmin. Toisaalta jälleen, koska mua itseänikin kiinnostaa historia, niin mä olen sitä mieltä, että se on oleellista, että sä tiedät, mitä on tapahtunut, vähintään niinkun lähimenneisyydessä. Mutta no, koska historialla on se tapa, että se jossain määrin toistaa itseään, täällä tai jossain muualla, että onko ne kokemukset arvokkaita. Mutta mitä kauemmas se meistä jää, mun mielestä on täysin normaalia, että sitä vähemmän ihmiset siitä tietävät.⁵⁷⁸ Johannes.

⁵⁷⁵ "Kätlin", s. 2000, haastattelu 14.12.2018. "Ma arvan et on tähtis et inimesed teavad oma ajalugu ja moistama kust me oleme tulnud, ja ma arvan see peaks jätkuma nii."

⁵⁷⁶ "Karl", s. 1997, haastattelu 8.12.2018. "Ma olen seda meelt, et loomulikult peaks teadma, mis oli enne meid, ja enne neid ja enne neid ja enne neid ja nii edasi, ja milline oli ajaloo kulg terve meie lääne ajaloo vältel. Ma arvan et kui me seda ei tea, meie saatatus on korrata neid samu vigu mida nemad tegid, aga sellel ei ole mõtet nadu inimkonna arengu mõttes."

⁵⁷⁷ "Aivar", s. 1970, haastattelu 15.12.2018.

⁵⁷⁸ "Johannes", s.1997, haastattelu 1.4.2019. "Ma olen veidi konfliktis. Et yhtepidi ma tahaks öelda et nad ei pea sellest midagi teadma, sellepärast et see on minevik ja sa ei jaksa seda koormat kanda, mida võib-olla viis polvkonda tagasi sinu esivanemad kandsid. Et sul ei ole nagu moistlik liiga minevikku nagu vaadata. Pigem vaata mis sul hetkel on ja motle kuidas sul homme saaksid asjad olla paremini. Teistpidi jällegi kuna mind ennast ka ise ajalugu huvitab, siis ma arvan et see on oluline, et sa tead mis on toimunud, vähemalt nagu lähiminevikus, aga no, kuna ajalool on see komme, et ta kordab ennast mingil määral, kas siin voi kusaqil mujal, et kas need kogemused on väärtuslikud aga mida kaugemale see meist jääb, ma arvan et see on täiesti normaalne et seda vähem inimesed selle kohta teavad."

Neuvostomenneisyyden tunteminen tulevaisuuden varalta on tärkeää myös Johanneksen isoäidin Mallen mielestä. Malle muistuttaa Venäjän olevan edelleen Virolle uhka, eli Venäjä nähdään Neuvostoliiton perillisenä.⁵⁷⁹ Johannes on samaa mieltä:

Ehkä vielä yksi syy, miksi sitä pitäisi tuntea (historiaa) on vielä se, että se sama suuri Venäjä on kuitenkin edelleen ihan meidän vieressä. Ja niin kauan, kun ei tunnu siltä, että (hermostunut naurahdus) siellä hallituksessa niinkun asiat menisivät kovin oikein, niin jonkinlainen uhka on olemassa suurimman osan virolaisista takaraivossa. Että kun joskus viisi vuotta sitten tapahtui se Krimin valtaaminen ja jotkut vihreät miehet, se tuo mieleen, se tuo sitä neuvostoaikaa vähän takaisin, lähemmäs.⁵⁸⁰ Johannes

Mallen tavoin myös Johannes näkee Venäjän uhkana ja perustelee sitä tuomalla esimerkin Krimin valtaamisesta. Neuvosto aika toimii hänen mukaansa muistuksena siitä, että Venäjä ei ole turvallinen ja luotettava naapuri.

Haastateltavieni pohdinnoista kävi ilmi, että neuvosto aikaa pidetään aikana, joka tulee muistaa ja josta tulee olla tietoinen. Neuvosto aika saa haastateltuaineistossa funktion toimia verrokkina itsenäiselle Virolle ja muistuttaa vapauden merkityksestä. Sama näkökulma neuvostoajan muistamisen merkitykseen ilmenee myös esimerkiksi Vabamun näyttelyssä Vabadusel ei ole piire, jossa kävijän on mahdollista jättää näkyville oma vastauksensa mitä vapaus hänelle merkitsee. Samassa näyttelyssä vapautta ja sen suhteellisuutta pohditaan kerrottaessa virolaisten erilaisista ratkaisuista neuvosto aikana.⁵⁸¹

Vaikka neuvostoajan muistamista pidetään haastateltuaineistossakin tärkeänä, nousi haastateluissa selvästi esille myös näkemys, jonka mukaan neuvostoajan traumoihin ei tule jäädä kiinni, vaan suunnata katse tulevaisuuteen. Seuraavassa alaluvussa 5.2 käsittelen haastateltavieni pohdintaa historiallisesta anteeksiannosta sekä neuvostomenneisyyden kanssa elämisen mahdollisuudesta.

5.2 "Ihmiselle on annettu vain yksi elämä⁵⁸²": Voiko antaa anteeksi?

Historiallinen anteeksianto on poliittisen anteeksiannon ohella saanut erityistä huomiota siitä lähtien⁵⁸³, kun menneisyyden vääryyksien anteeksipyyntöjä yleistyivät 1990-luvulta lähtien. Aiheen nousu liittyi kylmän sodan päättyemisen

⁵⁷⁹ "Malle", s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

⁵⁸⁰ "Johannes", s.1997, haastattelu 1.4.2019. "Voib-olla üks põhjus miks nagu seda oleks veel vaja teada on ikkagi et see sama suur Venemaa on meie otse korval. Ja seni kuni ei ole tunne et (hermostunut naurahdus) seal valitsuses nagu asjad väga oigesti käiksid, siis mingisugune oht nagu ma arvan enamusi eestlastest kusagil tagakuklas olemas. Et kui kasvoi mingisugune viis aastat tagasi toimus see Krimmi ära votmine ja mingid rohelised mehikesed, see tuletab, see tombab seda noukogude aega natuke nagu tagasi, lähemale."

⁵⁸¹ Vabamu, 11.-13.11.2018.

⁵⁸² "Laine", s. 1931, haastattelu 30.3.2019.

⁵⁸³ Räikkä, 2012, 45.

jälkeisen demokratian leviämiseen ja ihmisoikeuskysymysten esille nousuun⁵⁸⁴. Käytännössä menneisyyden vääryyksien käsittelyn yleistyminen ja anteeksianton teeman nouseminen ilmenevät muun muassa anteeksipyyntöinä, mutta myös kansainvälisen pysyvän rikostuomioistuimen perustamisena sekä alueellisempien erityistuomioistuinten perustamisena⁵⁸⁵. Vääryyksiä on tapahtunut tietenkin kaikkina aikoina, eikä niiden sovittelu olekaan sinänsä aivan uusi konsepti. Uutta on, että anteeksipyyntö nähdään moraalisena kysymyksenä ja tekona, eikä ainoastaan esimoderniin tapaan yhteiskunnallisena ja poliittisena hyvittämisenä.⁵⁸⁶

Entisen Neuvostoliiton alueella julkinen keskustelu varsinkin Stalinin ajan terroristista ja kyydityksistä kuumeni entisissä neuvostotasavalloissa: kuka kantaisi vastuun neuvostovallan nimissä tehdyistä epäinhimillisistä teoista? Uudelleenitsenäistyneessä Virossa perustettiin historiallinen totuuskomissio The Estonian International Commission for Investigation of Crimes Against Humanity tutkimaan neuvostoajan (ja saksalaismiehityksen) rikoksia ihmisyyttä vastaan, vaikkakaan se ei saanut valtaa antaa juridisia tuomioita. Neuvostoliiton Virossa ja laajemmin alueellaan tekemistä rikoksista ihmisyyttä vastaan on käyty akateemista keskustelua niin historian tutkimuksessa kuin oikeustieteellisenkin tutkimuksen piirissä.⁵⁸⁷ Tässä tutkimuksessa tarkoituksena ei kuitenkaan ole tutkia neuvostoaikana tapahtuneita julmuuksia juridisesta näkökulmasta. Sen sijaan tarkoitukseni on keskittyä siihen, miten yksilötasolla käsittelevät neuvostoajan traumaattisia puolia.

Haastatteluiden lopuksi kysyin haastateltaviltani, tulisiko heidän mielestään neuvostoajan tapahtumat antaa anteeksi tai tulisiko niiden kanssa päästä sovintoon/pystyä elämään. (*vir. leppima millegagi*). Haastateltavat olivat vastauksissaan melko yksimielisiä siitä, että tapahtumien kanssa tulisi pystyä elämään, mutta anteeksianto jakoi mielipiteitä. Huomionarvoista on, että kolmen sukupolven välillä ei juuri esiintynyt eroja tämän asian pohdinnassa, vaan kaikkiin vastauksista nousseisiin näkökulmiin löytyi kannatusta kaikissa kolmessa sukupolvessa.

Historiallinen anteeksianto on luonteeltaan yksityishenkilöiden välistä anteeksiantoa julkisempi⁵⁸⁸ ja siinä on kyse tilanteesta, jossa menneisyydessä tapahtunutta vääryyttä pyydetään kollektiivisen paineen vuoksi anteeksi joltain ryhmältä.⁵⁸⁹ Historiallinen anteeksianto on Räikän mukaan myös aina kommunikointava.⁵⁹⁰ Juhani Ihanus esittää, että kulttuurisen trauman käsittelyssä on avuksi suhteellisuudentaju ja halu nähdä myös muiden näkökulma ja välttää vastakkainasetteluun jäämistä ja menneisyyden jatkuvaa esillä pitämistä.⁵⁹¹ Viron neuvostomenneisyyden tapauksessa haasteen tuo se, että yllämainitut edellytykset eivät pääse toteutumaan, koska anteeksipyytäjää ja menneisyyden ri-

⁵⁸⁴ Forsberg, 2012, 61–62.

⁵⁸⁵ Ahonen & Löfström, 2012, 88.

⁵⁸⁶ Ahonen & Löfström, 2012, 91.

⁵⁸⁷ Mälksoo, 2001.

⁵⁸⁸ Räikkä, 2012, 47.

⁵⁸⁹ Räikkä, 2012, 46.

⁵⁹⁰ Räikkä, 2012, 47.

⁵⁹¹ Ihanus, 2012, 161.

koksien sovittajaa ei ole: Neuvostoliittoa ei ole enää olemassa eikä nykyinen Venäjäkään ole esittänyt Neuvostoliiton puolesta anteeksipyyntöä.

5.2.1 Jotta oma sydän olisi kevyempi

Osa haastateltavista katsoi, että neuvostomenneisyyden kanssa tulisi vähintäänkin päästä sovintoon. He eivät olleet yksimielisiä anteeksiannosta, mutta pitivät vihan kantamista haitallisena tai turhana. Juha Räikän mukaan anteeksiannossa itsessään ei tarvitsisi välttämättä olla kyse nimenomaan ainakaan heti tapahtuvasta negatiivisten tunteiden unohtamisesta, vaan ennemminkin prosessista, jonka tavoitteena anteeksiantaja lopulta pystyy päästämään kaunasta irti ja anteeksiannon hetkellä hän päättää sitoutua tähän prosessiin.⁵⁹² Se ettei ihminen pysty antamaan jotain anteeksi, voi Räikän mukaan tarkoittaa, ettei henkilö pääse eroon tunteestaan tai ettei hän ole pystynyt sitoutumaan anteeksiantamisen prosessiin.⁵⁹³

Vihan ja kaunan katsottiin aineistossani olevan haitallista nimenomaan ihmiselle itselleen, esimerkiksi Karl Puusepp selitti, että viha ”syö ihmisen sisältä” (*”sööb sisemiselt inimese ära”*). Karlin mielestä neuvostoajan tapahtumien kanssa sopuun pääseminen olisi ”terveellistä” (*”tervislik”*)⁵⁹⁴. Sovintoa ja anteeksiantoa pohtiessaan haastateltavien puheessa toistuikin juuri sana ”terveellinen” (*tervislik*) tai muuten terveyteen (*tervis*) viittaaminen. Karlin äiti Merle ajattelee anteeksiannon keventävän sydäntä:

jos ihmiset ei pysty antamaan sellaisia asioita anteeksi, niin he elävät todella raskaan sydämen kanssa. (...) elämässä pitäisi kuitenkin jotenkin päästää irti kaikista asioista ja antaa anteeksi. (...) Ei saa unohtaa, mutta jotenkin tulee antaa anteeksi.⁵⁹⁵ Merle.

Mäen perheen isoäiti Anna ajattelee samansuuntaisesti: ihmiselle on hyväksi päästää vihasta irti, jättää mennyt menneisyyteen ja olla kantamatta kaunaa. Vastaavasti kolmannen sukupolven Johannes Kangur toteaa, että ilman kaunaa ja vihaa on helpompi elää.

se kiroaminen ja vihan pitäminen, se rikkoo sinun omaa terveyttäsi. Ja se myös, että tuolloin ne toimijat, heidän piti tehdä niin (...) Että no mikä oli, se oli. Että miksi mä kantaisin sitä painoa itsessäni? (...) se oli, ja sinne se jää, ja mä toivon, että en joudu elämään sitä enää uudestaan.⁵⁹⁶ Anna.

mä luulen, että jokaisella ihmisellä, joka vielä on elossa ja joka tuntee, että se on vaikuttanut häneen, että hänellä itsellään on helpompi, jos hän antaa sen olla eikä kannaa

⁵⁹² Räikkä, 2012, 32.

⁵⁹³ Räikkä, 2012, 33.

⁵⁹⁴ ”Karl”, s. 1997, haastattelu 8.12.2018.

⁵⁹⁵ ”Merle”, s. 1968, haastattelu 14.12.2018. *„kui inimesed ei suuda selliseid asju andeks anda, siis nad elavad väga raske südamega. Ja tegelikult on ikkagi tuleb elus kõik asjad kuidagi lahti lasta ja andeks anda. (...) Ei tohi unustada, aga kuidagi tuleb andestada.“*

⁵⁹⁶ ”Anna”, s. 1939, haastattelu 8.12.2018. *”see kirumine ja see viha pidamine, see rikub su enda tervist. Ja ka see, et tol ajal need tegelased, need pidid niimoodi tegema (...) Et no mis oli, see oli. Et milleks ma seda niimoodi raskust ja seda endas nagu kannan (...) see oli, ja sinna paika see jääb, ja ma loodan, et ma seda enam uuesti ule elama ei pea.“*

sitä (vihaa/kaunaa) koko ajan (...) Venäjää tai jotain toista kohtaan. Sulla itselläsi on niinkun helpompi, mä luulen.⁵⁹⁷ Johannes.

Neuvostomenneisyyden kanssa sisäiseen sovintoon pääseminen tarkoittaa siis ennen kaikkea vihan, kaunan ja katkeruuden tunteista irti päästämistä ja tämän näkemyksen edustaja oli kaikissa kolmessa sukupolvessa.

Anna vetoaa myös siihen, että neuvostovallan kanssa toimineet saattoivat toimia pakon edessä. Ilmeisesti hän näkee sen lieventävänä seikkana tai helpotavan asioiden kanssa elämistä. Myös Annan tytär Tiina muistuttaa siitä, että ajallinen konteksti tulisi ottaa huomioon:

pitäisi antaa anteeksi, koska se oli se aikakausi. (...) Ei ole mieltä kantaa vihaa tai kantaa vainoa, koska se on niin suuri koneisto, että ei riipu yksittäisistä ihmisistä. Se oli (...) systeemi. (...) Mun mielestä yksittäisten ihmisten suhteen tulisi antaa mahdollisimman paljon anteeksi.⁵⁹⁸ Tiina.

Äitinsä tavoin Tiina siis ajattelee, että neuvostoajan ikävät asiat eivät olleet yksittäisten ihmisten vallassa, vaan pikemminkin osa järjestelmää, "koneistoa". Helpotusta tapahtumien kanssa elämiseen tai anteeksiantoon voi siis saada ajatuksesta, etteivät niitä läpivieneet olleet niistä vastuussa tai toimineet omasta vapaasta tahdostaan. Merle Puusepp puolestaan pohtii voisiko neuvostoajan tapahtumiin suhtautumisessa auttaa ajatus siitä, miten ihmiset eivät voi hallita täysin sitä, mitä heidän elämässään tapahtuu:

Ja ehkä siinä auttaa vähän se fatalismi, että ihminen ei todellakaan saa valita sitä aikaa ja paikkaa, jossa hän elää, ja kun hänet on pantu sellaiseen tilanteeseen, niin hänen pitää elää sen kanssa, että hänet on pantu sellaiseen tilanteeseen, hän ei pysty pyristelemään sieltä pois. Ja kun hän elää siinä traumassa (...) että miten he tulevat toimeen sen trauman kanssa, se on koko elämän harjoitus.⁵⁹⁹ Merle.

Merle puhuu myös traumasta ja katsoo sen seuraavan kantajaansa tämän koko elämän loppuun asti. Hän pohtii ja kantaa mahdollisesti huolta siitä, miten trauman kanssa selvitään.

Neuvostomenneisyyden kanssa sovintoon pääsemiseen esitetään myös muita syitä, kuin helpotus, joka menneisyydestä irti päästämistä voi seurata.

⁵⁹⁷ "Johannes", s.1997, haastattelu 1.4.2019. "Ma nagu riigi seisukohast ei oskaks midagi nagu vastata ja see poliitiline pool mind nii väga nagu ei huvita, aga ma arvan et iga inimene kes praegu veel elab ja kes tunneb et see teda on mõjutanud, et tal on endal lihtsam kui ta laseb sel minna ja ei hoia seda nagu kogu aeg, kuidagi siis näiteks ma ei tea Venemaa voi kellegi teise vastu. Nagu sul on endal lihtsam elada ma arvan."

⁵⁹⁸ "Tiina", s. 1964, haastattelu 16.12.2018. "tuleks andeks andma, sest see oli see ajastu. Kelle peale- no ei ole mõtted viha kanda voi vaenu kanda sest ta on nii suur masinavärk et ei sõltu üksikisikutest see oli ikka täiesti süsteem et no, see oli täiesti süsteem on ju (Lenin kehtestas süsteemi, üksikisikute tasandil tuleb palju andeks anda) Aga ma arvan et üksikisikute suhtes tuleks võimalikult palju andeks anda".

⁵⁹⁹ "Merle", s. 1968, haastattelu 14.12.2018. "Ja võib-olla siin aitab natuke seda fatalismi, et inimene tõesti ta ei saa valida seda aega ja paika kus ta elab, ja kui ta on pandud sellesse situatsiooni, siis ta peab leppima et ta on pandud sellesse situatsiooni, ta ei suuda sealt välja rabeleda. Ja kui ta elab selles traumas, (...) et kuidas nad selle traumaga toime tulevad, see on terve elu harjutus. Aga ma arvan et lõpuks ükski inimene ei suuda saada rahule, kes ei suuda oma neid südame asju korda panna et ta ei suuda andeks anda voi ta jääb vihkama voi ta kuidagi nagu selles aktiivses viha seisundis."

Osa haastateltavia katsoi, että neuvostoajan tapahtumien kanssa on päästävää sovintoon, koska niille ei mahda enää mitään.⁶⁰⁰ Tähän liittyy läheisesti myös ajallisen etäisyyden vaikutus: useammissa haastatteluissa anteeksiantoa pidettiin mahdottomana sen vuoksi, että väärintekijöitä ei ole enää mahdollista saada tuomiolle.

niitä ihmisiä, jotka veivät niitä asioita läpi ja jotka jakoivat käskyjä, että joku tulee kyydittää ja joku tulee pidättää, niitä ei ole enää. (...) Ja jos on, niin mä en usko, että he ovat enää kovin toimintakykyisiä. Ja no, kenen syyksi me enää sitä laitetaan? Että ne ihmiset jotka nyt on, he eivät oikeastaan liity siihen.⁶⁰¹ Kätlin

Kolmannen sukupolven Kätlin Puusepp katsoo, että nykypäivän ihmisiä ei tule syyttää neuvostoajan vääryyksistä. Hän tiedostaa, että tuolloin käskyjä antaneet ja noudattaneet ovat joko kuolleet tai hyvin iäkkäitä. Syyttelemisen ei hyödytä hänen nähdäkseen enää ketään. Vastaava näkemys esiintyi Mäen perheen isoäidin Annan ja tämän tyttärenpojan Siimun vastauksissa:

No mitä mä voin tehdä? Hän (Stalin) on mullan alla ja mätänee, kauan jo sillä lailla. Että no se oli hänen aikansa. (...) Annan anteeksi tai en, mutta ei sille mahda mitään. Se mikä oli, se oli. Ja että kantaisi itsessään sitä vihaa, siinä ei ole mieltä.⁶⁰² Anna

Niitä ihmisiä, jotka sen älyttömyyden järjestivät, niitä ei ole enää. Ne eivät voi pyytää anteeksi. (...) Pikemminkin Stalin, Hitler ja sitten Molotov, Ribbentrop – mä en tiedä antaisinko anteeksi. (naurahtaa) (...) Mun mielestä se pitää pystyä elämään sen kanssa, mutta mitä anteeksi annettavaa siinä on. Sellainen asia on ollut ja toivotaan että enää ei tule⁶⁰³ Siim

Annan ja Siimun vastauksissa nimetään neuvostoajan vääryyksiin syyllisiä: Stalin, Molotov, Ribbentrop sekä jopa Hitler. Tämä viestii siitä, että he hahmottavat Viron tapahtumien laajemman kontekstin. Toisaalta vaikuttaa siltä, että he mieltävät vastuun tapahtumista olleen Neuvostoliiton (ja osittain Saksan) johdolla, joka antoi käskyjä ja solmi sopimuksia. Anna, Tiina ja Siim Mägi eivät siis syytä käskyjen toimeenpannutta tasoa, vaan katsovat asiaa yleisemmällä tasolla. Annalle ja Siimulle – isoäidille ja lapsenlapselle – on yhteistä myös se, että molemmat kertovat toivovansa, ettei vastaavaa aikaa tule enää uudelleen. Jälleen on siis nähtävissä, että syyllinen neuvostoajan traumaattisiin tapahtumiin häivytetään, nähdään kaukaisena.

Toisen sukupolven Margus Tamm tarkastelee kysymystä monesta näkökulmasta:

⁶⁰⁰ Esimerkiksi "Marek", s. 1963, haastattelu 30.11.2018; "Malle", s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

⁶⁰¹ "Kätlin", s. 2000, haastattelu 14.12.2018.

⁶⁰² "Anna", s. 1939, haastattelu 8.12.2018. "No mis ma teha saan? Ta on mulla all ja mädaneb, ammu juba niimoodi. Et no, tema aeg oli see. (...) Kas annan andeks voi ei anna, aga midagi sinna parata ei saa. See mis oli, see oli. Ja et seda viha endas kanda, sel pole mõtet."

⁶⁰³ "Siim", s. 1984, haastattelu 7.12.2018. "Neid inimesi kes seda jama korraldasid, nemad enam ei ela. Nemaad ei saa vabandust paluda (...) Pigem Stalin, Hitler ja siis Molotov, Ribbentrop - ma ei tea kas andeks annaks. (...) Ma arvan et sellega peab leppima, aga mis seal ikka andeks anda. Selline asi on olnud ja loodame et rohkem ei tule".

yleisesti tai virallisesti tai ylipäätään Viron kansana me ei voida tehdä sitä. No jokainen voi tehdä niin erikseen. Niin kuin se Siperiassa ollut tätikin sanoi, että (...) hän ei pidä vihaa. Ne jotka hänet joskus lähettivät Siperiaan, olivat kuitenkin (...) eri ihmiset. Ne ovat kuolleet jo kauan sitten. Että nyt tällä hetkellä (...) pitää vihaa Venäjän kansaa kohtaan – se ei käy, siinä ei ole mieltä.⁶⁰⁴ Margus

Margus tiedostaa ajallisen etäisyyden ja sen, etteivät käskyjä toimeenpanneet henkilöt ole todennäköisesti enää elossa. Lisäksi Margus tekee eron kansallisen ja yksityisen tason välille: koko kansakuntana neuvostoajan tapahtumia ei voida antaa anteeksi, mutta yksittäiset ihmiset voivat. Samansuuntainen mutta laajemmin avattu ajatus tulee esille Margusin tyttären Marian haastattelussa:

Se riippuu varmasti siitä, miten paljon se vaikutti heidän perheisiinsä. Koska mä en henkilökohtaisesti tiedä suvustani niitä tarinoita mitä tapahtui kyyditysten ja repressioiden (aikana) niitä negatiivisia tarinoita, niin mä olen sitä mieltä, että se anteeksi-anto ja unohtaminen on varmasti helpompaa ja se on mahdollista. Ja jossain määrin se on jo tapahtunut. Mutta ne perheet, jotka varmasti kohtasivat sen, niiden osalta mä en osaa ollenkaan vastata. Se unohtaminen voi olla heille tosi vaikeaa.⁶⁰⁵ Maria

Maria kertoo siis anteeksiannon olevan asia, jonka edellytykset riippuvat perheen kokemuksista. Siksi asiaa pitäisikin siis tarkastella hänen mielestään nimenomaan perheiden eikä koko kansakunnan tasolla. Maria itse ei ole haastattelun perusteella tietoinen sukulaisiinsa kohdistuneista repressioista, jotka tulivat ilmi isoäiti Gretan haastattelussa. Maria kertoo, että hänen suhtautumistaan neuvosto-aikaan helpottaa se, että hänen tietääkseen hänen sukuunsa ei ollut kohdistunut repressioita.

Oman perheen ja itsen kautta anteeksi-antoa pohtivat esimerkiksi toisen sukupolven Merle Puusepp ja Margit Kangur.

Se että minulla ei ollut yhtäkään isoisää, se ei ollut minun kärsimykseni, koska minä en tiennytkään mitä tarkoittaa isoisä. (...) sillä minulla ei ole mitään anteeksiannettavaa ja se ei ole minun ongelmani.⁶⁰⁶ Merle.

Minun isoäitini ja isoisäni, jotka kohtasivat kaikkein suurimmin ja kaikkein hirvittävimmän neuvostovallan, ovat jo aikaa sitten poissa. Minulla ei ole tarvetta pitää kehtään vastaan vihaa tai antaa anteeksi. Minun esivanhempieni kokema suuri epäoi-

⁶⁰⁴ "Margus", s. 1957, haastattelu 16.2.2019. "Üldiselt voi ametlikult voi üldse Eesti rahvana me ei saa seda teha. No iga üks eraldi võib seda teha. Nagu see Siberis olnud tädigi ütles, et ega no et ta ei pea nagu viha. Need kes tema kunagi Siberisse saatsid olid ikkagi kokkuvõttes teised inimesed. Need on kõik ammu surnud juba. Et nüüd praegu kellegi peale ma ei tea Vene rahvuse peale viha pidada, see üldse ei sobi, sellel ei ole mõtet."

⁶⁰⁵ "Maria", s. 1991, haastattelu 12.4.2019. "See oleneb kindlasti sellest kui palju nende perekondasid see mõjutas. Kuna mina isiklikult ei tea oma suguvõsast neid lugusid mis toimus küüditamiste ja repressioonide neid negatiivseid lugusid, siis ma arvan et see andestamine ja unustamine on kindlasti kergem ja see on võimalik. Ja mingil määral see on juba toimunud. Aga need perekonnad kes kindlasti sellega kokku puutusid, nende kohta ma ei oska vastata üldse. See unustamine võib-olla on väga raske neile."

⁶⁰⁶ "Merle", s. 1968, haastattelu 14.12.2018. "See et minul ei olnud ühtki vanaisa, see ei olnud minu kannatus, sest mina ei teadnudki mis tähendab vanaisa. (...) sest minul ei ole midagi andeks anda ja see ei ole minu probleem."

keudenmukainen tuska on minulle samalla kertaa sekä todellinen että abstrakti. Ja ihmiset, jotka tuolloin tekivät pahaa, ovat luultavasti kaikki jo kuolleet.⁶⁰⁷ Margit .

Merle ja Margit eivät koe, että heille pitäisi esittää anteeksipyyntöä. Merle, jonka molemmat isoisät teloitettiin neuvostovallan toimesta, kokee, että koska hän ei ole koskaan tuntenut isoisiaan, ei hän osaa heitä kaivatakaan. Näin ollen hän ei tunne katkeruutta asiasta eikä koe, että hänen hänellä olisi mitään anteeksiannettavaa. Margit puolestaan katsoo, että koska hän ei ole itse henkilökohtaisesti kokenut neuvostovallan suorittamia väkivaltaisuuksia, anteeksianto ei ole hänen asiansa: hänen sukulaistensa kokemat kärsimykset ovat hänelle jo etäisiä. Myöhemmin Margit kuitenkin lisää, että ei luultavasti kuitenkaan antaisi anteeksi⁶⁰⁸. Lisäksi hän vetoaa siihen, että tapahtumiin osalliset ovat suurimmaksi osaksi jo kuolleet – näkemys joka jo edellä ilmeni useassa haastattelussa. Menneisyyden kärsimysten ja trauman merkitys muuttuu sukupolvien mukana.⁶⁰⁹

Aineistosta käy siis ilmi, että pohdittaessa anteeksiantoa, nousee keskusteluun kysymys siitä, kuka voi antaa anteeksi: voiko nuori antaa anteeksi isovanhempiansa tai yksilö koko kansansa puolesta? Artikkelissaan (2012) Juha Räikkä toteaa, että vaikka epäoikeudenmukaisuudesta seuranneita negatiivisia tunteita voidaan tuntea myös toisen puolesta, ei kyse normaalitapauksessa ole enää varsinaisesti anteeksiannosta, jos henkilö ”antaa anteeksi” toisen puolesta. Heti perään Räikkä kuitenkin huomauttaa, että tähän on olemassa poikkeustilanteita, esimerkiksi papit voivat julistaa synnit anteeksi ja samaan tapaan historiallisessa ja poliittisessa anteeksi antamisessa tapahtuu toisten puolesta anteeksi antamista.⁶¹⁰ Räikkä pitää siis esimerkiksi historiallista anteeksiantoa mahdollisena konseptina ja poikkeustapauksena anteeksiannon perusideaan. Annettaessa anteeksi toisten puolesta, on kuitenkin riski, että hänen katsotaan väheksyvän tapahtunutta tai loukkaavan niitä, jotka eivät ole vielä valmiita antamaan anteeksi tai jotka katsovat, ettei kyseessä ollut vääryyttä saa antaa koskaan anteeksi⁶¹¹.

Kokoavasti voi todeta, että haastatteluaineistossa vallitsevana näkemyksenä on, että menneisyyden kärsimykset tulisi muistaa, mutta siitä ei pitäisi kantaa aktiivista kaunaa. Lisäksi anteeksianto nähdään haastateltavieni vastauksissa nimenomaan henkilökohtaisella tasolla, eikä virallisia anteeksipyyntöjä odoteta. Niiden sijaan oleellisena pidetään sitä, millaista ulkopoliittikkaa Venäjä noudattaa ja tulee noudattamaan Viron suhteen. Neuvostomenneisyyden muistamisen ja unohtamisen kysymykseen syvemmän tarkemmin alaluvussa 5.2. Kuten edellä on havaittu, voidaan menneisyyden tapahtumien hyväksynnän tai jopa anteeksiannon taustalla nähdä useita erilaisia syitä, jotka kulminoi-

⁶⁰⁷ ”Margit”, s. 1972, sähköposti 4.4.2019. ” *Mu vanaemad ja vanaisad, kes kõige otsesemalt ja kõige koledama nõukogude võimu näoga silmitsi seisid, on ammu kadunud. Minul puudub vajadus kellegi peale viha pidada või ka andeks anda. Mu esivanemate läbielatud suur ülekohtune valu on minu jaoks korruga reaalne ja samas ka abstraktne. Ja inimesed, kes toona kurja tegid on juba arvatavasti kõik isegi looja karja läinud.*”

⁶⁰⁸ ”Margit” s. 1972, sähköposti 4.4.2019.

⁶⁰⁹ Ihanus, 2012, 160.

⁶¹⁰ Räikkä, 2012, 29.

⁶¹¹ Räikkä, 2012, 35.

tuvat ajalliseen etäisyyteen: tapahtumista vastuussa olleet ovat jo kuolleet, tai haastateltava ei koe henkilökohtaisesti yhteyttä tapahtumiin. Ennen kaikkea tätä mielipidettä edustavat haastateltavat perustelivat kantaansa kuitenkin sillä, että vihaamalla ja katkeruudella he vain vahingoittaisivat itseään.

Haastatteluista kävi myös ilmi, että haastateltavat sijoittavat neuvostoajan tapahtumat Viroa laajempaan kontekstiin selittäessään tapahtumien taustoja ja nimetessään syyllisiä. Kuten esimerkiksi Johanneksen ja Margusin sitaateista kävi ilmi, pääsyyllinen neuvostoajan tapahtumiin nähdään Venäjällä. Virolaisten katsotaan aineistossa toimineen vain pakosta, vaan koko vastuu nähdään olleen Moskovan tasolla. Seuraavaksi tarkastelenkin sitä, miten haastateltavat kokevat nykyisen Venäjän suhteessa anteeksiannon teemaan.

5.2.2 "Älkää enää tulko yli Peipsijärven⁶¹²": Venäjä neuvostovallan perillisinä

Pohjimmiltaan historiallisessa anteeksiannossa kyse on ajatuksesta, että anteeksipyyttäminen ja -antaminen ovat osa menneisyyden käsittelemisen prosessia ja edesauttavat sitä, että asioiden käsitteleminen ehkäisisi vastaavien konfliktien syntymistä tulevaisuudessa.⁶¹³ Anteeksipyyntö ja -anto tähtäävät sovintoon, jonka yleisesti odotetaan johtavan vähintään siihen, että vihamielisyydet ryhmien välillä voisivat päättyä eikä sama enää toistuisi.⁶¹⁴

Virolaisten kansallisessa kertomuksessa Viro on ollut Neuvostoliiton uhri ja kyseessä on ollut miehitys. Konfliktitilanteita syntyy, koska vironvenäläisten kertomus pohjautuu ennemminkin Venäjän kertomukseen.⁶¹⁵ Pronssisoturikiistassa puna-armeijan veteraanit pitivät muistomerkkiä kunnianosoituksena Tallinnan "vapauttajille", joukoille, jotka vapauttivat Tallinnan Hitlerin Saksan miehityksestä, kun taas monet virolaiset näkivät muistomerkissä symbolin vuosikymmeniä kestäneelle neuvostomiehitykselle. Meike Wulf huomauttaa, että monille virolaisille neuvostosotilaat tarkoittavat nimenomaan venäläisiä sotilaita unohtaen, että myös etnisiä virolaisia oli mobilisoitu puna-armeijaan.⁶¹⁶

Anteeksi antaminen tai antamattomuus on Räikän mukaan tärkeä erityisesti sosiaalisesta näkökulmasta: anteeksiannolla on sosiaalinen funktio, sen avulla tavoitellaan tilanteen normalisoimista ja tasapainoa.⁶¹⁷ Anteeksiannolla nimittäin on selkeästi sosiaalinen funktio ja merkitys: niin kauna kuin syyllisyyskin ovat tunteita, jotka painavat ihmistä ja voivat aiheuttaa kitkaa käytännön arkeen. Tällöin anteeksianto voikin olla viesti siitä, että toimiva yhteiselo on arvokkaampaa kuin kaunan kantaminen.⁶¹⁸ Viron tapauksessa kysymys on yksilö- ja yhteiskunnallisella tasolla virolaisen kantaväestön ja vironvenäläisen vähemmistön yhteiselon onnistumisesta, sekä valtiollisella tasolla Viron ja Venäjän valtioiden välisestä suhteesta. Juhani Ihanus tuo esimerkin myös Virosta:

⁶¹² "Kristjan", s. 1993, haastattelu 4.11.2018.

⁶¹³ Forsberg, 2012, 62.

⁶¹⁴ Forsberg, 2012, 69–70.

⁶¹⁵ Nugin, 2021, 4.

⁶¹⁶ Wulf, 2008, 233.

⁶¹⁷ Räikkä, 2012, 30.

⁶¹⁸ Räikkä, 2012, 35.

”Taistelu kollektiivisen muistin, muistamisen ja muistelemisen paikasta voi myös johtaa symbolisten muistomerkkien siirtämiseen pois keskeisesti näkyvältä paikalta, ja esimerkkinä Tallinnan toisen maailmansodan neuvostosotilasta esittävän pronssipatsaan tapaus vuodelta 2007. Osalle virolaisista pronssipatsas muistutti traumasta, kun taas osalle venäläisistä pronssipatsaan siirtäminen oli traumaattinen kokemus.”⁶¹⁹

Toiseen sukupolveen kuuluva Rein Sarapuu katsoo, ettei vihan kantaminen venäläisiä kohtaan ole järkevää:

”Ei pidä tehdä sitä, että kulkee koko ajan ympäriinsä (...) käsi taskussa nyrkissä tai kyllä me olemme nyt niin kärsineet (...) sitä varmasti ei tule tehdä. Tulee elää hyvin ja pää pystyssä. Mutta antaa anteeksi? Se on vähän monimutkaisempi siinä mielessä, että varmasti ei saa tai ei voi antaa anteeksi niin että sanoisi Moskovalle, että hyvä on, unohdetaan pois. Sitä varmasti ei saa tehdä. Mutta toisaalta, no jollekin venäläiselle koko ajan sanoa, että pirun miehittäjät, mitä te norkoilette täällä, sitäkään ei ole tarvis. Siitä tulee olla päässyt yli (...) ja yli voi päästä sitten kun olet menestyvä ja hyvä. Jos sä olet onneton ja painettu nurkkaan, silloin sä voit tuntea kateutta (...) No jos sä itse olet menestyksekkäs, kaikki on kunnossa, silloin sinun ei tarvitse syyttää ketään tai niin. Mutta se että kun nyt toveri Putin sanoo, että päinvastoin, me (venäläiset) teimme heille (virolaisille) hyvää. Ei käy.”⁶²⁰ Rein

Reinun pohdinta rakentuu vahvasti selviytymisen narratiivissa: vihaan ei pidä jäädä rypemään, vaan on kuljettava selkä suorana eteenpäin ja yritettävä menestyä menneisyydestä huolimatta. Rein mainitsee myös vironvenäläiset sekä Venäjän presidentin Vladimir Putinin. Hän pitää kaunan ja vihan purkamista vironvenäläisiin tarpeettomana ja haluaa virolaisten suuntaavan huomionsa ennemminkin omaan menestymiseensä ja hyvään elämään. Neuvostoajan näkeminen osana menneisyyttä ei kuitenkaan hänen mukaansa tarkoita vääryyksien unohtamista. Tätä Rein korostaa paitsi suoraan, myös huomauttamalla, että venäläisten näkemys neuvostovallasta Viron hyväntekijänä ei ole hyväksyttävä.

Osassa haastatteluita kysyin haastateltavilta, pitäisikö heidän mielestään nykyisen Venäjän pyytää Virolta neuvostoaikaa anteeksi ja uskovatko he Venäjän joskus tekevän niin. Kysymys sai poikkeuksetta haastateltavat naurahtamaan epäuskoisina ja toteamaan, ettei usko Venäjän koskaan pyytävän anteeksi. Aivarin mukaan ensin tulisi pohtia onko Venäjä juridisesti Neuvostoliiton seuraaja. Lisäksi hän huomauttaa, että jos Venäjä pyytäisi Virolta anteeksi ja maksaisi Virolle vahingonkorvauksia, vaatisivat sitä myös kaikki muutkin entiset neuvostotasavallat sekä mahdollisesti myös Japani ja Suomi.⁶²¹ Aivarin tytär

⁶¹⁹ Ihanus, 2012,

⁶²⁰ ”Rein”, s. 1955, haastattelu 18.3.2019. ”Ei tohi teha seda et kogu aeg käia ringi (...) käsi rusikas siin taskus voi kull me oleme nüüd nii kurnatud (...) seda kindlasti ei tule teha. Tuleb elada normaalselt ja pea pusti. Aga, andeks anda? See on natuke keerulisem selles mõttes et kindlasti ei tohi voi ei saa andeks anda nii et öelda siin nagu Moskvale voi hea kull unustame ära. Seda kindlasti ei tohi teha. Aga samas, no mingisugustele venelasele kogu aeg öelda et kuradi okupandid mis te passite siin, seda ka ei ole vaja. Sellest tuleb ikkagi ule olla (...) ja ule saab olla siis kui sa oled edukas ja tubli. Kui sa oled õnnetu ja nurka surutud, siis sa void kadedust tunda (...) No kui sa oled ise edukas, koik on korras, siis sa ei peagi kedagi süüdistama voi nii. Aga see nüüd kui nüüd seltsimees Putin ütleb et vastupidi, me tegime neile head. Ei lähe.”

⁶²¹ ”Aivar”, s. 1970, haastattelu 15.12.2018.

Kätlin on kuitenkin sitä mieltä, että anteeksi pitäisi antaa, jos Venäjä pyytäisi anteeksi – vaikkakaan Kätlin ei usko anteeksipyyntöä koskaan tulevan.⁶²² Kätlinin näkemyksen jakaa myös Rein Sarapuu.⁶²³

Anteeksipyyntöä enemmän Venäjältä toivotaan Viron nykyisen itsenäisyyden sekä neuvostoaikaisen miehityksen tunnustamista. Esimerkiksi Signe Lõhmuksen mielestä anteeksi ei voi antaa, mutta hän toivoisi Venäjältä ”että he tunnustaisivat mitä ovat tehneet⁶²⁴” (*”et nad tunnistaks, mis nad on teinud”*). Signen pojanpoika Kristjan näkee asian samalla tavalla kuin isoäitinsä:

No se on laajempi geopoliittinen kysymys (naurahtaa) (...) yleisesti mikä mua edelleen niinkun häiritsee tai jotenkin ärsyttää on se, että oikeastaan Venäjähän ei itse tunnusta sitä, että oikeastaan se jollain hetkellä terrorisoi voimalla vapaita kansoja. Se varmasti, tai jos Venäjällä ymmärretään se, tai se olisi varmasti sellainen hetki (...) mikä saisi mun silmät kostumaan, jos Venäjä kerran vilpittömästi sanoisi, että kuulkaa, se oli tosiaan väärin. Että tietenkään mä en toivo, että Virolle tulisi mitään deklaratioita, mutta mä yksinkertaisesti odottaisin sitä, että he itse tunnustaisivat sen, että no se oli ilkeää, se oli älytöntä mitä he tekivät, että pyydän anteeksi. Ja hyväksyttäisiin se, että antakaa meille raja takaisin, kunnioittakaa sitä rajaa ja älkää enää tulko yli Peipsijärven. Että se olisi mulle iso asia. Mutta no, että se tapahtuisi, noh, (naurahtaa).⁶²⁵ Kristjan

Kun kysyin Kristjanilta, pitäisikö Venäjälle siis antaa hänen mielestään anteeksi, jos Venäjä kuitenkin joskus esittäisi Virolle anteeksipyyntön, hän tarkensi:

(...) En edellyttäisi edes anteeksipyyntöä, vaan hyväksymistä, että he hyväksyisivät Viron valtion. Ja ehkä anteeksi pyytäminen on myös (sitä), että sanotaan, todella tunnustaisivat sen älyttömyyden mitä he tekivät. Mutta se varmasti vähintään mun silmissä tekisi pienemmäksi (...) sellaisen, sanotaanko skeptisyyden Venäjän suhteen. Joka asiassa mitä he tekevät en pystyisi alkaa luottamaan niin vaan Venäjään, että no, mutta kuuluisa Molotovin-Ribbentropin sopimus on hyvä esimerkki siitä, että ei luota, mutta se on kuitenkin hyvä esimerkki siitä, että... sellainen se on.⁶²⁶ Kristjan.

Kristjanin tavoin myös Siim Mägi toivoo, ettei vastaavaa tapahtuisi enää tulevaisuudessa. Hän on Kristjanin tapaan nykyisen Venäjän suhteen epäileväinen

⁶²² ”Kätlin”, s. 2000, haastattelu 14.12.2018.

⁶²³ ”Rein”, s. 1955, haastattelu 18.3.2019.

⁶²⁴ ”Signe”, s. 1940, haastattelu 12.11.2018.

⁶²⁵ ”Kristjan”, s. 1993, haastattelu 4.11.2018. ”No see on laiem geopoliitiline küsimus, et (naurahtaa) (...) see üldiselt mis mind siamaani nagu häirib või kuidagi närvidele nagu ajab on see, et tegelikult Venemaa ju ise on ju, täna ei tunnista seda, et ta tegelikult mingil hetkel jõuga terroriseeris vabasid rahvaid. See kindlasti, või kui Venemaal saadakse aru sellest, või see oleks kindlasti üks hetk (...), mis minul niiõelda teeks silmad märjaks, kui Venemaa siiralt ükskord ütleks, et kuulge, tõesti see asi oli nii vale. Et ilmselgelt ma ei looda, et Eestile mingeid deklaratsioonide tuleks, aga ma lihtsalt ootaks seda, et nad ise tunnistaks seda, et no see oli ilge, see oli jama mis nad tegid, et palun vabandust. Ja lepitaks sellega, et andke meil piir tagasi, respektseerige seda piiri ja ärge enam üle Peipsi järve tulge. Et see oleks minu jaoks suur asi. Aga no, seda juhtuda noh (naurahtaa)”.

⁶²⁶ ”Kristjan”, s. 1993, haastattelu 4.11.2018. ”Ma isegi ei eelda andeks palumist vaid aktsepteerimist, et nad aktsepteeriks Eesti riiki. Ja võib olla andeks palumine on ka ju, et ütleks tõesti tunnistaks seda jama mida nad tegid, on ju. Aga see, kindlasti vähemalt minu silmis teeks väiksemaks ja teeks sellist, ütleme skeptilisust Venemaa suhtes. Iga asja suhtes mida nad teevad, ega usaldama Venemaat nii või naa ei suudaks mina hakata, et no, aga kuulus Molotovi-Ribbentropi pakt on hea näite sellest, et ei usalda, aga see on ikkagi hea näite sellest, et... nii ta on.”

ja viittaa Viron ja Neuvostoliiton vuonna 1939 solmimaan tukikohtien sopimukseen, joka lopulta johti miehitykseen:

Pikemminkin auttaisivat teot, että sellaista ei enää tapahtuisi. Sanat on hauraita asioita. (...) samalla tavalla vuonna -39 kun se sopimus solmittiin, että ei ole mitään hätää, tuomme hetkeksi vaan miehemme ja lähdemme sitten takaisin. Ja mitä tapahtui: 50 vuoden älyttömyys (naurahtaa) (...) Ennemminkin lupaa, että ei tule enää.⁶²⁷ Siim.

Kuten Räikkä toteaa, anteeksipyyntöön liitetään ajatus katumuksesta ja anteeksipyyntäjän odotetaan tuntevan katumusta. Katumuksen merkitys piilee siinä, että katumuksen osoittaminen ilmentää halua luopua pahasta tahdosta.⁶²⁸ Anteeksiantoa käsittelevässä filosofisessa pohdinnassa ei kuitenkaan olla päästy yksimielisyyteen siitä, pitäisikö katumuksen olla ehdoton ehto anteeksi saamiselle.⁶²⁹ Haastatteluaineistosta käy selvästi ilmi, että syyllisenä virolaisten kokemiin kärsimyksiin nähdään venäläiset. Se että haastateltavani eivät usko anteeksipyyntöä koskaan tulevan ja toivovat sen sijaan enemmänkin miehityksen ja nykyisen itsenäisyyden tunnustamista, kertoo siitä, ettei Venäjän katsota osoittavan katumusta.

Anteeksipyyntöön esteenä on monesti käsitys anteeksipyyntöstä julkisena heikkouden tunnustamisena, eivätkä johtajat halua osoittaa heikkoutta.⁶³⁰ Historiallinen anteeksianto ei kuitenkaan ole aivan yksinkertaista siitäkään syystä, että se edellyttää edes jossain määrin yhdessä tunnustettua käsitystä siitä, mitä menneisyydessä tapahtui ja näiden tapahtumien yhteistä tuomitsemista.⁶³¹

5.2.3 ”Meiltä ei vaadita asioita, jotka käyvät yli voimien⁶³²”: anteeksiannon mahdottomuus

Osassa haastatteluja haastateltava katsoi, että neuvostoaikana tapahtuneet vääryydet ovat liian suuria anteeksiannettaviksi.

Kolmannen sukupolven Kristjan Lõhmus sekä toisen sukupolven Tiina Mägi ja Aivar Puusepp pohtivat haastattelussa anteeksiannon kysymystä uskonnollisesta näkökulmasta.

Mä olen sitä mieltä, että ihmiset, jotka veivät sitä proseduuria läpi (...) Mä en halua olla sellaisten ihmisten kanssa missään tekemisissä. Että todennäköisesti ihmiset jotka ovat vähän enemmän tekemisissä uskon kanssa, he ehkä tietävät siitä sovinnosta ja anteeksi antamisesta enemmän. Minä itse olen sellainen tavallinen virolainen talonpoikien lapsenlapsenlapsi, minä en tiedä niistä Jumalan jutuista. (...) Se ihmi-

⁶²⁷ ”Siim”, s. 1984, haastattelu 7.12.2018. ”*Pigem aitaks teod, et sellist asja enam ei juhtuks. Sõnad on haprad asjad. (...) samamoodi 39. aastal kui see pakt sõlmiti, et pole probleem, toome korraks ainult oma mehed ja läheme siis tagasi. Näe mis juhtus: 50 aastat jama (naurahtaa) (...) Pigem luba et rohkem enam ei tule.*”

⁶²⁸ Räikkä, 2012, 37.

⁶²⁹ Räikkä, 2012, 45.

⁶³⁰ Forsberg, 2012, 68.

⁶³¹ Räikkä, 2012, 47.

⁶³² ”Aivar”, s. 1970, haastattelu 15.12.2018.

nenhän oli sisältä mätä. Siellä ei ole mitään sovittavaa tai anteeksiannettavaa.⁶³³ Kristjan.

Kristjan arvelee anteeksiannon olevan helpompaa niille, joilla on uskonnollinen vakaumus. Hän itse pitää repressioihin osallistuneita ”mätinä” ihmisinä ja on sitä mieltä, ettei halua olla heidän kanssaan missään tekemisissä eikä antaa anteeksi. Kristjan tuomitsee repressioihin osallistuneet siis hyvin voimakkaasti ja katsoo olevansa ”tavallisena talonpoikien lapsenlapsenlapsena” kykenemätön antamaan heille anteeksi.

Toisin kuin Kristjan, Tiina identifioi itsensä kristityksi. Hän kokee, että tämä velvoittaisi hänet antamaan anteeksi, mutta epäröi, onko se kuitenkaan mahdollista:

se on monimutkainen ongelma siinä suhteessa, että minä kristittynä sanon heti, että tulee antaa anteeksi. Mutta jostain syystä musta tuntuu, että se on ollut jotenkin niin kivulias [asia], että tuleeko Viron kansa toimeen sen kanssa.⁶³⁴ Tiina

Aivar jakaa Tiinan uskon, mutta ei katso sen velvoittavan anteeksiantoon. Hän katsoo neuvostoajan repressioiden olevan kohtuuttoman suuria anteeksiannettaviksi:

Anteeksianto on aina iso sana, aina iso sana. Ei pidä antaa anteeksi, kukaan ei käske sinua tekemään niin. Kun me Isä Meidän -rukouksessa pyydetään, että anna meille meidän syntimme anteeksi niin kuin mekin anteeksi annamme niille, jotka ovat meitä vastaan rikkoneet, niin se ei tarkoita, että meidän pitää välttämättä antaa anteeksi kaikille stalineille ja hitlereille ja mao zedongeilta. Meiltä ei vaadita asioita, jotka käyvät yli voimien.⁶³⁵ Aivar

Kristjanin, Tiinan ja Aivarin pohdinnoista käy siis ilmi, että anteeksianto voidaan liittää uskuntoon ja sitä voidaan pohtia uskonnollisesta vakaumuksesta käsin.

Anteeksiannon mahdottomuutta selitetään haastatteluissa myös sillä, että repressiot ovat vaikuttaneet ihmisen ainutkertaiseen elämään. 8-vuotiaana perheensä kanssa Siperiaan kyyditetty Laine Sarapuu korostaa, että vaikka tapahutumien kanssa tulee pystyä elämään, ei niitä voi hänen mielestään antaa anteeksi:

Sen kanssa pitää elää, sen minä ymmärrän. (...) Mutta kaikkia asioita ei voi antaa anteeksi. (...) Kaikkea ei voi antaa anteeksi, koska ihmiselle on annettu elämä yhden kerran ja kun (...) sitä hänen elämänsä tai hänen sukulaistensa elämää on kohdeltu

⁶³³ ”Kristjan”, s. 1993, haastattelu 4.11.2018. ”ma arvan et inimesed kes seda protseduuri läbi viisid (...) Mina ei tahagi selliste inimestega tegemist teha, et tõenäoliselt inimesed kes on natukene rohkem niioelda selliste taevaste või ütlemel selliste usuga seotud on ju, nemad teavad sellest leppimisest ja ütlemel andeks andmisest rohkem. Mina ise olen siin Eestis seokste tavaline talupoegade lapselapselaps, mina nendest Jumala värkidest ei tea. (...) See inimene oli seest mäda no. Seal ei ole midagi leppida või andeks anda.”

⁶³⁴ ”Tiina”, s. 1964, haastattelu 16.12.2018. ”see on keerukas probleem selles suhtes, et mina kui kristlane ütlen kohe, et tuleb andeks anda. Aga mulle tundub millegi pärast et see on kuidagi nii valus olnud, et kas Eesti rahvas sellega toime tuleb.”

⁶³⁵ ”Aivar”, s. 1970, haastattelu 15.12.2018.

siten, sitä ei voi antaa anteeksi. Mutta pitää pystyä elämään sen kanssa. Ei ole tarvetta kantaa vihaa. Katsos, se vihan kantaminen, se on yksi tosi kamala asia.⁶³⁶ Laine

Se että Laine ei tunne vihaa tai katkeruutta tarkoittaa hänelle sitä, että hän on hyväksynyt tapahtumat, mutta ei sitä, että hän olisi antanut ne anteeksi. Lainen pojantytär Maret on samaa mieltä isoäitinsä kanssa:

No eiköhän me kaikki olla jo oppineet elämään sen kanssa, mutta anteeksi antaa ei voi. No anteeksi voi tietysti pyytää, mutta siinä mielessä sitä ei voi antaa anteeksi. Sen kanssa voi oppia elämään.⁶³⁷ Maret

Haastatteluaineistossa vallitseva näkemys oli, että neuvostoajan traumaattisten tapahtumien kanssa olisi hyvä pystyä elämään eikä kaunaa ja vihaa tulisi kantaa. Huomionarvoista on, että kukaan haastateltavista ei vaatinut lisää oikeudenkäyntejä tai muutenkaan neuvostoajan terroriin osallisten syyttämistä ja tuomitsemista. Sen sijaan he huomauttivat enemmistön uhreista ja syyllisistä olevan jo kuolleita eivätkä itse koe voivansa antaa anteeksi muiden puolesta tai edes kaippaa anteeksipyyntöä. Haastateltavia yhdisti halu välttää kaunaan ja vihaan kiinnittyminen sekä toisaalta näkemys siitä, että anteeksianto olisi mahdotonta tai ainakin ongelmallista.

5.3 Katse kohti tulevaisuutta

Kuten edellä on tullut ilmi, haastattelemani virolaiset kokivat, että neuvostomenneisyys on jotain, mikä tulisi muistaa, mutta johon ei saisi jäädä kiinni: tulee elää menneisyyden sijaan nykypäivässä ja keskittyä tulevaisuuteen. Tässä alaluvussa keskeinen väitteeni on, että neuvostoajan muistelemineen on parhailaan tai hyvin pian murroksessa: osa virolaisista kokee neuvostoajan kärsimykset lähes pyhinä, kun taas osa ei koe niihin yhteyttä. Seuraavaksi havainnollistan tätä tilannetta tarkastelemalla museoiden suhdetta neuvosto aikaan ja tulevaisuuteen sekä neuvostoajan käsittelyä huumorin keinoin mediassa. Viimeisessä alaluvussa 5.3.3 käsittelen muistopäivien viettoa.

⁶³⁶ "Laine", s. 1931, haastattelu 30.3.2019. "Temaga peab leppima, sellest ma saan aru. Täiesti peab. Aga kõiki asju ei saa andeks anda. Jälle perekonniti, mitte terve Eesti rahvaga vaid just eraldi perekonniti. Koike ei andeks anda ei saa. Sest elu on inimeste uks kord antud ja kui (...) nii umber käidud tema eluga voi tema sugulaste eluga, seda andeks anda ei saa. Aga leppima peab. Ei ole tarvis viha kanda. Vaat see viha kandmine see on uks väga õudne asi."

⁶³⁷ "Maret", s. 1983, haastattelu 9.5.2019. "No ega üks me koik oleme sellega juba leppinud aga andeks anda ei saa. No andeks saab ikka paluda, aga selles mõttes seda andeks anda ei saa. Leppida sellega saab".

5.3.1 Museot tähyävät tulevaisuuteen

Viron 100-vuotisjuhlavuotta vietettiin vuonna 2018. Juhlavuoden kunniaksi Eesti Ajaloomuuseumin Maarjamäen museossa Tallinnassa avattiin uusi pysyvä näyttely nimeltä *Minu vaba riik* (*Minun vapaa maani*). Jos tarkastellaan neuvostoaajan sijoittumista Viron historiaan tässä näyttelyssä, on havaittavissa, että neuvostoaika saa ajalliseen kestoonsa suhteutettuna huomattavan vähän näyttelytilaa - Viro kuului Neuvostoliittoon lähes 50 vuotta, mutta yhdeksästä salista sitä käsitellään vain yhdessä salissa. Tämä ratkaisu on niin erityinen, että se herättää kysymään, miten tällaiseen ratkaisuun on päädytty. Yksi mahdollinen tulkinta on, että neuvostoaika yritetään näyttelyssä lähestulkoon sivuuttaa ja suunnata huomiota sitä edeltäneeseen ja seuranneeseen itsenäisen Viron historiaan. Tähän sopii myös näyttelyn nimi "*Minun vapaa maani*": jo näyttelyn nimi suuntaa huomiota Viron historiaan vapaana maana, eikä miehitysaika sovi tähän kuvaan. Itsenäisyyden aikojen painottamisesta kertoo myös näyttelyn alussa olevan videon kertojan toteamus nykypäivän Virossa: "*Vapaassa Virossa syntynyt sukupolvi on menneisyyden taakasta vapaa.*"⁶³⁸ Näin näyttely siis viestittää, että uuden itsenäisyyden aikana syntyneet virolaiset ovat vapaat raskaasta menneisyydestä ja voivat katsoa tulevaisuuteen eikä neuvostomenneisyyttä enää esimerkiksi määritä heitä.

Tulevaisuuteen katsotaan myös entisen Miehitysmuseon eli nykyisen Miehitysten ja vapauden museon (Vabamu) vuonna 2018 avatussa uudistetussa pysyvässä näyttelyssä. Niin Vabamussa kuin *Minu vaba riik* -näyttelyssäkin voi siis nähdä yhtymäkohdan siinä, että mennyt on mennyttä ja nyt keskitytään elämään vapaassa Virossa. Vabamussa neuvostoaajan menneisyys halutaan kuitenkin pitää edelleen aktiivisesti mielessä, mutta sitä ei katsota vihan näkökulmasta, vaan muistutuksena siitä, että vapaus ei ole itsestäänselvyys. Huomion suuntaaminen vapautteen ja tulevaisuuteen sekä varsinkin toteamus vapaassa Virossa syntyneestä sukupolvesta rakentaa vapauden ja tulevaisuuden narratiivia.

Tulevaisuuteen katsova ja vapauden näkökulmaa esille tuova näyttely varsinkin Vabamun kohdalla herätti kuitenkin myös julkista vastustusta. Vabamu, silloinen Miehitysmuseo, suljettiin yleisöltä tammikuussa 2018 uuden näyttelyn rakentamisen ajaksi ja avattiin uudelleen saman vuoden heinäkuussa, avajaisia vietettiin elokuussa. Uuden näyttelyn lisäksi museon nimi muutettiin Miehitysmuseosta Miehitysten ja vapauden museo Vabamuksi. Kaksi vuotta aiemmin, heti maaliskuun kyyditysten muistopäivän jälkeen *Postimees*-lehti julkaisi Viron nuorisjärjestöjen liiton tuolloisen puheenjohtajan Ivo Visakin mielipidekirjoituksen. Visak kertoi pitäneensä kyyditysten muistopäivänä Miehitysmuseossa puheen, ja kuvailee, että tieto ja keskustelu museon nimenvaihdosaikeista oli aiheuttanut paikallaolijoiden keskuudessa "jännitettä" ("*pinget*"). Kirjoituksessaan Visak kertoo ymmärtävänsä, että näyttelyn laajentamisella tavoitellaan laajempaa kohdeyleisöä ja myös käsiteltävien teemojen laajentamista, ja että tämä temaattinen laajennus halutaan myös museon nimeen. Visak oli

⁶³⁸ Minu vaba riik, 27.2.2018, "*Vabas Eestis sündinud põlvkond on mineviku taagast prii.*" "

kuitenkin mielipidekirjoituksessaan sitä mieltä, että nimenvaihdos Miehistysten ja vapauden museoksi ei ole sovelias. Nimenvaihdoksen epäsovpuuutta hän argumentoi vetoamalla ensinnäkin siihen, että "kärsimyksen narratiivi" (*"kannatuse narratiiv"*) ei ole katoamassa minnekään eikä sitä voi vaatiakaan. Toiseen Visak toteaa, että Miehistysmuseumo itsessään on neuvostoajan monumentti, jonka muuttaminen olisi ideologinen ratkaisu, jolla yritettäisiin "muuttaa musta valkoiseksi".

Vajaa kuukausi myöhemmin Postimees uutisoi Miehistysmuseumon nimenvaihdoksen saaneen Muinsuskaitse Seltsiltä Karhunpalveluksen ansiomerkin (*Karuteene medal*), ja kertoo, että kyseinen palkinto myönnetään vuosittain järjestölle tai henkilölle, joka on merkittäväällä tavalla vahingoittanut Viron historiallista perintöä.⁶³⁹ Kaksi kuukautta Karhunpalvelus-mitalin jälkeen Postimees uutisoi touko-kesäkuussa toteutetusta Viron yhteiskuntatutkimuksen instituutin tilaamasta kyselytutkimuksesta, jossa oltiin selvitetty ihmisten kantaa Miehistysmuseumon nimenmuutokseen. Vastajille oli annettu neljä vastausvaihtoehtoa: "kyllä", "mieluummin kyllä", "mieluummin ei" ja "ei". Vastajista vain 10 % oli kannattanut nimenmuutosta, kun taas suurin vastaajamäärä painottui viimeiseen vaihtoehtoon, ja muutosta kannattaneista 10 prosentistakin vain kolme prosenttia oli vastannut "kyllä". Kyselyssä oli tullut esille myös ero virolaisten ja vironvenäläisten välillä: virolaisista vain 2 prosenttia kannatti nimenmuutosta, kun taas venäläisistä Vabamun kannalla oli 8 prosenttia.⁶⁴⁰ Toisessa samana päivänä *Postimees*-lehden verkkosivuilla julkaistussa artikkelissa asian tiimoilta on haastateltu historioitsija Lauri Vahtrea sekä tutkimuksen tilanneen Yhteiskuntatutkimusten instituutin analyytikkoa Peeter Espakia. Vahtre kommentoi artikkelissa tutkimustulosten osoittavan "että ihmisissä on vielä positiivista konservatiivisuutta", ja toteaa, että hänen mielestään "tällaisissa arkaluonteisissa kysymyksissä meidän tulee lähteä päätöksenteossa kansan näkemyksistä. Historiaa ei voi muuttaa, olkoon se miten kivulias tahansa."⁶⁴¹ Varsinkin Vahtren viimeisessä lauseessa museumon nimenmuutos nähdään yrityksenä muuttaa tai ainakin sysätä syrjään menneisyyden kivuliaita vaiheita.

Aivan kuten Ivo Visakin mielipidekirjoituksessakin, myös Vahtren kommentissa vedotaan myös kansan kokemuksen kunnioittamiseen Vahtren kirjoittaessa, että kansan mielipiteen pitäisi olla museumon nimenmuutoksen lähtökohta. Mielenkiintoista on, että niin Vahren ja Visakin kommentit kuin sekkin, että aiheesta ylipäättään oli järjestetty kyselytutkimus, kertoo, että museo ja sen nimi nähdään julkisessa keskustelussa koko kansan asiana, ei esimerkiksi vain museumon itsensä asiana. Kansan tunteiden käyttäminen argumenttina antaa kuvan, että kyse on kansan silmissä keskeisestä asiasta ja nostaa näin neuvostoajan merkitystä osana Viron historiaa.

⁶³⁹ BNS, 19.4.2016, <https://www.postimees.ee/3661673/vabamu-nimevaidlus-palvis-tanavuse-karuteene-medali>, viitattu 3.12.2018

⁶⁴⁰ Tralla, 22.6.2016, <https://www.postimees.ee/3741193/vabamu-nime-pooldab-kumme-protseinti-kodanikest>, viitattu 3.12.2018

⁶⁴¹ Teder, 22.6.2016, <https://www.postimees.ee/3741009/uuring-okupatsioonide-museumi-nimetamist-vabamuks-pooldab-10-protseinti-elanikest>, viitattu 3.12.2018, "et inimestes on veel elutervet konservatiivsus", "me peame selliste tundlike küsimuse otsustamisel lähtuma rahva arusaamadest. Ajalugu muuta ei saa, olgu ta nii valus kui tahes."

Museon nimen muuttaminen nähtiin siis loukkaavana niitä kohtaan, jotka olivat kärsineet neuvostovallan aikana eli ketkä oli kyyditetty Siperiaan tai joihin oli muuten kohdistunut vainoa. Neuvosto aika nähdään vahvasti kärsimyksen aikakautena. Vapaus-teeman tuominen museoon koetaan siis menneisyyden kärsimyksen unohtamisena tai sivuuttamisena.

Virallisen Viron kanta tulee esille 14.8.2014 pidetyissä museon avajaisissa, joissa Viron presidentti Kersti Kaljulaid piti puheen, jossa hän määritteli museon tarkoitukseksi muistuttaa, että oli aika, jolloin oman mielipiteen avoimesti sanominen saattoi johtaa vapauden menettämiseen, ja jatkaa:

Vabamu kertoo meille miehitysvallan rikoksista. Se kertoo meille demokratian ja vapauden puuttumisesta sekä siitä, miten me voitimme sen kaiken takaisin, palautimme oman valtiomme. Se on meidän tarinassamme kaikkein suurin murroskohta – huomattava elämänlaadun paraneminen jo pelkästään sillä, että sait taas puhua vapaasti.⁶⁴²

Kaljulaidin mukaan museon tarkoitus on siis paitsi kertoa miehitysvallan rikoksista, myös muistuttaa siitä, miten virolaiset kuitenkin ”voittivat” ja saivat vapautensa takaisin. Hän myös nimeää uudelleenitsenäistymisen murroskohdaksi. Mielenkiintoista tässä on, että ensimmäinen vapaa aika eli ensimmäinen itsenäisyyden aika ei ole tässä lainkaan läsnä. Marek Tamm on kiinnittänyt huomiota siihen, että virolaisten kansallisessa narratiivissa nimenomaan vapaus ja itsenäisyys muodostavat merkittävän juonen: kaikki 1200-luvun ristiretkistä lähtien on ollut taistelua kohti vapautta ja itsenäisyyttä.⁶⁴³

Kyse ei Kaljulaidin puheen perusteella ole neuvostovallan negatiivisen puolen unohtamisesta, vaan valjastamisesta kansallisen vapaustarinan tukemiseen, huomion siirtämiseen siihen, että ”me voitimme sittenkin” ja sen muistamiseen, että vapaus on tärkeää ja arvokasta ja se voidaan menettää. Samantyyppistä ajattelua edustaa myös Minu vaba riik –näyttely, jossa pyörivällä tiivistelmävideolla sanotaan, ”Vapaassa Virossa syntynyt sukupolvi on menneisyyden taakasta vapaa” (*”Vabas Eestis sündinud põlvkond on minevikku taagast prii”*).⁶⁴⁴

Se että Viron valtion tukemissa museoissa ja presidentin pitämässä puheessa suunnataan katseet näin selvästi tulevaisuuteen, on erittäin mielenkiintoista, koska aiemmin Virossa nimenomaan valtio on ollut huolissaan siitä, että kärsimyksen narratiivista luovutaan ja neuvosto aikaan suhtaudutaan liian myönteisesti. Esimerkiksi Kirsti Jõesalu kertoo väitöskirjassaan, miten hallinto huolestui nostalgiaa ihmisissä herättävien museoesineiden tuomisen museoihin 2000-luvulla ja miten tämän katsottiin uhkaavan demokratiaa.⁶⁴⁵ Mielenkiintoista tässä on siis se, että vaikka Jõesalun tutkimuksen mukaan tavalliset ihmiset suhtautuvat neuvosto aikaan nostalgisemmin kuin valtio, nousi nyt tämän museon pelkästä nimestä suuri häly ja nimenomaan yleisö halusi pitää kiinni

⁶⁴² <https://www.president.ee/et/ametitegevus/koned/14492-vabariigi-president-okupatsioonide-ja-vabaduse-museumi-vabamu-avamisel-/index.html> (viitattu 5.10.2018).

⁶⁴³ Tamm, 2008.

⁶⁴⁴ Minu vaba riik, 27.2.2018.

⁶⁴⁵ Jõesalu, 2017.

kärsimyksen narratiivista ja katsoi sen olevan vaarassa valtion halutessa lisätä siihen ajatuksen siitä, että neuvostoaajasta selvittiin. Uskoisin, että tässä esittämani huomioidut tulevaisuuteen katsovasta ja vapauden näkökulmaa korostavasta tavasta suhtautua neuvostoaikaan kertovat, että Viron hallinnossa on tapahtumassa uusi muutos suhteessa neuvostomenneisyyteen.

5.3.2 Traumasta huumorin keinoin

Haastatteluaineiston ohella myös historiakulttuurin tuotteet viestivät halusta irrottautua uhri-identiteetistä. Tästä kertoo osaltaan esimerkiksi museoiden pyrkimys suunnata huomio tulevaan ja korostaa selviytymistä. Yksi keino tässä prosessissa on huumori. Vuonna 2009 virolaisen Catapult Films'in tuottamassa näyttelijöiden Märt Avandin ja Ott Sepan uuden vuoden aaton sketsiohjelmassa *Tujurikkuja (Mielenpahoittaja)* esitettiin sketsi nimeltä *Küüditamine* vuoden 1941 kyydittämistilanteesta. Sketsin alussa kamera lähestyy dramaattisen musiikin saatteemana maalaistaloa. Talon isäntäväki – isä, äiti ja kaksi lasta – istuvat parhaillaan pöydän ääressä syömässä, kun ovelle koputetaan kuuluvasti. Sisälle ryntää nahkatakkinen mies ase kädessään ja käskee perhettä pysymään paikallaan. Miestä seuraa toinen niin ikään nahkatakkinen mies, jolla on kädessään paperi. Mies kertoo, että he ovat tulleet kyydittämään perheen. Perheen reaktio on hämmentynyt: he eivät tiedä, mitä kyydittäminen tarkoittaa. Tässä vaiheessa molemmat perhettä kyydittäjät katsovat oudoksuvasti toisiinsa. Perheen isä kysyy vaimoltaan tietääkö tämä, mitä kyydittäminen tarkoittaa. Vaimo sanoo hädissään, että ei ole koskaan sellaisesta kuullutkaan.

kyydittäjä: Se tarkoittaa, että me viemme teidät... matkalle. Siperiaan. Pitkäksi aikaa. Se on hallituksen päätös.

isä: Mutta... mitä se maksaa?

kyydittäjä (hämmentyneenä): Ei se maksa teille mitään.

äiti (miehelleen): Kuulitko? Lopultakin! Me olemme odottaneet tätä niin kauan! Kuulitteko lapset? Me lähdetään matkalle! Lopultakin! Arvo, ala pakata!

Perheen isä ja lapset alkavat kiireesti pakata tavaroita. Isä käskee lapsia vaihtamaan karvahatun hellehattuun, koska karvahattu olisi liian lämmin. Äiti tarttuu puhelimeen ja soittaa ystävättärelleen tai sukulaiselleen:

äiti: Maie, arvaa mitä? Maie, meidät kyyditetään! Juhuu! (...) Et arvaa minne! Siperiaan! Ilmaiseksi!⁶⁴⁶

Perhe suhtautuu kyyditykseen kuin ilmaiseen lomamatkaan, eivätkä ymmärrä, mistä siinä on todellisuudessa kyse. Alun dramaattinen musiikki sekä kyydittäjien hämmentyneet ilmeet perheen alkaessa iloita kyydityksestä viestivät tilanteen olisi kuulunut olla kaikkea muuta kuin iloinen. Perheen ilakoinnin voi tul-

⁶⁴⁶ Tujurikkuja, 2009, <https://www.youtube.com/watch?v=IWLKiLXBGhg>, viitattu 14.11.2021

kita kuvaavan kyyditystilanteen käsittämättömyyttä, tilanne on täysin absurdi. Perhe lähtee Siperiaan kesävaatteissa, mikä niin ikään lisää tilanteen absurdiutta ja koomisuutta, koska katsoja tietää, että perhe on lähdössä paikkaan, jossa lämpimät vaatteet ovat elinehto. Oleellinen osa sketsin tulkintaa on kuitenkin sketsin lopussa tuleva teksti: "Äskeistä lähetystä rahoitti Venäjän duuman historiallisen totuuden komissio" ("Äsjast saatelõiku rahastas Vene Riigiduuma ajaloolise töö komisjon").⁶⁴⁷ Kun tämä otetaan huomioon, vitsi ei kohdistu suinkaan kyyditettäviin vaan Venäjän historiapolitiikkaan. Tämä selittää sen, miksi Virossa on mahdollista tehdä kyyditysten kaltaisesta traagisesta kokemuksesta sketsi: siinä ei naureta kyyditykselle, vaan havainnollistetaan tilanteen olleen absurdi ja kritisoidaan Venäjää.

Catapult Filmsin sketsiä *Küüditamine* voidaan katsoa myös siitä näkökulmasta, että kyseessä on lyhyt, muutaman minuutin mittainen videopätkä, ja katsojan on pystyttävä heti tunnistamaan, mistä tilanteesta siinä on kyse. Ainoana ennakkotietona katsojalle annetaan filmin alussa teksti: "Jossain päin Viroa 1941". Näin ollen kyydityskuvauksen on perheen iloa lukuun ottamatta sisällettävä ne piirteet, mitkä kuka tahansa kyydityksistä kuullut virolainen tunnistaa kuuluvaksi vallitsevaan kyydityskertomukseen. Sketsissä perhettä tullaan kyydittämään iltamyöhällä, kyydittäjät ovat aseistettuja, perheelle annetaan pakkaamista varten aikaa 15 minuuttia.

Vuonna 2012 Avandin ja Sepan uudenvuoden sketsilähetyksessä nähtiin musiikkivideo *Halb on olla eestlane* (*On huono olla virolainen*), jolla Avandi ja Sepp käyvät musikaalin elkein läpi virolaisten historiansa aikana kokemia vaikeuksia ja kärsimyksiä. Lopputulos on, että virolaiset ovat joutuneet kärsimään jääajalta asti: Kaalin meteoriitti putosi Saarenmaalle eikä Japaniin; vuosisatoja toiset kansat ovat ryöstäneet virolaisia; Taara-jumala jouduttiin kieltämään; maaorjuus kesti 700 vuotta eikä vapaus käytännössä koittanut sen päätyttyäkään; nälkä ja rutto seurasivat toisiaan ja leipäkin oli akanainen. Kärsimykset jatkuivat 1900-luvulla: "vähän väliä sotia, vierasta valtaa, raakaa voimaa / reissu Siperiaan ja neukkuajan hiljainen viha / sekaan pula ja paha Jenkki-purkan himo". Kärsimykset jatkuvat edelleen korkeiden hintojen ja lainataakkojen sekä liian pienien maataloustukien muodossa. Elokuvat ja sää ovat myös huonot. Kärsimysten lisäksi piinaa tuottaa se, etteivät muut kansat ymmärrä virolaisten tuskaa:

*Oh millal ukskord nähakse,
kui halb on olla eestlane?
Kull rõõmuga me kannataks,
kui ilm me piinu tunnustaks.
Aga meelt on heita vara –
koik me kannatama ära!
Kannatame ära!
Ära!*

*Oi milloin vihdoin nähdään,
miten on huono olla virolainen?
Kyllä me riemulla kärsisimme,
jos maailma piinamme tunnustaisi.
Mutta toivoa on aikaista heittää –
kaiken me kärsimme!
Kärsimme!*

⁶⁴⁷ Tujurikkuja, 2009, <https://www.youtube.com/watch?v=IWLKiLXBGhg>, viitattu 14.11.2021

Virolaisten kärsimyksiä verrataan myös muiden kansojen koettelemuksiin:

*Joo, holokausti, se saattoi olla vähän vaikea
ja hiukan kelju Ruandan kansanmurha.
Muutama lentokone törmää taloon? Anna mun nauraa –
oikeat kärsimykset on kuitenkin täällä.
Täällä!*

*Jah, holokaust, see olla vois veits raske
ja pisut tuutu Rwanda genotsiid.
Moni lennuk müksab maja? Naerda laske –
oiged kannatused ometi on siin.
Siin!*

Musiikkivideon lopussa Avandi laulaa kertosäettä vankileirin vartiotornista. Tornin juurella taustalaulajina toimii kalpeakasvoinen, talvivaatteisiin pukeutunut kuoro.⁶⁴⁸

Sketsissä virolaisten kyydityksiä verrataan Holokaustiin. Meike Wulf on todennut, että virolaisen narratiivin mukaan miehitysten aikana kärsivät nimenomaan virolaiset ja että kyse oli kansallisesta kärsimyksestä (engl. *national suffering*). Wulf huomauttaa, että tämä ilmentää Viron ja muiden neuvostomiehityksen kokeneiden maiden länsieurooppalaisesta historiantulkinnasta eriyvää käsitystä toisesta maailmansodasta. Muiden neuvostomiehityksen kokeneiden maiden tavoin virolaisessa tulkinnassa Hitlerin Saksa oli Stalinin Neuvostoliittoon verrattuna kahdesta pahasta se pienempi ja muisteltaessa miehityksen ja terrorin uhreja muistellaan nimenomaan neuvostoterrorin uhreja. Wulfin mukaan tätä voi selittää se, että neuvostoaikana huomio kiinnittyi virallisessa historiantulkinnassa saksalaismiehitykseen ja nyt neuvostoaajan jälkeen neuvostomiehityksen korostaminen on noussut vastavoimana pinnalle. Lisäksi asiaan vaikuttanee se, että neuvostoaikana virolaisten yhteistyö saksalaisten kanssa pyrittiin painamaan unohduksiin, joten virolaiset eivät ehkä koe saksalaismiehitystä ja sen aikaisia tapahtumia yhtä relevantteina. Kolmanneksi Venäjä ei ole tunnustanut Viron miehitystä eikä pyytänyt sitä anteeksi, osoittanut katumusta. Tämä osaltaan pitää neuvostomiehitystä pinnalla. Saksalaismiehitystä ei Wulfin mukaan haluta Virossa korostaa senkään vuoksi, että neuvostoaikana baltteja syytettiin fasisteiksi ja yhteistyöstä saksalaisten kanssa. Viron itsenäistyttyä aikoinaan Saksan armeijassa taistelleiden virolaisten muistot pääsivät hetkellisesti nousemaan osaksi hyväksytyä narratiivia, mutta ne vaiennettiin pian uudelleen: Viro ei halunnut ottaa riskiä, että sen katsottaisiin hyväksyvän Hitlerin Saksan toimet ja kunnioittavan sen armeijan muistoa – varsinkin kun myös Saksa oli miehittänyt Viron.⁶⁴⁹

Dramaattisuudessaan, teatraalisuudessaan ja muiden kansojen kärsimyksiä vähätellessään *Tujurikkujan* musiikkivideo kuitenkin haastaa virolaisen uh-

⁶⁴⁸ Tujurikkuja, 2012, <https://www.youtube.com/watch?v=aADjmpAHEYE>, viitattu 14.11.2021

⁶⁴⁹ Wulf, 2008.

rinarratiivin ja -identiteetin ja asettaa sen mittasuhteisiin: virolaiset eivät ole ainoa kärsinyt kansakunta eikä heidän kärsimyksensä ole yliverlainen muiden kärsimyksiin verrattuna. Toisaalta musiikkivideo osoittaa, että uhrinarratiivi ja -identiteetti ovat Virossa tunnistettava ilmiö. Kertosäkeen tuska siitä, ettei muu maailma tunnusta tai tiedä virolaisten kärsimyksistä, voi kertoa kokemuksesta pienen kansan huomiotta jäämisestä.

5.3.3 Takaisin kotipuutarhaan: muistopäivät

Malle Kangur kertoo, että hänen poikansa, Margitin veli, kokee muistomerkin vastenmielisenä. Poika on sanonut Mallelle, ettei aio käydä muistomerkillä, koska ei halua "leikkiä uhria" ("*ohvri mängimine*") ja koska muistomerkki korostaa uhri-identiteettiä. Mallen pojalle muistomerkki symboloi siis vahvaa yhteyttä uhri-identiteettiin. Malle kertoo olleensa yllättynyt poikansa näkemyksestä. Hän itse arvelee muistomerkin olevan tarpeellinen. Hän ei koe muistomerkkiä uhri-identiteetin vahvistajana ja sanoo haluavansa elää ilman menneisyyden taakkaa, vaikka arveleekin muistomerkin olevan tarpeellinen.⁶⁵⁰

Vuonna 2019 seurasin kyyditysten muistopäiviä Tallinnassa. Niin maaliskuun kesäkuussakin muistopäivän virallinen ohjelma keskittyi kahteen paikkaan: keskustassa sijaitsevalle Vapauden aukiolle sekä noin 10 kilometriä keskustasta meren rannalla sijaitsevalle Maarjamäelle, jossa sijaitsee Kommunismin uhrien muistomerkki. Paikkana Vapauden aukio on helposti saavutettavissa ja siten kaupunkilaisten on vaivatonta osallistua siellä järjestettäviin tilaisuuksiin. Ohikulkupaikkana se sopii hyvin myös tilaisuuksiin, jotka ovat luonteeltaan sellaisia, että osallistujat voivat tulla ja mennä omien aikataulujensa mukaan. Maarjamäelle on suora yhteys julkisella liikenteellä. Maarjamägi puolestaan on muistopäivien viettoon sikäli luonnollinen, että se on jo ennen kommunismin uhrien muistomerkkiäkin toiminut muisto- ja hautapaikkana.

Kommunismin uhrien muistomerkki Maarjamäellä koostuu kahdesta osasta. Mustien kiviseinien välissä kulkee Matka (Teekond) eli käytävä, joka on tarkoitettu symboloimaan "kommunistisen hallinnon armottomuutta". Käytävän sisäseiniin on kirjattu niiden yli 22 000 virolaisen nimet, jotka kuolivat kyyditettyinä leireillä ja karkotuksessa tai muuten neuvostoterrorin uhreina.⁶⁵¹ Käytävän ulkopuolella oleva osa on nimeltään Kotipuutarha (*Koduaed*), joka "paikka, jossa yhteen kietoutuvat haaveet, muistot ja koti-ikävä" ja jossa omenapuut kasvavat kotipuutarhan symboleina.⁶⁵² Myös maaliskuun kyyditysten

⁶⁵⁰ "Malle", s. 1949, haastattelu 12.3.2019.

⁶⁵¹ <https://www.memoriaal.ee/sein/#lisatahvel>, viitattu 20.11.2019. Käytävän nimilistoissa olevat listat eivät ole täydelliset, vaan niitä täydennetään muistomerkin sähköiseen tietokantaan ja tullaan lisäämään seinälle myöhemmin. Sähköisessä tietokannassa ovat myös ne henkilöt, jotka joutuivat murhatuiksi poliittisista syistä, tuomittiin ilman oikeudenkäyntiä tai joita ei onnistuttu kyydittämään.

<https://www.memoriaal.ee/andmebaas/#andmebaasis-kasitlemata-isikud>, viitattu 20.11.2019.

⁶⁵² <https://www.memoriaal.ee/koduaed/>, viitattu 20.11.2019.

muistotilaisuudessa pidetyssä puheessa paikkaa kutsuttiin Kotipuutarhaksi, jonne voi tulla muistelemaan Siperiaan jääneitä.⁶⁵³

Molempien muistopäivien virallinen ohjelma Tallinnassa koostui kahdesta osasta, joista toinen oli Vapauden aukiolla ja toinen Maarjamäellä.

Maaliskuussa muistopäivän ensimmäinen tilaisuus aloitettiin Maarjamäen Kommunismin uhrien muistomerkillä klo 16. Memoriaalin käytävässä soi muistopäivänä virolaisen säveltäjän Arvo Pärtin teos *Spiegel im Spiegel*, joka on tempoltaan rauhallinen ja tunnelmaltaan surullinen, mutta toiveikas. Tilaisuus alkoi Viron kansallislaululla, mitä seurasi tasavallan presidentin, oikeusministerin, Mementon puheenjohtajan, korporaatioiden liiton puheenjohtajan sekä Viron evankelis-luterilaisen kirkon arkkipiispan puheet. Puheiden jälkeen vuorossa oli seppeleenlasku muistomerkkin seinustalle, minkä aikana orkesteri soitti Juhan Liivin runoon sävelletyn *Ta lendab mesipuu juurde*. Tilaisuuden päätyttyä paikallaolijat saivat vapaasti käydä asettamassa myös omat seppeleensä ja kukkansa muistomerkkin seinustalle.

Muistopäivän viettäminen jatkui kynttilöiden sytyttämisellä Tallinnan keskustassa Vapauden aukiolla. Aukion laidalla sijaitsevan rakennuksen seinään heijastettiin jatkuvalla toistolla käyvä animaatio, jossa perhe haettiin kuorma-autoilla kotoaan, suljettiin junan karjavaunuihin ja vietiin pois. Animaation vieressä pyöri niin ikään jatkuvalla toistolla kyyditettyjen nimilista. Tapahtumasta oli tehty selvästi muistotilaisuutta osallistavampi: kynttilät oli aseteltu paikalle valmiiksi, mutta paikalla oli vapaasti saatavilla tulitikkuja ja paikalle tulijat saivat omaan tahtiinsa käydä halutessaan sytyttämässä kynttilöitä ja siten osallistua.

Kesäkuun kyyditysten muistopäivää vietettiin Tallinnassa jälleen samoilla paikoilla kuin aiemmin maaliskuussa: Vapauden aukiolla ja Maarjamäellä. Virallinen muistotilaisuus pidettiin puoliltapäivin Vapauden aukiolla ja illalla Maarjamäellä järjestettiin muistokonsertti.

Paikalle kerääntyneet olivat pääasiassa vanhuksia ja keski-ikäisiä. Käytävän seinillä on kaiverrettuja nimilistoja kyyditetyistä, ja paikallaolijoita seurattessani huomasin, että muistomerkille tulleet asettivat nimitaulujen eteen kynttilöitä, kukkia ja seppeleitä. Käytävässä liikkuessani kuuntelin ihmisiä ja luin kukkiin ja seppeleisiin kiinnitettyjä nauhoja, ja ymmärsin, että kynttilät ja kukat asetettiin nimenomaan omien sukulaisten tai tuttujen nimien kohdalle. Kävijät ottivat myös toisistaan kuvia nimilistojen edessä. Toisin sanoen muistomerkille tulleet käyttäytyivät kuin olisivat tulleet haudoille. Vaikka itse muistomerkkiin ei ole haudattu ketään eikä Siperiassa kuolleita kyyditettyjä ole tuotu haudattavaksi Viroon, on muistomerkki konkreettinen paikka, jossa omaiset ja ystävät voivat käydä muistelemassa kuolleita läheisiään. Varsinaisessa muistotilaisuudessa Viron Evankelis-luterilaisen kirkon arkkipiispa Urmas Viilma totesikin, että Memoriaalin nimilistat symboloivat Siperiaan jääneiden kotiin tuomista.

Verrattuna Maarjamäellä pidettyyn muistotilaisuuteen oli Vapauden aukiolla pääasiassa nuoria ihmisiä ja lapsiperheitä. Tapahtuma oli myös Maarja-

⁶⁵³ Kenttäpäiväkirja 25.3.2019.

mäen muistotilaisuutta osallistavampi: aukion reunoilla oli valmiina kynttilöitä ja tulitikkuja, ja ohikulkijat saivat pysähtyä sytyttämään kynttilöitä.

Presidentti Kaljulaid painotti puheessaan, ettei Viroon haluta totalitaarista järjestelmää enää koskaan, ja että tämän päämäärän vuoksi Viro on solminut kansainvälisiä sopimuksia ja sillä on liittolaisia. Näin presidentti oikeutti Viron ulkopoliittikkaa: sopimukset ja liittolaisuussuhteet turvaavat vapautta. Muistotilaisuudessa pidettyjen puheiden viestin voisikin tiivistää siihen, että kyydittäminen oli ihmisyydenvastainen teko, jonka uhreiksi joutuivat syyttömät ihmiset, jotka olivat tehneet paljon Viron hyväksi. Samaten korostettiin, etteivät virolaiset pelkää omaa menneisyyttään.

Kokonaisuudessaan maaliskuun muistopäivällä oli selkeä symboliikka, joka ilmeni niin Maarjamäellä kuin Vapauden aukiollakin. Molemmissa paikoissa sytytettiin hautakynttilöitä, mikä on tavallista nimenomaan kuolleiden ja kärsineiden muistopaikoilla.

Toinen päivässä toistuva symboli olivat mehiläisteema. Maarjamäellä Memoriaalin käytävän merenpuoleisen sisänkäynnin kohdalle on kaiverrettu Paul-Erik Rummon runositaatti „Me pidämme yhtä / kuin säikähtänyt mehiläisperhe / me pidämme yhtä / ja lähdemme läpi meren“ („*Me hoiame nõnda ühte / kui heitunud mesilaspere / me hoiame nõnda ühte / ja läheme läbi mere*“) ja muistomerkin Kotipuutarhan puoleista ulkoseinää koristaa mehiläisparvi sekä sitaatti „ ja kaatuvat tielle tuhannet / vielä kotiin pääsevät tuhannet / ja vievät vaivan ja huolen / ja lentävät mehiläistarhaan“ („*ja langevad teele tuhanded / veel koju jõuavad tuhanded / ja viivad vaeva ja hoole / ja lendavad mesipuu poole*“). Sitaatti on Juhan Liivin runosta „Ta lendab mesipuu poole“ ja sen ovat säveltäneet Miina Härma ja Peep Sarapik. Mehiläismotiivi symboloi virolaisten yhteenkuuluvuutta ja muistomerkin seinustaa koristavat 22 000 yksilöllistä, todelliselta eläneeltä mehiläiseltä ulkomuotonsa saanutta mehiläistä, jotka symboloivat nimilistojen henkilöitä.⁶⁵⁴ Sama Liivin runon sitaatti toistui myös Vapauden aukiolla esitetyn animaation lopussa. „Ta lendab mesipuu poole“ kuuluu myös laulujuhlien vakiintuneeseen ohjelmistoon ja siten tekee myös laulujuhlista kyyditysten ja vainon muistopaikan, *lieux de memoire*. Oman osansa muistomerkin symboliikkaan tuo, että se avattiin 23.8.2018⁶⁵⁵ eli Baltian ketjun vuosipäivänä.

Tässä pääluvussa olen tarkastellut sitä, miten neuvostoajan traumaattisimpiin tapahtumiin suhtaudutaan niin yksityisessä kuin julkisessakin muistelussa, koetaanko neuvosto aika muistamisen arvoiseksi ja miten siihen tulisi suhtautua. Kävi ilmi, että neuvostoajan muisteleminen ja neuvostoajan muiston merkitys on Virossa murroksessa: osa virolaisista kantaa huolta siitä, unohdetaanko neuvosto aikana koettu kärsimys, kun taas osa – varsinkin nuoret – ei koe enää henkilökohtaista yhteyttä neuvostoajan tapahtumiin. Yhteistä niin haastattelu- kuin makrotasonkin aineistoille oli, että katse halutaan suunnata menneisyyden sijasta nykyhetkeen ja tulevaisuuteen. Neuvostoajan muisto

⁶⁵⁴ Kenttäpäiväkirja 25.3.2019 & <https://www.memoriaal.ee/koduaed/>, viitattu 20.11.2019.

⁶⁵⁵

<https://www.memoriaal.ee/sein/#lisatahvelhttps://www.memoriaal.ee/andmebaas/#andmebaasis-kasitlemata-isikud>, viitattu 20.11.2019.

nähdään kuitenkin arvokkaana muistutuksena vapauden arvosta sekä epämaterialistisista arvoista.

6 PÄÄTÄNTÖ

Väitöskirjassani olen tutkinut muistitietotutkimuksen keinoin neuvostoajan muistelua virolaisissa perheissä. Haastatteluaineiston kautta olen etsinyt vastausta tutkimuskysymykseeni siitä, millaisia narratiiveja neuvostoajasta muodostuu saman suvun eri sukupolvien edustajien kertomana ja miten ja missä määrin muistot siirtyvät sukupolvelta toiselle. Ensisijaisesti tutkimukseni perustuu Virossa vuosina 2018–2019 keräämääni haastatteluaineistoon. Näkökulmani pääpainopiste on mikrohistoriallisessa näkökulmassa, niin sanottujen tavallisten ihmisten muistoissa.

Neuvostoajan alku rakentuu muisteluaineistossa vahvasti kärsimyksen narratiivissa. Kyyditykset Siperiaan kesäkuussa 1941 ja maaliskuussa 1949 kuvataan epäinhimillisinä käännekohtina kokijoidensa elämässä. Näistä tapahtumista kertovat tarkimmin niiden kokijat tai heidän lapsensa. Kärsimyksen narratiivi rakentuu kyyditysten osalta siten, että kyydityksen kerrottiin tapahtuneen arvaamatta ja lähtöön liittyneen paljon epätietoisuutta tulevasta sekä pelkoa, sattumanvaraisuutta ja perheenjäsenten erottamista toisistaan. Epäinhimillisyyttä kuvataan kertomalla kyydittäjistä, jotka rajoittivat mukaan otettavan ruuan määrää ja lapsista jotka kuolivat matkalla tai Siperiassa nälkään ja tauteihin. Elämästä Siperiassa kerrotaan pääasiassa puutteen, nälän ja kovan fyysisen työn näkökulmasta, vaikka haastatteluaineistossa kävi ilmi, että nuoret pitivät Siperiassa myös hauskaa, rakastuivat, ja perustivat perheitä.

Kyyditysten lisäksi neuvostoajan alkuun ja sodanjälkeisiin jälleenrakennuksen vuosiin liitetään myös muuta väkivaltaa, pelkoa ja nälkää: miehiä tapettiin ja pidätettiin eikä ruuaksi ollut ajoittain kuin leipää ja margariinia. Kertoessaan sukulaistensa vaiheista neuvostoajan alussa haastateltavani kertovat myös sukulaisistaan, jotka olivat esimerkiksi tehneet itsemurhan läheistensä tultua pidätetyiksi, lähteneet vapaaehtoisiksi Suomen talvisotaan, paenneet länteen tai menettäneet omaisuutensa ja asemansa. Kyydityksissä ja muussa väkivallassa ja sen uhatta kerrotaan olleen vaikutuksia perhesuhteisiin sekä sosioekonomiseen asemaan ja koulutus- ja työskentelymahdollisuuksiin. Kärsimyksen narratiivin vastapainona (tai vahvistuksena) sen rinnalla kulkee haastatteluaineistossa kuitenkin vastarinnan narratiivi, jossa metsäveljinä tunnettu vas-

tarintaliike kävi sissisotaa neuvostovaltaa vastaan. Heidät muistetaan joko itsensä varjelijoina tai virolaisuuden puolustajina.

Yleisesti haastatteluaineistossa Stalinin kuolema nähdään käännekohtana, josta alkoi parempi aika. Neuvostoajan itse kokeneet ensimmäinen ja toinen sukupolvi jäsentävät Stalinin jälkeistä neuvostoaikaa huomattavasti tarkemmin kuin itsenäisessä Virossa syntynyt sukupolvi. Aika Stalinin kuolemasta Viron uudelleenitsenäistymiseen ja Neuvostoliiton romahtamiseen muistetaan niin kärsimyksen kuin mahdollisuuksienkin narratiivissa. Varsinkin ensimmäisen ja kolmannen sukupolven edustajat suosivat kärsimyksen narratiivia: neuvostoajana koettiin pulaa, kärsittiin venäläistämisestä ja matkustus- ja sananvapautta rajoitettiin. Ensimmäinen sukupolvi näki itse Viron muutoksen itsenäisestä valtiosta neuvostotasavallaksi, ja kolmas sukupolvi puolestaan on kasvanut aikana, jolloin neuvostoajan muistelua myönteisessä valossa voidaan pitää suorastaan epäisänmaallisena. Toisen, vakiintuneena neuvostoajana syntyneen ja kasvaneen sukupolven edustajien muistoissa neuvostoajasta saa myös valoisampia sävyjä: muistetaan iloista lapsuutta ja opiskeluaikaa sekä neuvostojärjestelmän suomaa mahdollisuuksia koulussa ja harrastuksissa. Toisen sukupolven narratiivi neuvostoajasta onkin paljon myönteisempi ensimmäisen ja kolmannen sukupolven narratiiveihin verrattuna.

Haastateltavat korostivat itse haastatteluissa, että neuvostoaikaa muistellaan ennen kaikkea henkilökohtaisesta näkökulmasta: ihmiset muistelevat omaa tai läheistensä elämää, joka on sattunut sijoittumaan neuvostoajanaan. Haastatteluista kävi ilmi, että tilanteet, joissa suvun muistitietoa siirtyy ovat moninaiset: muistelua tapahtuu niin arkisissa tilanteissa kuin juhlassakin. Myös erilaiset konkreettiset paikat tai esineet voivat joko itsessään kertoa menneestä tai kannustaa muisteluun. Kävi myös ilmi, että se miten usein perheenjäsenet ja sukulaiset tapaavat toisiaan vaikuttaa muistelun määrään ja sisältöön: mitä harvemmin tavataan, sitä mieluummin muistellaan iloisia asioita. Muistitietoa siirtyy niin suvun sisällä sukupolvien sisällä kuin välilläkin. Sukupolvien välisessä muistitiedon siirtymisessä merkittäväksi osoittautui isovanhempien ja lastenlasten välinen yhteys. Tämä tuli ilmi paitsi siinä, että monet haastateltavat kertoivat kuulleen suvun menneisyydestä juuri isoäideiltään, mutta myös siinä, että kolmannen sukupolven edustajien omaksuma narratiivi neuvostoajasta oli uskollisempi isovanhempien kuin vanhempien narratiiville.

Aiemmassa tutkimuksessa erityisesti naisia on pidetty aktiivisina muistelijoina ja muistitiedon siirtäjinä. Myös omassa aineistossani varsinkin isoäitien rooli muistelijoina nousi esille: lastenlapset kysyvät menneestä ensisijaisesti isovanhemmilta ja suvun vanhimmat elossa olevat jäsenet ovat eräänlaisessa auktoriteettiasemassa menneisyyttä muisteltaessa. Aineistostani kävi kuitenkin ilmi, että toisessa sukupolvessa muistelijan rooli ei ollut yhtä sukupuolittunut, vaan niin naiset kuin miehetkin osallistuivat tutkimukseen ja kertoivat muistelevansa neuvostoaikaa ja puhuvansa siitä sisarustensa, ystäviensä, sukulaistensa ja lastensa kanssa. Koska haastatteluaineisto ei osoittanut merkkejä siitä, että muistelu olisi toisen sukupolven kohdalla sukupuolittunutta, on aiheen kysyä, johtuuko muistelun sukupuolittuminen isovanhempien sukupolvessa siitä, että

naiset elävät keskimäärin miehiä kauemmin, jolloin miehiä ei ole välttämättä muistelemassa. Esimerkiksi omassa haastatteluaineistossani kaikki ensimmäisen sukupolven haastateltavat olivat naisia, joiden puoliset olivat jo kuolleet. Yhdestäkään perheestä ei ollut mahdollista saada miespuolista ensimmäisen sukupolven edustajaa haastateltavaksi. Tätä pohdintaa tukee myös se, että kolmannen sukupolven edustajat eivät tehneet vanhempiansa (toinen sukupolvi) välillä eroa siinä, muisteleeko neuvostoaikaa enemmän isä vai äiti.

Tutkimukseni pääpainotus on ollut yksityisessä muistelussa. Tästä huolimatta olen erilaisten historiakulttuurin tuotteiden kautta tarkastellut myös sitä, esitetäänkö neuvosto aika makrotason kansallisessa historiakulttuurissa samojen narratiivien kautta kuin haastatteluaineistossa. Virossa keräämäni haastatteluaineiston lisäksi olenkin tutkimuksessani käyttänyt lähteinä myös kyyditysten muistopäivistä keräämäni havainnointiaineistoa, historian oppikirjoja, elokuvia sekä museonäyttelyitäkin.

Vertaillessani haastatteluaineistoa muiden aineistotyyppieni esityksiin neuvostoajasta, kävi ilmi, että niin suvun kuin kansallisenkin historiakulttuurin tasolla tapahtuva muistelu rakentaa neuvostoajasta kuvaa ennen kaikkea kärsimyksen ja sopeutumisen narratiiveissa. Painotuseroja kuitenkin esiintyy näiden tasojen välillä. Esimerkiksi virolaisten yhteistyö neuvostovallan kanssa ja osallisuus kyydityksiin ja terroriin nousee museoissa ja elokuvissa suurempaan rooliin kuin yksityisessä muistelussa. Yksityisessä muistelussa ja muistopäivien puheissa virolaiset ovat terrorin tekijöinä pienemmässä roolissa ja vihollisena esitetään venäläiset. Myös metsäveljet ovat historiakulttuurin tasolla suuremmassa roolissa kuin yksityisen muistelun tasolla. Yksityinen muistelu on myös kansallista historiakulttuuria joustavampi tuodessaan esille toisen sukupolven mahdollisuuksien narratiivin, joka jää historiakulttuurissa kärsimyksen varjoon.

Tämä tutkimus on rajattu ennen kaikkea kielirajoihin perustuvista käytännön syistä koskemaan vain vironkielisten, Virossa asuvien virolaisten muistelukulttuuria ja historiantulkintoja. Suhteellisen pienellä otannalla on pystytty keskittymään yksilöihin ja yksittäisiin perheisiin tarkemmin kuin suuremmalla otannalla. Laajentamalla otantaa sekä määrällisesti että venäjänkieliseen vähemmistöön, on tulevaisuudessa mahdollista saada kattavampi yleiskuva neuvostoajan muistelusta Virossa. Mielenkiintoisen näkökulman virolaisten muistelukulttuuriin toisi myös ulkovirolaisten omaksumien tulkintojen tarkastelu.

Tutkimuskysymyksiin vastaamisen ohella tavoitteenani on ollut nostaa näkyviin myös kolmanneksi sukupolveksi nimittämäni sukupolven kuvaa ja narratiiveja neuvostoajasta. Neuvostoajan muistelun tutkimus keskittyy perinteisesti kyseisen ajan itse kokeneiden muistoihin, mutta väitöskirjassani olen tutkinut myös sitä, miten Neuvostoliiton viime vuosina ja sen hajoamisen jälkeen syntynyt sukupolvi ajattelee Viron neuvostoajasta. Tutkimuksessani on käynyt ilmi, että tämän sukupolven asenteet ja mielikuvat neuvostoajasta ovat hyvin lähellä heidän isovanhempiensa asenteita ja mielikuvia. Tämän sukupolven mukaan tuominen on nostanut esille myös kysymyksen neuvostoajan muistelun tulevaisuudesta. Kolmannen sukupolven edustajat kertoivat haastat-

teluissa kokevansa, että menneisyydestä tulisi tietää, jotta siitä voidaan oppia. He näkivät sen myös itseisarvona. Toisaalta esimerkiksi sukulaisten kokemat kyyditykset tuntuvat heistä jo niin kaukaisilta, että niihin ei tunneta enää vahvaa henkilökohtaista tunnesidettä. Yleisesti haastateltavani ilmaisivat pyrkimystä ja halua irrottautua uhri-identiteetistä ja -narratiivista ja katsoa sen sijaan tulevaisuuteen ja korostaa sitä, miten neuvostoajasta on selvitty. Toisaalta Virossa on käyty muistisotia patsaista ja julkista keskustelua esimerkiksi Miehitysmuseon nimenvaihdoksesta. Väitän, että neuvostoajan muistelu on Virossa murroksessa, jossa suhdetta neuvostomenneisyyteen määritellään uudelleen, kun sukupolvi sukupolvelta yhä useammalle virolaiselle neuvostoaika ja kyyditykset alkavat tuntua kaukaisilta ja vierailta.

SUMMARY

At the interface of reminiscence and national history culture: the Estonian Soviet period narrated by three Estonian generations

Background

This research is a case study of the remembrance of the Soviet period in Estonia, foremost in private but also in the public sphere. I have examined 1) how three Estonian generations remember and speak about their and their families' Soviet era experiences, 2) how the Soviet era memories are transmitted to the next generations and 3) are these memories and narratives different from the narratives told in the macrolevel national history culture? By interviewing families' three generations it was possible not only to compare how different generations speak about the Soviet period but also to analyse this comparison inside the families. Moreover, I also discussed the question about how to cope with Soviet era past and what is the meaning of this era for Estonians nowadays.

Data

This research was primarily based on interviews that I conducted in Estonia in 2018-2019. The interview data included six ethnically Estonian families across Estonia. From five families I interviewed one representative from three generations: the first generation was born before Estonia became Soviet or in Estonia's early Soviet years, the second was born in the Soviet period and the third in the 1980s or in newly independent Estonia. From one family it was not possible to interview a grandparent, so from that family I interviewed mother, father, son, and daughter. Family members were not interviewed together but separately. The interviews were conducted in Estonian and the interviewees were recruited by using my own previous networks and by snowball method.

Methodologically, I base my research on the oral history tradition. I was interested in how and why my interviewees remember and narrate in the way they do. I have used the term narrative as an analytical tool to categorise what my interviewees have told me.

My aim was not only to study the remembrance of the Estonian Soviet period in families alone, but also to compare private remembrance with the narratives told about that period in the Estonian macro level history culture. Therefore, my data included Estonian history textbooks, movies, television series, museum exhibitions, presidential speeches, newspaper articles, and observation of commemorative days. From these sources I have analysed narratives in the same way as from the interview data.

Results

It appeared that the main narratives in which the Estonian Soviet era is remembered and narrated nowadays are the narratives of suffering, adaptation, and resistance. The narrative of suffering takes its form through the memories and descriptions of terror, war, deportations, death, hunger, difficult

circumstances and hard work in exile in Siberia, shortage, and restrictions of freedom. The narrative of adaptation tells about how life kept going in spite of Soviet rule or deportation, what possibilities the Soviet system offered especially for young people, and happy childhood memories. The narrative of resistance focuses on the resistance movement known as forest brothers. When comparing the interview data to the macro-level history culture data, the narratives were very similar. However, Estonians' cooperation with the Soviet authorities was more visible in the movies and museums than in the interview data.

When comparing the three generations, I discovered that the narratives of the second generation differ from the narratives preferred by the first and the third generation: the second generation, born mainly in the 1960s and 1970s, look back on their happy childhood and youth, whereas their parents remember the war, terror and deportations. The third generation tends to adopt their grandparents' narratives and attitudes more likely than their parents' views. The grandparent, especially grandmothers, are regarded as the most reliable and primary information source about how life was before. On the other hand, it turned out that also the second generation tells their children about how their lives and general circumstances were at the Soviet era.

It was revealed that there are several factors that have an impact on how and what is remembered in the families both in the Soviet era and nowadays. When I asked the two oldest generations about the reminiscence in their family in the Soviet era, it turned out that in some families parents and grandparents actively told the children about the past, but in some families the children did not learn anything about the past from their parents and grandparents. In the Soviet era, the main reason for silence about the past was fear. Nowadays both the first and the second generation have the impression that the past does not interest the third generation. When interviewing the third generation, I discovered that the third-generation representatives wished their grandparents would tell them more about the past although they found the Soviet era distant and part of them found it uninteresting. Other central factor that have an impact on reminiscence is the geographical distance: how close or far the generations (and for example, siblings and cousins) live from each other? This has affects how often reminiscence takes place but also the topics, because more seldom people come together, more likely they do not want to talk about difficult and sad memories but the happy ones.

It was also revealed that especially the deportation stories become more and more distant generation by generation and the third generation does not necessarily feel personal connection to the deportations of their grandparents or great-grandparents. All three generations found it important to be aware of the Soviet past: it was considered important to know your nation's history, but also to learn about it. Still, interviewees found it more important to focus on the present and the future.

KIRJALLISUUS

- Aarelaid-Tart, Aili** (2009): "Cultural Trauma as the Mnemonic Device of Collective Memory". Teoksessa Kõresaar, Ene, Lauk, Epp & Kuutma, Kristin (edit.): *The Burden of Remembering: Recollections & Representations of the 20th Century*, Studia Historica 77. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 197-221.
- Ahonen, Pertti et al.** (2008): *People on the move. Forced population movements in Europe in the Second World War and its aftermath*. New York: Berg.
- Ahonen, Pertti & Kohanowski, Jerzy** (2008): "The Experience of Forced Migration". Teoksessa Ahonen, Pertti et al.: *People on the move. Forced population movements in Europe in the Second World War and its aftermath*. New York: Berg, 11-142.
- Ahonen, Sirkka & Löfström, Jan** (2012): "Menneisyyden vääryyksien hyvittäminen – historiallisia päälinjoja". Teoksessa Löfström, Jan (toim.): *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*. Helsinki: Gaudeamus, 88-97.
- Ahonen, Sirkka** (1998): *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Alexander, Jeffrey C.** (2012): *Trauma, A Social Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Appelbaum, Anne** (2003): *Gulag, A History*. New York: Doubleday.
- Assmann, Jan** (2008): "Communicative and Cultural Memory". Teoksessa Erll, Astrid & Nünning, Ansgar: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berliini: Walter de Gruyter, 109-118.
- van den Berg, Marko** (2012): "Havaintoja suomalaisnuorten historiatietoisuudesta". Teoksessa Torsti, Pilvi: *Suomalaiset ja historia*. Helsinki: Gaudeamus, 236-241.
- Boym, Svetlana** (2001): *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- Curthoys, Ann & Docker, John** (2006): *Is history fiction?* Sydney: University of New South Wales Press Ltd.
- Davidson, Tonya K. & Park, Ondine & Shields, Rob** (2013): *Ecologies of Affect: Placing Nostalgia, Desire, and Hope*. Waterloo, Ont. : Wilfrid Laurier University Press.
- Davoliūtė, Violeta** (2013): *The making and Breaking of Soviet Lithuania. Memory and modernity in the wake of war*. New York: Routledge.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen Ulla-Maija (toim.)** (2006): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina** (2006): "Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä". Teoksessa Fingerroos, Haanpää, Heimo, Peltonen: *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 25-48.
- Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija** (2006): "Muistitieto ja tutkimus". Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anna & Peltonen,

- Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–24.
- Fingerroos, Outi & Savolainen, Ulla** (2018): "Luovutetun Karjalan yllirajainen muisti". Teoksessa Kanervo, Pirkko & Kivistö, Terhi & Kleemola, Olli: *Karjalani, karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä*. Turku: Siirtolaisinstituutti & Oy Sigillum Ab, 149–166.
- Fingerroos, Outi** (2010): "Muisti, kertomus ja oral history-liike". Teoksessa Grönholm, Pertti & Sivula, Anna (toim.): *Medeiasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Turku: Turun Historiallinen Yhdistys, 60–81.
- Forsberg, Tuomas** (2012): "Poliittisen anteeksiannon rajat ja mahdollisuudet". Teoksessa Löfström, Jan (toim.): *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*, Helsinki: Gaudeamus, 61–87.
- Graf, Mati** (2012): *Impeeriumi lõpp, Eesti taasiseseisvumine 1988–1991*, Tallinna: Argo.
- Green, Anna** (2011): "Can Memory Be Collective?" Teoksessa Ritchie, A. Donald: *The Oxford Handbook of Oral History*. New York: Oxford University Press.
- Gorsuch, Anne E.** (2011): *All This Is Your World. Soviet Tourism at Home and Abroad after Stalin*. Oxford: Oxford University Press.
- Grönholm, Pertti** (2010): "Muistomerkkejä ja kolaroivia kertomuksia". Teoksessa Grönholm, Pertti & Sivula, Anna (toim.): *Medeiasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Turku: Turun Historiallinen Yhdistys, 82–109.
- Grönholm, Pertti** (2012): "Nostalgian ja utopian välissä. Historiallisen tiedon käyttö ja tehtävät Viron jälleenitsenäistymisen kamppailuissa vuosina 1987–1991." Julkaisussa *Historiallinen aikakauskirja* 2/2012, 171–187.
- Hyvärinen, Matti & Löytyniemi, Varpu** (2005): "Kerronnallinen haastattelu". Teoksessa Ruusuvoori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.): *Haastattelu: tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 189–222.
- Ihanus, Juhani** (2012): "Historialliset vääryydet ja psyykkiset oikaisut". Teoksessa Löfström, Jan (toim.): *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*. Helsinki: Gaudeamus, 136–173.
- Jaago, Tiit** (2014): "Nõukogude aeg elulugudes - 'katkestus' või 'järjepidevus'". Julkaisussa *Mäetagused*, vol. 57, 7–28.
- Jõesalu, Kirsti** (2017): *Dynamics and tensions of remembrance in post-Soviet Estonia: Late socialism in the making*. Tartto: University of Tartu Press, Viro.
- Kalela, Jorma** (2006): "Muistitiedon näkökulma historiaan". Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anna & Peltonen, Ulla-Maija: *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 67–92.
- Kantokorpi, Mervi & Lyytikäinen, Pirjo & Viikari, Auli** (2009): *Runousopin perusteet*, Palmenia, Helsinki, Helsinki
- Kasekamp, Andres** (2013): *Baltian historia*, Vastapaino, Tampere
- Kellner, Hans** (1989): *Language and Historical Representation*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Kirss, Tiina & Kõresaar, Ene & Lauristin, Marju (toim.)** (2004): *She Who Remembers Survives, Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Tartto: Tartu University Press.

- Koenker, Diane P.** (2013): *Club Red: Vacation Travel and the Soviet Dream*, Cornell University Press, Ithaca, USA
- Korhonen, Anu** (2005): "Lingvistiksestä käänteestä postmoderniin eli muuttuiko historia?" s. 15–40, teoksessa Kaartinen, Marjo & Korhonen, Anu (2005): *Historian kirjoittamisesta*, Kirja-Aurora, Turku
- Korkiakangas, Pirjo** (1996): *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Kansatieteellinen arkisto 42, Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki
- Koski, Kaarina** (2007): Mikä kertomus on? Tieteidenvälisyyden haasteita "kertomusten" tarkastelussa, *Elore* vol. 14 (1), <https://core.ac.uk/download/pdf/39913548.pdf>, viitattu 24.8.2021
- Kõresaar, Ene** (2016): "Life story and cultural memory. On the role of the textual community in post-1989 memory work". Teoksessa Jõesalu, Kirsti & Kannike, Anu (toim.): *Cultural Patterns and Life Stories*. Tallinna: Tallinn University Press, 104-129.
- Kõresaar, Ene & Jõesalu, Kirsti** (2017): "Okupatsioonide muuseumist Vabamuks: nimetamispoliitika analüüs". Teoksessa *Eesti Rahva Muuseumi aastarramat*, No. 60, Tartto: Eesti Rahva Muuseum, 136–161.
- Kõresaar, Ene, Lauk, Epp & Kuutma, Kristin** (edit.) (2009): *The Burden of Remembering: Recollections & Representations of the 20th Century*. *Studia Historica* 77. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laar, Mart** (2013): *Metsavennad. Relvastatud vastupanu Eestis teise maailmasõja järel*. Tallinna: Read.
- Latvala, Pauliina** (2013): *Kerrottu politiikka*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Latvala, Pauliina** (2005): *Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Latvala, Pauliina** (2001): *Suvun suuri kertomus. Muistitietoa itsenäisen Suomen vaiheista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Langellier, Kristin & Peterson, Eric** (2004): *Storytelling in Daily Life: Performing Narrative*. Philadelphia: Temple University Press.
- Ločmele, Klinta** (2014): "(Un)told Memories: Communicating the (Soviet) Past in Latvian Families". Teoksessa Saueauk, Meelis (toim.): *Historical Memory versus Communist Identity. Proceedings of the Conference "The Shaping of Identity and Personality under Communist Rule: History in the Service of Totalitarian Regimes in Eastern Europe,"* Tallinn, 9-10 June 2011. Tartto: University of Tartu Press, 129-146.
- Martin, Terry** (2001): *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Ithaca: Cornell University Press.
- Melchior, Inge** (2015): *Guardians of Living History. The persistence of the past in post-Soviet Estonia*, Maastricht: Vrije Universiteit, Maastricht.
- Mälksoo, Lauri** (2001): "Soviet Genocide? Communist Mass Deportations in the Baltic States and International Law". Julkaisussa *Leiden Journal of International Law*. Cambridge, vol. 14, issue 4. 757–787

- Nora, Pierre** (1989): "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire".
Julkaisussa *Representations*, nro. 26, erikoisnumero: *Memory and Counter-Memory* (spring 1989), 7-24.
- Nugin, Raili** (2021): "Rejecting, re-shaping, rearranging: Ways of negotiating the past in family narratives".
Julkaisussa *Memory Studies*, vol 14(2), 197-213.
- Portelli, Alessandro** (2006): "Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen?"
Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anna & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 49-66.
- Portelli, Alessandro** (2012): *Käsky on täytetty. Historia, muisti ja verilöyly Roomassa 1944*.
Turku: Faros.
- Quinlan, Mary Kay** (2011): "The Dynamics of Interviewing".
Teoksessa Ritchie, A. Donald (toim.): *The Oxford Handbook of Oral History*, New York: Oxford University Press, 24-36.
- Rantala, Jukka** (2012): "Lasten historiatietoisuus rakentuu perheen muistelukerronnasta".
Teoksessa Torsti, Pilvi (2012): *Suomalaiset ja historia*. Helsinki: Gaudeamus, 47-51.
- Risch, William Jay** (2011): *The Ukrainian West: culture and the fate of empire in Soviet Lviv*.
Cambridge Massachusetts: Harvard University Press.
- Rossi, Leena** (2009): "Haastattelijan dilemma: Olenko minä oikea henkilö haastattelemaan tätä kertojaa?".
Julkaisussa *Sananjalka* 51(1), 99-109.
- Räikkä, Juha** (2012): "Anteeksiänto ja etiikka".
Teoksessa Löfström, Jan (toim.): *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiäntäminen*. Helsinki: Gaudeamus, 27-47.
- Savolainen, Ulla** (2015): *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*.
Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Siim, Pihla Maria** (2016): "Family Stories Untold. Doing Family through Practices of Silence".
Julkaisussa *Ethnologia Europaea, Journal of European Ethnology, Special issue: Silence in Cultural Practices*, 46:2, 74-88.
- Tamm, Marek** (2013): "In search of lost time: memory politics in Estonia", 1991-2011,
Nationalities Papers, 2013, vol. 41, No. 4, 651-674.
- Tamm, Marek** (2008): "History as cultural memory: mnemohistory and the construction of the Estonian nation",
Journal of Baltic Studies, vol. 29, No. 4/2008, 499-516.
- Thomson, Alistair** (2011): "Memory and Remembering in Oral History",
teoksessa Ritchie, A. Donald (toim.): *The Oxford Handbook of Oral History*. New York: Oxford University Press, 77-95.
- Torsti, Pilvi** (toim.) (2012): *Suomalaiset ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ukkonen, Tarja** (2006): "Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa".
Teoksessa Fingerroos, Haanpää, Heimo, Peltonen (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 175-198.

- Welzer, Harald & Moller, Sabine & Tschuggnall, Karoline** (2002): *Opa war kein Nazi. Nazionalismus und Holocaust im Familiengedächtnis*. Fischer Taschenbuch cop., Frankfurt am Main.
- Wertsch, James V.** (2002): *Voices of Collective Remembering*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Winkler, Anne** (2013): "Not everything was good, but many things were better' Nostalgia for East Germany and Its Politics". Teoksessa Davidson, Tonya K. & Park, Ondine & Shields, Rob (2013): *Ecologies of Affect: Placing Nostalgia, Desire, and Hope*, Waterloo, Ont. : Wilfrid Laurier University Press, 19-42.
- Wulf, Meike** (2016): *Shadowlands. Memory and history in post-Soviet Estonia*. New York: Berghahn Books.
- Wulf, Meike** (2008): "The Struggle for Official Recognition of 'Displaced' Group Memories in post-Soviet Estonia". Teoksessa Kopeček, Michal (toim.): *Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989*. Budapest: Central University Press.
- Zakharov, Nikolay & Law, Ian (toim.)** (2017): *Post-Soviet racisms*. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- Zakharov, Nikolay & Law, Ian & Harjo, Minna** (2017): "Racisms in the Baltic States: Exclusive Nations". Teoksessa Zakharov, Nikolay & Law, Ian (2017): *Post-Soviet racisms*. Lontoo: Palgrave Macmillan, 17-51.
- Zetterberg, Seppo** (2007): *Viron historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Muut:

- Estonica: Ajalugu. <http://www.estonica.org/et/Ajalugu/> (viitattu 17.5.2021)
- Estonica: Iseseisvuse taastamine. http://www.estonica.org/et/Ajalugu/1985-1991_Iseseisvuse_taastamine/ (viitattu 18.5.2021)
- Estonica: Valge laeva ootus. http://www.estonica.org/et/Valge_laeva_ootus/ (viitattu 18.5.2021)
- Memoriaal: Andmebaasis käsitlemata isikud. <https://www.memoriaal.ee/andmebaas/#andmebaasis-kasitlemata-isikud> (viitattu 20.11.2019)
- Memoriaal: Koduaed. <https://www.memoriaal.ee/koduaed/>, viitattu 20.11.2019
- Memoriaal.ee: Kohakivid. www.memoriaal.ee/kohakivid/#t20 (viitattu 6.5.2020)
- Memoriaal: Lisatahvel. <https://www.memoriaal.ee/sein/#lisatahvel> (viitattu 20.11.2019)
- Pagulasabi: Pagulased Eestis. www.pagulasabi.ee/pagulased-cestis (viitattu 6.5.2020)
- Tietosuojavaltutetun toimisto: "Milloin henkilötietoja saa käsitellä?", <https://tietosuoja.fi/kasittelyperusteet> (viitattu 16.5.2021)
- Tutkimuseettinen neuvottelulautakunta (2009): Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset

periaatteet ja ehdotus ennakoarvioinnin järjestämiseksi.
<https://tenk.fi/sites/tenk.fi/files/eettisetperiaatteet.pdf>, viitattu 16.5.2021

AINEISTOT

Haastatteluaineisto:

Merle Puusepp, nainen, s. 1968, haastattelu 14.12.2018

Aivar Puusepp, mies, s. 1970, haastattelu 15.12.2018

Karl Puusepp, mies, s. 1997, haastattelu 8.12.2018

Kätlin Puusepp, nainen, s. 2000, haastattelu 14.12.2018

Signe Lõhmus, nainen, s. 1940, haastattelu 12.11.2018

Marek Lõhmus, mies, s. 1963, haastattelu 30.11.2018

Kristjan Lõhmus, mies, s. 1993, haastattelu 4.11.2018

Anna Mägi, nainen, s. 1939, haastattelu 8.12.2018

Tiina Mägi, nainen, s. 1964, haastattelu 9.12.2018 ja 16.12.2018

Siim Mägi, mies, s. 1984, haastattelu 7.12.2018

Laine Sarapuu, nainen, s. 1931, haastattelu 30.3.2019

Rein Sarapuu, mies, s. 1955, haastattelu 18.3.2019

Maret Sarapuu, nainen, s. 1983, haastattelu 9.5.2019

Malle Kangur, nainen, s. 1949, haastattelu 12.3.2019

Margit Kangur, nainen, s. 1972, haastattelu 12.3.2019 ja 27.3.2019, sähköposti 4.4.2019.

Johannes Kangur, mies, s.1997, haastattelu 1.4.2019

Greta Tamm, nainen, s. 1930, haastattelu 14.2.2019 ja 15.2.2019

Margus Tamm, mies, s. 1957, haastattelu 16.2.2019

Maria Tamm, nainen, s. 1991, haastattelu 12.4.2019

Elokuvat ja televisiosarjat ja -ohjelmat:

Seltsimees laps (2018), ohjaaja Siimets, Moonika, käsikirjoitus Siimets, Moonika, tuotantoyhtiö Amrion, 100 min.

Miekkailija (2015), ohjaaja Härö, Klaus, käsikirjoitus Heinämaa, Anna, tuotantoyhtiö Making Movies & Allfilm & Kick film, 93 min.

Risttuules (2014), ohjaaja Helde, Martti, käsikirjoitus Helde, Martti & Nimik, Liis, Allfilm, 90 min.

Puhdistus (2012), ohjaaja Jokinen, Antti J., käsikirjoitus Jokinen, Antti J. & Leino, Marko, tuotantoyhtiö Solar Films & Taska Film, 125 min.

Tuulepealne maa (2008), ohjaaja Prosa, Ain, käsikirjoitus Ulman, Mihkel & Vahtre, Lauri, Eesti Televisioon.

Tujurikkuja. Halb on olla eestlane (30.12.2012), Catapult Films OÜ. Video, Youtube <https://www.youtube.com/watch?v=aADjmpAHEYE>. (viitattu 14.11.2021)

Tujurikkuja. Kүүditamine (30.12.2009), Catapult Films OÜ. Video, Youtube
<https://www.youtube.com/watch?v=IWLKiLXBGhg>. (viitattu 14.11.2021)

Koulukirjat:

Bahovski, Erkki & Piir, Milvi Martina (2016): *Valgus ja varjud. 20. sajand ajaloos, 9. klassi lähiajaloo õpik*, Koolibri, Tallinna, Viro

Laar, Mart (2016): *Lähiajalugu, õpik gümnaasiumile, osa II*, Avita, Tallinna, Viro

Kenttäpäiväkirjat:

Kesäkuun kyyditysten muistopäivä, Tallinna, Viro (merkintä 14.6.2019)

Maaliskuun kyyditysten muistopäivä, Tallinna, Viro (merkintä 25.3.2019)

Museot:

Vabadusel ei ole piire, Miehitysten ja vapauden museo Vabamu, Tallinna, Viro (käyty 11-13.11.2018).

Miehitysten ja vapauden museo Vabamu, audio.

KGB:n tutkintavankilamuseo, Tallinna, Viro (käyty 24.3.2018).

Minu Vaba Riik, Eesti Ajaloomuuseum, Maarjamäe loss, Tallinna, Viro (käyty 27.2.2018).

Puheet:

President (14.8.2014): Vabariigi president Okupatsioonide ja vabaduse muuseumi Vabamu avamisel.

<https://www.president.ee/et/ametitegevus/koned/14492-vabariigi-president-okupatsioonide-ja-vabaduse-muuseumi-vabamu-avamisel-/index.html> (viitattu 5.10.2018).

Mediakeskustelu:

BNS (2016): "Vabamu nimevahetus palvis tänavuse karuteene medali".

Postimees 19.4.2016, <https://www.postimees.ee/3661673/vabamu-nimevaidlus-palvis-tanavuse-karuteene-medali>

Lõhmus, Alo (2008): "Hiiumaal algab protsess Arnold Meri üle". Postimees 20.5.2008, <https://www.postimees.ee/1797669/hiiumaal-algab-protsess-arnold-meri-ule>, (viitattu 26.1.2018)

Teder, Merike (2016): "Uuring Okupatsioonide muuseumi Vabamuks pooldab 10 protenti elanikest". Postimees 22.6.2016, <https://www.postimees.ee/3741009/uuring-okupatsioonide-muuseumi-nimetamist-vabamuks-pooldab-10-protsenti-elanikest> (viitattu 3.12.2018)

Tralla, Katriin (2016): "Vabamu nime pooldab kümme protenti kodanikest".
Postimees 22.6.2016, <https://www.postimees.ee/3741193/vabamu-nime-pooldab-kumme-protsenti-kodanikest> (viitattu 3.12.2018)

Liite 1: Kysymykset viroksi

KÜSIMUSED KOLMANDALE PÕLVKONNALE

- 1. teema: oma lugu
 - Kus kohas ja millal te sündisite?
 - Milline on teie elulugu?
 - abiküsimused
 - Kuidas kirjeldaksite oma lapsepõlve ja noorust?
 - Kuidas kirjeldaksite oma elu täiskasvanuna? Kellena te töötasite?
 - Kuidas Eesti taasiseseisvumine mõjus te elule?
 - Kuidas kirjeldaksite oma elu taasiseseisvunud Eestis?
- 2. teema: perekonnalugu
 - Milline teie pere ja suguvõsa lugu on?
 - abiküsimused
 - Kust teie suguvõsa pärit on?
 - Millistel puhkudel teie peres on räägitud ja rääkitakse minevikust? Kes sellest räägib?
 - Kuidas kirjeldaksite oma pere ja sugulaste elusid enne nõukogude aega?
 - Kuidas Eesti ühendamise Nõukogude Liiduga mõjus teie pere ja sugulaste eludele?
 - Kuidas kirjeldaksite teie pere ja sugulaste elu nõukogude ajal?
 - Kus te elasite?
 - Kuidas elu oli pärast sõda? Kas see muutus kui aeg sai mööda? Kuidas?
 - Kuidas Eesti taasiseseisvumine mõjus teie pere ja sugulaste eludele?
 - Kuidas te võrdleks oma elu oma vanavanemate ja vanemate eludega?

- 3. teema: kuidas peres räägitakse nõukogude ajast
 - Kas teie peres ja suguvõsa ringis räägitakse sellest, kuidas elu oli nõukogude ajal? Millised sündmused ja asjad kõige tihedamini jutuks tulevad ja millistel puhkudel?
 - Kes nõukogude ajast räägib? Millest te ise räägite või kas on mõni asi, millest te ei räägi? Kas räägite pigem enda kogemustest, sugulaste lugudest, või režiimist?
 - Kuidas teie peres ja suguvõsa ringis on suhtunud Nõukogude Liitu kui riiki? Kas suhtumine on olnud alati samamoodi või on see muutunud?
 - Kas teie peres on eriarvamusi seoses elust nõukogude ajal või Nõukogude Liidust kui riigist? Kas neid oli nõukogude ajal? Kelle vahel need tekivad? Miks?
 - Mida te loodate, et teie lastele ja lastelastele nõukogude ajast meelde jääks?
 - Kas räägite elust nõukogude ajast ka teiste inimestega peale oma peret? Kui jah, siis mis nad nõukogude ajast arvavad? Millistel puhkudel see jutuks tuleb? Näiteks?
- 4. teema: neuvostoajaka Viron historiakulttuurissa ja haastateltavan suhtautuminen siihen
 - Kas nõukogude minev on teie arvates üldse teemaks Eesti avalikus? Kas te arvate, et see kuidas sellest räägitakse on õige?
 - Mida nõukogude aeg teie arvates tähendas eestlastele ja kuidas sellesse tuleks suhtuda? Kas te arvate, et nõukogude aega tuleks vaadata kui tervikut või arvestada, et oli paremaid ja kehvemaid aegu? Kas teile tuleb meelde mõni anekdoot, raamat, film või teatrietendus, mis teie arvates eriti hästi või halvasti seda aega kirjeldaks?
 - Mis nõukogude ajast oli head, mis halba?
 - Mis te arvate, kuidas teie arvamus nõukogude aja kohta on kujunenud?
 - Kas nõukogude minevik on midagi, mida saaks andeks anda või millega saaks leppida?

KÜSIMUSED TEISELE PÕLVKONNALE

- 1. teema: oma lugu
 - o Kus kohas ja millal te sündisite?
 - o Milline on teie elulugu?
 - abiküsimused
 - Kuidas kirjeldaksite oma lapsepõlve ja noorust?
 - Kuidas kirjeldaksite oma elu täiskasvanuna? Kellena te töötasite?
 - Kuidas Eesti taasiseseisvumine mõjus te elule?
 - Kuidas kirjeldaksite oma elu taasiseseisvunud Eestis?
- 2. teema: perekonnalugu
 - o Milline teie pere ja suguvõsa lugu on?
 - abiküsimused
 - Kust teie suguvõsa pärit on?
 - Millistel puhkudel teie peres on räägitud ja rääkitakse minevikust? Kes sellest räägib?
 - Kuidas kirjeldaksite oma pere ja sugulaste elusid enne nõukogude aega?
 - Kuidas Eesti ühendamise Nõukogude Liiduga mõjus teie pere ja sugulaste eludele?
 - Kuidas kirjeldaksite teie pere ja sugulaste elu nõukogude ajal?
 - o Kus te elasite?
 - o Kuidas elu oli pärast sõda? Kas see muutus kui aeg sai mööda? Kuidas?
 - Kuidas Eesti taasiseseisvumine mõjus teie pere ja sugulaste eludele?
 - Kuidas te võrdleksite oma elu oma vanemate ja laste eludega?
- 3. teema: kuidas peres räägitakse nõukogude ajast

- Kas teie peres ja suguvõsa ringis räägitakse sellest, kuidas elu oli nõukogude ajal? Millised sündmused ja asjad kõige tihedamini jutuks tulevad ja millistel puhkudel?
 - Kes nõukogude ajast räägib? Millest te ise räägite või kas on mõni asi, millest te ei räägi? Kas räägite pigem enda kogemustest, sugulaste lugudest, või režiimist?
 - Kuidas teie peres ja suguvõsa ringis on suhtunud Nõukogude Liitu kui riiki? Kas suhtumine on olnud alati samamoodi või on see muutunud?
 - Kas teie peres on eriarvamusi seoses elust nõukogude ajal või Nõukogude Liidust kui riigist? Kas neid oli nõukogude ajal? Kelle vahel need tekivad? Miks?
 - Mida te loodate, et teie lastele ja lastelastele nõukogude ajast meelde jääks?
 - Kas räägite elust nõukogude ajast ka teiste inimestega peale oma peret? Kui jah, siis mis nad nõukogude ajast arvavad? Millistel puhkudel see jutuks tuleb? Näiteks?
- 4. teema: neuvostoajaka Viron historiakulttuurissa ja haastateltavan suhtautuminen siihen
- Kas nõukogude minev on teie arvates üldse teemaks Eesti avalikus? Kas te arvate, et see kuidas sellest räägitakse on õige?
 - Mida nõukogude aeg teie arvates tähendas eestlastele ja kuidas sellesse tuleks suhtuda? Kas te arvate, et nõukogude aega tuleks vaadata kui tervikut või arvestada, et oli paremaid ja kehvemaid aegu? Kas teile tuleb meelde mõni anekdoot, raamat, film või teatrietendus, mis teie arvates eriti hästi või halvasti seda aega kirjeldaks?
 - Mis nõukogude ajast oli head, mis halba?
 - Mis te arvate, kuidas teie arvamus nõukogude aja kohta on kujunenud?
 - Kas nõukogude minevik on midagi, mida saaks andeks anda või millega saaks leppida?

KÜSIMUSED ESIMESELE PÕLVKONNALE

- 1. teema: oma lugu
 - Kus kohas ja millal te sündisite?
 - Milline on teie elulugu?
 - abiküsimused
 - Kuidas kirjeldaksite oma lapsepõlve ja noorust?
 - Kuidas kirjeldaksite oma elu täiskasvanuna? Kellena te töötasite?
 - Kuidas Eesti taasiseseisvumine mõjus te elule?
 - Kuidas kirjeldaksite oma elu taasiseseisvunud Eestis?
- 2. teema: perekonnalugu
 - Milline teie pere ja suguvõsa lugu on?
 - abiküsimused
 - Kust teie suguvõsa pärit on?
 - Millistel puhkudel teie peres on räägitud ja rääkitakse minevikust? Kes sellest räägib
 - Kuidas kirjeldaksite oma pere ja sugulaste elusid enne nõukogude aega?
 - Kuidas Eesti ühendamine Nõukogude Liiduga mõjus teie pere ja sugulaste eludele?
 - Kuidas kirjeldaksite teie pere ja sugulaste elu nõukogude ajal?
 - Kus te elasite?
 - Kuidas elu oli pärast sõda? Kas see muutus kui aeg sai mööda? Kuidas?
 - Kuidas Eesti taasiseseisvumine mõjus teie pere ja sugulaste eludele?
 - Kuidas te võrdleks oma elu oma laste ja lastelaste eludega?
- 3. teema: kuidas peres rääkitakse nõukogude ajast

- Kas teie peres ja suguvõsa ringis räägitakse sellest, kuidas elu oli nõukogude ajal? Millised sündmused ja asjad kõige tihedamini jutuks tulevad ja millistel puhkudel?
 - Kes nõukogude ajast räägib? Millest te ise räägite või kas on mõni asi, millest te ei räägi? Kas räägite pigem enda kogemustest, sugulaste lugudest, või režiimist?
 - Kuidas teie peres ja suguvõsa ringis on suhtunud Nõukogude Liitu kui riiki? Kas suhtumine on olnud alati samamoodi või on see muutunud?
 - Kas teie peres on eriarvamusi seoses elust nõukogude ajal või Nõukogude Liidust kui riigist? Kas neid oli nõukogude ajal? Kelle vahel need tekivad? Miks?
 - Mida te loodate, et teie lastele ja lastelastele nõukogude ajast meelde jääks?
 - Kas räägite elust nõukogude ajast ka teiste inimestega peale oma peret? Kui jah, siis mis nad nõukogude ajast arvavad? Millistel puhkudel see jutuks tuleb? Näiteks?
- 4. teema: neuvostoajaka Viron historiakulttuurissa ja haastateltavan suhtautuminen siihen
- Kas nõukogude minev on teie arvates üldse teemaks Eesti avalikus? Kas te arvate, et see kuidas sellest räägitakse on õige?
 - Mida nõukogude aeg teie arvates tähendas eestlastele ja kuidas sellesse tuleks suhtuda? Kas te arvate, et nõukogude aega tuleks vaadata kui tervikut või arvestada, et oli paremaid ja kehvemaid aegu? Kas teile tuleb meelde mõni anekdoot, raamat, film või teatrietendus, mis teie arvates eriti hästi või halvasti seda aega kirjeldaks?
 - Mis nõukogude ajast oli head, mis halba?
 - Mis te arvate, kuidas teie arvamus nõukogude aja kohta on kujunenud?

Kas nõukogude minevik on midagi, mida saaks andeks anda või millega saaks leppida?

Liite 2: Kysymykset suomeksi

KYSYMYKSET ENSIMMÄISELLE SUKUPOLVELLE (syntynyt ennen sotaa - 1950-l)

- 1. teema: oma tarina
 - o Missä ja milloin synnyitte?
 - o Millainen on teidän elämäntarinanne?
 - apukysymykset
 - Miten kuvailisitte lapsuuttanne/nuoruuttanne?
 - Miten kuvailisitte elämäänne aikuisena? Missä asuite ja mitä teitte työksenne?
 - Miten Viron uudelleenitsenäistyminen vaikutti elämäänne?
 - Miten kuvailisitte elämäänne itsenäisessä Virossa (viimeisten 25 vuoden aikana)?
- 2. teema: perheen tarina
 - o Millainen teidän sukunne ja perheenne tarina on?
 - apukysymykset
 - Mistä sukunne on kotoisin?
 - Millaisissa tilanteissa perheessänne on puhuttu tai puhutaan sukulaisten tarinoista? Kuka niistä puhuu?
 - Miten kuvailisitte perheenne ja sukulaistenne elämää ennen neuvostoaikaa?
 - Miten Viron liittäminen Neuvostoliittoon vaikutti teidän perheeseen ja sukuunne?
 - Miten kuvailisitte perheenne ja sukulaistenne elämää neuvostoaikana?
 - o Missä te asuite?
 - o Millaista elämä oli sodan jälkeen/neuvostoajan alussa? Muuttuiko se ajan myötä? Miten?

- Miten Viron uudelleenitsenäistyminen vaikutti perheeseen ja sukulaisiin?
 - Miten vertaisitte omaa elämääne lastenne ja lastenlastenne elämiin?
- 3. teema: miten perheessä puhutaan elämästä neuvostoajana
- Puhutaanko perheessänne ja suvussanne siitä, millaista elämä oli neuvostoajana? Millaiset tapahtumat tai asiat tulevat useimmin puheeksi ja millaisissa tilanteissa?
 - Kuka neuvostoajasta tavallisesti puhuu? Mistä te itse puhutte tai onko jokin aihe, josta ette puhu? Puhutteko omista kokemuksistanne, sukulaisten tarinoista, neuvostohallinnosta...?
 - Miten perheessänne ja suvussanne on suhtauduttu Neuvostoliittoon valtiona ja valtana? Onko suhtautuminen ollut aina samanlainen vai onko se muuttunut ajan mittaan?
 - Esiintyykö perheessänne ja suvussanne erimielisyyksiä elämästä neuvostoajana tai Neuvostoliitosta valtiona? Millaisia erimielisyyksiä esiintyy? Esiintyykö niitä neuvostoajalla? Keiden välillä erimielisyyksiä esiintyy? Osaatteko sanoa, miksi?
 - Mitä haluatte/toivotte, että neuvostoajasta jäisi mieleen lapsillenne ja lastenlapsillenne?
 - Puhutteko elämästä neuvostoajana muiden ihmisten kanssa (esim. ystävät ja tuttavat)? Jos puhutte, niin mitä he ajattelevat neuvostoajasta? Millaisissa tilanteissa elämä neuvostoajana tulee puheeksi? Antakaa esimerkki?
- 4. teema: neuvostoajana Viron historiakulttuurissa ja haastateltavan suhtautuminen siihen
- Onko neuvostomenneisyys teidän mielestänne ylipäättään aihe, josta puhutaan Viron julkisessa keskustelussa? Tuleeko se esille esimerkiksi televisiossa tai radiossa? Onko jollain poliittisella puolueella teidän mielestänne selkeä kanta Viron neuvostomenneisyyteen? Onko se, miten julkisessa keskustelussa puhutaan, teidän mielestänne oikein?
 - Mikä on teidän mielipiteenne, millainen aika neuvostoajana oli virolaisille ja miten siihen tulisi suhtautua? Tuleeko teidän mielestänne koko neuvostoajanaan suhtautua samalla tavalla vai oliko siellä parempia ja huonompia aikoja? Tuleeko teille mieleen

esimerkiksi jokin anekdootti, kirja, elokuva tai teatteriesitys, joka teidän mielestänne kuvailisi sitä aikaa erityisen hyvin tai huonosti?

- Mikä neuvostoaikana oli hyvää, mikä huonoa?
- Mitä mieltä olette, miten teidän mielipiteenne neuvostoajasta on muodostunut?

+ Voiko neuvostoaikaa ja silloin tapahtuneita epäoikeudenmukaiselta tuntuvia asioita antaa anteeksi tai voiko niiden kanssa päästä sovintoon?

KYSYMYKSET TOISELLE SUKUPOLVELLE (syntynyt 1960- ja 1970-luvuilla)

- 1. teema: oma tarina
 - Missä ja milloin synnyitte?
 - Millainen teidän elämäntarinanne on?
 - apukysymykset
 - Miten kuvailisitte lapsuuttanne/nuoruuttanne/elämäännne aikuisena?
 - Miten Viron uudelleenitsenäistyminen vaikutti elämäännne?
 - Miten kuvailisitte elämäännne itsenäisessä Virossa?
- 2. teema: perheen tarina
 - Millainen teidän sukunne ja perheenne tarina on?
 - apukysymykset
 - Mistä sukunne on kotoisin (vanhemmat, isovanhemmat)?
 - Millaisissa tilanteissa perheessänne on puhuttu tai puhutaan sukulaisten tarinoista? Kuka niistä puhuu? Mistä ei puhuta?
 - Miten kuvailisitte vanhempienne ja isovanhempienne elämää ennen neuvostoaikaa?
 - Miten Viron liittäminen Neuvostoliittoon vaikutti perheeseen ja sukulaisiinne?

- Miten kuvailisitte perheenne ja sukulaistenne elämää neuvostoajalla?
 - Missä asuitte?
 - Millaista vanhempienne ja isovanhempienne elämä oli sodan jälkeen/ neuvostoajan alussa? Muuttuiko se jotenkin ajan myötä?
 - Miten Viron uudelleenitsenäistyminen vaikutti perheeseen ja sukulaisiinne?
 - Miten vertailisitte elämääne vanhempienne ja lastenne elämiin?
- 3. teema: miten perheessä puhutaan elämästä neuvostoaikana
- Puhutaanko perheessänne ja suvussanne siitä, millaista elämä oli neuvostoaikana? Millaiset tapahtumat tai asiat tulevat useimmin puheeksi ja millaisissa tilanteissa?
 - Kuka neuvostoajasta tavallisesti puhuu? Mistä te itse puhutte tai onko jokin aihe, josta ette puhu? Puhutteko omista kokemuksistanne, sukulaisten tarinoista, neuvostohallinnosta...?
 - Miten perheessänne ja suvussanne on suhtauduttu Neuvostoliittoon valtiona ja valtana? Onko suhtautuminen ollut aina samanlainen vai onko se muuttunut ajan mittaan?
 - Esiintyykö perheessänne ja suvussanne erimielisyyksiä elämästä neuvostoaikana tai Neuvostoliitosta valtiona? Millaisia erimielisyyksiä esiintyy? Esiintyykö niitä neuvostoajalla? Keiden välillä erimielisyyksiä esiintyy? Osaatteko sanoa, miksi?
 - Mitä haluatte/toivotte, että neuvostoajasta jäisi mieleen lapsillenne ja lastenlapsillenne?
 - Puhutteko elämästä neuvostoaikana muiden ihmisten kanssa (esim. ystävät ja tuttavat)? Jos puhutte, niin mitä he ajattelevat neuvostoajasta? Millaisissa tilanteissa elämä neuvostoaikana tulee puheeksi?
- 4. teema: neuvosto aika Viron historiakulttuurissa ja haastateltavan suhtautuminen siihen
- Onko neuvostomenneisyys teidän mielestänne ylipäättään aihe, josta puhutaan Viron julkisessa keskustelussa? Tuleeko se esile

esimerkiksi televisiossa tai radiossa? Onko jollain poliittisella puolueella teidän mielestänne selkeä kanta Viron neuvostomenneisyyteen? Onko se, miten julkisessa keskustelussa puhutaan, teidän mielestänne oikein?

- Mikä on teidän mielipiteenne, millainen aika neuvosto-aika oli virolaisille ja miten siihen tulisi suhtautua? Tuleeko teidän mielestänne koko neuvosto-aikaan suhtautua samalla tavalla vai oliko siellä parempia ja huonompia aikoja? Tuleeko teille mieleen esimerkiksi jokin anekdootti, kirja, elokuva tai teatteriesitys, joka teidän mielestänne kuvailisi sitä aikaa erityisen hyvin tai huonosti?
- Mikä neuvosto-aikana oli hyvää, mikä huonoa?
- Mitä mieltä olette, miten teidän mielipiteenne neuvostoajasta on muodostunut?

+ Voiko neuvosto-aikaa ja silloin tapahtuneita epäoikeudenmukaiselta tuntuvia asioita antaa anteeksi tai voiko niiden kanssa päästä sovintoon?

KYSYMYKSET KOLMANNELLE SUKUPOLVELLE (syntynyt 1980-luvun lopulla - 2000)

- 1. teema: oma tarina
 - Missä ja milloin olet syntynyt?
 - Millainen elämäntarinasasi on ollut tähän asti?
 - apukysymyksiä
 - Miten kuvailisit lapsuuttasi/nuoruuttasi? Mitä luulet, millainen se on ollut verrattuna vanhempiesi ja isovanhempiesi lapsuuteen ja nuoruuteen?
- 2. teema: perheen ja suvun tarina
 - Millainen perheesi ja sukusi tarina on?
 - apukysymyksiä
 - Mistä sukusi on kotoisin (isovanhemmat)?

- Mitä tiedät sukulaistesi elämästä 1900-luvulla? Miten 1900-luvun tapahtumat vaikuttivat perheeseesi?
 - Miten kuvailisit isovanhempiesi elämää ennen neuvostoaikaa?
 - Miten Viron liittäminen Neuvostoliittoon vaikutti perheeseesi ja sukuusi?
 - Miten kuvailisit perheesi ja sukulaistesi elämää neuvostoaikana?
 - Missä he asuivat?
 - Millaista isovanhempiesi elämä oli sodan jälkeen/neuvostoajan alussa? Muuttuiko se ajan myötä? Miten?
 - Miten Viron uudelleenitsenäistyminen vaikutti vanhempiesi, isovanhempiesi ja sukulaistesi elämään?
 - Millaisissa tilanteissa perheessäsi on puhuttu tai puhutaan sukulaisten tarinoista? Kuka niistä puhuu? Mistä ei puhuta?
- 3. teema: miten perheessä puhutaan elämästä neuvostoaikana?
- Puhutaanko perheessäsi ja suvussasi elämästä neuvostoaikana? Millaiset asiat tai tapahtumat tulevat useimmin puheeksi ja millaisissa tilanteissa? Kuka niistä puhuu?
 - Tiedätkö miten perheessäsi ja suvussasi on suhtauduttu Neuvostoliittoon valtiona? Onko suhtautuminen ollut aina samanlainen vai onko se muuttunut ajan mittaan?
 - Esiintyykö perheessäsi ja suvussasi erimielisyyksiä neuvostoajasta? Millaisia erimielisyyksiä siitä esiintyy? Esiintyikö niitä neuvostoaikana? Keiden välillä erimielisyyksiä on? Mitä luulet, miksi?
 - Mitä haluaisit/toivoisit, että lapsillesi jäisi mieleen neuvostoajasta?
 - Oletko puhunut neuvostoajasta ystäviesi kanssa ja tiedätkö, mitä he siitä ajattelevat?

- 4. teema: neuvostoaika Viron historiakulttuurissa ja haastateltavan suhtautuminen siihen
 - o Onko neuvostomenneisyys teidän mielestänne ylipäättään aihe, josta puhutaan Viron julkisessa keskustelussa? Tuleeko se esile esimerkiksi televisiossa tai radiossa? Onko jollain poliittisella puolueella teidän mielestänne selkeä kanta Viron neuvostomenneisyyteen? Onko se, miten julkisessa keskustelussa puhutaan, teidän mielestänne oikein?
 - o Mikä on teidän mielipiteenne, millainen aika neuvostoaika oli virolaisille ja miten siihen tulisi suhtautua? Tuleeko teidän mielestänne koko neuvostoaikaan suhtautua samalla tavalla vai oliko siellä parempia ja huonompia aikoja? Tuleeko teille mieleen esimerkiksi jokin anekdootti, kirja, elokuva tai teatteriesitys, joka teidän mielestänne kuvailisi sitä aikaa erityisen hyvin tai huonosti?
 - o Mikä neuvostoaikana oli hyvää, mikä huonoa?
 - o Mitä mieltä olette, miten teidän mielipiteenne neuvostoajasta on muodostunut?

- + Voiko neuvostoaikaa ja silloin tapahtuneita epäoikeudenmukaiselta tuntuvia asioita antaa anteeksi tai voiko niiden kanssa päästä sovintoon?